

**DENİZLİ EKONOMİSİ
(1920–1980)**

**Pamukkale Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Yüksek Lisans Tezi
Tarih Anabilim Dalı
Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Bilim Dalı**

Nilgün TAŞKIN KARAÇAM

Danışman: Prof. Dr. Ayfer ÖZÇELİK

**Temmuz 2006
DENİZLİ**

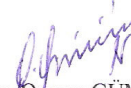
YÜKSEK LİSANS TEZİ ONAY FORMU

Tarih Anabilim Dalı, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Bilim Dalı öğrencisi Nilgün TAŞKIN KARAÇAM tarafından Prof. Dr. Ayfer ÖZÇELİK yönetiminde hazırlanan "Denizli Ekonomisi (1920-1980)" başlıklı tez aşağıdaki jüri üyeleri tarafından 31.07.2006 tarihinde yapılan tez savunma sınavında başarılı bulunmuş ve Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Ayfer ÖZÇELİK
Jüri Başkanı (Danışman)




Prof. Dr. Mehmet Ali UNAL
Jüri Üyesi


Doç. Dr. Osman GÜMÜŞÇÜ
Jüri Üyesi

Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu'nun 09.08.2006 tarih ve 14/04. sayılı kararı ile onaylanmıştır.


Prof. Dr. Nazım Kadri EKİNCİ
Müdür

Bu tezin tasarımı, hazırlanması, yürütülmesi, araştırmalarının yapılması ve bulguların analizinde bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, bu çalışmanın doğrudan birincil ürünü olmayan bulguların, verilerin ve materyallerin bilimsel etiğe uygun olarak kaynak gösterildiğini ve alıntı yapılan çalışmalara atfedildiğini beyan ederim.

İmza



Öğrenci Adı Soyadı: Nilgün TAŞKIN KARAÇAM

TEŐEKKÜR

Beni Denizli ekonomisi ile ilgili çalışma yapmaya yönlendiren ve çalıŐmanın hazırlanması sırasında benden her türlü yardımı esirgemeyen değerli hocalarım Prof. Dr. Ayfer ÖZÇELİK'e ve Prof. Dr. Selahittin ÖZÇELİK'e teŐekkür ederim.

Ayrıca gösterdiği anlayış ve sabır için eŐim zgr KARAÇAM'a teŐekkürü bir borç bilirim.

ÖZET

DENİZLİ EKONOMİSİ (1920–1980)

Taşkın Karaçam, Nilgün
Yüksek Lisans Tezi, Tarih ABD
Tez Yöneticisi: Prof. Dr. Ayfer ÖZÇELİK

Temmuz 2006, 259 sayfa

1980 sonrasında Gazi Antep, Kahraman Maraş, Kayseri, Çorum gibi Anadolu illeri ile birlikte Türkiye'nin parlayan yıldızı olarak anılan Denizli, Ege Bölgesi'nde ekonomik kalkınma açısından 2. sraya yükselmiştir.

Denizli iline son yıllarda artan bir ilgi söz konusudur. Bu ilginin sebebi Denizli'nin kendi çabaları ve insanların girişimciliği ile nasıl büyük bir sanayi atılımı gerçekleştirdiğidir. Gerçekten de Denizli sanayileşmesinin nedenleri arasında, ilin coğrafi konumu, iklimi ve topraklarının verimliliği ile ortaya çıkan tarımsal potansiyeli, insanların girişimciliği yanında ve beki de daha da önemlisi olarak gerek dokumacılık, gerek tarımsal üretim açısından tarihi bir birikime sahip olmasıdır.

Nitekim daha 1930'larda Denizli'nin sanayileşme potansiyelinin çok yüksek olduğu ipuçlarını vermekteydi. Cumhuriyetin ilk yıllarında tüm Türkiye'de olduğu gibi, Denizli'de toparlanma süreci yaşamaktaydı. 1950'li yıllardan itibaren özellikle şehre kesintisiz elektriğin verilmesi gibi alt yapının hazırlanması sonrasında, 1960'lı yıllarda sanayinin temelleri atılmaya başlanmış ve 1980'den sonra Denizli sanayi şehri olarak ortaya çıkmıştır.

Hazırladığımız bu çalışma ile Denizli'de cumhuriyetin ilk yıllarından, 1980'lere kadar olan ilin mevcut potansiyelini ortaya çıkarmaya çalıştık.

Anahtar Kelimeler: Denizli, Ekonomi, Sanayi, Ticaret, Dokumacılık, Tarım, Hayvancılık.

ABSTRACT**THE ECONOMY OF DENİZLİ (1920- 1980)**

Taşkın Karaçam, Nilgün
Graduate Thesis, History Department
Thesis Administrator: Prof. Dr. Ayfer Özçelik

July 2006, 259 pages

In our study which we prepared as graduate thesis, the subject matter of which is the economy of Denizli, the development of Denizli between the years of 1920- 1980 has been stated using the available archive documents, statistics and other sources. In this way, population, especially the distribution of population according to occupations, agricultural and livestock potential which played an important role in the development of Denizli and economical life have been accentuated. Thus, the recovery process in the beginning years of Republic in Denizli economy which entered into a big shake by the end of the Ottoman State and as a result the phase reached in 1980s have been tried to explain.

Key Words: Denizli, Economy, Industry, Commerce, Weaving, Agriculture, Livestock.

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	i
ABSTRACT.....	ii
İÇİNDEKİLER.....	iii
TABLolar DİZİNİ.....	vii
SİMGE VE KISALTMALAR DİZİNİ.....	xi
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

CUMHURİYET DÖNEMİNDE DENİZLİ'DE NÜFUS

1.1. DENİZLİ İLİNİN 1927-1980 YILLARI ARASINDA TOPLAM NÜFUSU.....	8
1.2. DENİZLİ'DE GÖÇ.....	10
1.3. DENİZLİ'DE KENTLEŞME ORANLARI.....	13
1.4. KADIN VE ERKEK NÜFUS ORANLARI.....	17
1.5. OKUR YAZARLIK ORANLARI (0-6 YAŞ YUKARISI).....	18
1.6. NÜFUSUN EKONOMİK FAALİYETLERE DAĞILIŞI.....	20

İKİNCİ BÖLÜM

DENİZLİ'DE TARIM , HAYVANCILIK VE ORMANCILIK

2.1. DENİZLİ'DE TARIM.....	37
2.1.1. Cumhuriyet Dönemi'nde Denizli'de Tarım.....	38
2.1.2. Denizli'de Yetiştirilen Ürünler.....	48
2.1.2.1. Tahıllar.....	48
2.1.2.1.1. Buğday.....	50
2.1.2.1.2. Arpa.....	52
2.1.2.1.3. Mısır.....	54
2.1.2.1.4. Çavdar.....	55
2.1.2.1.5. Yulaf.....	55
2.1.2.1.6. Pirinç.....	56
2.1.2.2. Baklagiller.....	56
2.1.2.2.1. Nohut.....	57
2.1.2.2.2. Fasulye.....	58
2.1.2.2.3. Bakla.....	58
2.1.2.2.4. Mercimek.....	60
2.1.2.3. Sanayi Bitkileri.....	62
2.1.2.3.1. Pamuk.....	62
2.1.2.3.2. Tütün.....	64
2.1.2.3.3. Haşhaş.....	66
2.1.2.3.4. Anason.....	67
2.1.2.3.5. Susam.....	68
2.1.2.3.6. Şeker pancarı.....	68
2.1.2.4. Bağcılık.....	70
2.1.2.5. Sebzecilik.....	74
2.1.2.6. Meyvecilik.....	75
2.1.2.7. Zeytincilik.....	77
2.1.2.8. Antep fıstığı.....	77

2.1.3. Tarımda Verimlilik ve Tarım Araçlarının Gelişimi.....	77
2.1.3.1. Gübreleme.....	80
2.1.3.2. Sulama.....	80
2.1.3.3. Tohumluk.....	81
2.1.3.4. Tarım araçlarının gelişimi.....	81
2.1.3.5. Toprak kullanım biçimleri ve tarımsal işletme büyüklükleri.....	82
2.2. DENİZLİ'DE HAYVANCILIK.....	83
2.2.1. Cumhuriyet Döneminde Denizli'de Hayvancılığın Geliştirilmesi ile İlgili Çalışmalar.....	84
2.2.2. Denizli'deki Hayvan Varlığı ve Çeşitleri.....	90
2.2.2.1. Kümes hayvancılığı.....	90
2.2.2.2. Büyükbaş hayvancılık.....	93
2.2.2.3. Küçükbaş hayvancılık.....	95
2.2.2.4. Yük- binek hayvancılığı.....	97
2.2.2.5. Arcılık.....	98
2.2.2.6. İpek böcekçiliği.....	100
2.2.2.7. Su ürünleri.....	103
2.2.3. Denizli'de Hayvansal Ürünler.....	103
2.3. DENİZLİ'DE ORMANCILIK.....	105

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MADENCİLİK

3.1. DENİZLİ'DE ÇIKARILAN BAŞLICA MADENLER.....	123
3.1.1. Krom.....	123
3.1.2. Sodyum Sülfat.....	125
3.1.3. Linyit.....	126
3.1.4. Travertenler.....	127
3.1.5. Süsleme Taşları.....	127
3.2. MADENLERİN İŞLETME DURUMU.....	128
3.3. MADEN OCAKLARI İŞLETME VE İŞYERLERİ DURUMU.....	128
3.4. MADENCİLİK ALANINDAKİ YATIRIMLAR.....	128

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

DENİZLİ'DE SANAYİ VE TİCARET

4.1. SANAYİ.....	130
4.1.1. Denizli'de Dokumacılık.....	142
4.1.1.1. Denizli dokumacılığının tarihsel gelişimi.....	142
4.1.1.2. II. Dünya Savaşı yıllarında Denizli dokumacılığı.....	151
4.1.1.3. Savaştan sonra Denizli'de dokumacılık.....	154

4.1.1.4. Denizli dokumacılığında kooperatifler	158
4.2.1.5. Dokumanın aşamaları	163
4.1.1.6. Denizli dokumacılığında sosyal yapı açısından Babadağ ve Buldan örnekleri	165
4.1.1.6.1. Babadağ dokumacılığı	166
4.1.1.6.2. Buldan dokumacılığı	174
4.1.2. Denizli’de Tabaklık	179
4.1.3. Gıda Sanayi	191
4.1.3.1. Un sanayi	191
4.1.3.2. Helva, tahin ve şekerleme sanayi	201
4.1.3.3. Baharat-kuruyemiş sanayi	203
4.1.3.4. Alkolsüz içki, meşrubat, süt, süt ürünleri	204
4.1.3.5. Şarapçılık	205
4.1.3.6. Yem sanayi	205
4.1.4. Metal Sanayi	206
4.1.5. Taşa ve Toprağa Dayalı Sanayi	210
4.1.5.1. Tuğla ve kiremit sanayi	211
4.1.5.2. Cam sanayi	212
4.1.5.3. Mermer sanayi	213
4.1.5.4. Çimento, beton ve beton boru sanayi	213
4.1.6. Kimya, Petrol, Kauçuk ve Plastik Ürünleri Sanayi	214
4.1.7. Orman Ürünleri ve Mobilya Sanayi	215
4.1.8. Kâğıt Ürünleri Sanayi	216
4.1.9. El Sanatları	217
4.1.9.1. Testi ve bardak yapımıcılığı	217
4.1.9.2. Urgancılık	217
4.1.9.3. Bıçakçılık	217
4.1.9.4. Tarakçılık	218
4.1.9.5. Semercilik- saraçlık	218
4.1.9.6. Tel kırma- gümüş işi	218
4.1.9.7. İğne işleri	218
4.1.9.8. Ağaç işleri	219
4.2. DENİZLİ’DE TİCARET	219
4.2.1. Denizli Ticaretinin Gelişimi	219
4.2.2. Denizli Ticaret Odası ve Ticaret Borsası Dışındaki Ticari Kurumlar	227
4.2.2.1. Bankalar	227
4.2.2.1.1. Denizli İktisat Bankası	227
4.2.2.1.2. Şemsi Terakki Debatat ve Ticaret Türk Anonim Şirketi	228
4.2.2.1.3. Denizli’de şubesi bulunan diğer bankalar	229
4.2.2.2. Denizli Sanayi Odası	231
4.2.2.3. Denizli Esnaf Kredi Kooperatifi	231

BEŞİNCİ BÖLÜM

DENİZLİ’DE TURİZM

5.1. MÜZELER	232
5.1.1. Hierapolis Arkeoloji Müzesi	232
5.1.2. Atatürk ve Etnografya Müzesi	233
5.2. TARİHİ YERLER	233

5.2.1.Hierapolis (Pamukkale).....	233
5.2.2. Laodikeia.....	236
5.2.3. Tripolis.....	237
5.2.4. Colossae.....	238
5.2.5. Eumenia.....	239
5.2.6. Herakleia Salbace.....	239
5.2.7. Attuda.....	239
5.2.8. Apollonia Salbace (Medet Höyüğü).....	240
5.2.9. Dionysopolis.....	240
5.2.10. Apollon Lermonos Tapınağı.....	240
5.2.11. Sebastopolis.....	241
5.2.12. Trapezopolis.....	241
5.3. İNANÇ TURİZMİ.....	241
5.3.1. Lycos (Çürüksu) Vadisi Tarihi.....	241
5.3.1.1. Colossae (Honaz).....	243
5.3.1.2. Laodikeia (Goncalı).....	243
5.3.1.3. Herakleia Salbace (Tavas).....	243
5.3.1.4. Apollon Lermonos Tapınağı (Çal).....	244
5.3.1.5. Attuda (Hisarköy).....	244
5.4. KERVANSARAYLAR.....	244
5.4.1. Akhan.....	244
5.4.2. Çardakhan Kervansarayı.....	245
5.5. CAMİLER VE TÜRBELER.....	245
5.6. ILICALAR VE İÇMELER.....	246
5.7. TURİZMİN DENİZLİ EKONOMİSİNE ETKİSİ.....	249
SONUÇ.....	251
KAYNAKLAR.....	254
ÖZGEÇMİŞ.....	259

TABLOLAR DİZİNİ

Sayfa

Tablo 1.1. Denizli vilayeti toplam nüfus miktarları ve mutlak nüfus artışları.....	8
Tablo 1.2. 1950-1965 yıllarında Denizli’de meydana gelen göçler.....	10
Tablo 1.3. 1927-1980 yıllarında Denizli’de kırsal ve kentsel nüfus miktarı.....	13
Tablo 1.4.1927-1980 yıllarında yapılan nüfus sayımlarına göre nüfusun cinsiyet özellği.....	17
Tablo 1.5. Nüfus sayımları sonuçlarına göre Denizli’de okur-yazarlık.....	18
Tablo 1.6. 1927 yılı nüfus sayımı sonuçlarına göre, Denizli nüfusunun mesleklere göre dağılımı.....	21
Tablo 1.7. 1935 Genel nüfus sayımı meslek grupları itibariyle nüfus.....	22
Tablo 1.7. 1935 Yılı Nüfus sayımı sonuçlarına göre Denizli Merkez nüfusunun mesleklere göre dağılımı.....	24
Tablo 1.8. 1945 Yılı Nüfus sayımı sonuçlarına göre Denizli nüfusunun mesleklere göre dağılımı.....	27
Tablo 1.9. 1950 Denizli vilayeti ve meslek grupları ile nüfus dağılımı (5 ve daha yukarı yaşlar).....	29
Tablo.1.10. 1955 Yılı Denizli vilayeti ve iktisadi faaliyet kolları itibari ile 15 ve daha yukarı yaşlardaki iktisaden faal nüfus dağılımı.....	30
Tablo 1.11. 1960 Yılı Denizli vilayeti ve iktisadi faaliyet kolları itibari ile 15 ve daha yukarı yaşlardaki iktisaden faal nüfus dağılımı.....	31
Tablo 1.12. 1965 Yılı Denizli vilayeti ve iktisadi faaliyet kolları itibari ile 15 ve daha yukarı yaşlardaki iktisaden faal nüfus dağılımı.....	32
Tablo 1.13. 1970 Yılı Denizli vilayeti ve iktisadi faaliyet kolları itibari ile 12 ve daha yukarı yaşlardaki iktisaden faal nüfus dağılımı.....	33
Tablo 1.14. 1975 Yılı Denizli vilayeti ve iktisadi faaliyet kolları itibari ile 12 ve daha yukarı yaşlardaki iktisaden faal nüfus dağılımı.....	35
Tablo 1.15. 1980 Yılı Denizli vilayeti ve iktisadi faaliyet kolları itibari ile 12 ve daha yukarı yaşlardaki iktisaden faal nüfus dağılımı.....	36
Tablo 2.1. 1913 tarım sayımına göre Denizli’nin ekili alanlarının ve üretiminin Osmanlı devleti içindeki payı.....	39
Tablo 2.2. Denizli’de 1927–1980 yılları arasında tarım sektöründe çalışanların sayısı.....	42
Tablo.2.3. 1950 yılından 1980 yıllarına kadar Denizli’de ekili alanın ana ürünlere göre dağılım oranları (%).....	46
Tablo.2.4. Yıllara göre Denizli’de tahıl üretimi yapılan tarım alanlarını dağılımı.....	48
Tablo.2.5. Yıllara göre Denizli’de tahıl üretimi.....	49
Tablo.2.6. Denizli’de 1928–1970 yılları arasında buğday üretimi.....	51

Tablo.2.7. Denizli’de 1928-1950 yılları arasında arpa üretimi.....	53
Tablo 2.8. Denizli’de 1928-1950 yılları arasında mısır üretimi.....	54
Tablo 2.9. Denizli’de 1928-1945 Yılları Arasında Nohut Üretimi.....	57
Tablo 2.10. Denizli’de 1928-1950 yılları arasında fasulye üretimi.....	58
Tablo 2.11. Denizli’de 1928-1946 yılları arasında bakla üretimi.....	59
Tablo 2.12. Denizli’de yıllar itibariyle mercimek üretimi.....	60
Tablo 2.13. 1928-1936 yılları arasında Denizli’de baklagil üretimi.....	61
Tablo 2.14. 1928-1951yılları arasında Denizli’de pamuk üretimi.....	63
Tablo 2.15. Denizli’de 1936-1945 yılları arasında tütün üretimi.....	64
Tablo 2.16. Denizli’de 1928-1951 yılları arasında haşhaş üretimi.....	67
Tablo 2.17. Sanayi bitkileri üretimi (1928-1936).....	69
Tablo 2.18. Denizli’de bazı ürünlerin üretim miktarları (ton).....	70
Tablo 2.19. 1928 Yılından 1937 yılına kadar Denizli Numune Fidanlığı’ndan halka parasız olarak dağıtılan fidan miktarı.....	71
Tablo 2.20. Denizli’de 1933-1935 yıllarındaki mevcut bağlar ve elde edilen yaş üzüm miktarı.....	72
Tablo 2.21. İl bağ alanları ve üretim miktarları 1950–1980 arasında şöyle olmuştur.....	72
Tablo 2.22. Bağcılık faaliyetlerinde Çal ile diğer ilçelerin durumu karşılaştırılması.....	73
Tablo 2.23. 1950–1980 arasında Denizli’de sebze ekim alanları ve üretim miktarları.....	74
Tablo 2.24. 1980’de ilde ekilen başlıca sebzeler, üretim miktarları ve Türkiye içindeki payları.....	75
Tablo 2.25. 1980 yılında Denizli’de Yetiştirilen Başlıca Meyve Ağacı Sayıları ve Üretim Miktarları.....	76
Tablo .2.26. Denizli’deki meyve veren zeytin ağacı sayısı ve il zeytin üretimi.....	77
Tablo 2.27. Denizli’de ve Türkiye’de Ana Ürünlerde verim (kg/ha) ve artış oranı(%).....	79
Tablo 2.28. Denizli’de yapay gübre kullanımı (ton).....	80
Tablo 2.29. 1913 tarım sayımına göre Denizli hayvan varlığı ve Osmanlı Devleti içindeki payı.....	83
Tablo 2.30. 1937- 1938 yıllarında Denizli’deki hayvan sayıları.....	85
Tablo 2.31. Acıpayam devlet üretme çiftliğinin 1970-1972 yılları damızlık üretimi.....	87
Tablo 2.32. Denizli üretme istasyonu müdürlüğünün 1976 yılı istihalleri.....	88
Tablo 2.33. Müessesenin yıllara göre damızlık civciv satışı (adet).....	88
Tablo 2.34. 1975-1976 yılları Denizli ili hayvan mevcutları listesi.....	89
Tablo 2.35. 1930’lu yıllardaki Denizli’deki tavuk, horoz ve hindi sayıları ve elde edilen yumurta miktarları.....	90
Tablo 2.36. Denizli’de 1960 ve 1970’li yıllara ait kanatlı hayvan durumu.....	92

Tablo 2.37. Denizli’de 1927-1938 yılları arasında yük ve binek hayvanları sayısı.....	97
Tablo 2.38. Denizli’de mevcut kovan, bal ve bal mumu miktarı (1933-1935).....	98
Tablo 2.39. 1964-1971 yılları arasında arı kovanı ve ürünleri durumu.....	99
Tablo 2.40. 1933–1935 yılları arasındaki Denizli’deki ipek böcekçiliği.....	100
Tablo 2.41. Denizli’de hayvansal ürünler üretimi (ton) ve Türkiye toplamındaki payı(%).....	103
Tablo 2.42. Hayvan ürünleri istihsal (ton).....	104
Tablo 2.43. 1929-1930 Devlet İl Yıllığı verilerine göre Denizli’deki ormanların dağılımı.....	106
Tablo 2.44. 1932-1934 Sanayi istatistiklerine göre Denizli’de orman ürünleri ile ilgili kuruluşların durumu.....	108
Tablo 2.45. Denizli’deki orman ürünleri ile ilgili kuruluşların kullandığı makineler ve enerji türleri açısından durumu.....	109
Tablo 2.46. Kereste Sanayinde Amele ve Memurların Yaş, Milletlerine Göre Durumları.....	110
Tablo 2.47. 1932–1934 yıllarında orman ürünlerini işleyen kuruluşlarda çalışanların aldıkları ücret açısından durumları.....	111
Tablo 2.48. 1973 yılında Denizli’deki orman varlığı.....	113
Tablo 2.49. Denizli ili ormanlarının yıllık kesim miktarları.....	115
Tablo 2.50. Üretilen orman ürünlerinin getirdiği yıllık gelir.....	115
Tablo 3.1. Nüfus sayımı sonuçlarına göre madencilik sektöründe çalışanların sayıları.....	122
Tablo 3.2. 1960- 1970’li yıllara ait verilere göre ilin maden varlığı ve bulunduğu alanlara göre dağılımı.....	123
Tablo 3.3. Denizli’de yıllara göre krom üretimi.....	125
Tablo 3.4. Denizli’de yıllara göre sodyum sülfat üretimi.....	126
Tablo 3.5. Denizli’de yıllara göre linyit üretimi.....	126
Tablo 3.6. Denizli’nin çeşitli yerlerinde işletilen madenlerin 1967–1972 yılları arasındaki işyeri ve çalışanlar durumu ile çalışanlara ödenen ücret dağılımı....	128
Tablo 3.7. Denizli ilinde 1967–1972 yılları arasında madencilik alanında yapılan yatırımlar.....	128
Tablo 4.1. 1927 Sanayi Sayımı’na göre Denizli’deki sanayi kolları, işyerlerin ve çalışanların sayısı.....	133
Tablo 4.2. Denizli’de Teşvik-i Sanayi Kanunu’ndan yararlanan sanayi kollarının dağılımı.....	135
Tablo 4.3. Denizli’de yıllara göre kurulan sanayi tesislerinin sayısı.....	141
Tablo 4.4. 1968-1973 yılları arasında iplik ve dokuma üretimi.....	156
Tablo 4.5. 1943 yılında Denizli’de mevcut dokuma kooperatifleri.....	160
Tablo 4.6. Denizli ve çevresinde kurulan diğer kooperatifler.....	162

Tablo 4.7. Sanayi İstatistiklerine göre (1932–1934) deri işletmelerinin durumları.....	183
Tablo 4.8. Sanayi istatistiklerine (1932–1939) göre Denizli’de dericilik ile ilgili işletmelerin durumları.....	184
Tablo 4.9. Sanayi istatistiklerine (1932-1939) göre dericilik ile ilgili işletmelerin çalışma araçları.....	186
Tablo 4.10. Sanayi istatistiklerine göre (1932-1939) deri işletmelerinin giderleri ve üretim durumları.....	187
Tablo 4.11. Denizli’de varlık vergisini ödeyen tabaklar.....	188
Tablo 4.12. Sanayi istatistiklerine (1932-1934) göre Denizli’de un işletmelerinin durumları.....	196
Tablo 4.13. 1932-1939 Yılları sanayi istatistiklerine göre Denizli’de un sanayi.....	197
Tablo 4.14. 1932-1939 Yılları sanayi istatistiklerine göre un işletmelerinin çalışma araçları.....	198
Tablo 4.15. Denizli’de varlık vergisi ödeyen uncular.....	199
Tablo 4.16. Denizli’de varlık vergisini ödeyen helva ve şeker üreticileri.....	202
Tablo 4.17. 1973 yılına göre yıllık yem üretimi.....	206
Tablo 4.18. Denizli’de ticaret ile geçimini sağlayanlardan varlık vergisi ödeyenler...	223
Tablo 4.19. 1927-1980 yılları arasında Denizli’de ticaretle uğraşan kişilerin sayısı şöyledir.....	225
Tablo 4.20. Denizli’de 1968–1972 yılları arasındaki ticarethane sayısı aşağıdaki tabloda yer almaktadır.....	226
Tablo 4.21. 1973 yılı verilerine göre Denizli Ticaret Odasına kayıtlı şirketlerin çeşitleri ve sayıları.....	226
Tablo 5.1. 1968–1976 seneleri itibariyle Denizli ve Pamukkale konaklama tesislerinde geceleme yapan turist sayıları şöyledir.....	249

SİMGE VE KISALTMALAR DİZİNİ

a.g.e.	Adı geçen eser.
a.g.m.	Adı geçen makale.
b.k.z	Bakınız.
B.C.A	Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi.
D.İ.E.	Devlet İstatistik Enstitüsü.
M.Ö.	Milattan Önce.
M.S.	Milattan Sonra.
T.C.	Türkiye Cumhuriyeti.
T.C.B.İ.U.D.	Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık İstatistik Umum Direktörlüğü.
T.C.B.İ.U.M.	Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık İstatistik Umum Müdürlüğü.
T.C.B.İ.G.M.	Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü.
T.C.D.V.	Türkiye Cumhuriyeti Denizli Valiliği.
vb.	Ve benzeri

GİRİŞ

Denizli'nin üzerinde bulunduğu Çürüksu Vadisi ve Büyük Menderes havzası, yerleşmeye çok elverişli yapısıyla tarih öncesi devirlerden itibaren pek çok uygarlığa ev sahipliği yapmıştır.

Hititler döneminde Arzava Krallığı'nın önemli merkezlerinden biri olan Beycesultan höyüğü yöresinin bilinen en eski iskân yerleşmelerinden biri olarak kabul edilmektedir¹. Hitit İmparatorluğu M.Ö XIII. Yüzyılda Trakya'dan gelen Dor, Aka ve Frig akınları ile zayıflatılarak M.Ö 1100'de ortadan kaldırılmıştır². Bölgede Hititler hâkimiyetinin sona ermesinden sonra İyon, Frig, Pers, Helenizm krallıkları, Roma ve Bizanslılar gibi çeşitli milletler ve devletler yörede egemenliklerini sürdürmüşler, kalıntıları zamanımıza kadar ulaşan büyük şehirler kurmuşlardır³.

Denizli'ye ilk şehir yerleşiminin İyonlar döneminde başladığını, özellikle Laodikya ve Hierapolis'in ilk büyük şehir yerleşim yerleri olduğunu söylemek mümkündür⁴.

Laodikya kasabası, bugünkü Denizli şehrinin 6 km kuzeyinde, Eskihisar köyü civarında bir yerleşim bölgesi idi. Bu şehir M.Ö 261–245 yılları arasında Suriye kralı II. Antiyakus Theos tarafından karısı Laodiceia adına yeniden kurulmuştur.⁵

Çürüksu vadisine bakan bir tepe üzerine kurulduğundan güvenli bir konuma sahip olan Laodikya her dönemde büyük ve zengin bir kasaba olarak yaşamıştır.

¹ Gökçe, T. (2000). XVI. Ve XVII. Yüzyıllarda Lazıkıyye (Denizli) Kazası, Ankara, s.24.

² T.C Denizli Valiliği, (1998), Türkiye'nin Parlayan Yıldızı Denizli, İzmir, s.30.

³ Toker, T. (1977). Denizli Ekonomisi, Denizli, s.6.

⁴ T.C Denizli Valiliği, (1968), 1967 Denizli İl Yılığ, Ayyıldız Matbaası, Ankara, s.25.

⁵ Akça, A. F. (1945). Küçük Denizli Tarihi, (Yunanlılardan Osmanlılara-1434 M.832 H. Kadar), Denizli, s.4.

Milattan sonraki dönemlerde Roma'nın bir vilayeti haline gelen Laodikya, gerek coğrafi konumu itibariyle sahip olduğu stratejik önem, ticaret yollarının birleştiği kavşak noktası olması, gerekse topraklarının verimliliği ve insanların çalışkanlığı sayesinde kısa zamanda gelişerek, bölgenin önemli merkezlerinden birisi haline gelmiştir⁶.

Laodikya şehrinde dokumacılık, doktorluk, eczacılık, sarraflık, bankerlik ve tüccarlık ilerlemiş durumdaydı. Bunun yanında ziraate de önem verilmişti, bu alanda teşkilatları ve memurları bulunmaktaydı⁷.

Laodikyanın en önemli servetini dokumacılık oluşturuyordu. Laodikya'da dokunan kumaşlar uzak yerlere kadar sevk olunmaktaydı. Bu kumaşların yağmur geçirmeyen cinsleri vardı ve bunlardan manto ve paltolar da yapılıyordu⁸. Görüldüğü gibi günümüzde dokumacılık alanında önemli bir yere sahip olan Denizli'de, o dönemlerde de dokumacılık önemli bir faaliyet olarak devam etmekteydi ve şehre mühim bir gelir kazandırmaktaydı.

Her bakımdan zengin ve gelişmiş olan Laodikya'da zaman zaman görülen depremler, şehrin tahrip edilmesine yol açsa da; Laodikya, her seferinde şehrin zenginleri tarafından yeniden imar edilmiştir.

Laodikya Roma'nın ikiye ayrılmasından sonra girdiği Bizans hâkimiyeti döneminde gerileme göstermiştir. Türkler'in Bizans hâkimiyetindeki Laodikya'da ilk defa görülmeleri 1070 yılında olmuştur. Selçuklu sultanı Alparslan'a karşı isyan etmiş ve Bizans'a sığınmış olan Yıva Oğuz Beyi Erbasanoğlu'nun ardından Afşın ve diğer hudut beyleri gönderilmiş, Erbasanoğlu'nu bulmaktan ümidini kesen Afşın Bey Honaz'ı almış, Laodikyayı yağmalamış, Ege Denizi sahillerine kadar ulaşmıştır. 1071 Malazgirt Savaşı'nı izleyen yıllarda bütün Anadolu'nun fethi ile Denizli ve çevresi Kutalmışoğlu Süleyman'ın mahiyetindeki beyler tarafından fethedilmiştir. Denizli ve çevresi bu fethin ardından yirmi yıl sonra 1097'de Kılıçarslan'ın Haçlılarla mücadele halinde olmasından yararlanan İmparator I. Alexis Komnenos tarafından, Anadolu'nun zaptına memur edilen Juannis Dukas tarafından Türklerden geri alınmıştı. 1102'de Haçlılara karşı zafer kazanan Kılıçarslan, bölgeyi tekrar fethetmiştir⁹.

⁶ Gökçe, (2000), s.25.

⁷ Akça, (1945), s.11.

⁸ Akça, (1945), s.12.

⁹ Baykara, T. (1969). Denizli Tarihi, İkinci Kısım, 1070-1429, İstanbul, s.13-14.

Laodikya ve çevresi uzun yıllar boyunca Bizanslılar ile Haçlı ordularına karşı mücadele eden Türkler arasında sürekli el değiştirmiştir¹⁰. Bizans'ın Latinler tarafından 1204'te işgalinden sonra Laodikya ve çevresi Bizanslıların kendi aralarında çekişme konusu olmuştur. Şehir Gıyaseddin Keyhüsrev 'in tekrar tahta geçmesiyle 1206–1207 yıllarında, Mehmed ve Server Gazi başta olmak üzere, mahiyetindeki Alperenlerin gayretleriyle fethedilmiştir¹¹.

Şehrin Türklerin eline geçmesinden sonra, Türkler genellikle yaptıkları gibi, fethettikleri şehrin Laodikya olan adını bir süre kısaltılarak “Ladik” şeklinde kullanmışlardır. Savaşlardan yıpranmış olan Laodikiyanın yerine, bugünkü yerinde yeni bir şehir tesis edilerek, geniş çapta imar ve inşası ile meşgul olunmuştur. Özellikle II. Gıyaseddin Keyhüsrev zamanında (1237–1246), başta iç kale olmak üzere, şehrin çekirdeğini teşkil eden pek çok yapı inşa edilmiştir¹². Bizans'ın köhneleştirdiği yerler, canlı, dinamik ve hareketli bir yapıya kavuşturulmuştur.

XII. yüzyılın başlarından itibaren, uc'un güney-batı kanadını teşkil eden Denizli havalisi giderek artan oranda Türkmen nüfusunun yerleştiği bölgelerden olmuştur. Denizli havalisindeki Türkmen nüfusunun çoğalması, burada Bir Türkmen beyliğinin kurulmasıyla sonuçlanmıştır¹³.

İzzeddin Keykavus'un Selçuklu taht mücadelesinde Bizans'tan aldığı yardıma karşılık Denizli'yi Bizans'a vermesi (1257–1259) yöre Türkmenlerinin Moğol Hanı Hülagu'ya müracaat etmelerine yol açacak, Hülagu'nun bu müracaatı kabul etmesi ile de Baykara'nın ifadesiyle Anadolu'daki ilk Türkmen Beyliği Denizli yöresinde (Donguzlu, Honaz, Dalaman) kurulacaktır. Moğollara tabi bu beyliğin merkezi muhtemelen Asi Karaağaç idi. Yine Baykara'ya göre bu beyliğin manevi lideri “Yatağan Baba”, siyasi lideri ise Salur boyundan Mehmet Bey'di. Mehmet Bey'in kardeşi İlyas, akrabaları Ali ve Sevinç Beyler ise diğer liderlerdi¹⁴.

İlhanlı hükümdarı Hulagu'dan aldıkları destekle bölgede etkili olan Türkmenlerin, Mehmet Bey'in idaresinde Selçuklu saltanatına karşı başkaldırmaları

¹⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz Akça, (1945), s.15-17.

¹¹ Baykara, (1969), s.23.

¹² Gökçe, (2000), s.29-30.

¹³ Gökçe, (2000), s.30.

¹⁴ Baykara, (1969), s.32; Özçelik, A. (2006). “Türk Hakimiyetindeki Denizli Tarihine Bakış: Selçuklu ve Osmanlı Döneminde Denizli”, Geçmişten Günümüze Denizli Dergisi, S. 9, Denizli, s.29.

Selçukluları sıkıntıya düşürmüştü. Anadolu’da güçlü bir beylik yerine zayıf bir Selçuklu hâkimiyetine taraftar olan Moğollar, Mehmet Bey’e karşı tavır almışlardır. Hulagu tarafından huzura çağırılan Mehmet Bey’in bu çağrıya icabet etmemesi, onun asi ilan edilmesine yol açmış; Moğol ve Selçuklu ordusu Mehmet Bey’in üzerine yürümüştür. Damadı Ali Bey’in Selçuklulara iltihak etmesi ile de ordu kolayca Türkmenler üzerinde başarı sağlamıştır. Dağlara sığınan Mehmet Bey’in liderliğinde Türkmenler, itaat için aman dilemişler ve dilekleri kabul edilip dağlardan inenler, başta Mehmet Bey olmak üzere Selçuklu sultanı Rükneddin’in yanına gönderilmişlerdir. (Ulu) Borlu’da Mehmet öldürülerek, Ali Bey Türkmenlerin başına Bey yapılmıştır¹⁵. İşte ileride “İnanç oğulları” veya “Ladik Emirliği” olarak anılacak Denizli Beyliği böylece kurulmuştur. Ancak, Ali Bey’in de 1276’daki Cimri hadisesinden faydalanmak istemesi sebebiyle bertaraf edilmesi üzerine Denizli uc Türkmenleri de tekrar Selçuklu idaresine girmişlerdir. Türkmen beyleri, esasen Moğolların hâkimiyetindeki bu dönemde de nüfuzlarını korumuşlardır¹⁶.

Böylece Denizli’de kurulmuş olan ilk Türkmen beyliğinin bertaraf edilmesinden sonra Denizli ve çevresi, resmi tayin gereği Sahip Ata Fahreddin’in kızının büyük oğluna geçmiş ise de, fiili hâkimiyet gene uc Türkmenlerinde kalmıştır. Ancak, Türkmenlerin, Ali Bey gibi kudretli bir reislerini kaybetmiş olmaları, Denizli havalisine Germiyanoğulları nüfuzunun sızmasına imkân tanımış ve böylece bölgenin Germiyanoğullarına ilhakına kadar devam edecek olan başka bir mücadele başlamıştır¹⁷. Denizli 1368–1369 tarihinden biraz önce Germiyanoğulları hâkimiyetine girmiştir. Ancak Germiyanoğulları da Osmanlılar ve Karamanoğulları arasında sıkışmış idi. 1381’de Germiyanoğlu Süleymanşah’ın kızı Devlet Hatun I. Murat’ın oğlu Yıldırım Bayezid ile evlendirildi. Çeyiz olarak Osmanlılara verilen beylik topraklarının önemli bir kısmına Yıldırım Bayezid tayin edildi. Buna rağmen diğer beyliklerin ittifakı ile süren Germiyan-Osmanlı mücadelesini Osmanlılar kazanmış ve Karaman, Hamit, Saruhan, Menteşe ve Germiyanoğulları toprakları ile birlikte Denizli de Osmanlı ülkesine katılmıştır¹⁸.

Ankara Savaşı’ndan sonra Batı Anadolu’ya gelen Timur, 1402 Ekim ayı başlarında bir süre Denizli yakınlarında kalmıştır. Timur “aman” vergisi aldıktan sonra

¹⁵ Baykara, (1969), s.32.

¹⁶ Gökçe, (2000), s.30.

¹⁷ Gökçe, (2000), s.30.

¹⁸ Özçelik, (2006), s.31.

şehre zarar vermemiştir¹⁹. Ankara Savaşı sonrası Germiyoğlu Yakup Bey'in Ladik yönetimini Timur'dan talep etmesi karşısında Timur bu toprakları tekrar Germiyoğullarına iade etmiştir²⁰. Denizli, bu süreçte 27 yıl gibi kısa sayılabilecek bir Osmanlı hâkimiyetinden çıkarak Germiyoğulları elinde kalmıştır²¹.

Kaynaklardaki bilgilere göre, Germiyoğlu Yakup Bey, bu arada zaman zaman Osmanlılara karşı Karamanoğulları ile birlikte hareket etmekten geri kalmamış ise de, II. Murat'ın kendisine gösterdiği yakınlığın da etkisiyle, 1427-28'lerde, Edirne'de kendisini ziyaret ederek topraklarını vasiyet etmiş ve bağlılığını bildirmiştir. Kütahya'ya döndükten bir süre sonra vefat ettiğinde, Germiyan ili de vasiyeti gereği Osmanlı idaresine girmiştir²².

Denizli ve yöresi nihai olarak 1429 yılında Osmanlı topraklarına katıldığında, genel fetih metotlarına uygun olarak, kazalar halinde, coğrafi konumları ve sair özelliklerine göre üçe bölerek, üç ayrı sancağa bağlanmıştır. Bunlardan Asi Karaağaç'ın Hamid, Tavas'ın da Menteşe sancaklarına bağlanmasına rağmen, bugünkü vilayetin büyük kısmını teşkil eden Homa, Işıkli, Çal, Baklan, Denizli, Honaz, Sarayköy ve Buldan Kütahya sancağına bağlanmıştır. Bununla birlikte, Denizli çevresinde müstakil bir sancak teşkil edildiği, II. Bayezid'in oğlu Alemşah'ın da bu sancağın başına getirildiğine dair bazı iddialar mevcut olmakla beraber, yapılan arşiv araştırmalarında, bunu doğrulayan herhangi bir defter veya kayıt bulunmadığından, şimdilik kabulü mümkün görünmemektedir. Yalnız, Alemşah'ın validesi ile birlikte Denizli'ye gelerek ikamet etmiş olduğu doğru olmalıdır, ancak sancak beyi görevine dair herhangi bir kayıt mevcut değildir²³.

XIX. yüzyıla kadar Kütahya Sancağına bağlı olan Denizli, 1867 yılında Aydın eyaletine bağlanmış, 1883'ten itibaren müstakil mutasarrıflık haline gelmiştir ve cumhuriyetin ilanına kadar bu şekilde kalmıştır.

I. Dünya Savaşı ve sonrasında yaşanan dönemde ekonomik ve sosyal açıdan sarsılan Denizli, mütareke ve Milli Mücadele yıllarında adını sık sık duyuran, Kuvayı Milliye örgütlenmesinde önemli bir yeri olan, Yunan işgaline karşı direnen ilk

¹⁹ Akça, (1945), s.57.

²⁰ Akça, (1945), s.56.

²¹ Baykara, (1969), s.41-42.

²² Gökçe, (2000), s.35.

²³ Gökçe, (2000), s.49.

yörelere biridir. Mondros Mütarekesi Denizli’de tepki ile karşılanmış, Denizli Sancağı, 17 Mart 1919’da İzmir’de toplanan Reddi İlhak Kongresine katılmış, kongrede İzmir’den sonraki ilk Müdafaa-i Hukuk ve Reddi İlhak Cemiyeti’nin burada kurulması kararlaştırılmış, Kongre başkanı Vali Nureddin Paşa ile Denizli müftüsü Ahmet Hulusi Efendi tarafından yarınlara ışık tutacak tarihi konuşma yapılmıştır. İşgalden 50 gün önce toplanan bu milli kongreden sonra, Denizli merkez ve ilçelerinde –artık kaçınılmaz gibi görünen- Yunan işgaline karşı gerekli önlemler alınmıştır. 16 Mayıs 1919 sabahı İzmir’in işgalinden 24 saat sonra, Bayramyeri’nde düzenlenen protesto mitingi, işgale karşı İzmir dışında gösterilen ilk toplu tepkidir. Denizli’den yükselen bu gür sese, kısa zamanda Aydın da katılmıştır. Yukarıda belirtildiği gibi Denizli Müdafaa-i Hukuk ve Reddi İlhak Cemiyeti kurulmuş, Sarayköy ve Aydın cepheleri oluşturulmuş, böylece işgal kuvvetlerine karşı Büyük Menderes Havzasında milli bir baraj teşkil edilmiştir, Yunanlıların Menderes nehrinin sol kıyısına geçmesine izin verilmemiştir²⁴.

Bölgenin ilk Kuvayı Milliye teşkilatlarından birini kuran Denizli, Çal, Çivril, Buldan ve birkaç köyü hariç işgal edilmemiştir²⁵. Fakat Denizli, Kuvayı Milliye kuruluş ve cepheleriyle, tüm maddi ve manevi gücüyle Milli Mücadele’ye başından sonuna kadar katkıda bulunmuştur.

1923 yılında il olan Denizli, zaman içinde kendini geliştirerek “büyük bir köy” olmaktan çıkarak, özellikle tekstil alanında dünyaya adını duyuran “Türkiye’nin parlayan yıldızı” haline gelmiştir.

Kısaca Denizli’nin tarihinden bahsettikten sonra Denizli’nin ekonomisi konulu hazırladığımız tez ile ilgili olarak arşiv belgelerinden, il yıllıklarından, DİE verilerinden, daha önce Denizli ile ilgili yazılmış kitaplardan, yüksek lisans ve doktora tezlerinden yararlandığımızı belirtmeliyiz.

²⁴ Toker T. (1983). Kuvayı Milliye ve Milli Mücadelede Denizli, Denizli, s.7-8.

²⁵ Özçelik, (2006), s.33.

BİRİNCİ BÖLÜM

CUMHURİYET DÖNEMİNDE DENİZLİ'DE NÜFUS

Denizli Ege, İç Anadolu ve Akdeniz Bölgeleri arasında bir geçiş alanı olması nedeniyle tarihi çağlardan bu yana farklı medeniyetlerin yoğun ekonomik faaliyetlerde bulunduğu, bu nedenle de tarihi çağlar boyunca önemli sayıda nüfusa sahip bir bölge olmuştur.

Miladi 1900 yılını kapsayan, 1308 hicri tarihli Aydın Vilayeti Salnamesi'nde Denizli Sancağı'nın toplam nüfusu 212.514 olarak verilmiştir²⁶. Bu nüfusa yerli Müslüman halk yanında sayıları az olan gayrimüslim Osmanlılar ve yabancı nüfus da dâhil edilmişti. Cumhuriyet kurulduktan sonra Türkiye'de yaşayan nüfusun sayısal ve niteliksel olarak tespiti amacıyla ilk sayımı 1927 yılında, ikinci sayım 1935 yılında yapılmıştır. 1935 yılından sonra alınan karar gereğince her beş yılda bir olmak üzere 13 nüfus sayımı yapılmıştır. 1990'dan itibaren ise her on yılda bir nüfus sayımı yapılması kararı alınarak, on dördüncü ve son sayım 2000 yılında gerçekleştirilmiştir. Biz cumhuriyet döneminde Denizli'de Nüfus başlığı adı altında 1927'den 1980 yılına kadar Denizli nüfusunu bu sayım sonuçlarından izlemeye çalışacağız. Burada belirtmemiz gereken husus, nüfus sayımlarında kullanılan tekniklerin pek çok kere değişmesi, bazen de 1940 yılında olduğu gibi sadece idari taksimatı konu almasıdır.

²⁶ EROĞUL A. (2006). 1308 Tarihli Aydın İli Salnamesinde Denizli (Basılmamış Bitirme Tezi), Pamukkale Üni.Fen-Edebiyat Fak.Tarih Bölümü, Denizli, s.17.

1.1 DENİZLİ İLİNİN 1927-1980 YILLARI ARASINDA TOPLAM NÜFUSU

Tablo 1.1. Denizli vilayeti toplam nüfus miktarları ve mutlak nüfus artışları²⁷;

Yıllar	Toplam Nüfus	Mutlak Nüfus Artışı	Artış %	Kentsel Nüfus	Kentsel Artış Hızı %	Kırsal Nüfus	Kırsal Artış Hızı %
1927	245.048 ²⁸			41.816		203.232	
1935	285.918	40.870	14,3	43.866	14,3	242.052	16,0
1940	285.225	-693	-0,2	47.619	-0,2	237.606	-1,9
1945	315.934	30.709	9,7	51.251	9,7	264.683	10,2
1950	340.277	24.343	7,2	61.297	7,2	278.980	5,1
1955	352.515	12.238	3,5	70.891	3,5	281.624	0,9
1960	375.127	22.612	6,0	94.281	6,0	280.846	-0,3
1965	463.369	88.242	19,0	117.739	19,0	345.630	18,7
1970	511.160	47.791	9,3	141.309	9,3	369.851	6,5
1975	560.916	49.756	8,9	171.586	8,9	389.330	5,0
1980	603.338	42.422	7,0	205.938	7,0	397.400	2,0

Tablodan da anlaşılacağı üzere, 1927 ve 1980 yılları arasında Denizli'nin nüfusu, 1935- 1940 yılları hariç, Türkiye genelinde olduğu gibi sürekli artış kaydetmiştir. 1927 -1980 arasında toplam artış oranı % 59.38 (358.290)'dir.

²⁷ Mutluer M. (1995). Gelişimi, Yapısı ve Sorunlarıyla Denizli Sanayi, İzmir, s.59-61.

²⁸ 1927 Umumi Nüfus Tahriri kayıtlarında bu rakam 245.048 olarak belirtilirken, Mutluer (bk. Mutluer, a.g.y.) ve Denizli il yıllıklarında 1927 yılında Denizli toplam nüfusu 243.817 olarak verilmiştir.

Nüfus artışıındaki aşırı ve ani azalma- yükselmeler idari taksimattaki değişikliklerle de ilgilidir. Kaza ve köylerin bağlı buldukları illerin değiştirilmesi, cumhuriyetin başlarında sıkça görülen bir durumu ki, günümüzde de eskisi kadar sık olmasa da, böyle değişiklikler yapılmaktadır. Mesela 1925’de Çivril’in Denizliye bağlanması, ilin genel nüfusuna 1927 yılında artış olarak geçerken, 1935-1940 aralığında görülen % -0.2’lik azalma da, yine idari taksimat değişikliği ile ilgili olmalıdır. Nitekim 1935 genel nüfus sayımında Acıpayam İlçesine bağlı 10.928 kişinin yaşadığı Satırlar Nahiyesi 1940 sayımında artık Denizli idari teşkilatında yer almadığı için, Denizli nüfusu içinde sayılmamıştır.

Türkiye genelinde nüfus artış hızının en düşük olduğu dönem II. Dünya Savaşı yani 1940- 1945 dönemidir. Tablodan da anlaşılacağı üzere bu durum Denizli için de geçerlidir. Bu yıllar sağlık ve sosyal hizmetler açısından Türkiye’nin savaşa girmişçesine büyük sıkıntılar yaşadığı yıllardır. Genel olarak 1939- 1940 yılları arasında beslenme yetersizlikleri, salgın hastalıklarla mücadelede yetersiz kalınması vb. gibi çeşitli sebeplerle her evde bir verem vakasının olduğu ifade edilmektedir.

Türkiye genelinde nüfus artışının en fazla olduğu yıllar ise 1955- 1960 dönemidir. Denizli için de genel anlamda durum aynıdır. II. Dünya Savaşı sonrasında savaş ekonomisi şartlarının yavaş yavaş ortadan kalkması Türkiye çapında olduğu gibi Denizli’de de sosyal ve iktisadi rahatlama yaratmıştı 1940’lı yıllarda başlayan ve 1950’li yıllarda hız kazanan çalışmalar sonucunda daha önceki dönemlere göre çalışma ve iş bulma imkânları gün geçtikçe artmış, sağlık hizmetleri gelişmeye başlamış ve doğum oranı ölüm oranını geçmişti. Bataklıkların kurutulması ve ilaçlı mücadele ile daha önceden ölümlere yol açan malarya hastalığı Büyük Menderes çevresinde etkisini azaltmıştı. Sıtma tehdidinin azalması, pamuk üretiminin gelişmesine neden olmuş, bataklık alanlar daralmış ve etkili ilaçlama ile zararlıların etkisi büyük ölçüde ortadan kalkmıştı. Bütün bu olumlu şartlar Türkiye’de nüfus patlamasına neden olmuş, Denizli’de de 1960-1965 yılında yıllık nüfus artış hızı o zamana kadar ki en yüksek orana ulaşmıştı.

1960’lı yıllarda Denizli sanayisinin temelleri atılmaya başladı. Özellikle el dokumacılığına dayanan tekstil sanayi kolunda bir ihtisaslaşma oldu. Dokuma kooperatifleri, iplik fabrikaları kentin ekonomik çeşitliliğini göstermeye başladı.

1973’ de Denizli ilk olarak “Kalkınmada Öncelikli İller” kapsamına alınmış, özellikle sanayi sektörüne kaydırılan yatırımlar arttırılmıştı²⁹. Sanayi sektöründe ilerleme kaydedilmişti. İşte bütün bu gelişmeler Denizli’nin istihdam olanaklarını geliştirerek nüfus çekmesine sebep olmuştu. Nitekim ilk kez 1975 yılında kadın sayısının erkek nüfusunun altında kalması da yukarıda belirtilen gelişme, yani özellikle erkeklerin çalışmak üzere Denizliye gelmesi ile ilgili olmalıdır. 1975 sayımında erkekler nüfusun % 50,13’ünü oluştururken, kadınlar nüfusun % 49,87’sini oluşturuyordu.

1980 sonrasında tekstilin gelişmesine paralel olarak Denizli’ye göç yoğunlaşmaya başlamıştır. Bunda daha önce bahsettiğimiz Denizli’nin 1973 yılında kalkınmada öncelikli iller kapsamına alınmasının etkileri yanında, yurt dışına giden işçilerin kendi bölgelerine yaptıkları yatırımlarla işçi şirketlerinin kurulması ve sanayi faaliyetlerinin gelişmesi önemli faktörlerdi.1980’li yıllarda özellikle de 1985’ten sonra ihracata yönelik teşvik tedbirleri devreye sokuldu, tekstil sektöründe gelişmeler sağlandı. İlk kez 1985’den sonra Denizli’den dışarıya göç, şehrin aldığı göçün altına düşmüştür.

1.2. DENİZLİ’DE GÖÇ

Tablo 1.2. 1950-1965 yıllarında Denizli’de meydana gelen göçler³⁰

Yıllar	Denizli’ye göç	Denizli’den göç
1950	8.562	30.209
1955	14.429	52.793
1960	19.874	56.789
1965		36.915

²⁹ Mutluer, (1995), s. 34.

³⁰ Bilgiler nüfus sayımı sonuçlarından alınmıştır.

1950'li yıllarda Türkiye genelinde kırsal bölgelerden şehir merkezlerine yoğun göç olgusu başlamıştı. 1940'lı yıllarda başlayan ve 1950'li yıllarda hız kazanan kentlerin sunduğu sağlık ve sosyal hizmetlerdeki gelişme, daha önceki dönemlere göre çalışma ve iş bulma imkânlarının yine kentlerde daha fazla olması iç göçün en önemli sebeplerinden idi. Fakat Denizli özelinde göçün yönü il dışı olmuştur. Her ne kadar Denizli adı geçen yıllarda özellikle çevre kasaba ve köylerden sürekli göç olsa da, göç veren il olma özelliğini korumuştur. Kırdan Denizli'ye göçün önemli sebeplerinden biri de, ilçe merkezlerinde yakın zamana kadar göçü önleyecek ekonomik potansiyelin yaratılmamış olmasıdır.

Denizli dışına göçün yönü genellikle İzmir ve çevresi ile, İstanbul ve çevresine olmuştur. İl dışına göçün 1965- 1970 döneminde önemli boyutlara vardığı ve Denizliye gelen 25.000 kişiye karşılık, Denizli'den 57.000 kişinin göç ettiği sanılmaktadır³¹. Denizli ise Afyonkarahisar, Uşak, Burdur, Aydın, Manisa, Konya gibi çevre illerden göç alıyordu.

1937'de Nazilli Basma Fabrikasının kuruluşu da Denizli'den kalifiye elemanların bu ilçeye göçüne sebep olmuştu. Hatta aynı yıllarda Konya (Ereğli) gibi dokuma fabrikalarının kurulduğu başka yerlere de Denizli'den ustalar göçmüştü. 1960'lardan sonra, buna yurtdışına göç olgusu da eklenecektir.

Pazar imkanlarının gelişmesi veya değişmesi de göçlerde önemli bir etkendi. Buna tipik bir örnek Babadağ İlçesinden Denizli'ye göçtür. Babadağ'dan ilk kasaba dışına göç 1944 yılında başlamıştı. İlk göçenler, yoksullar ve Babadağ'da işçi bulamayan servet biriktirmiş kişilerdi. 1955'ten itibaren ilk on yıllık dönem boyunca kasabanın nüfusu net göçlerle %13 oranında azalmıştı. Denizli kent merkezine göç eden Babadağlıların % 35'i dokumacı idi, % 17'si de ticaretle uğraşıyordu. 1965'ten sonra göçler azalmıştır. Zira 1963 yılından itibaren kasabaya kesintisiz olarak sanayi elektriği verilmesi ile birlikte üretimin motorlu tezgâhlarla yapılmaya başlanması, 1965 'ten sonra bir süre Babadağ'dan göçün azalmasına sebep olmuştur³². Babadağ'da üretim tipinin değişmesi, fason ham bez üretimine geçilmesi sebebiyle, 1968'de yeniden hızlanan göç, 1970'lerin sonuna kadar yoğun halde devam etmişti.

³¹ Yurt ansiklopedisi, (1982), Cilt III, Anadolu Yayıncılık A.Ş., İstanbul, s. 2174.

³² Mutluer, (1995), s.379.

Özellikle 1980 ve 1984'te toplu denecek iki önemli nüfus hareketi olmuştur. 1980 yılındaki göç olayında 200 hane göç etmişti. Babadağ'dan göçenlerin bir kısmı fabrikatör olmuştur, bir kısmı da onların fabrikalarında çalışan usta ya da işçi olmuşlardır. Bunun yanında Babadağ'a da çevre köylerden göç yaşanmıştı. Çobanlıktan, tarımdan bıkan köylüler Babadağ'da dokumacılık yapmaya başlamışlardı³³. Hatta çevre köylerinden göç edenler olduğu gibi Karacasu'nun köylerinden de kasabaya göç olayı yaşanmıştı. Babadağ halkı ile köyden göçenler arasında tam bir kaynaşma sağlanamamış, Babadağlılar dışarıdan gelenleri yabancı olarak görmüşlerdi ve günümüzde halen bu anlayış devam etmektedir.

Bu göçler sonucu Denizli'de önemli bir sayıya ulaşan ve adeta Denizli tekstil sanayinin bel kemiğini oluşturan Babadağlı iş adamlarından Kazım Kaynak ve 24 arkadaşı 1973 yılında Denizli'nin ilk iş hanı niteliğindeki Babadağlılar Çarşısını kurmuşlardır. Çarşının yapımında ülkemizin ünlü mimarlarından olan Cengiz Bektaş'a görev verilmişti. Nitekim bugün de Denizli'de tekstil sanayicilerinin çoğunluğunu Babadağlı iş adamları oluşturmaktadır.

Dokumacılığın II. Dünya Savaşı sonrasında geçirdiği sarsıntı 1948–1950 dönemlerinde Buldan'dan da dışarıya göçe sebep olmuştur. Yeni imkânları arayanlar bu dönemde ilçenin kısıtlı imkânlarını bırakıp gerek Denizli, gerekse diğer illere önemli oranda göç etmişlerdi. 1954 yılında ülke çapında yaşanan ekonomik sıkıntı ve enflasyon ise ilçeden yeni göçlere sebep olmuştur. Buldan da 1960'ların ortalarından itibaren çevre köylerden göç almaya başlamıştı. Bu kasabada da Babadağ'da olduğu gibi yerli-yabancı ayrımı görülmüştü.

1960'dan sonra yurt dışından, özellikle Almanya'dan gelen işçi talebi, başta bu ülke olmak üzere dış ülkelere göçü de beraberinde getirmişti. Denizli'den 1974 yılı sonuna kadar 19.987 kişinin yurt dışına çalışmak üzere gittiği tahmin edilmektedir³⁴.

1985'den sonra Denizli'nin istihdam olanakları sunan bir sanayi şehri haline gelmesiyle şehirden dışarıya göç, şehrin aldığı göçün altına düşmüştür.

³³ Özügür M. (2001). "Küresel Denizli Fabrikasının Kökenleri" Türk Sosyal Bilimler Derneği, Küreselleşme Emek Süreçleri ve Yapısal Uyum (7. Ulusal Sosyal Bilimler Kongresi) ,İmge Yayıncılık, Ankara, s.394.

³⁴ Yurt Ansiklopedisi, (1982), s.2175.

1.3. DENİZLİ'DE KENTLEŞME ORANLARI

Tablo 1.3. 1927-1980 yıllarında Denizli’de kırsal ve kentsel nüfus miktarı³⁵

Yıllar	Toplam Nüfus	Kentsel Nüfus	Kentsel Nüfusun Toplam Nüfusa Oranı (%)	Kırsal Nüfus	Kırsal Nüfusun Toplam Nüfusa Oranı (%)
1927	245.048	41.816	17.07	203.232	82.93
1935	285.918	43.866	15.2	242.052	84.8
1940	285.225	47.619	16.7	237.606	83.3
1945	315.934	51.251	16.2	264.683	83.8
1950	340.277	61.297	18	278.980	82
1955	352.515	70.891	20.1	281.624	79.9
1960	375.127	94.281	25.1	280.846	74.9
1965	463.369	117.739	25.4	345.630	74.6
1970	511.160	141.309	27.6	369.851	72.4
1975	560.916	171.586	30.6	389.330	69.4
1980	603.338	205.938	34.1	397.400	65.9

Tabloda da görüldüğü gibi Cumhuriyetin 1927 yılındaki ilk nüfus sayımı sonuçlarına göre, Denizli’nin 245.048 olan toplam nüfusunun %17.07 (41.816)’si şehirde yaşamaktaydı. Aynı yıl Türkiye genelinde kentleşme oranı da % 12.46 (1 700 000 kişi) olup, kır nüfusu ise toplamın % 87.54’ünü (11 948 000 kişi) oluşturuyordu.

³⁵ Bilgiler nüfus sayımı sonuçlarından alınmıştır.

Görüldüğü gibi Denizli’de kentleşme oranı düşük olmakla beraber Türkiye genelinin epeyce üstünde idi.

Burada bahsedilen kentleşme kemiyet olarak, yani kentte yaşayan kişi sayısı anlamındadır. Yoksa 1935’lerde bile yalnız bir caddesi aydınlatılabilen Denizli, Türkiye’nin bir çok şehrinde olduğu gibi, bu sırada büyükçe bir kasaba görünüşünde idi. Halk bağık bahçelik alanlara dağılmış ve ortalama 3500- 4000 haneden ibaret Denizli plansız, programsız şekilde 50. 000 hanenin oturabileceği bir alana yayılmıştı. Evleri birbirine bağlayan yollar ya yoktu, ya da çok düzensizdi. 1934 yılında şehircilik uzmanı ünlü mimar Jansen getirilerek bir şehir planı yaptırılmak istenmiş, fakat ücret yüksek geldiği için bu plan bayındırlık bakanlığına havale edilmiştir. 1938 planın hala bitirilemediği valilik raporundan anlaşılmaktadır³⁶.

Şehrin Cumhuriyetin başlarındaki bu genel durumuna rağmen, tablodan da anlaşılacağı üzere kentte yaşayan nüfus sürekli artış kaydetmiştir. Bunda cumhuriyetin başlangıcından itibaren devletin resmi politika olarak hızlı nüfus artışını desteklemesinin de etkisi olmalıdır. Nitekim 1935 sayımına göre Denizli nüfusunun % 15.2 (43.866) kent merkezinde yaşıyordu. Aynı yıl 16.158.018 kişi olan Türkiye nüfusunun ise % 23,54 kentlerde oturmakta idi. .

Yine tablodan görüleceği üzere 1950’de şehirde yaşayanların artış oranında, önceki sayımlara göre bir miktar fazlalık olduğu anlaşılmaktadır. Bunun sebebi adı geçen yıllarda Dünyadaki yaşanan gelişmeler ve bunun Osmanlı mirasını taşıyan bölgelerde yarattığı dalgalanmalardır. Nitekim 1945 sonrası Denizli yakın çevresinden aldığı göçe ilave olarak Balkan ülkelerinden ve Kafkaslardan da bir miktar nüfus almıştı. Bunlar daha çok kente ve kente yakın yerlere yerleştirilmişlerdi.

1945 nüfus sayımına göre Denizli nüfusunun % 16,22’lik kısmı olan 51.251’inin kentte, % 83,78’lik kısmı olan 264.683’ünün ise kırsal yerleşmelerde yaşıyordu. Aynı yıl Türkiye nüfusunun genel kentleşme oranı bir miktar artarak %14,08 (2.644.779)’e ulaşmış idi. Türkiye genelinde kırsal nüfus oranının % 85,92 (16.145.395) olduğu düşünüldüğünde Denizli’de kentleşmenin yine Türkiye ortalamasının biraz üstünde olduğu sonucu çıkmaktadır.

³⁶ T.C Denizli Valiliği, (1938), Cumhuriyetin 15. Yılında Denizli, Cumhuriyet Matbaası, Denizli, s.67.

1950 yılı nüfus sayımına göre Türkiye’de toplam nüfus, 20.947.188 olup, 17.911.197’si (% 85.50) kırsal nüfus, 3.035.991’i (% 14.50) kentsel nüfustur. Buna karşılık Denizli halkının % 18 kentte, % 82’si ise köylerde yaşamaktaydı. 1950’li yıllarda Türkiye genelinde kırsal bölgelerden şehir merkezlerine giderek yoğunlaşan bir göç başlamıştı. Bu sebeple Türkiye genelinde kent nüfus oranlarındaki en yüksek artışlar 1955- 1960 yıllarında ortaya çıkmıştı. Denizli’ye gelince; 1958’e kadar merkez ilçeye bağlı Bozkurt Bucağının bir köyü olan, bu tarihten sonra ilçe haline getirilen Çardak nüfusu merkez nüfusundan düştüğü halde Denizli’de de kentte yaşayanların oranında en yüksek artış 1960 yılında gerçekleşmişti³⁷.

1960’lı yıllarda görülen bu artışlar, cumhuriyetin başlangıcından itibaren yapılan çalışmaların, özellikle de 1950’lerden sonra gelişen alt yapının yatırımlarının, adı geçen yıllarda meyvelerini vermesi ve istihdam imkanlarının artması ile ilgiliydi. Nitekim 1960’lı yıllarda Denizli sanayisinin de temelleri atılmaya başlamış, özellikle el dokumacılığına dayanan tekstil sanayi kolunda bir ihtisaslaşma olmuştu. Dokuma kooperatifleri, iplik fabrikaları kentin ekonomik çeşitliliğini ortaya koymakta idi³⁸. 1960 yılı nüfus sayımı sonuçlarına göre Türkiye nüfusu toplam 27.754.820 iken Denizli nüfusu 425.449 idi. Denizli nüfusu % 25.1 (100.916)’i kentte yaşamaktaydı. Buna karşılık nüfusun % 74.9 (324.533)’ü ise kırsal nüfus özelliğine sahipti. Aynı yıl Denizli nüfusunun % 49,62’si erkek, % 50.38’i ise kadındı. Görüldüğü gibi bu yıllarda erkek nüfusu kadın nüfusuna yaklaşmış bulunuyordu.

1970’li yıllarda da Denizli’de kırsal alandan kentlere göç devam etmekteydi. 1970 yılında yapılan nüfus sayımı sonuçlarına göre Denizli’deki 511.160 toplam nüfusun, 369.851’i (% 72,4) kırsal alanlarda, 141.309’u (% 27,6) ise kentlerde yaşamaktaydı. Şehirlere göç yeterli hazırlıkların yapılmaması nedeniyle çeşitli sorunlar yaratmaya başlamıştı. İşte göç olgusunun ve 1965 yılından sonraki göçlerin izlenebilmesi, gerekli planlamaların yapılabilmesi için 1970 yılında kişilere buna yönelik sorularda sorulmaya başlandı. 1970 sayımı öncesinde beş yıl devamlı yaşanılan yer daimi ikametgah yeri bu sorular arasındaydı³⁹.

³⁷ Yurt Ansiklopedisi, (1982), s. 2129.

³⁸ Akgün Ö. F. (2000). Aydın ve Denizli’de Nüfus Hareketleri, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, s.63.

³⁹ Akgün, (2000), s.67.

1973 yılında, Denizli ilk olarak ‘‘Kalkınmada Öncelikli İller’’ kapsamına alınmış, yatırımlar özellikle sanayi sektörüne kaydırılmış ve arttırılmıştı⁴⁰. Sanayi sektöründe kaydedilen ilerleme Denizli’nin istihdam olanaklarını geliştirerek nüfus çekmesine sebep olmuştur. Ayrıca II. ve III. Beş Yıllık Kalkınma Planları sayesinde sanayileşme hız kazanmış, üretim çeşitlenmişti. Dönem boyunca Denizli’de gelişmiş teknoloji kullanan orman ürünleri, plastik eşya ve metal ana sanayi dalında yeni tesisler açılmış, bilinçlenen ve maddi durumu iyileşmeye başlayan kişiler birleşerek ortak sanayi tesisleri kurmuşlardı. İşçi şirketlerinin ilk örnekleri de bu dönemde görülmeye başlamıştı. Farklı işlerde çalışan nüfus ortaya çıkmıştı. Aynı dönemde kırdan kente göç de belirgin bir hal almış olsa da tarım ve hayvancılık bölge açısından önemli bir geçim kaynağı olma özelliğini sürdürmüştür⁴¹.

1975’den sonra nüfus artış oranı 1960 yılına göre düşmekle beraber kentleşme oranı yükselmeye devam etmekteydi. 1975 yılında yapılan nüfus sayımına göre, Denizlide 171.586 kişiye ulaşan kentsel nüfusun oranı % 30,4 idi. Kırsal nüfus ise % 69,6 oran ve 389.330 kişi idi.

1980 yılında yapılan nüfus sayımında ise Denizli’nin toplam nüfusu 603.338 idi. İl nüfusunun 397.400’ü (% 65,9) kırsal yerleşmelerde, 205.938’i (% 34,1) kentlerde yaşamaktaydı. Bu dönemde tekstilin gelişmesine paralel olarak Denizli’ye göç yoğunlaşmaya başlamıştı. Bunda daha önce bahsettiğimiz Denizli’nin 1973 yılında kalkınmada öncelikli iller kapsamına alınmasının etkileri yanında, yurt dışına giden işçilerin kendi bölgelerine yaptıkları yatırımlarla işçi şirketlerinin kurulması ve sanayi faaliyetlerinin gelişmesi önemli faktörlerdi.

1980’li yıllarda özellikle de 1985’ten sonra ihracata yönelik teşvik tedbirleri devreye sokuldu, tekstil sektöründe gelişmeler sağlandı. Böylece Denizli hem göç veren il konumundan çıktı, hem de istihdam sorunu 2000’li yıllara kadar en az olan illerden biri haline geldi.

⁴⁰ Mutluer, (1995), s. 34.

⁴¹ Akgün, (2000), s.67-68.

1.4. KADIN VE ERKEK NÜFUS ORANLARI

Tablo 1.4.1927-1980 yıllarında yapılan nüfus sayımlarına göre nüfusun cinsiyet özelliği⁴²

Yıllar	Erkek sayısı	Kadın sayısı	Toplam Nüfus
1927	110.330 (% 45,02)	134.718 (%54,98)	245.048
1935	132.822 (% 46,46)	153.096 (% 53,54)	285.918
1940	132.923 (% 46,60)	152.302 (% 53,40)	285.225
1945	150.139 (% 47,52)	169.795 (% 52,48)	315.934
1950	165.883 (% 48,74)	174.394 (% 51,26)	340.277
1955	179.342 (% 50,87)	188.952 (% 49,13)	352.515
1960	211.121 (% 56,27)	214.328 (% 43,73)	375.127
1965	230.468 (% 49,73)	232.901 (% 50,27)	463.369
1970	250.178 (% 48,94)	260.982 (% 51,06)	511.160
1975	281.186 (% 50,12)	279.730 (% 49,88)	560.916
1980	298.426 (% 49,46)	304.912 (% 50,54)	603.338

Tablo 1.4’de görüldüğü gibi, Denizli’de kadın nüfus genellikle erkek nüfusun biraz üstündedir. Kadın nüfusun en fazla olduğu yıllar ise 1927- 1940 yılları arasındır ki, bu dönemin başları I.Dünya ve Kurtuluş Savaşı yıllarının etkisi, 1940’lı yıllar ise II.

⁴² Bilgiler nüfus sayımı sonuçlarından alınmıştır.

Dünya Savaşının etkisi altındaki yıllardır. Birinci Dünya Savaşı ve Milli Mücadele yılları erkek nüfusunun önemli ölçüde kaybedildiği yıllardı. Türkiye II. Dünya Savaşında fiili olarak yer almamakla birlikte, yine de önemli sayıda erkek nüfusu kışlada tutmak zorunda kalmıştır. Ayrı bir araştırma konusu olmakla birlikte 1927–1940 arasındaki demografik yapının, özellikle erkek nüfusundaki azalmanın ekonomik anlamda Türkiye için olumsuz pek çok sonucu göz ardı edilmemelidir.

Kadın ve erkek nüfus oranları değerlendirilirken gözden kaçmaması gereken bir husus da, çalışan genç nüfusun Denizli ve diğer kentlere, hatta yurt dışına çalışmak üzere göç ederken, kadınların genellikle kır da veya eski yerleşim alanlarında kalmasıdır. Bunun özellikle kır nüfusunda kadınların ve yaşlıların daha fazla oranda bulunması gibi bir neticesi olmalıdır.

1.5. OKUR YAZARLIK ORANLARI (0–6 YAŞ YUKARISI)

1925- 1926 Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesinde Denizli’de 47 öğrencili iki vakıf mektebi, biri ortaokul olmak üzere 177 resmi ilkokul, bulunduğu yazılıdır. O zaman bu okullarda 10.550 öğrenci eğitim almaktaydı⁴³. Kemal Şakir de vilayet merkezinde altı kız okulu ve 68 erkek okulu olduğunu yazmaktadır. Bunun yanında vilayet merkezinde bir özel okul ve Türk Ocağının açtığı, öğrencilerinin yarısını kızların oluşturduğu 30 öğrencili bir musiki yurdu da bulunmaktaydı. Yine onun verdiği bilgilere göre; merkezde Öğretmen adedi 75, kız öğrenci sayısı ise 662 idi. Ayrıca her ilçede kız okulu olduğu anlaşılıyor⁴⁴.

Tablo 1.5. Nüfus sayımları sonuçlarına göre Denizli’de okur-yazarlık⁴⁵

Yıllar	Okuma Bilen	Yazma	Okuma Bilmeyen	Yazma	Yalnız Bilen	Okuma	Meçhul
1927 ⁴⁶	13.338		231.710		-		-
1935 ⁴⁷	41.558		243.930		430		-
1940 ⁴⁸	-		-		-		-

Devamı arkada

⁴³ Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi, (1926), Matbaa-i Amire, İstanbul, s.618.

⁴⁴ Kemal Şakir. (1927). Tarihi, Coğrafi, İçtimai, Sıhhi, İktisadi Nokta-i Nazardan Denizli, Hüsn-ü Tabiat Matbaası, İstanbul, s.69-70.

⁴⁵ Bk. Başbakanlık Nüfus Sayımı sonuçları, ilgili yıllar.

⁴⁶ 1927 yılındaki okur yazarlık oranı belirlenirken 6 yaşından küçük olanlar da dahil edilmiştir.

⁴⁷ 1935 yılındaki okur yazarlık oranı belirlenirken 6 yaşından küçük olanlar da dahil edilmiştir.

⁴⁸ 1940 Genel Nüfus Sayımında, savaş koşulları nedeni ile yalnızca nüfusun idari bölünüşüne ait sonuçları verilebilmiştir, nüfusun okur-yazar oranı ile ilgili bilgiler bu sayımda yer almamıştır.

1945 ⁴⁹	77.118	177.827	-	-
1950 ⁵⁰	102.860	185.814	-	894
1955	141.450	154.742	387	1080
1960	142.747	207.689	-	106
1965	196.901	185.326	-	118
1970	251.449	176.883	-	-
1975	305.696	169.062	-	-
1980	355.117	152.723	-	405

Kemal Şakir; bu bilgiler ve Türkiye’de eğitimin genel durumu ışığında, Denizli’yi Türkiye’nin maarifi ileri olan illerden biri olarak takdim ediyor, ve vilayette yüksek tahsil görmüş epeyce kişi olduğu bilgisini veriyordu. Onun ifadesiyle Denizlililer eğitim konusunda çok istekli idiler. Fakat Tablo 1.5. de görüldüğü gibi, 1927 yılı nüfus sayımı sonuçlarından, Denizli’de 11.818 erkeğin okuma yazma bildiğini, 98.512 erkeğin ise okuma yazma bilmediğini anlıyoruz. Kadınların ise yalnızca 1.520’si okuma yazma bilirken, 133.198’inin okuryazar değildi. Toplam Denizli nüfusunun 13.338’i (% 5,5) okuma yazma bilirken, 231.710 (% 94,5) kişi okur-yazar değildi.

Denizlililerin maddi katkılarıyla inşasına I. Dünya Harbinden önce başlanan ve 50-60 bin lira harcanan Lise ise henüz bitirilmemişti. Nitekim, Denizli milletvekilleri Necip Ali, Dr. Kazım ve Yusuf Beyler binanın bitirilmesi için 1925 yılı Şubat ayında meclis başkanlığına gönderdikleri yazıyla Maarif vekaletinin yardımını istemişlerdi⁵¹. Adı geçen okul bitirilerek, Denizli Lisesi adıyla hizmete sokulacaktır.

1935 nüfus sayımı sonuçlarına göre ise 285.918 kişiden 41.558’i (% 14,53) okuma yazma bilmekte, 243.930 (% 85,31) kişi ise okuma yazma bilmemekte, 430 kişi (% 0,16) ise yalnızca okumayı bilmekteydi. Bununla birlikte okuma –yazma bilen nüfus oranı Türkiye ortalamasının biraz üstünde idi⁵².

1933-1934 Eğitim- Öğretim Yılına ait maarif istatistikleri incelendiğinde Denizli’de 115’i resmi gündüz ilk mektebi, 1’i gündüz ilk mektebi, 1’i lise olmak üzere toplam 117 okul bulunmaktaydı. Denizli’deki öğretmen sayıları incelendiğinde ise 240’ı

⁴⁹ 1945 Nüfus sayımında okur-yazarlık oranları ile ilgili bilgiler Prof. Dr. Selahittin Özçelik’in nüfus sayımları ile ilgili hazırlamakta olduğu eserinden alınmıştır.

⁵⁰ 1950 yılındaki nüfus sayımında okur yazarlık oranı belirlenirken 5 yaşından büyük olan nüfus ele alınmıştır.

⁵¹ B.C.A., 030.10.0.0.6.37.17/3.

⁵² Akgün, (2000), s.53.

ilk mektepte, 16'sı lisede olmak üzere 256 öğretmen olduğu görülmektedir. Toplam 13.598 öğrenci bulunmakta olup, bunların 13.209 adedi ilk mektepte, 331'i lise birinci devrede (muhtemelen ortaokul), 58'i ise lise ikinci devrede eğitimlerine devam etmekteydi⁵³.

1940 yılında II. Dünya Savaşı koşulları yüzünden yalnızca idari taksimatı gösteren nüfus sayımı yapıldığı için, elimizde nüfusun okur- yazarlık oranı ile ilgili veriler bulunmamaktadır. Ancak yine tabloda da görüleceği üzere Cumhuriyet döneminde Türkiye genelinde başlatılan eğitim seferberliği sonucunda ülke genelinde ve Denizli'de okur-yazarlığın sürekli artış kaydettiğini ifade edebiliriz.

1975–1980 döneminde nüfus artış oranı 1960 yılına göre düşmekle beraber, kentleşme oranı ile okuryazar sayıları artış göstermişti. Okullaşma oranı ve yükseköğretim mezunu sayısı da önemli ölçüde yükselmişti. Devlet Planlama Teşkilatının 1980 yılında yaptığı, eğitim çağındaki nüfus başına düşen öğretmen, okur-yazarlık, ortaöğretimde okullaşma oranları gibi değişkenlerin incelendiği araştırmasına göre, Denizli eğitim alanındaki gelişmişlik açısından Türkiye'nin 16. ili olmuştur⁵⁴.

1.6. NÜFUSUN EKONOMİK FAALİYETLERE DAĞILIŞI

1926 yılında Atatürk'ün direktifleriyle başbakanlığa bağlı olarak kurulan Merkezi İstatistik Dairesi öncülüğünde 1927 yılı Ekim ayında yapılan Türkiye Cumhuriyetinin ilk genel nüfus sayımı, nüfusun mesleklere göre dağılışı hakkında ayrıntılı bilgi vermemektedir. Aynı yılın Aralık ayında nüfus sayımı sırasında tespit edilen işyeri adresleri esas alınarak yapılan Sanayi sayımı buradaki eksikliği tamamlayıcı niteliktedir. Bununla beraber 1927 Sanayi sayımı da daha ziyade sanayi sektörüne ait bilgiler içermektedir. Bu tarihten sonra yapılan sayımlarda içerik açısından değişiklikler olmuş; yaş, medeni durum, eğitim durumu, meslek, iktisadi faaliyet, göç verilerine ilişkin temel nitelikler daha ayrıntılı olarak ele alınmıştır.

⁵³ T.C Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü, (1935), 1933-1934 Maarif İstatistiği, İstanbul, s.6-11.

⁵⁴ Yurt Ansiklopedisi, (1982), s. 2180.

Tablo 1.6. 1927 yılı nüfus sayımı sonuçlarına göre, Denizli nüfusunun mesleklere göre dağılımı⁵⁵.

Cinsiyet	Meslekler										Mesleği meçhul veya mesleksiz
	Ziraat	Sanayi	Ticaret	Serbest	Memur	Hâkimler	Ordu	PTT	Muhtelif	Meslekler Toplamı	
Erkek	42.470	5.745	2.492	669	587	86	1.617	93	579	54.338	55.992
Kadın	26.736	2.638	137	81	9	0	0	1	224	29.826	104.892
Toplam	69.206	8.383	2.629	750	596	86	1.617	94	803	84.164	160.884

Tablo 1.6'da da görüldüğü gibi 1927 yılında Denizli'de halkın büyük kısmı tarım ile uğraşmaktaydı. 42.470'i erkek, 26.736'sı kadın olmak üzere toplam 69.206 kişi geçimini tarımdan sağlamaktaydı. Tarımı sanayi, takip etmekte ve 5.745'i erkek, 2.638'i kadın toplam 8.383 kişi sanayi sektöründe çalışmaktaydı. Diğer önemli bir faaliyet alanı ise ticaretti. 2.492'si erkek, 137'si kadın olmak üzere toplam 2.629 kişi ticaret yaparak geçimini sağlamaktaydı. Denizli'de aynı yıl serbest çalışan toplam 750 kişi olup, bunların 669'u erkek, 81'i ise kadın idi. Toplam 596 memurun ise yalnızca 9 tanesi kadın olup, 587 tanesi ise erkek, memur olarak görev yapmaktaydı. Denizli'de toplam 86 hâkim bulunmaktaydı ve hâkimlerin hepsi erkekti. Yine Denizli'de 1.617 erkek orduda yer alırken, orduda hiç kadın yoktu. PTT'de çalışan 94 memurun yalnızca bir tanesi kadın idi. Görüldüğü gibi kadınlar henüz belli faaliyetlerde görev alamıyorlardı. Muhtelif mesleklerde çalışan toplam 803 kişinin ise 579'u erkek, 224'ü ise kadın idi. Denizli'de toplam 84.164 kişi bir mesleğe sahip iken, 160.884 kişinin meslek kaydı bulunmamaktadır. Meslek kaydı bulunmayanların bu kadar büyük bir yekun tutmasının sebebi muhtemelen bunların önemli bir çoğunluğunun çalışma çağına gelmemiş genç nüfus ve yaşlılardan oluşmasıdır. Uzun yıllar süren savaş koşulları faal nüfusun önemli bir bölümünün kaybına neden olmuş, savaş bittiğinde çocuklar, yaşlılar ve kadınlar nüfusun çoğunluğunu oluşturur hale gelmişti. Bunun yanında ev hanımları, geçim sağlama vasıtaları meslek tasnifi içinde yer almayanlar ve belki özürlüler de bu rakam içinde yer almış olmalıdır.

⁵⁵ T.C.Başbakanlık İstatistik Umum Müdürlüğü, (1929), 1927 Umumi Nüfus Tahriri, Ankara, s. 37.

Tablo 1.7. 1935 Genel nüfus sayımı meslek grupları itibariyle nüfus⁵⁶

Meslekler	Mutlak Rakamlar			Nisbet		
	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam
A- Toprak Mahsulleri	56.299	59.645	115.944	42,4	39,0	40,6
B- Sanayi ve Küçük Sanatlar						
B.1 Maden ocakları, memlehaler, taşocakları	44	-	44	0,0	-	0,0
B.2 Taş ve toprak sanayi	232	38	270	0,2	0,0	0,1
B.3 İnşaat, bina ve mobilya sanayi	817	-	817	0,6	-	0,3
B.4 Ağaç işleme sanayi	905	384	1.289	0,7	0,3	0,5
B.5 Demir sanayi	1.049	-	1.049	0,8	-	0,4
B.6 Makine, cihaz ve alet imalatı sanayi	108	-	108	0,1	-	0,0
B.7 Kimya sanayi	1	2	3	0,0	0,0	0,0
B.8 Dokuma Sanayi	4.915	10.178	15.093	3,7	6,7	5,3
B.9 Kağıt ve tabı sanayi	36	1	37	0,0	0,0	0,0
B.10 Deri, kösele, kauçuk, seloit, kemik, boynuz, kehribar eşya sanayi	677	24	701	0,5	0,0	0,2
B.11 Gıda, içki ve tütün sanayi	1.132	180	1.312	0,9	0,1	0,5
B.12 Elbise Sanayi	1.520	516	2.036	1,1	0,3	0,7
B.13 Elektrik, gaz ve su istihsal ve tevzii	76	-	76	0,1	-	0,0
B.14 Sanayi müesseseleri fen ve idare memurları	14	-	14	0,0	-	0,0
B.15 İhtisası gayri muayyen sanayi amelesi	503	527	1.030	0,4	0,3	0,4
B.16 Muhtelit ve muhtelif sair sanayi	-	-	-	0,0	0,0	0,0
Toplam	12.029	11.850	23.879	9,1	7,7	8,4
C. Ticaret	2.228	192	2.420	1,7	0,1	0,8
Ç. Nakliye ve muvasala	1.063	116	1.179	0,8	0,1	0,4
D. Umumi idare ve hizmetler, serbest meslekler	4.099	136	4.235	3,1	0,1	1,5
E. Ev iktisadiyatı, şahsi hizmetler	72	250	322	0,0	0,2	0,1
F. Mesleksiz, mesleği meçhul veya gayri muayyen	57.032	80.907	137.939	42,9	52,8	48,2
Genel Toplam	132.822	153.096	285.918	100,0	100,0	100,0

1935 yılında Denizli ilini mesleklere göre, incelediğimizde 285.918 olan Denizli toplam nüfusunun 115.944'ünün (% 40,55) toprak mahsulleri ile uğraştığını görmekteyiz. Toprak mahsulleri grubunun içerisinde ziraat, bağcılık, bahçivanlık, çiçekçilik, hayvan yetiştirme ve bakımı, arıcılık, ormancılık, deniz, göl ve kara avcılığı yer almaktadır. Denizli'deki erkeklerin % 42,4'ü, kadınların da % 39'u bu alanda faaliyet göstermekteydi.

Sanayi ve küçük sanatlar alanına, maden, taş ocakları, taş, toprak, inşaat, mobilya, ağaç, demir, makine, kimya, kağıt ve dokumacılık dahil edilmişti. Toplam

⁵⁶ T.C Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, (1937), 1935 Yılı Genel nüfus Sayımı Denizli, Ankara, s. 80.

nüfusun % 8,35'i (23.879 kişi) bu alanda çalışmakta idi. Denizli'deki erkeklerin % 9,1'i, kadınların ise % 7,7'si sanayi ve küçük sanatlarla uğraşarak geçimlerini sağlamaktaydı. Bu sektör içerisinde en fazla dokuma sanayinde çalışanlar göze çarpmaktadır. 15.093 kişi (% 5,3) bu alanda faaliyet göstermekteydi. Dokuma sanayinde çalışanların 4.915' erkek, 10.178'i kadın idi. Görüldüğü gibi dokumacılıkla geçimini sağlayan kadınların sayısı, yaklaşık olarak erkeklerin sayısının iki katı idi.

1935 yılında Denizli vilayeti genelinde ticaret alanında 2.420 (% 0,85) kişi çalışmakta, erkeklerin % 1,7'si, kadınların % 0,1'i, tüm nüfusun ise 0,8'i ticaret yaparak geçimini sağlamaktaydı. Nakliye sektöründe ise 1.179 (% 0,41) kişi çalışmakta idi. Erkeklerin % 0,8'i, kadınların % 0,1'i bu sektörde faaliyet göstermekteydi. Genel idare ve hizmetler sektöründe ise 4.235 (% 1,48) kişi çalışmakta, 4.099 erkek (% 3,1), 136 kadın (% 0,1) bu alandan gelir elde etmekteydi. Ev iktisadiyatı ve şahsi hizmetlerde ise 322 (% 0,11) kişi çalışmaktaydı. Denizli'de sadece 72 erkek ev iktisadiyatı ve şahsi hizmetlerde çalışırken, 250 kadın bu alanda hizmet vermekteydi.

İl genelinde mesleksiz, mesleği meçhul ya da gayri muayyen olan toplam 137.939 kişi bulunmaktaydı. Erkeklerin % 42,9'u, kadınların ise % 52,8'i bu statüde idi. Kadın nüfusunun yarıdan fazlasının mesleksiz ya da mesleği belirlenemeyen grupta olması, bir yandan ev hanımlığının meslek olarak kabul edilmemesi, diğer yandan çeşitli çalışma alanlarında kadın nüfusunun yeterince yer almadıklarının bir göstergesi idi.

1927 yılı nüfus sayımı ile 1935 yılı nüfus sayımı meslek grupları itibariyle karşılaştırıldığında 1927 yılına göre mesleklerin daha ayrıntılı olarak ele alındığı görülmektedir. Örneğin 1927 yılında yalnızca sanayi başlığı altında sanayi sektöründe çalışanlar hakkında bilgi verilirken, 1935 yılında sanayi sektörü içinde yer alan dallar da ayrıntılı olarak verilmiştir. Bu bilgilere göre ve nüfusun 40.870 kişi artmış olduğu da göz önüne alınarak şu sonuçlara ulaşabiliriz; 1927 yılında 69.206 kişi ziraatla uğraşırken, 1935 yılında bu sayı 115.944'e yükselmiştir. Sanayi sektöründe 1927 yılında 8.383 kişi mevcutken, 1935'te 23.879 kişi bu alanda faaliyet göstermiştir. Ticaret sektöründe 1927 yılına göre 1935 yılında düşüş meydana gelmiştir. 1927'de 2.629 kişi ticaretle geçimini sağlarken, 1935 yılında bu rakam 2.420'ye düşmüştür. Mesleği olan kişilerin toplamı 1927 yılında 84.164 iken, 1935 yılında 147.979'a yükselmiştir. Buna karşılık mesleksiz ya da mesleği meçhul nüfusun sayısı 160.884'ten

137.939'e düşmüştür. Buradan 1935 yılında iş imkânlarının daha çok geliştiği sonucuna ulaşabiliriz.

Tablo 1.7. 1935 Yılı Nüfus sayımı sonuçlarına göre Denizli Merkez nüfusunun mesleklere göre dağılımı⁵⁷.

Meslekler	Mutlak Rakamlar		
	Erkek	Kadın	Toplam
A- Toprak Mahsulleri			
1. Ziraat	550	364	914
2. Bağcılık, bahçivanlık, çiçekçilik	83	46	129
3. Hayvan yetiştirme ve bakımı, arıcılık	36	1	37
4. Ormancılık	17	2	19
5. Deniz, göl, nehir ve kara avcılığı	1	0	1
Toplam	687	413	1100
B- Sanayi ve Küçük Sanatlar			
B.1Maden ocakları, memlehaler, taşocakları	7	0	7
B.2 Taş ve toprak sanayi	17	0	17
B.3 İnşaat, bina ve mobilya sanayi	241	0	241
B.4 Ağaç işleme sanayi	163	4	167
B.5 Demir sanayi	177	0	177
B.6 Makine, cihaz ve alet imalatı sanayi	51	0	51
B.7 Kimya sanayi	1	0	1
B.8 Dokuma Sanayi	232	101	333
B.9 Kağıt ve tabı sanayi	21	0	21
B.10 Deri, kösele, kauçuk, seloit, kemik, boynuz, kehribar eşya sanayi	292	1	293
B.11 Gıda, içki ve tütün sanayi	273	10	283
B.12 Elbise Sanayi	353	73	426
B.13 Elektrik, gaz ve su istihsal ve tevzii	11	0	11
B.14 Sanayi müesseseleri fen ve idare memurları	9	0	9
B.15 İhtisası gayri muayyen anayi amelesi	151	68	219
B.16 Muhtelit ve muhtelif sair sanayi	0	0	0
Toplam	1999	257	2256
C. Ticaret	652	17	669
Ç. Nakliye ve muvasala	327	1	328
D. Umumi idare ve hizmetler, serbest meslekler	794	65	859
E. Ev itkisiyatı, şahsi hizmetler	18	94	112
F. Mesleksiz, mesleği meçhul veya gayri muayyen	4362	7659	12021
Genel Toplam	8839	8506	17345

1935 yılı nüfus sayımında Denizli merkezde nüfusun mesleklere göre dağılışı incelendiğinde; 1935 yılı verilerine göre Denizli merkezde toprak mahsulleri ile geçimini sağlayan 687'si erkek, 413'ü kadın olmak üzere toplam 1.100 kişi bulunmaktaydı. Toprak mahsulleri içerisine, ziraat ile geçimini sağlayan 550 erkek, 364

⁵⁷ 1935 Genel Nüfus Sayımı, (1937), s.26–27.

kadın olmak üzere toplam 914 kişi, bağcılık, bahçivanlık ve çiçekçilikle uğraşan 83 erkek, 46 kadın olmak üzere toplam 129 kişi bulunmaktaydı. Hayvan yetiştirme ve bakımı, arıcılık ile uğraşan 36'sı erkek, 1'i kadın olmak üzere toplam 37 kişi idi. Ormancılık ile geçimini sağlayan 17'si erkek, 2'si kadın olmak üzere toplam 19 kişi bulunmaktaydı. Deniz, göl, nehir ve kara avcılığı ile meşgul olan yalnızca bir erkek vardı. Toprak mahsulleri ile geçimini sağlayanlar ise toplam nüfusun % 6,3'ünü oluşturmaktaydı.

1935 yılında ayrıntılı olarak ele alınan sanayi ve küçük sanatlar meslek gruplarına gelince; maden ocakları, memlehalalar (tuzlalar), taş ocaklarında çalışan yalnızca 7 erkek bulunurken bu alanda kadınlar faaliyet göstermemekteydi. Taş ve toprak sanayinde 17 erkek çalışırken yine bu alanda çalışan kadın bulunmamaktaydı. Yine inşaat, bina ve mobilya sanayinde de kadınlar faaliyet göstermezken, 241 erkek bu alanda çalışıyordu. Ağaç işleme sanayinde ise 163'ü erkek, 4'ü kadın olmak üzere toplam 167 kişi çalışmaktaydı.

Denizli genelinde köklü bir geçmişe sahip olmasına rağmen vilayet merkezinde demir sanayinde yalnızca 177 erkek faaliyet göstermekteydi. Makine, cihaz ve alet imalatı sanayinde ise 51 erkek çalışmaktaydı. Denizli için bir başka önemli bir geçim kaynağı olan dokuma sanayinde 232 erkek, 101 kadın olmak üzere toplam 333 kişi çalışmaktaydı. Kâğıt ve (tab') baskı sanayinde yalnızca 21 erkek geçimini sağlamaktaydı. Deri, kösele, kauçuk, seloit, kemik, boynuz, kehribar eşya sanayinde 292 erkek, 1 kadın toplam 293 kişi çalışmaktaydı. Bu meslek grubu içerisinde de tabaklar ayrı bir öneme sahipti hatta bu sektörde çalışan bir kadın da tabaklık yapmaktaydı. Gıda, içki ve tütün sanayinde 273 erkek, 10 kadın toplam 283 kişi, elbise sanayinde ise 353 erkek, 73 kadın toplam 426 kişi çalışmaktaydı.

Elektrik, gaz, su üretim ve dağıtımında yalnızca 11 erkek çalışmaktaydı. Anlaşıyor ki, 1935 yılında Denizli elektrik, gaz ve su dağıtımı gibi belediye hizmetleri hususunda yeterli gelişme kaydedememişti. Nitekim döneme ait kaynaklarda Denizli büyük bir köy olarak nitelendiriliyor ve yalnızca akşamları bir caddesinin aydınlatılabildiği ifade ediliyordu. Sanayi tesislerinde çalışan fen ve idare memuru sayısının yalnızca 9 olması ise bu tesislerin henüz ilkel koşullarda, modern işletme tekniklerinden çok uzak olarak faaliyette bulduklarını göstermektedir. Bu dokuz memurun hepsi erkekti. Uzmanlık alanı belli olmayan sanayi amelesi sayısı ise 151'i

erkek, 68'i kadın olmak üzere toplam 219 kişi idi. 1935 yılında sanayi alanında Denizli il merkezinde 1999'u erkek, 257'si kadın olmak üzere toplam 2256 kişi çalışmaktaydı.

1935 yılında Denizli'de ticaretle uğraşanların sayısı ise 652'si erkek, 17'si kadın olmak üzere 669 kişi idi. Ticaretin içerisine ise gayrimenkul ticareti, bankacılık, borsacılık, otelcilik, han, pansiyon, gazino, kahve, bar işletmesi ile komisyon, acente, sergi, panayır, ilânat, iş bulma, istihbarat, daktilo, tercüme, elbise ve mobilya kiralama işleri, ticaret odaları gibi ticarete yardımcı işler de dâhil edilmişti.

Nakliye ve ulaşım sektöründe ise 327'si erkek, 1'i kadın olmak üzere toplam 328 kişi çalışmaktaydı. Bu faaliyet alanına demiryolları, kamyon ve taksi, hayvan arabaları, at, katır, deve ve eşek nakliyatı, deniz ve hava nakliyatı, PTT, nakliyat, seyahat acente ve idareleri ile hamallık dâhil edilmişti. Nakliye ve ulaşım sektöründe çalışan tek kadın ise PTT'de çalışmaktaydı. 1927 yılında da bir kadının PTT'de çalıştığı görülmekteydi. Muhtemelen aynı kişi 1935 yılında da PTT'de çalışmaya devam etmekteydi.

1935'te umumi idare ve hizmetler ile serbest mesleğe sahip olanlar ise 794'ü erkek, 65'i kadın olmak üzere toplam 859 kişi idi. Bu meslek grubu içerisine genel idare, adliye ve hukuki yardım işleri, sıhhat işleri (doktor, eczacı, ebe, hasta bakıcı, sağlık memuru), tuvalet (manikür, pedikür, banyo ve masaj), talim ve terbiye ile din işleri dâhil edilmişti.

Denizli merkezinde ev iktisadiyatı ve şahsi hizmetlerde çalışan sayısı; 18 erkek, 94 kadın olmak üzere toplam 112 kişi idi.

Mesleksiz, mesleği meçhul veya gayri muayyen kişi sayısı ise 4362'si erkek, 7659'u kadın olmak üzere toplam 12021 kişi idi. Görüldüğü gibi çalışmayan ya da mesleği belli olmayan kişiler, çalışma çağında olan kişilerin % 69,3'ünü oluşturmaktaydı. Mesleği olmayanlar arasında kadınlar çoğunlukta idi. Buradan 1935 yılında kadınların büyük çoğunluğunun çalışma hayatına dâhil olmadığını görmekteyiz.

1935 yılında Denizli'de toplam nüfus, 285.918, çalışma çağında olan toplam nüfus ise 17.345 idi. Çalışma çağındaki nüfusun ise 8.839'u erkek, 8.506'sı ise kadın idi.

1940 Genel Nüfus Sayımında, savaş koşulları nedeni ile yalnızca nüfusun idari bölünüşüne ait sonuçları verilebilmiştir. Bu sebeple 1940 sayımına ait verileri, konumuz dışında olduğu için kullanamıyoruz.

Tablo 1.8. 1945 Yılı Nüfus sayımı sonuçlarına göre Denizli nüfusunun mesleklere göre dağılımı⁵⁸.

Meslekler	Mutlak Rakamlar			Oran (%)
	Erkek	Kadın	Toplam	Toplam
A- Toprak Mahsulleri				
1.Ziraat (genel olarak)	53655	26280	79935	25,30
2.Bağcılık, bahçivanlık, çiçekçilik	352	35	387	0,12
3. Hayvan yetiştirme ve bakımı, arıcılık	2962	1033	4045	1,28
4.Ormancılık (her nevi)	92	38	130	0,04
5.Deniz, göl, nehir ve kara avcılığı	1	0	1	0,0003
6.Zirai işletmelerde çalışan fen ve idare memurları	126	12	138	0,04
Toplam	57188	27448	84636	26,78
B- Sanayi ve Küçük Sanatlar				
1Maden ocakları, tuzlalar, taşocakları (çıkarma ve işletme)	21	0	21	0,0006
2 Taş ve toprak sanayi	197	0	197	0,062
3 İnşaat, bina ve mobilya sanayi	1052	0	1052	0,332
4 Ağaç, saz ve kamyş işleme sanayi	977	181	1158	0,366
5 Maden işletme sanayi	1354	0	1354	0,428
6 Makine, cihaz ve alet imalatı sanayi	145	0	145	0,045
7 Kimya sanayi	32	2	34	0,010
8 Dokuma Sanayi	6631	8275	14956	4,733
9 Kağıt imali, kağıt ve tabı sanayi	57	4	61	0,019
10 Deri, kösele ve kürk imalatı	718	0	718	0,227
11 Kauçuk, sellüloit, kemik, boynuz ve kehribar imalatı	47	0	47	0,014
12 Gıda, içki ve tütün sanayi	789	52	841	0,266
13 Giyim eşyası imalatı (sarracıye hariç)	2364	182	2546	0,805
14 Elektrik, gaz ve su istihsal ve tevzii	44	0	44	0,013
15 Hangi grupta çalıştığı belli olmayan sanayi müesseseleri fen ve idare memurları	15	0	15	0,004
16 İhtisası belli olmayan sanayi amelesi	355	177	532	0,168
17 Muhtelit ve muhtelif sair sanayi	5	0	5	0,001
Toplam	14853	8873	23726	7,509
C. Ticaret	3228	102	3330	1,054
Ç. Nakliye ve muvasala	1165	16	1181	0,373
D. Umumi idare ve hizmetler, serbest meslekler	3438	261	3699	1,170
E. Ev iktisadiyatı, şahsi hizmetler	93	93	186	0,058
F. Mesleksiz, mesleği meçhul veya gayri muayyen	70174	129002	199176	63,04
Genel Toplam	150139	165795	315934	100

⁵⁸ T.C Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, (1947), 1945 Yılı Genel Nüfus Sayımı, Ankara, s.262-263.

Tablo 1.8'de de görüldüğü gibi 1945 yılı nüfus sayımı sonuçlarına göre Denizli'nin nüfusu toplam 315.934 kişi idi. Ayrıntılı olarak ele alınmış olan meslek grupları itibariyle nüfus incelendiğinde, il nüfusunun 57.188'i erkek, 27.448'i kadın olmak üzere toplam 84.636'sı toprak mahsulleri ile ilgili işlerde çalıştığı görülmektedir. Sanayi ve küçük sanatlar sektöründe ise 23.726 kişi çalışmaktaydı. Bu nüfusun 14.853'ü erkek, 8.873'ü kadın idi. Sanayi sektörü içerisinde de en fazla dokuma sanayinde nüfus istihdam edilmişti. Dokuma sanayinde 6.631 erkek, 8.275 kadın toplam 14.956 kişi faaliyet göstermekteydi. Görüldüğü gibi kadınların sayısı erkeklerin sayısından oldukça fazla idi. Bunun nedeni ise II. Dünya Savaşı koşulları nedeniyle erkek nüfusunun önemli bir kısmının askere alınmış olması ve dokuma tezgâhlarının kadınlar tarafından doldurulmaya çalışılması olabilir. Ticaret sektöründe ise 3.228'i erkek, 102'si kadın olmak üzere 3.330 kişi faaliyet göstermekteydi. Nakliye işlerinde 3.699, ev iktisadiyatı ve şahsi hizmetlerde 186 kişi çalışırken, mesleği olmayan ya da mesleği belirsiz olan 199.176 kişi bulunmaktaydı.

1935 yılı nüfus sayımı sonuçları ile 1945 yılı nüfus sayımı sonuçları karşılaştırıldığında toprak mahsulleri sektöründe çalışanların sayılarında düşme meydana geldiği görülmektedir. 1935 yılında 115.944 kişi bu sektörde çalışırken, 1945 yılında bu sayı 84.636'ya düşmüştür. Buradan nüfusun bir kısmının tarım dışı sektöre yönelmeye başladığı sonucunu çıkarabileceğimiz gibi, bir kısmının da mesleksizler hanesine yazıldığını söylemek mümkündür. 1935 yılında sanayi sektöründe 23.879 kişi faaliyet gösterirken, 1945 yılında 23.726 kişinin bu alanda çalıştığı görülmektedir. Anlaşılan on yıllık süre içerisinde Denizli'de sanayi sektöründe çok fazla gelişme yaşanmamıştır. Bunda savaş dönemi ekonomik şartları kadar, vergi sisteminin de etkisi olmalıdır. 1945 sayımındaki mesleksizler oranındaki artış dikkate alındığında, bu sektörde çalışan bir kısım dokumacıların da muhtemelen vergiler sebebiyle, kendilerini mesleksiz olarak yazdırdıkları sonucunu çıkarabiliriz. Vergilerdeki artış, dokumacılıkla ilgili bölümde işlenecektir.

Ticaret sektöründe çalışan sayısında ise önemli sayılabilecek bir artış söz konusuydu. 1935 yılında Denizli'de 2.420 kişi ticaretle geçimini sağlamaktayken, 1945 yılında bu rakam 3.330'a yükselmiştir. 1935 yılında nakliye sektöründe 1.179 kişi çalışmakta iken, 1945 yılında 1.181 kişi bu alanda faaliyet göstermiştir. Umumi idare ve hizmetler ile serbest meslek olarak nitelendirilen işlerde çalışanlar 1935 yılında 4.235

kişi iken, 1945 yılında 3.699 kişi bu alanda faaliyet göstermiştir. Ev iktisadiyatı ve şahsi hizmetlerde 1935 yılında 322 kişi çalışırken, 1945 yılında bu rakam 186'ya düşmüştür. 1935 yılında mesleği olmayan ya da tam olarak belirlenemeyen 137.939 kişi bulunmaktayken, 1945 yılında 199.176 kişi bu statüde idi.

Tablo 1.9. 1950 Denizli vilayeti ve meslek grupları ile nüfus dağılımı ⁵⁹ (5 ve daha yukarı yaşlar)

Toplam	Meslek Grupları İtibarı ile Nüfus								
	Teknik elemanlar ve serbest meslek erbabı	Teşebbüs sahipleri, idareciler, büro ile ilgili meslekler	Satıcılar ve satış ile ilgili meslekler	Çiftçiler, ormancılar, balıkçılar, avcılar ve ziraat işçileri	Maden ve taş çıkarma işleri ile ilgili meslekler	Nakil vasıtalarını yürütmek ile ilgili meslekler	Sanatkârlar, imalatçılar ve başka yerde zikredilmeyen meslekler	Hizmetle ilgili meslekler	Mesleksizler ve meslekleri tayin edilemeyenler
289.568	1402	4391	942	161.916	20	1001	34.018	1666	84.212
Oran(%)	0,5	1,5	0,32	56	0,01	0,34	11,74	0,57	29,06

1950 yılında yapılan genel nüfus sayımında mesleklerin ve bu mesleklerde çalışanların belirlenmesinde farklı bir yol izlenmiştir. Bu sebeple nüfus sayımı ile ilgili tablo diğer yıllardan farklıdır. Ayrıca daha önceki sayımlarda nüfusun toplamı meslekler ile ilgili bölüme dahil edilirken, 1950 yılı genel nüfus sayımında 5 yaşında daha büyükler ele alınmıştır. Buna göre 1950 yılında 5 ve daha yukarı yaşlardaki Denizli vilayet nüfusu 289.568 kişi idi.

Bunların % 0,5'i Teknik meslek elemanları ve serbest meslek erbabı, % 1,5'i teşebbüs sahipleri, idareciler ve büro ile ilgili mesleklerle uğraşanlar, % 0,32'i satıcılar ve satış ile ilgili mesleklerde çalışanlar, % 56'sı çiftçiler, ormancılar, balıkçılar, avcılar ve ziraat işçileri, % 0,01 maden ve taş çıkarma işleri ile ilgili mesleklerle uğraşanlar, % 0,34'ü nakil vasıtalarını yürütmek ile ilgili meslekler uğraşanlar, % 11,74 sanatkarlar,

⁵⁹ T.C. Başbakanlık İstatistik Umum Müdürlüğü, (1952), 1950 Yılı Genel Nüfus Sayımı, Ankara, s. 291.

imalatçılar ve başka yerde zikredilmeyen mesleklerle uğraşanlar, % 0,57 hizmetle ilgili mesleklerle uğraşanlar, % 29,06'si mesleği bilinmeyenlerden meydana geliyordu.

Anlaşılabacağı üzere Denizlililer daha önceki yıllarda olduğu gibi büyük ölçüde tarımla geçimlerini sağlıyorlardı. Hatta bu nüfus 1945 yılına göre yaklaşık iki kat artmıştı. Buna karşılık mesleksizlerin oranında, nüfusun 5 ve yukarı yaşları sayım kapsamına alındığı halde, 1945 yılına göre yarıdan fazla bir düşüş görülmektedir. Her ne kadar iki sayım arasında kullanılan metotlar itibariyle farklılıkların olması net bir fikir elde etmemizi zorlaştırıyorsa da, yukarıdaki oranlar Denizli'de ticaret, sanayi vb. alanlarda istihdam imkanlarının arttığını göstermektedir. Bunun yanında bir önceki sayımda kendisini mesleksiz olarak yazdıranların bir kısmının, bu sayımda muhtemelen tarımda sayıldıklarını söylemek mümkündür.

Tablo.1.10. 1955 Yılı Denizli vilayeti ve iktisadi faaliyet kolları itibari ile 15 ve daha yukarı yaşlardaki iktisaden faal nüfus dağılımı⁶⁰.

Toplam	İktisadi faaliyet kolları								
	Ziraat, ormancılık, avcılık ve balıkçılık	İstihraç sanayi (maden ve taş)	İmalat sanayi	İnşaat sanayi	Elektrik, gaz, su istihsal ve tevzi ile tanzifat hizmetleri	Ticaret, banka, sigorta ve gayrimenkul satışları	Nakliye, ambarlama ve muhaberat	Hizmetler	Gayri muayyen faaliyetler
188.585	143.263	361	26.263	1.753	106	3.958	1.620	5.483	5.778
Oran (%)	75,96	0,19	13,93	0,94	0,06	2,09	0,85	2,90	3,08

1955 yılında yapılan genel nüfus sayımında da farklı bir yol izlenerek 15 yaşından büyükler iktisadi bakımdan faal kabul edilmiştir. Tabloda belirtildiği gibi 15 ve daha yukarı yaşlardaki Denizli vilayet nüfusunun 188.585 kişi olduğu görülmektedir. Denizli'de faal nüfusun % 75,96'sı ziraat, ormancılık, avcılık ve balıkçılıkla uğraşmaktaydı. 13,93'ü imalat sanayinde, 13,93'ü imalat sanayinde, % 2,90'nı genel

⁶⁰ T.C. Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, (1961), 1955 Yılı Genel Nüfus Sayımı, İstanbul, s. 326.

hizmetlerde, % 2,09'u ticaret, banka, sigorta ve gayrimenkul satışı işlerinde, % 0,94'ü inşaat sanayinde, % 0,85'i nakliye, ambarlama ve muhaberatla, % 3,08'i gayri muayyen faaliyetlerde bulunmaktaydı.

1955'de de Denizli nüfusunun genel itibariyle en fazla tarım sektöründe istihdam edildiği ortaya çıkmaktadır. Burada 15 yaş ve üstü faal nüfus olarak sayıldığı için, 1950'deki % 56'lık oran %75'e çıkmış görülmektedir. Bir önceki sayımda geçen mesleksiz ibaresi bu sayımda mesleği gayri muayyen ibaresine dönüşmüş ve bu nüfus oranında büyük azalma kaydedilmiştir.

1935 yılında 11 kişinin çalıştığı elektrik, gaz, su üretim ve dağıtım ile temizlik hizmetlerinde 1955 yılında yalnızca 106 kişinin çalışması, Denizli'nin belediyecilik açısından henüz oldukça geri olduğunun da bir göstergesidir. 1938 yılında büyükçe bir kasaba olarak tanımlandığını ve yalnızca bir sokağının aydınlatılabildiğini belirttiğimiz Denizli'nin 1955 yılında da henüz bu kimliğinden kurtulamadığını söylememiz mümkündür. Nitekim Kemal Şakir de 1927 yılında şehrin kanalizasyonunun açıkta aktığını ve içme sularına karışarak, çeşitli sağlık problemleri yarattığını yazmıştı⁶¹

Tablo 1.11. 1960 Yılı Denizli vilayeti ve iktisadi faaliyet kolları itibari ile 15 ve daha yukarı yaşlardaki iktisaden faal nüfus dağılımı ⁶².

Toplam	İktisadi faaliyet kolları								
	Ziraat, ormancılık, avcılık ve balıkçılık	İstihraç sanayi (maden ve taş)	İmalat sanayi	İnşaat sanayi	Elektrik, gaz, su istihsal ve sıhhi hizmetler	Ticaret, banka, sigorta ve gayrimenkul satışları	Nakliye, ambarlama ve muhaberat	Hizmetler	Gayri muayyen faaliyetler
207.636	149.678	334	29.239	4.000	117	4.946	2.286	8.070	8.966
Oran (%)	72,08	0,16	14,08	1,92	0,06	2,38	1,10	3,89	4,33

⁶¹ Kemal Şakir, (1927), s.76-77

⁶² T.C Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, (1963), 1960 Yılı Genel Nüfus Sayımı, Ankara, s.466.

Tablo 1.11’de görüldüğü gibi 15 ve daha yukarı yaşlardaki Denizli vilayet nüfusunun 207.636 kişi olduğu görülmektedir. Faal nüfusun %72,08’i ziraat, ormancılık, avcılık ve balıkçılıkla, % 14,08 imalat sanayi ile, % 3,89 genel hizmetlerle, % 2,38’i ticaret, banka, sigorta ve gayrimenkul satışları ile, % 1,92’si inşaat sanayi ile, % 1.10’u nakliye, ambarlama ve muhaberatla, %0.16’sı istihraç sanayinde çalışmaktaydı. Elektrik, gaz, su istihsal ve sıhhi hizmetlerinde çalışan sayısı önceki sayıma göre bir kişi artarak 117’ye çıkmıştı. 1960 yılında gayri muayyen faaliyetlerde bulunanların oranı ise % 4,33 idi.

1960 yılında ziraat, ormancılık, avcılık ve balıkçılık ile uğraşanlarının sayısı 1955 yılına göre 6.415 kişi artmıştır. Tarım sektöründen sonra en fazla artışlar; imalat (2976 kişi), hizmetler (2587 kişi), ve inşaat sektörlerinde (2247 kişi) gerçekleşmişti. İstihraç sanayinde ise 27 kişilik bir düşme meydana gelmiştir. Buradan Denizli şehrinin gelişmesine ve büyümesine bağlı olarak özellikle inşaat ve imalat sektörlerinde istihdamın ve ekonomik getirinin arttığı sonucuna ulaşabiliriz. Ticaret, banka, sigorta ve gayrimenkul satışları ile uğraşan kişi sayısında da 988 kişilik, nakliye, ambarlama ve muhaberat sektöründe de 666 kişilik artış gözlenmektedir. Gayri muayyen faaliyetlerde ise 3188 kişilik artış görülmektedir.

Tablo 1.12. 1965 Yılı Denizli vilayeti ve iktisadi faaliyet kolları itibari ile 15 ve daha yukarı yaşlardaki iktisaden faal nüfus dağılımı⁶³.

Toplam	İktisadi faaliyet kolları								
	Ziraat, ormancılık, avcılık ve balıkçılık	İstihraç sanayi (maden ve taş)	İmalat sanayi	İnşaat sanayi	Elektrik, gaz, su istihsal ve sıhhi hizmetler	Ticaret, banka, sigorta ve gayrimenkul satışları	Nakliye, ambarlama ve muhaberat	Hizmetler	Gayri muayyen faaliyetler
208.560	152.102	373	13.428	4.404	152	4.446	2.849	9.774	21.032
Oran (%)	72,94	0,17	6,44	2,12	0,07	2,13	1,37	4,68	10,08

⁶³ T.C Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, (1969), 1965 Genel Nüfus Sayımı, Ankara, s.570-571.

1960 yılı ile 1965 yılı nüfus sayımı sonuçları karşılaştırıldığında 15 yaşından büyük olan nüfusun 924 kişi arttığı görülmektedir. Ziraat, ormancılık, avcılık ve balıkçılık sektöründe 2424 kişilik artış meydana gelmiştir. 1960 yılında bu sektörde çalışanların oranı % 72.08 iken, 1965’de bu oran % 72.94’e çıkmıştır. Bu oransal artış nüfus artışı ile bağlantılı olmalıdır. Genel itibarıyla bakıldığında ise Denizli’nin ağırlıklı olarak tarım şehri olma özelliğinde, sonraki yıllarda sürekli bir düşüş gözlenecektir.

İstihraç sanayi çalışanlara 39 kişi daha katılmıştır.. İnşaat sektöründe 404 kişilik artış meydana gelmiştir. Elektrik, gaz, su istihsal ve sıhhi hizmetlerde de 35 kişilik artış söz konusudur. Ticaret, banka, sigorta ve gayrimenkul satışlarında ise 500 kişilik azalma meydana gelmiştir. Nakliye, ambarlama ve muhaberat sektöründe, 563 kişilik, hizmetler sektöründe 1704 kişilik, gayri muayyen faaliyetlerde ise 12.066 kişilik artış görülmüştür.

1965 yılında asıl dikkat çekici olan husus imalat ve ticaret sektöründeki azalmadır. İmalat sanayinde 15.811 kişilik, ticaret, banka, sigorta ve gayrimenkul satışları ile uğraşanlarda 500 kişilik azalma meydana gelmiştir. Bunun sebepleri ayrıca incelenmeye değerdir. Bunun sayım teknikleri ile de ilgisi olabilir. Yine bu yıllarda önemli oranda işçi yurt dışına göçmüştü. Giden işçilerin mesleklerinin incelenmesi bize bir fikir verebilecektir.

Tablo 1.13. 1970 Yılı Denizli vilayeti ve iktisadi faaliyet kolları itibari ile 12 ve daha yukarı yaşlardaki iktisaden faal nüfus dağılımı ⁶⁴.

Toplam	İktisadi faaliyet kolları									
	Ziraat, ormancılık, avcılık ve balıkçılık	İstihraç sanayi (maden ve taş)	İmalat sanayi	İnşaat sanayi ve bayındırık işleri	Elektrik, gaz, su	Toplan ve perakende ticaret, lokanta ve oteller	Ulaştırma, haberleşme ve depolama	Mali kurumlar, sigorta, taşınmaz mallara ait işler ve kurumları, yardımcı iş hizmetleri	Toplum hizmetleri, sosyal ve kişisel hizmetler	İyi tanımlanmamış faaliyetler
229.124	161.637	569	25.551	5.835	55	8.372	4.170	1.245	19.143	2.547
Oran (%)	70,54	0,25	11,16	2,55	0,02	3,65	1,83	0,54	8,35	1,11

⁶⁴ T.C Başbakanlık, Devlet İstatistik Enstitüsü, (1973), 1970 Yılı Genel Nüfus Sayımı, Ankara, s.78-80.

1970 yılında yapılan genel nüfus sayımında yine farklı bir yol izlenerek 12 ve daha yukarıdaki yaşlardakiler iktisaden faal nüfus olarak kabul edilmiştir. Daha önceki yıllarda yapılan sayımlarda ise 15 ve daha yukarıdaki nüfus iktisaden aktif olarak kabul edilmekteydi. Ayrıca meslek gruplarına da yeni sınıflamalar getirilmiştir.

Tablo 1.13'de görüldüğü gibi 12 ve daha yukarı yaşlardaki Denizli vilayet nüfusunun 229.124 kişi olduğu görülmektedir. Denizli'deki faal nüfusun %70,54,'ü ziraat, ormancılık, avcılık ve balıkçılıkla, % 11,16 imalat sanayinde, % 8,35 toplum hizmetleri, sosyal ve kişisel hizmetlerde, % 3,65 toptan ve perakende ticaret, lokanta ve otellerde, %2,55 inşaat sanayi ve bayındırlık işlerinde, % 1,83 ulaştırma, haberleşme ve depolamada, % 1,11'i iyi tanımlanmamış faaliyetlerde, % 0,54'ü mali kurumlar, sigorta, taşınmaz mallara ait işler ve kurumları, yardımcı iş hizmetlerinde, % 0,25'i istihraç sanayinde, % 0,02 elektrik, gaz, su işlerinde çalışmaktaydı.

Bu yıl yapılan sayımda sayım metotlarında tekrar bir farklılığa gidilmiş olmalıdır. Nitekim 1965 yılında gayri muayyen işlerde faaliyet gösterenler hanesi, 1970'de iyi tanımlanmayan faaliyetler hanesine dönüşmüş ve bu hanede aşırı bir azalma görülerek, 21.032 kişiden, 2547'ye düşüş söz konusu olmuştur. Buna karşılık toplum hizmetleri, sosyal ve kişisel hizmetler alanında yaklaşık on bin kişilik bir artış olmuştur. Buradaki artışın bir kısmı gayri muayyen faaliyetlerde bulunanların bir kısmının bu haneye yazılması ile ilgili olabilir. Kanaatimizce aynı durum imalat sanayindeki artış için de söz konusu olup, daha önce bu sektörde yazılmayıp, mesleksizler hanesinde görülenler de 1970 yılında imalat sanayinde yazılmış olmalıdır.

Yine bu değişiklik sonucunda 1965'de birlikte sayılan elektrik, gaz, su hizmetleri ile sağlık hizmetleri birbirinden ayrılmış, daha önce 152 kişinin çalıştığı bu alanda istihdam edilenlerin sayısı 55'e düşmüştür. Her ne kadar mesleğe yeni katılanları da dikkate almak gerekirse de bu düşüşten, yaklaşık 97 kişinin sağlık alanında çalıştığı sonucunu çıkarmak mümkündür. Toplumsal, sosyal ve kişisel hizmetlerde görülen aşırı artışın bir kısmını buna bağlamak mümkündür.

Tablo 1.14. 1975 Yılı Denizli vilayeti ve iktisadi faaliyet kolları itibari ile 12 ve daha yukarı yaşlardaki iktisaden faal nüfus dağılımı⁶⁵.

Toplam	İktisadi faaliyet kolları									
	Ziraat, ormancılık, avcılık ve balıkçılık	İstihraç sanayi (maden ve taş)	İmalat sanayi	İnşaat sanayi ve bayındırlık işleri	Elektrik, gaz, su	Toptan ve perakende ticaret, lokanta ve oteller	Ulaştırma, haberleşme ve depolama	Mali kurumlar, sigorta, taşınmaz mallara ait işler ve kurumları, yardımcı iş hizmetleri	Toplum hizmetleri, sosyal ve kişisel hizmetler	İyi tanımlanmamış faaliyetler
246823	170331	580	26079	7599	165	8485	6285	1687	20028	5584
Oran (%)	69	0,24	10,57	3,08	0,06	3,44	2,55	0,68	8,11	2,27

1970 yılı nüfus sayımı sonuçları ile 1975 yılı nüfus sayımı sonuçları meslek grupları açısından incelendiğinde 12 ve daha yukarıdaki yaşlardaki nüfusun 5 yıl içerisinde 17.699 kişi arttığı görülmektedir. Ziraat, ormancılık, avcılık ve balıkçılık sektöründe çalışanların sayısındaki azalma bu yıl daha belirginleşmiş ve nüfus artışına rağmen % 69'a düşmüştür. İyi tanımlanmamış alanlarda faaliyet gösterenlerin sayısında ise bir önceki sayıya göre tekrar bir artış görülmüştür. Tarımdan sonra en fazla nüfusun istihdam edildiği alanın imalat sanayi olması dikkat çekicidir. İstihraç sanayinde 11 kişilik artış meydana gelmiştir. İnşaat sanayi ve bayındırlık işlerinde 1.764, elektrik, gaz, su sektöründe 110 kişilik artış meydana gelmiştir. Buradan Denizli'de inşaat, bayındırlık, elektrik, gaz, su gibi gelişmelerin devam ettiği sonucuna ulaşabiliriz. Toptan ve perakende ticaret, lokanta ve oteller sektöründe çalışan kişilerde 113 kişilik, ulaştırma, haberleşme ve depolama sektöründe 2115 kişilik artış meydana gelmiştir. Mali kurumlar, sigorta, taşınmaz mallara ait işler ve kurumları, yardımcı işler sektörlerinde 442 kişilik, toplum hizmetleri, sosyal ve kişisel hizmetlerde ise 885 kişilik artış gözlenmektedir.

⁶⁵ T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, (1978), 1975 Yılı Genel Nüfus Sayımı, Ankara, s.34.

Tablo 1.15. 1980 Yılı Denizli vilayeti ve iktisadi faaliyet kolları itibari ile 12 ve daha yukarı yaşlardaki iktisaden faal nüfus dağılımı ⁶⁶.

Toplam	İktisadi faaliyet kolları									
	Ziraat, ormancılık, avcılık ve balıkçılık	İstihraç sanayi (maden ve taş)	İmalat sanayi	İnşaat sanayi ve bayındırlık işleri	Elektrik, gaz, su	Toptan ve perakende ticaret, lokanta ve oteller	Ulaştırma, haberleşme ve depolama	Mali kurumlar, sigorta, taşınmaz mallara ait işler ve kurumları, yardımcı iş hizmetleri	Toplum hizmetleri, sosyal ve kişisel hizmetler	İyi tanımlanmamış faaliyetler
274.277	170.643	840	35.628	11.432	237	13.204	6.730	3.157	31.152	1.254
Oran (%)	62,21	0,31	12,99	4,16	0,09	4,82	2,46	1,15	11,35	0,46

1975 yılı nüfus sayımı sonuçları ile 1980 yılı nüfus sayımı sonuçları Denizli'deki iktisadi faaliyet kolları açısından karşılaştırıldığında, 12 ve daha yukarı yaşlardaki nüfusun 27.454 kişi arttığı görülmektedir. Ziraat, ormancılık, avcılık ve balıkçılık sektöründe 312 kişilik, İstihraç sanayinde (maden ve taş) 260 kişilik, imalat sanayinde 9.549 kişilik artış meydana geldiği görülmektedir. Özellikle 1970'li yılların sonu ile 1980'li yıllarında başında tekstil sektöründe meydana gelen gelişmeler imalat sanayinin eleman sayısının artmasında etkili olmuştur. İnşaat sanayi ve bayındırlık işlerinde ise 3.833 kişilik artış meydana gelmiştir. Bu sektörde çalışanların sayısının artması yine Denizli'nin hızla gelişme ve kentleşme sürecine girmesinin bir sonucudur. Elektrik, gaz, su hizmetlerinde de aynı gelişmeler nedeniyle 72 kişilik, toptan ve perakende ticaret, lokanta ve oteller sektöründe, 6.919 kişilik, ulaştırma, haberleşme ve depolama sektöründe 445 kişilik artış meydana gelmiştir. Mali kurumlar, sigorta, taşınmaz mallara ait işler ve kurumları, yardımcı iş hizmetlerinde 1.470 kişilik, toplum hizmetleri, sosyal ve kişisel hizmetlerde 11.124 kişilik artış görülmektedir. Bütün bunlara karşılık iyi tanımlanmamış faaliyetlerde 4330 kişilik azalma meydana gelmiştir.

⁶⁶ T.C Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, (1983), 1980 Yılı Genel Nüfus Sayımı, Ankara, s.52.

İKİNCİ BÖLÜM

DENİZLİ'DE TARIM, HAYVANCILIK VE ORMANCILIK

2.1. DENİZLİ'DE TARIM

Yer yer dağlık ve engebeli olmakla birlikte, Denizli ilinin topraklarının geniş bölümü tarıma elverişlidir. Batı Anadolu ile Orta Anadolu arasında bir geçiş sahası olmanın yanında verimli toprakları ve uygun iklim şartları dolayısıyla birçok ürünün yetiştirilmesine uygun bir yerdir. İlin bu yapısı tarımın gelişmesine de imkân hazırlamıştır. İl ovaları, ırmak boylarındaki taban alanlarda yer alır. En verimli ovalar, kaynağı Afyonkarahisar'da olan ve Denizli'nin kuzey doğu-batı doğrultusunda geçen Büyük Menderes Irmağı ve kolları kıyılarındadır. İlde sürülebilir alanın oranı, Türkiye ortalaması dolayında olmasına karşın, toprak verimi Türkiye ortalamasının üzerindedir. Denizli'de rüzgâr erozyonu görülmekle birlikte, toprakların dörtte üçünden fazlası, su erozyonunun etkisi altındadır. Güneyi ormanlarla kaplıyken, orta ve doğu kesimleri tahıl ve baklagil yetişmesi için uygundur. İle ılıman Akdeniz iklimi hâkimdir. Kışın sıcaklık -6 C, yazın +36C 'ye kadar çıkar. 600 metreye kadar bu özellikler görülür. 800 metreden sonra Çal, Çivril, Tavas, Acıpayam yayla özelliği gösterdiğinden hububat, bakliyat, bağ ve meyveli ağaçlardan bazılarının yetişmesi sağlanır. Akarsuların fazla olması tarımı olumlu etkiler. 3.871.625 kilometre karelik tarım alanı vardır⁶⁷.

Osmanlı döneminin sonlarına kadar tarım Denizli ve çevresinin ihtiyacını karşılayacak kadar yapıyordu. 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Avrupa ile

⁶⁷ Kodal T. (1996). Atatürk Dönemi Denizli, (Basılmamış yüksek lisans tezi), Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, s.139

* Bir hektar 0,01 kilometre karedir.

ilişkilerde yaşanan gelişmeler, Denizli ilinin tarımsal üretimini de etkiledi. 1863 yılında 80 kilometre kare alanda tarım yapılıyordu. İzmir-Aydın demiryolunun 1866'da açılıp, 1891'de Goncalı'ya kadar uzanması tarımın gelişmesini, tarım ürünlerinin değer kazanmasını ve pazar için üretim yapılmasını sağladı⁶⁸.

1925-1926 salnamesine göre Denizli'nin o zamanki idari taksimatı içinde yüz ölçümü 16.000 kilometre kare idi⁶⁹. 1973 yılı verilerine göre ise yüzölçümü 11.868 kilometre kare olan il topraklarının 415.229 hektarı* tarım arazisi, 73.420 hektarı çayır-mera, 518.944 hektarı orman, 179.210 hektarı da ürün getirmeyen arazi niteliğindedir. Tarım arazisi toplam il arazisinin % 34,98'ini oluşturmaktaydı. Tarım arazisinin % 83,3'ünde hububat, endüstri bitkileri, bakliyat gibi ürünler yetiştirilmekteydi. Tarım arazisinin % 12,3'ünde bağ-bahçe, % 1,6'sında yem bitkisi, % 1,8'inde de soğan, sarımsak, kavun, karpuz vb. diğer tarım ürünleri yetiştirilmekteydi⁷⁰. 1982 yılı verilerine göre il topraklarının %51'ini ormanlık-fundalık alanlar, %10'unu da çayır ve meralar kaplar. İşlenen alan ise yukarıda belirttiğimiz gibi il topraklarının yaklaşık %35'ini oluşturur⁷¹.

2.1.1. Cumhuriyet Dönemi'nde Denizli'de Tarım

1913 Tarım sayımında şimdiki Denizli ilini oluşturan bölgede Denizli sancağı ile Karahisar-ı Sahip (Afyonkarahisar) Sancağı'na bağlı Çivril kazası bulunmaktaydı. Denizli Sancağı ve Çivril kazasına ilişkin verilerin toplamı, Denizli ili tarımsal yapısının geçmişini aydınlayabilecek niteliktedir. Denizli'nin ekili alanları, Osmanlı Devleti'nin sayıma dahil edilen illerinin toplam ekili alanlarının binde 7'sini oluşturmaktaydı. Ekili alanların %89'unda tahıl tarımı yapılmaktaydı. Bu oran Osmanlı Devleti ortalamasının altındaydı. Ekilen başlıca tahıllar buğday, arpa ve mısırdı. Buğday ve mısırdaki verim, ülke ortalamasının altında olmasına karşın, arpada bu ortalamanın üzerine çıkıyordu. Bunun dışında merkezde ve Tavas'ta yulaf, ilin kuzey kesiminde, merkez, Buldan ve Çal kazalarında da darı ekilmekteydi. Baklagil üretimi ise, hayvan yemi olarak kullanılan burçak bir kenara bırakılırsa, pek gelişkin değildi. Merkez ve Çal'da mercimek ile bakla, Buldan ve Çal'da ise fasulye az miktarda ekilmekteydi. Nohut yöresinin her yanında ekilmekle birlikte özellikle Çal ve Tavas'ta önemliydi. Yine

⁶⁸ Kodal, (1996), s.140

⁶⁹ T.C.Devlet Salnamesi (1925-1926), (1926), Matbaa-i Amire, İstanbul, s.618

⁷⁰ T.C Denizli Valiliği, (1973), 1973 Denizli İl Yıllığı, Ankara, s.190-193

⁷¹ Yurt Ansiklopedisi, (1982), Cilt III, Anadolu Yayıncılık, İstanbul, s. 2154

her yerde bir miktar yetiştirilen burçak üretiminin çok büyük bir bölümü Çivril’de gerçekleşmekteydi. Tahıl ve baklagiller dışında önemli bitkiler arasında haşhaş, susam ve soğan vardı. Susam alanlarının ülke içindeki payı % 4’e yakın olmasına karşılık sayım verilerine göre 1913’te hemen hemen hiç susam elde edilmemişti. Bölgede ekonomik açıdan anlamı olan bu bitkilerin dışında, yer yer ve az miktarda keten, pancar, patates ve sarımsak da ekilmekteydi⁷².

Tablo 2.1. 1913 tarım sayımına göre Denizli’nin ekili alanlarının ve üretiminin Osmanlı devleti içindeki payı⁷³.

Ürün	Ekili Alan (%)	Üretim (%)
Tahıl	0,7	0,7
Buğday	0,7	0,5
Arpa	0,9	1,2
Mısır	1,2	0,7
Baklagiller	0,8	0,5
Burçak	2,0	0,4
Haşhaş	4,5	2,0
Soğan	0,2	0,7

Denizli’ni bazı kasaba ve köyleri Milli Mücadele sırasında kısmen de olsa işgale uğramış, bu durum o bölgelerde ekonomik hayat, bu arada ziraat için yıkımlara yol açmış, zararların telafisi uzun yıllar almıştı. Mesela bu kasabalardan olan Çal ve Çivril’de bölgenin aşar vergisini toplayan mültezimler, işgal sırasında Yunanlılar tarafından zarara uğratıldıklarını belirterek hükümete başvurmuşlardı. Başvuru neticesinde bu kişilerin zarara uğradıklarına 1932–1933 senelerinde hükmen karar verilmiş ve borçları iltizam bedelinden düşürülmüştür⁷⁴.

1925–1926 Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesinde; bütün vilayette ziraata müsait 4.779 kilometre kare arazi mevcut olduğu ve Denizli ahalisinin % 75’inin

⁷² Yurt Ansiklopedisi, (1982), s. 2154

⁷³ Yurt Ansiklopedisi, (1982), s. 2155

⁷⁴ B. C. A., 030, 11, 1, 70, 11, 19; B. C. A., 030, 11, 1, 76, 9, 15

tarımla uğraştığı yazılmaktadır. Denizli her türlü hububat yetişirken, kendiliğinden yetişen meyan kökü hem Denizli dokumacılığında boya hammaddesi olarak kullanılıyor, hem de 1.338.700 kilo ürün İzmir'e ihraç ediliyordu⁷⁵. Fakat gerek Osmanlı Döneminde ve gerekse Cumhuriyetin ilk yıllarında Denizli'de tarım ilkel metotlarla yapılmaktaydı. Bu sebeple Cumhuriyet döneminde çabalar genellikle tarımda uygulanan yöntemlerin değiştirilmesi ve teknik tarımın geliştirilmesi yönünde olmuştur. Günümüzde iptidai tarım uygulaması yerini önemli ölçüde teknik tarıma, insan gücü de yerini zamanla makine gücüne bırakmıştır. Son günlerde gelişen sera bitkileri üretimiyle turfandacılığa da el atan Denizli tarımı süratle gelişerek modern tarım hayatına ayak uydurmaya başlamıştır.

Yakın dönemlere kadar Denizlililer en çok tarım ve hayvancılıkla uğraşmaktaydılar. 1925'te Türkiye genelinde aşar vergisinin kaldırılması, köylüye toprak dağıtılması, Ziraat Bankasının çiftçiye kredi sağlaması, faizi düşürmesi, tohum ıslah istasyonları, numune çiftliklerinin açılması, traktör kullanımının teşvik edilmesi, ucuz alet ve makine dağıtılması Denizli'yi de olumlu etkilemiştir. Denizli'deki bazı çiftlikler istimlâk edilerek mülkiyete açıldı. Denizli merkeze de 1926'da Sanat Ocağı kuruldu. Halkı bilgilendirmek için kurslar verildi, traktör kullanımı eğitimi sağlandı. Tarım alanında hem teorik hem de pratik bilgiler verildi. Saban ve pulluk döktürüldü. Makine aksamı, traktör, otomobil gibi araçların kullanımı ve tamiri konusunda halka bilgiler verildi⁷⁶.

Kemal Şakir'in verdiği bilgiye göre alınan bu tedbirler neticesinde 1927'de tarım alanı 1.028 kilometre kareye ulaşmış, 128 kilometre karesi sulanabilir hale getirilmişti. Ziraata elverişli fakat kullanılmayan arazi miktarı ise 4.194 kilometrekareydi. 1.458 kilometre kare meralık, 37 kilometre kare arazi çayırılıktır. 2.795 kilometre kare ormanlık, 1.77 kilometre kare tarıma elverişsiz arazi mevcuttu. Bataklık miktarı 515 kilometre kare olup, drenajı yapılırsa tarıma elverişli hale gelecektir. Mera olarak kullanılan alan 37 kilometre kare idi. 1927'de Denizli ve çevresinde 14.160 saban, 2 harman makinesi ve sadece 28 traktör, 20 kadar orak makinesi mevcuttu⁷⁷. 1927 sanayi sayımına göre ise adı geçen yıl, 792 kilometre kare

⁷⁵ Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi, (1926), s. 618.

⁷⁶ Kodal, (1996), s.141.

⁷⁷ Kemal Şakir . (1927). Tarihi, Coğrafi, İctimai, Sıhhi, İktisadi Nokta-i Nazardan Denizli, Hüsnu Tabiat Matbaası, İstanbul, s. 48-49.

arazi ekilmiş ve 950.001 ton ürün elde edilmişti⁷⁸. Nüfus sayımı neticelerine göre ise toplam 245.048 olan nüfusun 69.206 kişi (% 28,24) tarımla uğraşmaktaydı. Bunların 42.470'i erkek, 26.736'sı kadın idi⁷⁹.

1927 senesinde Denizli Umumi Meclisi sulama kanalları projeleri için tahsisat konulmuş ve bakanlıktan Mösyö Bro adında bir mühendis tayin edilerek aynı sene içinde projenin yapılması için bu mühendis görevlendirilmişti. Mösyö Bro'nun hazırladığı projeye göre 70–80 kilometre kare bataklığın kurutulması, Çivril ve Baklan ovalarından 400 kilometre kare arazinin sulanması öngörülüyordu. Bunun için 550- 600 bin lira para gerekmekteydi⁸⁰.

Kemal Şakir, Denizli'de o yıllarda uygulanan tarım yöntemlerinin eski usullerde olduğunu yazmaktadır. Sabanlar kısmen yeni sistem pulluklardı. En münbit ovalar Denizli'nin Menderes vadisi, Çal'da Baklan, Tavas'ta Tavas ovası, Karaağaç ovası idi. Merkez kazada 12 çiftlik vardı ki; Şamlı ve Döşeme başı çiftlikleri, 92 kilometre kare olup mülkiyeti hazineye aitti. Bu geniş arazinin köylüye tevzi edilerek ekim yapılmasını öneriyordu⁸¹.

Diğer çiftliklere gelince; Korucuk çiftliği 10 kilometre kare olup muhacirin iskân edilmiş ise de bataklık olduğu için muhacirler barınamamıştı. Büyük Ada, Küçük Ada, Abdal, Caber, Gölemezli, Çeşmebaşı, Kavakbaşı, Uzunpınar çiftlikleri 174 kilometre kareydi ve Denizli'de Tavaslızadeler ailesine aitti. Ecirli ve Kocabaş çiftlikleri 11 kilometre kare olup Yörük Mestan Bey evlatlarına, Mustafa bey ve kardeşlerine, Akhan çiftliği 3,3 kilometre kare olup Sarayköylü Kapanızadelere, Çömleksaz çiftliği 3,4 kilometre kare olup Feslizadeler, Osmanzadeler, Küçük İsmailzadeler veresesine aitti. 6,5 kilometre karelik Çeltikçi Çiftliği, Hacı Fakızadeler ve veresesine, 6,3 kilometre kare olan Dereçiftlik Tahtacı Hasan Kâhya'ya, Çayır çiftliği 2,1, Kaklık Köyünde ve Hacı Mehmet Ağa'ya, Salih Ağa Çiftliği 6,8 kilometre kare olup Kayaklızadelere, Böceli Dereköy çiftliği 5,8 kilometre kare olup Abdi Beyoğlu veresesine aitti. Kemal Şakir, bu arazilerin sahiplerince ihmal edildiği ve

⁷⁸ T.C. İstatistik Umum Müdürlüğü Sanayi Sayımı- Zirai Neticeler,(1928), Cumhuriyet Matbaası, İstanbul , s.XVI.

⁷⁹ T.C.B.İ.U.M. ,(1929), 1927 Nüfus Sayımı Verileri, Hüsnü tabiat Matbaası, İstanbul, s.37.

⁸⁰ Akşid A. (1937). Cumhuriyette Köylü ve Kalkınması, İnanç Dergisi, Mayıs, S. 3, s.18.

⁸¹ Kemal Şakir, (1927), s.52-53.

içindeki çiftçilerin yarıcı olarak çalıştığı bilgisini vermektedir. Yine ona göre vilayet arazisinde iyi pancar ve pirinç yetiştirmek mümkün ise de rağbet eden yoktu⁸².

1927 yılında yapılan tarım sayımı verilerine göre Denizli’de 196.196 kişi tarımla uğraşmakta olup, çiftçilerin genel nüfusa oranı % 80.4 idi. Ortalama beşer kişi itibariyle 38.492 çiftçi ailesi geçimini tarım yaparak sağlamaktaydı. Toplam 950.752 dönüm tarım arazisinden her bir çiftçi ailesine ortalama 24.7 dönüm alan düşmekteydi. İlde yaklaşık olarak 30.675 tarım aracı ve makinesi bulunuyorsa da tarım araçlarının yalnızca 58 adedi modern sayılabilecek nitelikte idi. Yaklaşık 950.000 dönüm tarım alanlarının % 90,7’sinde tahıl, % 5,4’ünde baklagiller, % 3,9’unda ise sanayi bitkileri ekilmekteydi⁸³.

Tablo 2.2. Denizli’de 1927–1980 yılları arasında tarım sektöründe çalışanların sayısı⁸⁴

Yıllar	Tarım sektöründe çalışanların sayısı
1927	69.206
1935	115.944
1940 ⁸⁵	-
1945	84.636 ⁸⁶
1950	161.916
1955	143.263
1960	149.678
1965	152.102
1970	161.637
1975	170331
1980	170.643

1926 yılında tarımsal aletlerin kullanımı ve modern tarım yöntemleriyle ilgili kurslar açıldığını belirtmiştik. İşte 1933 yılında planlı ekonomiye geçilmesiyle Denizli

⁸² Kemal Şakir, (1927), s.52-53.

⁸³ Tarım İstatistikleri (1927), s.XIV-XVI; Yurt Ansiklopedisi,(1982), s.2163.

⁸⁴ Bilgiler Başbakanlık tarafından İstatistik Enstitüsüne yaptırılan nüfus sayımı sonuçlarından alınmıştır (1927, 1935, 1945, 1950, 1955, 1960, 1965, 1970, 1975, 1980)

⁸⁵ 1940 Genel Nüfus Sayımında, savaş koşulları nedeni ile ayrıntılı yapılamamış ve nüfusun mesleklere göre dağılımı ile ilgili bilgiler bu sayımda yer almamıştır.

⁸⁶ 1945 yılı nüfus sayımında tabloda görüldüğü üzere, tarım sektöründe çalışanların oranı düşük çıkmıştır. 1950 sayımında ise bu oran yaklaşık iki katı artmıştır. Aradaki fark değişik sayım teknikleri uygulanmasından veya tarım ile uğraşan bazı kişilerin mesleksiz olarak kayda geçmesinden kaynaklanıyor olabilir. Nitekim aynı sayımda, mesleksizlerin oranında dikkat çekici bir artış söz konusudur (bk. T.C Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, 1935 Yılı Genel Nüfus Sayımı (Denizli), Ankara, 1937, s. 80; T.C Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü , 1945 Yılı Genel Nüfus Sayımı, Ankara, 1947, s.262-263; T.C Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü, 1950 Yılı Genel Nüfus Sayımı, Ankara, 1952, s. 291).

imalathanelerinde yapılan saban ve pullukların halka maliyet fiyatına satılması, buğday koruma kanunu gibi düzenlemelerle tarım geliştirilmeye çalışılmıştı. Ekilebilir arazi miktarı yaklaşık 1.332 kilometre kareye ulaşmış, tarıma elverişli fakat işlenmeyen arazi miktarı 3.871 kilometre kareye düşmüştü, bataklık arazi ise azalmıştı. 1933–1938 yılları arasında Denizli'ye yeni tarım ürünleri girmiş ve bazı ürünler desteklenmişti. Afyon, susam, yerfıstığı ve şeker pancarı desteklenmiş, bununla ilgili sanayinin de gelişmesi sağlanmıştı⁸⁷.

Ayrıca Denizli tarımını geliştirmek amacıyla 1928 yılında iki dönüm genişliğindeki eski Rum Mezarlığı arazisinin 748 sayılı kanuna uygun olarak Denizli Ziraat İdaresi tarafından satın alındığını ve burada halka dağıtılmak üzere Amerikan asma fidanı yetiştirildiğini anlıyoruz⁸⁸.

1934 yılı tarım istatistiklerine göre; 115.000 kilometre kare yüzölçümüne sahip Denizli'de nadasa bırakılanlarda dahil olmak üzere her sene sürülüp ekilebilen topraklar, 159.939 hektar idi. Çayırlar, yaylaklar, otlak ve meraların toplamı ise 549.325 hektar alan kaplıyordu. Sebze ve meyve bahçeleri, zeytinlikler, bağlar vb. 13.736 hektar, ormanlar 242.000 hektar, ürün getirmeyen topraklar ise 150.000 hektar tutuyordu⁸⁹.

1935 nüfus sayımına göre 285.918 olan Denizli nüfusunun 115.914 kişisi (% 40,54) tarımla uğraşmaktaydı⁹⁰. 1938'de bataklık alanı bir miktar daha düşmüş, buna karşılık üretim yapılan arazi miktarı yükselmişti⁹¹.

1940'lı yıllarda Türkiye Cumhuriyeti Hükümetleri'nin Denizli'de tarımın geliştirilmesi ile ilgili planlamaları İnanç Dergisi'nde şöyle özetlenmektedir: Köylünün bilgisini arttırmak için Büyük Teknik Ziraat Okulu açılacak, burada ilkokulu bitiren köylü çocukları yetiştirilecektir. Araziyi bataklıklardan kurtarmak ve suları zapt ve rapt olarak ekinleri daha geniş miktarda sulamak için Merkez, Çal ve Çivril kazalarında kanalların açılmasına devam edilecektir. İnanç Dergisinde Ziraat Müdürü G. Kayalı tarafından verilen bilgilere göre 1943 yılında zirai mücadele müdürlüğü tesis olunmuş,

⁸⁷ Kodal, (1996), s.142.

⁸⁸ B.C.A, 030,18, 01,02,7,61,7.

⁸⁹ T.C Başbakanlık İstatistik Genel Direktörlüğü, Tarım İstatistikleri (1928-1934), Ulus Basımevi, Ankara 1934, s.5.

⁹⁰ T.C.B.İ.U.M., Tarım İstatistikleri (1939), 1934-1937, Ankara, 1939, s.187.

⁹¹ Kodal, (1996), s.142.

çalışmalara başlanmıştır. İpek böcekçiliği için İpekböcekçiliği İstasyonunda fenni böcek beslenip hastaliksız tohumlar halka tevzi olunuyor, halkın besledikleri de kontrol altına alınıp, fenni bir şekilde baktırılıyor, bilgileri arttırılıyor, dut fidanları bu istasyonda yetiştirilerek halka tevzi ediliyordu⁹².

Tarımı geliştirmek için hükümetin aldığı diğer önlemler ise şunlardı: Pulluklar ve yedek parçaları maliyeti fiyatına satılıyor, ziraat aletlerinin tamiri için gereken demir ve çelikler Karabük'ten temin ediliyordu. Tohumların kalburdan geçirilmesi ve ilaçlanması için gerekli göztaşı miktarı tespit edilip, muhtaç çiftçilere her yıl gerekli olan hububat tohumları ilaçlanarak tevzi olunuyordu. Fakat bu çalışmaların yetersiz olduğunu ileriki tarihli bir rapordan anlamaktayız. Her sene 30–40 bin aşılı fidan halka tevzi edilmekte, yabancı ağaçlar aşılansaydı. Acıpayam kazasında 10 bin kadar ahlât ağacı aşılattırılmış, bunlardan %40'ı tutmuştu. Büyük çiftlikler istimlâk olmuş, çiftçilere tevziine çalışılmaktaydı⁹³.

1946 yılına ait bir belgede de; Denizli ilinin merkez ve Sarayköy ilçesinde Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu hükümlerine göre dağıtmak için arazi kamulaştırma işlerinin ve arazi dağıtımının yapılmasının, merkez ve Sarayköy ilçelerinin dar topraklı bölgelerinin tespitinin kararlaştırıldığı anlaşılmaktadır⁹⁴. Kararın ne şekilde uygulandığı veya uygulanıp, uygulanmadığı yeterince belirli değilse de adı geçen kanuna göre Türkiye genelinde hazine arazilerinden halka toprak dağıtıldığı bilinmektedir.

Tarımı geliştirmek için bir yandan bu tedbirler alınırken zaman zaman hava koşullarına bağlı olarak tarım ürünlerinin zarar gördüğünü belgelerden anlıyoruz. Mesela, 26.08.1938 Cuma günü Tavas kazasının Bahçe köyüne düşen dolu 25 dekarlık tütün mahsulünü tamamen hasara uğratmıştı. Yine 31.07.1940 günü merkez kazasına bağlı Honaz nahiyesinde yağmurdan 102 dekar arazide ekili pamuk, buğday, sebze, susam, mısır, yonca gibi mahsulât tamamen zarar görmüştü. 12.07.1940 gecesi yağın yağmurdan hâsıl olan seller yüzünden ise Honaz nahiyesinin Gökdere ve Teke çaylarının o güne kadar görülmedik bir halde taşıdığı ve ziraat ve hayvanatta bazı hasar ve zararlar olduğu anlaşılıyor⁹⁵.

⁹² G.Kayalı,(1943), Denizli Vilayetinde Zirai Durum, İnanç Dergisi, S. 80, s.35.

⁹³ G.Kayalı, (1943), s.36; Acıpayam'da 19.yüzyılda tarım hakkında ayrıntılı bilgi için bakınız. Selahittin Özçelik, XIX. Yüzyıl Ortalarında Acıpayam ve Çevresi (Temettuat Defteri İncelemesi), Isparta, 2005.

⁹⁴ B.C.A, 030, 18, 01, 02, 110, 33, 17.

⁹⁵ B.C.A, 030, 10, 118, 825, 12; 030, 10, 118, 811,12; 030, 10, 118, 830, 22.

Her ne kadar 1945 nüfus sayımına göre Denizli’de tarımda çalışan nüfus oranında dikkat çekici bir düşüş varmış gibi görülüyorsa⁹⁶ da, Cumhuriyetin başlarından itibaren gösterilen çabalar neticesinde 1946 yılına gelindiğinde Denizli, mesela buğdayda kendini besledikten başka, Aydın, Muğla, İzmir ve Manisa gibi diğer illere buğday satışı yapmaktaydı. Buna rağmen Denizli milletvekillerinin Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreterliğine gönderdiği bir rapora göre, tarım hâlâ modern yöntemlerden uzak yapılmaktaydı. Özellikle tren güzergâhından uzak yerlerde büyük ölçüde kara saban kullanılmaktaydı. Milletvekilleri, Denizli’de tarımı geliştirmek amacı ile bozulmuş tohumlukların ıslah edilmesi, bölgeye uygun tohumluk dağıtılmasını talep ediyorlardı. Yine onlara göre modern tarım yapılabilmesi için ziraat alet ve makinelerin yaygınlaştırılması, bunların kullanımlarının üreticiye öğretilmesi gerekmekteydi. Bağcılık, meyvecilik ve sebzeçilik gibi ziraat şubelerinin ıslahı ve genişlemesi, üretilen ziraat ürünlerinin değerini arttırmak için şarapçılık gibi çeşitli zanaatların öğretilmesi, ziraat mahsullerinin her türlü zararlı hayvan, haşarat ve hastalıklardan korunması, ürünlerin satış ve kredi işlerinin düzenlenmesi, toprak mülkiyetinin ve sulamanın tanzimi, çiftçi ve çiftçi çocuklarının zirai bilgilerinin artırılması ve yeni ziraat usullerinin öğretilmesi gibi esaslı işlerin yapılması gerekmekte idi. Bunun için, 1940’lı yıllardan beri arzu edilen, ile bir Teknik Ziraat Okulu ve bir Devlet Üretim çiftliği kurulması isteniyordu. Milletvekillerinin özellikle Acıpayam bataklığının kurutulması ile elde edilecek 50.000 dekar arazinin tarıma açılacağını ve yukarıda bahsedilen üretim çiftliğinin burada kurulabileceğini belirtiyorlardı. Bir diğer öneri de yapımına başlanan Işıklı Barajının bitirilerek Çivril ve Baklan ovalarının sulanabilmesi idi⁹⁷.

1950’li yıllardan başlayarak, alınan tedbirler sonucunda bütün Türkiye’de olduğu gibi, Denizli’de de ekili alanlar hızla genişlemiştir. 1950 ile 1970 arasında ekili alan artışı %70’ten fazla gerçekleşmiştir. Bu artış, büyük ölçüde çayır ve meraların sürülmesi ile sağlanmıştır. Genişleme, 1970’lerin ortalarından itibaren yavaşlamış, hatta 1970’lerin sonlarında daralmalar başlamıştır. Daralmanın bir nedeni de bağ-bahçe tarımında tarla tarımı aleyhine olan genişlemesidir⁹⁸.

⁹⁶ T.C Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, (1947), 1945 Yılı Genel Nüfus Sayımı, Ankara, s.262-263.

⁹⁷ B.C.A., 490.01.841.121.1.

⁹⁸ Yurt Ansiklopedisi, (1982), s.2154.

Tablo.2.3. 1950 yılından 1980 yıllarına kadar Denizli’de ekili alanın ana ürünlere göre dağılım oranları (%)⁹⁹

	1950	1960–61–62 ortalaması	1970–71–72 ortalaması	1978–79–80 ortalaması
Toplam ekili alan (hektar)	148.496	192.999	256.679	272.135
Toplam tahıl	77.1	77.6	69.3	68.0
Buğday	39.7	35.4	39.8	39.7
Arpa	27.7	31.1	21.7	21.1
Mısır	1.2	5.1	5.0	5.2
Toplam baklagiller	8.3	9.2	13.1	15.0
Nohut	2.4	5.6	6.8	11.4
Tütün	1.0	1.5	7.0	4.8
Haşhaş	1.0	1.6	0.2	1.4
Pamuk	8.6	7.0	7.3	7.1
Susam	1.3	0.5	0.3	0.2
Diğerleri	3.7	2.6	2.8	3.5

Tabloda görüldüğü gibi 1950-1980 arasında Denizli’de ekili alan sürekli artmıştır. Tarımda çalışan nüfus da 1950- 1955 dönemi hariç sürekli artış kaydetmiştir. Yine bu yıllar arasında en fazla tahıl üretimi yapıldığını, tahılların arasında ise en fazla buğday yetiştirildiğini anlıyoruz. Denizli çiftçisinin son yıllara doğru tahıllardan mısıra, baklagillerde de nohuda yöneldiğini ifade edebiliriz. Özellikle nohudun leblebicilikte kullanımı ve ekonomik getirisi çiftçiyi bu ürüne yönlendirmiş olmalıdır.

Denizli ilinde ekonomik faaliyetlerin başında hiç şüphesiz tarım gelmekte, nüfusun büyük bir kısmı geçimini tarımdan sağlamaktadır. Özellikle Denizli’nin 1963 yılında “Pilot Bölge” kabul edilmesi kontrollü tarımsal kalkınma kredisinin

⁹⁹ Yurt Ansiklopedisi, (1982), s. 2155.

uygulanması sonucunda üretim, araç ve yeteneklerinin arttırılması, tarım alanında yenilik ve gelişmeye neden olmuştur¹⁰⁰.

1967 yılı Denizli Valiliği verilerine göre; Denizli ilinde tarımsal faaliyetler aile işletmeleri halindeydi. Tarım ailesinin 1/3'ne yakın kısmının sahip olduğu ve üzerinde tarım yaptığı arazi genişliği "1-20" dönüm arasındaydı¹⁰¹. İşletmeler "1-100" dekar, "101-300" dekar, "301-700" dekar ve 700 dekardan büyük olmak üzere dört grupta toplanıyordu. Bunlardan birinci grup işletmecilik ilin tarım arazisinin % 56,6'sını teşkil etmektedir. İlde mevcut çiftçi aile sayısının % 86,6'sının yani 57.245 çiftçi ailesinin bu kategoriye girdiği anlaşılıyor. Demek oluyor ki Denizli ili tarım işletmeciliğinde genellikle az topraklı çiftçi aileleri çoğunluktadır. "101-300" dekar büyüklüğündeki işletmeler ise tarıma ayrılan toprakların % 29,8'ini teşkil etmekteydi. İlde mevcut çiftçi ailesinin % 13.09'unun yani 8.702 çiftçi ailesinin bu tür, yani 101-300 dekar büyüklüğündeki arazilerde çalıştığı görülür. Üçüncü yani "301-700" dekar büyüklüğündeki çiftlikler il arazinin % 5,5'ini oluştururken, bu arazilerde ilin çiftçi ailelerinin % 0.69'unu yani 454 aile çalışmaktaydı. Dördüncü kategorideki 700 dekardan büyük çiftlikler ise toplam arazinin % 9,1 gibi önemli sayılabilecek bir bölümünü oluştururken buralarda çalışan aile sayısı ise 55, yani % 0.10'du. Kısaca 1967 yılı verilerine göre Denizli'de 66.445 çiftçi ailesi mevcut olup, bunların çoğu parçalanmış arazilerde faaliyet göstermekteydi¹⁰².

1967 yılında il topraklarının 9.550 hektarlık kısmı göllerle kaplıydı. Bunun dışında 2.450 hektar alan bataklık, 174.130 hektarlık kısım da kayalık, çorak yani ürün getirmeyen yerlerdi. Buralar teknik çalışmalarla ıslah edilmekte ve ürün yetiştirmeye elverişli hale getirilmekteydi. Nitekim yıllıkta verilen bilgilere göre Çameli, Acıpayam bataklıkları, İsabey drenaj kanalı, Tavas ilçesinin Medet- Dolmaz bataklığı, Işıklı bataklığı kurutulmakta¹⁰³, çorak yerler ıslah edilmekte, kayalık olan alanlarda da çalışmalar yapılmaktadır. Nadasa bırakılan yerlerde ise nöbetleşe tarımcılık yapılarak bu yerlerin boş bırakılması önlenmektedir.

1973 yılına gelindiğinde ise, daha önce de belirtildiği gibi 1.186.800 hektar arazi üzerinde bulunan Denizli topraklarının 415.229 hektarı tarım arazisi, 73.420 hektarı

¹⁰⁰ T.C Denizli Valiliği, (1968), 1967 Denizli İl Yıllığı, Ayyıldız Matbaası, Ankara. s.236.

¹⁰¹ T.C Denizli Valiliği, (1968), s.236.

¹⁰² T.C Denizli Valiliği, (1968), s.236.

¹⁰³ T.C Denizli Valiliği, (1973), 1973 Denizli İl Yıllığı, İzmir, s.205.

çayır- mera, 518.944 hektarı orman, 179.210 hektarı da ürün getirmeyen arazi niteliğindedir. Tarım arazisi toplam il arazisinin % 34,98'ini oluşturmaktaydı. Tarım arazisinin %83,3'ünde hububat, endüstri bitkileri, bakliyat gibi ürünler yetiştirilmekteydi. Tarım arazisinin % 12,3'ünde bağ-bahçe, % 1,6'sında yem bitkisi, % 1,8'inde de soğan, sarımsak, kavun, karpuz vb. diğer tarım ürünleri yetiştirilmekteydi¹⁰⁴.

2.1.2. Denizli'de Yetiştirilen Ürünler

2.1.2.1. Tahıllar

Günümüzde olduğu gibi Osmanlı Devleti döneminde de Denizli ziraat hayatında en yaygın ve bol miktarda üretilen tarım ürünleri buğday ve arpa başta olmak üzere tahıllardır. Özellikle Denizli'nin önemli bir kısmını oluşturduğu Büyük Menderes bölgesinde buğday başta olmak üzere hububat tarımı kapladığı alan bakımından birinci sırada gelmekteydi. XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Lazıkıyye kazasında hemen hemen her köyde tahıl üretiminin yapıldığına dair öşürle ilgili kayıtlar bulunmaktadır¹⁰⁵. Aşağıdaki tabloda görüleceği üzere Cumhuriyetin başlangıç yıllarında da bu durum çok fazla değişikliğe uğramamıştır.

Tablo.2.4. Yıllara göre Denizli'de tahıl üretimi yapılan tarım alanlarının dağılımı¹⁰⁶

Yıllar	Tahıl tarım alanı (hektar)
1928-1932	52.507
1933	49.582
1936	56.951
1950	114.500
1970'lerin sonu	185.000

¹⁰⁴ T.C Denizli Valiliği, (1973), s.190-193.

¹⁰⁵ Gökçe T. (2000). XVI. Ve XVII. Yüzyıllarda Lazıkıyye (Denizli) Kazası, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, s.352.

¹⁰⁶ T.C.B.İ.U.M, Tarım İstatistikleri 1928-1932, Ankara, s.12; Yurt Ansiklopedisi, s.2156.

1928–1932 yılları arasındaki tarım istatistiklerine göre, Denizli’de ortalama 52.507 hektar alana tahıl ekimi yapılmıştır¹⁰⁷. 1933 yılında bu alan 49.582 hektar düşmüş, 1936’da ise tekrar yükselerek 56.951 hektara çıkmıştır. Tahıl ekim alanları 1950’de 114.500 hektardan 1970’lerin sonunda 185.000 hektara çıkarak, % 60 dolayında genişlemiştir. Bu yıllar dünya yaşanan Kore Savaşı vb. gelişmeler, özellikle ABD ve Kanada’nın ellerinde stok biriktirmeleri, Türkiye’nin başta tahıl olmak üzere hammaddelerine talebi arttırmış, buda çiftçilerin ürünlerini nispeten yüksek fiyat ile satabilmelerini sağlamıştı. Aynı sebeple Türkiye genelinde tahıl alanlarının genişleme oranı 1970’li yıllarda %95 dolayına çıkmıştı.

Tablo.2.5. Yıllara göre Denizli’de tahıl üretimi¹⁰⁸

Yıllar	Tahıl Üretimi (ton)
1936	240.967
1937	137.245
1938	154.242
1939	158.742
1940	110.056
1941	191.265
1942	202.621
1943	177.241
1944	81.223
1945	49.797
1946	106.015
1950	81.500
1970	234.653

¹⁰⁷ T.C.B.İ.U.M, Tarım İstatistikleri 1928-1932, Ankara, s.12

¹⁰⁸ T.C Devlet İstatistik Yıllığı, Cilt 12, 1940-1941, s.290; İstatistik Yıllığı, Cilt 15, 1942-1945, s.226; İstatistik Yıllığı, Cilt 16, 1948, s.256; Yurt Ansiklopedisi, s.2156

Tahıl üretimi yıllara göre dalgalanmalar göstermekle birlikte en büyük düşüşü 1945 yılında göstermiştir. Bu yıla ait sayımlarda tarımda çalışan nüfus miktarında da azalma gözlenmektedir. Ayrıca 1945 verilerine göre bütün diğer tahıllarda olduğu gibi bakliyat ve pamuk gibi sanayi ürünlerinde de düşüş görülmesi ilginç ve araştırmaya değer bir konudur. Muhtemelen yaşanan kuraklık, savaşa girilmese de yaşanan sıkıntıların yansımalarının halen devam ediyor olması veya sayımın uygulanması sırasında yaşanan bazı sıkıntılar buna sebebiyet vermiş olabilir. Nitekim 1946 sayımında birden bire görülen iki kat fazlalık, 1945 sayımında aksaklık olabileceği izlenimini vermektedir.

1950'de Denizli'de toplam 81.500 ton tahıl üretilmiştir. İlin tahıl üretimi düzenli bir biçimde artarak, satış imkânları ve dünya şartlarına uygun olarak, 1970'lerin sonunda 5 katına çıkarak yaklaşık 383.500 ton dolayında gerçekleşmiştir. Bu, aynı yıllarda Türkiye genelinde sağlanan artışın biraz üzerindedir. Sonraki yıllarda Denizli tahıl üretiminin Türkiye toplam tahıl üretimindeki payı ise önemli bir değişme göstermemiştir.

2.1.2.1.1. Buğday

Cumhuriyetin ilk yıllarında vilayette en çok ekilen mahsul buğdaydı. Denizli'de biri Eldirek, diğeri Koca buğday olmak üzere iki cins buğday ekilmekteydi. Eldirek; ovalarda yetiştirilen buğdaydı, özellikle Merkez ve Sarayköy kazalarında ekiliyordu. Islah edilmemiş ve verimi düşük bir türdü. Koca buğday ise aşağı yukarı Denizli'nin diğer bütün ilçelerinde yetiştirilirdi. Tavas, Karaağaç, Çal, Çivril'de ekilen buğdaylar koca buğdaydı. 1927 yılında vilayette toplam 325.806 dönüm buğday ekilmişti. Bunun 27.371 dönümü Merkezde, 21.087 dönümü Sarayköy'de, 19.452 dönümü Buldan'da, 94.000 dönümü de Çal'da, 42.442 dönümü Çivril'de, 60.589 dönümü Tavas'ta, 60.865 dönümü Karaağaç'taydı. Aşağı yukarı bütün ilçelerde yetiştirilirdi. En fazla Baklan, Çivril, Işıklı, Bozkurt, Acıpayam ve Tavas ovalarında buğday ekimi yapılmaktaydı.¹⁰⁹. Acıpayam ve Tavas buğdayları daha iyi kalitedeydi. 1929- 1930 ekim döneminde il genelinde, buğday ekim alanları artarak 453.000 dönüme ulaşmış ve 42.500 ton ürün elde edilmişti¹¹⁰

¹⁰⁹ Kemal Şakir, (1927), s.50-51.

¹¹⁰ Türkiye Cumhuriyeti Devlet Yıllığı 1929-1930, (1930), Matbuat Umum Müdürlüğü, İstanbul, s.341-342.

Tablo.2.6. Denizli’de 1928-1970 yılları arasında buğday üretimi¹¹¹

Yıllar	Ekilen alan (hektar)	Elde edilen ürün (ton)
1928-1932 ortalaması	44.400	49.563
1933	41.339	82.531
1934	47.477	60.357
1935	51.582	28.626
1936	50.222	146.209
1937	60.168	76.462
1938	57.621	81.435
1939	61.620	87.905
1940 ¹¹²		44.918
1945		24.158
1946		47.489
1947		35.000
1948		61.000
1949		37.000
1950		44.000
1970’lerin sonu		224.000

İl içinde yetiştirilen buğdaylar Denizli merkezindeki geniş teşkilatlı un fabrikalarında öğütülmekte, bir kısmı da İzmir’e gönderilmekteydi. Çevre, un ihtiyacını bu fabrikalardan sağlamaktaydı. Hatta Birinci Dünya Savaşı sırasında Denizli’de üretilen unların Yunanistan, Mısır, Hicaz gibi bölgelere ihracı Denizli’de unculuğun öneminin göstergelerindendir¹¹³. 1928–1936 yılları arasında Türkiye genelinde toplam

¹¹¹ T.C.B.İ.U.M, Tarım İstatistikleri (1928-1936), (1937), Ahmet İhsan Matbaası, Ankara, s.32-33; T.C.B.İ.U.M, Tarla Ziraatı Ürünleri İstatistiği (1937-1939), (1940), Recep Ulusoglu Basımevi, Ankara, s.20; T.C.B.İ.U.M, İstatistik Yıllığı, (1951), cilt 19, Ankara, s.234.

¹¹² 1940 yılından itibaren istatistiklerde ürünlerin ekilen alan miktarı verilmemiştir.

¹¹³ Kemal Şakir, (1927), s.50-51.

14.054.467 ton buğday elde edilirken, Denizli’de 367.286 ton buğday elde edilmişti. Bu tarihler arasında Denizli’de en fazla ekimi yapılan tahıl buğdaydı¹¹⁴.

1946 yılında Denizli milletvekillerinin Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreterliği’ne sunduğu rapora göre, Denizli ürettiği buğdayla kendini besledikten sonra, Aydın, Muğla, İzmir ve hatta Manisa gibi illere de buğday vermekteydi. Adı geçen yılda en önemli buğday yetiştirme alanları Çivril, Baklan, Çal, Acıpayam, Tavas, Sarayköy ovaları idi¹¹⁵.

Denizli’de buğday ekim alanının, il toplam ekili alanı içindeki payı, % 40 dolaylarında olmuştur. Buna rağmen söz konusu dönemde Denizli’deki buğday ekim alanının Türkiye buğday ekim alanları içindeki payı bir miktar azalarak, % 1,2’ye düşmüştür. 1950’de 44.000 ton olan buğday üretimi 5 kat artarak, 1970’lerin sonunda 224.000 tona çıkmıştır. Ancak Denizli’nin Türkiye buğday üretimindeki payı %1 dolayında kalmıştır¹¹⁶.

Denizli’nin 1963’te “tarımsal kalkınmada pilot il” seçilmesinden sonra ilde buğday üretimini artırmak için çeşitli deneyler yapılmıştır. Meksika kaynaklı yüksek verimli buğday türleri 1967-1968’de geniş çapta ekilmeye başlanmıştır. 1969’da Merkez ilçede 43, Sarayköy’de 45 işletmede ve 2.600 dönüm alanda deneme üretimi yapılmıştır. Tarım Bakanlığı’nca yapılan bu araştırma, çiftçilerin teknik bilgi düzeyine, girdilerin türüne ve miktarına ve toprağın niteliğine bağlı olarak, Meksika buğdayının verimlilik açısından çok farklı sonuçlar ortaya çıkmıştır¹¹⁷.

2.1.2.1.2. Arpa

Osmanlı’nın son dönemi ve Cumhuriyetin ilk yıllarında Denizli’de arpa ziraatı da önemli bir miktardaydı. Denizli’de dağ arpası ve ova arpası olmak üzere iki cins arpa üretilmekteydi. Dağ arpalarının taneleri dolgundu ve daha değerliydi. Ova arpaları ise daha zayıf ve değersizdi. Arpanın büyük bölümü İzmir aracılığıyla yurt dışına sevk olunmaktaydı. 1926-1927 ekim döneminde vilayette toplam 246.350 dönüm arpa ekilmişti. Bunun 22.094 dönümü merkezde, 18.576 dönümü Sarayköy’de, 20.326

¹¹⁴ Başvekalet İstatistik Umumu Müdürlüğü, Tarım İstatistikleri, 1928-1936, (1937), No: 93, Ahmet İhsan Matbaası-Ankara, s.30-31.

¹¹⁵ B.C.A, 490, 01/ 841, 121.1.

¹¹⁶ Yurt Ansiklopedisi, (1982), s.2156.

¹¹⁷ Yurt Ansiklopedisi, (1982), s.2156.

dönümü Buldan'da, 80.597 dönümü Çal'da, 34.954 dönümü Çivril'de, 33.727 dönümü Tavas'ta, 36.531 dönümü de Karaağaç'taydı¹¹⁸. 1929-1930 döneminde 301.000 dönüm araziden, 34.300 ton arpa elde edilmişti¹¹⁹ Arpa ekim alanları 1970'lerin sonunda 55.000 hektarın üzerindeydi. Arpa ekim alanının il ekili alanı içinde 1950'de % 28 olan payı, 1970'lerin sonunda % 21'e düşmüştü. Aynı dönemde Denizli'nin Türkiye arpa ekim alanındaki payı da azalmıştı. 1970'lerin sonunda 118.000 ton arpa elde edilmişti. 1950–1980 döneminde ise il arpa üretiminin Türkiye toplam üretimindeki payı, % 2,5'e yükselmişti. Arpanın ilde en çok ekildiği ilçeler Acıpayam, Çivril ve Tavas'tı¹²⁰.

Tablo.2.7. Denizli'de 1928-1950 yılları arasında arpa üretimi¹²¹

Yıllar	Ekilen alan (hektar)	Elde edilen ürün (ton)
1928	31.500	37.878
1929	29.700	56.874
1930	30.000	28.202
1931	34.300	40.075
1932	21.400	26.388
1933	28.566	59.234
1934	34.299	43.432
1937	47.617	53.925
1938	38.966	55.748
1939	41.020	52.100
1941 ¹²²		57.760
1942		78.770
1943		61.449
1944		31.675
1945		17.873
1946		45.000
1947		34.000
1948		52.000
1949		34.000
1950		52.000

¹¹⁸ Kemal Şakir, (1927), s.51.

¹¹⁹ T.C Devlet İl Yıllığı 1929-1930, s.341-342.

¹²⁰ Yurt ansiklopedisi, (1982), s.2155.

¹²¹ B.İ.U.M, Tarım İstatistikleri (1928-1936), s.16-17; B.İ.U.M, Tarla Ziraatı Ürünleri İstatistikleri, (1937-1939), (1948), s.30, T.C.İ.U.M, İstatistik Yıllığı, Cilt 16, Ankara, s.256; İstatistik Yıllığı,(1951), Cilt 19, Ankara, s.235.

¹²² 1940 yılından itibaren istatistiklerde ürünlerin ekilen alan miktarı verilmemiştir.

2.1.2.1.3. Mısır

Yerli halkın tükettiği ekmekte mısır yaygın olarak kullanıldığı için Denizli’de önemli miktarda mısır ekilmekteydi. En çok merkez, Sarayköy, Tavas ve Karaağaç’ta mısır ziraatı yapılmaktaydı. Fakat Menderes sazlıklarındaki domuzların ekilen mısırlara zarar vermesi de sıkça görülen bir durum idi. 1927 yılında ilde toplam 48.294 dönüm mısır ekilmişti. Ekilen mısırın 3.500 dönümü merkezde, 5.000 dönümü Sarayköy kazasında, 1.822 dönümü Buldan’da, 2.817 dönümü Çal’da, 1.550 dönümü Çivril’de, 3.600 dönümü Tavas’ta, 30.000 dönümü Karaağaç’ta bulunmaktaydı. Görüldüğü gibi Sarayköy, Tavas ve Karaağaç’ta daha yaygın olmakla beraber hemen hemen ilin her yerinde mısır tarımı yapılmaktaydı. Merkez ilçesinin Kaklık’tan itibaren Sarayköy’e doğru uzanan sulanmakta olan kısmında, Acıpayam ve Çameli’nin Gireniz vadisinde, Tavas’ın Yenidere çevresinde, Kale’nin Eksere vadisinde yaygın mısır ekimi vardı¹²³.

1928–1936 yılları arasında Türkiye genelinde toplam 4.419.947 ton mısır elde edilirken, Denizli’de 33.349 ton mısır elde edilmişti¹²⁴. 1950’de ise 1.800 hektar gibi görece dar bir alanda ekilen mısırın ekim alanları sürekli arttırılarak, 1970’lerin sonunda 14.000 hektarı aşmıştı. Denizli mısır ekim alanlarının Türkiye payı, 1950’de yalnızca binde 3 iken, 1970’lerin sonunda %2,4’e yükselmişti. Yine ilde üretilen mısır 1950’de 6.300 ton iken, düzenli bir biçimde artarak 1970’lerin sonunda 33.000 tona çıkmıştı.

Tablo 2.8. Denizli’de 1928-1950 yılları arasında mısır üretimi¹²⁵

Yıllar	Ekilen alan (hektar)	Elde edilen ürün (ton)
1928-1932	2.320	5.133
1933	2.345	3.530
1934	2.183	3.805
1935	2.365	3.303
1936	2.140	8.545

Devamı arkada

¹²³ Kemal Şakir, (1927), s.51.

¹²⁴ B.İ.U.M, Tarım İstatistikleri, 1928-1936, s. 30-31.

¹²⁵ B.İ.U.M, Tarım İstatistikleri, 1928-1936, s. 64-65; B.İ.U.M, Tarla Ziraatı Ürünleri İstatistikler (1937-1939), s.74 ; İstatistik Yıllığı, Cilt 16, 1948, s.256; İstatistik Yıllığı, Cilt 19, 1951, s.236.

1937	2.375	4.528
1938	2.510	8.720
1939	3.530	10.291
1941 ¹²⁶		11.376
1942		20.301
1943		28.362
1944		7.116
1945		5.951
1946		10.236
1947		19.510
1948		23.039
1949		18.767
1950		10.969

2.1.2.1.4. Çavdar

Denizli’de ekilen çavdar daha çok hayvan yemi olarak kullanılmaktadır. Çal, Çardak, Çivril ve Sarayköy ilçeleri hariç diğer ilçelerde ekilmekteydi. 1928–1936 yılları arasında Türkiye genelinde 2.406.373 ton çavdar üretilirken, Denizli’de 26.692 ton çavdar üretilmişti¹²⁷.

2.1.2.1.5. Yulaf

Denizli’de üretilen yulaf da hayvan yemi olarak kullanılmaktadır. Merkez, Acıpayam, Çameli ve Tavas ilçelerinde önemli miktarda yetiştirilmekteydi. 1928–1936 yılları arasında Türkiye genelinde toplam yulaf üretimi 46.800.456 ton iken, Denizli’de 5.049 tondu. 1962 yılındaki yulaf üretimi ise 4115 tondu.

¹²⁶ 1940 yılından itibaren istatistiklerde ürünlerin ekildiği alan miktarı verilmemiştir.

¹²⁷ T.C B.İ.U.M., Tarım İstatistikleri 1928-1936, s.30-31.

2.1.2.1.6. Pirinç

Denizli’de Osmanlı döneminde de pirinç ziraatı yapılmaktaydı. Sulama ile ilgili tahrir defterlerinde, yetişmesi için bol miktarda suya ihtiyaç duyan çeltik üretimi için ayrılmış yerler olduğundan bahsedilmektedir. Lazıkıyye kazasında çeltik üretimi yapan pek çok köy bulunmaktaydı¹²⁸. Cumhuriyetin ilk yıllarında da azalmakla beraber bir miktar arazide pirinç ekimi devam etmekteydi. Nitekim, Kemal Şakir’in verdiği 1927 yılında ait bilgilere göre de 161 dönüm arazide pirinç ekimi yapılmıştı¹²⁹. 1928–1936 yılları arasında Türkiye genelinde 468.296 ton pirinç üretilirken, Denizli’de ise 5.641 ton pirinç üretilmişti¹³⁰.

1938 yılı verilerine göre, Denizli merkez kazasının Akhan köyünde az miktarda ve ilkel yöntemlerle pirinç ekilip, pirinç taneleri yine ilkel yöntemlerle yani dibek taşlarında dövülerek kabuğundan çıkarılırdı. 1938’e kadar Denizli Valiliği tarafından halka pirinç ekimi konusunda ki modern tekniklerle ilgili bilgiler verilmiş, pirinçleri temizlemek için Denizli’de iki çeltik fabrikası kurulmuştu. Böylece temiz ve kırksız olarak müşterilere sunulabilen bu mahsulün ekonomik değerinin artırılması sağlanmıştır. Denizli ovasında yetiştirilip, bahsedilen çeltik fabrikalarında hazırlanan pirinçlerin miktarı yılda 1.000.000 kiloya yaklaşmıştı. Bu pirinçler İzmir ve İstanbul’a da ihraç edilmekteydi. Denizli pirinçleri lezzet bakımından piyasada diğer pirinçlerle rekabet etmekte ve daha yüksek fiyatlarla satılmaktaydı¹³¹.

2.1.2.2. Baklagiller

Denizli’de sanayi bitkileri ekimi yapılan alana yakın genişlikte bir alanda baklagil ekimi yapılmaktadır. 1950’de 12.500 hektar dolayında olan bu alan, düzenli bir artışla, 1970’lerin sonunda 41.000 hektara yaklaşmıştı. Denizli ilinde baklagillerin bütün türleri yetiştirilmekteydi. 1950’de 5.200 tona yaklaşan baklagil üretimi, özellikle 1960’larda artmış, 1970’lerin sonunda 53.000 tonu aşmıştı. İlin Türkiye toplam baklagil üretimindeki payı, 1950–1980 arasında %1,6’dan yaklaşık %7’ye çıkmıştı.

¹²⁸ Gökçe, (2000), s. 329.

¹²⁹ Kemal Şakir, (1927), s. 52.

¹³⁰ T.C B.İ.U.M., Tarım İstatistikleri 1928-1936, s.30-31.

¹³¹ T.C Denizli Valiliği, (1938), Denizli, s.59-60.

2.1.2.2.1. Nohut

Cumhuriyetin ilk yıllarında Denizli tarımında nohut üretiminin payı oldukça yüksek idi. Nitekim 1928–1936 yılları arasında Türkiye genelindeki toplam üretim miktarı 498.441 ton iken, Denizli’de üretilen miktar 13.979 ton idi¹³². 1950’li yıllara gelindiğinde nohut ekimi daralmıştı. Fakat 1970’li yılların sonlarına doğru leblebinin ekonomik getirisinin artması ve ihraç imkânlarının genişlemesiyle birlikte ilin toplam baklagil üretiminin $\frac{3}{4}$ ’ünü nohut üretimi oluşturmaya başlamıştır. Bu şekilde nohut üretimi yaklaşık 24 kat artarak 31.000 hektar alanda 42.000 tonun üzerine çıkmıştı. 1950’de Denizli’nin Türkiye genelindeki nohut üretimindeki payı % 2,7 iken, 1970’li yıllarda bu oran % 18’e ulaşmıştı. Genellikle Tavas, Acıpayam, Çameli ilçelerinde üretilen nohudun özellikle 1980’den sonra Tavas ilçesinde yoğunlaştığı ve Denizli üretiminin % 60’ına ulaşıldığı anlaşılıyor. Bugün ilde üretilen nohudun Çorum gibi leblebisi ile ünlü illerin de hammadde kaynağıdır. 2006 verilerine göre Türkiye leblebi ihracatının % 80’ini Denizli’den yapılmaktadır. 1980’lerden önce de Denizli’de bir nohut borsası bulunmaktaydı.

Tablo 2.9. Denizli’de 1928-1945 Yılları Arasında Nohut Üretimi¹³³

Yıllar	Ekilen alan (hektar)	Elde edilen ürün (ton)
1928-1932	1.040	811
1933	2.041	1.908
1934	1.699	1.632
1935	1.856	214
1936	1.380	2.438
1937	560	783
1938	735	581
1939	1.140	1.350
1940 ¹³⁴		2.335
1941		2.350
1942		3.755
1943		2.819
1944		1.811
1945		1.045

¹³² T.C.B.İ.U.M., Tarım İstatistikleri 1928-1936, s.30-31.

¹³³ T.C.B.İ.U.M, Tarım İstatistikleri (1928-1936), s.80-81; Tarla Ziraatı Ürünleri İstatistikleri (1937-1939), s.128; İstatistik Yıllığı, Cilt 15, (1942-1945), s.226.

¹³⁴ 1940 yılından itibaren istatistiklerde ürünlerin ekildiği alan miktarı verilmemiştir.

2.1.2.2.2. Fasulye

En fazla Acıpayam-Gireniz, Kale-Eskere, Çivril-Bulkaz ve Homa, Denizli-Aşağı Karaçay bölgelerinde üretilmektedir. Gireniz ve Balkaz fasulyeleri iyi kalitelidir. Gireniz fasulyeleri kolay pişen iyi kalitede fasulyelerdir. Bulkaz fasulyeleri de iri tanelidir. 1928–1936 tarihleri arasında ortalama olarak Türkiye genelinde toplam üretim miktarı 667.963 ton iken, Denizli’de üretim miktarı 5.418 tondur¹³⁵.

Tablo 2.10. Denizli’de 1928-1950 yılları arasında fasulye üretimi¹³⁶

Yıllar	Ekilen alan (hektar)	Elde edilen ürün (ton)
1928	100	49
1929	100	42
1930	100	120
1931	300	445
1932	200	118
1933	483	395
1934	1.114	1.030
1940 ¹³⁷		619
1941		394
1942		332
1943		513
1944		337
1945		346
1946		382
1947		246
1948		400
1949		482
1950		1.044

2.1.2.2.3 Bakla

Bakla Denizli’nin Merkez, Buldan, Çal, Çardak, Sarayköy ve Çivril ilçelerinde yetiştirilir. 1928–1936 yılları arasında Türkiye genelindeki bakla üretimi 582.512 ton iken, Denizli’de 2.338 tondur. 1962 istihali ise 674 tondur. Denizli’de üretilen bakla özellikle yaş olarak satılmakta, az miktarda kurutulmaktadır.

¹³⁵ T.C B.İ.U.M., Tarım İstatistikleri 1928-1936, s.30-31.

¹³⁶ T.C B.G.D. , Tarım İstatistikleri (1928-1936) s.64-65, İstatistik Yıllığı, Cilt 15.(1942-1945), s.227.

¹³⁷ 1940 yılından itibaren istatistiklerde ürünlerin ekildiği alan miktarı verilmemiştir.

Tablo 2.11. Denizli’de 1928-1946 yılları arasında bakla üretimi¹³⁸

Yıllar	Ekilen alan (hektar)	Elde edilen ürün (ton)
1928	100	207
1929	1200	307
1930	300	180
1931	200	411
1932	100	224
1933	133	591
1934	113	107
1936	376	323
1937 ¹³⁹		795
1938		975
1939		1.028
1940		1.085
1941		1.225
1942		2.067
1943		2.150
1944		190
1945		67
1946		146

2.1.2.2.4. Mercimek

Denizli’de mercimek yetiştirilmekle birlikte, bunların baklagil ekim alanı içindeki payı azdır. 1928–1936 yılları arasındaki Türkiye genelinde mercimek üretimi 232.546 ton iken, Denizli’de aynı yıllar arasındaki mercimek üretimi 1017 tondur.

¹³⁸ T.C.B.G.D. , Tarım İstatistikleri (1928-1934) s.52-53, İstatistik Yıllığı, Cilt 15.(1942-1945), s.226; İstatistik Yıllığı, Cilt 12, 1940-1941, s.290.

¹³⁹ 1937 yılından itibaren tarım istatistiklerinde bakla üretiminin yapıldığı alan miktarı verilmemiştir.

Tablo 2.12. Denizli’de yıllar itibariyle mercimek üretimi¹⁴⁰

Yıllar	Ekilen alan (hektar)	Elde edilen ürün (ton)
1928	100	4
1929	100	7
1930	100	71
1931	200	239
1932	100	43
1933	114	79
1934	134	94
1937	128	59
1938	97	82
1939	125	119
1940 ¹⁴¹		131
1941		85
1942		332
1943		126
1944		25
1945		6

¹⁴⁰ T.C.B.G.D. , Tarım İstatistikleri (1928-1934) s. 68-69; T.C.İ.U.M, Tarla Ziraatı Ürünleri İstatistikleri (1937-1939), Ankara, 1940, s.146; İstatistik Yıllığı, Cilt 12, s.290-291; İstatistik Yıllığı, Cilt 15, s.227.

¹⁴¹ 1940 yılından itibaren istatistiklerde ürünlerin ekildiği alan miktarı verilmemiştir.

Tablo 2.13. 1928-1936 yılları arasında Denizli’de baklagil üretimi¹⁴²

Tarım ürünleri	ve Türkiye Denizli’de durum	1928-1932 Beş senelik ortalaması		1933		1934		1935		1936	
		Hektar	Ton	Hektar	Ton	Hektar	Ton	Hektar	Ton	Hektar	Ton
Bakliyat											
Bakla	Türkiye	52.993	42.581	63.539	62.970	57.889	59.293	67.876	105.555	73.850	48.959
	Denizli	380	266	133	591	113	107	240	189	376	323
Bezelye	Türkiye	3.856	15.218	2.778	1.240	3.784	2.976	2.394	1.485	4.494	2.048
	Denizli	3	2	2	4	4	4	2	1	0	0
Nohut	Türkiye	53.995	44.101	50.496	38.730	81.742	50.087	74.226	40.808	69.685	48.566
	Denizli	1.040	811	2.041	1.908	1.699	1.632	1.856	214	1.380	2.438
Fasulye	Türkiye	69.042	69.880	119.554	41.633	104.596	93.679	68.091	51.429	66.902	52.199
	Denizli	160	155	483	395	1.114	1.030	730	124	585	802
Mercimek	Türkiye	33.881	20.713	29.306	18.647	41.266	19.990	34.812	18.691	29.558	19.563
	Denizli	125	73	114	79	134	94	262	26	148	87
Börtlüce	Türkiye	8.555	6.090	6.091	3.943	6.309	4.912	6.134	2.865	6.721	3.660
	Denizli	340	276	268	62	253	205	271	53	271	253
Fığ	Türkiye	37.753	25.214	23.786	30.090	37.269	45.374	40.140	20.774	25.250	28.870
	Denizli	100	33	49	34	24	19	200	20	162	122
Burçak	Türkiye	143163	96.752	144.435	91.198	143.912	94.929	127.802	59.104	124690	85.964
	Denizli	4.750	1.940	3.686	3.944	2.775	2.688	3.251	843	3.431	1.727

¹⁴² T.C.B.İ.U.M., Tarım İstatistikleri 1928-1936, s.30-31.

2.1.2.3. Sanayi Bitkileri:

2.1.2.3.1. Pamuk

Denizli’de ekilen sanayi bitkileri içinde en önemli ürün olan pamuğun her zaman ayrı bir yeri vardır. Ünlü Denizli ve Buldan dokumacılığı, yerli pamuğa dayanmaktaydı. 1860’da patlak veren Amerikan iç savaşı, İngiltere dokuma sanayini hammadde yetersizliği ile karşı karşıya bırakınca İngilizler Mısır’da ve Anadolu’da da pamuk ekimini özendirmişlerdi. 1860’larda Ege’de pamuk ekimi hızla yayılmış, İzmir, bir pamuk dışsıtım limanı olmuştu. Bu yıllarda İzmir çevresi ve Nazilli’den sonra Denizli de pamuk ekimine açılmıştı. Yabancı kaynaklara göre 1862-1863’te Denizli’de 700 hektar alanda pamuk ekilmişti. Ürün, kervansaraylar yoluyla İzmir’e taşınarak, buradan dış ülkelere gönderilmekteydi. Ancak, Amerikan İç Savaşı’nın bitiminden sonra İngiltere’nin Anadolu pamuğuna olan talebi azalmaya başlamış, İzmir Limanı canlılığını yitirmiştir. Bununla birlikte İzmir- Aydın Demiryolu’nun 1882’de Sarayköy’e ulaşması, ilin kuzey kesiminden geçen Sarayköy-Dinar Demiryolu’nun 1889’da açılması ve yine aynı yıl içinde Goncalı ve Çivril’e kadar uzanması, Denizli pamuk ekimini yaygınlaştırmasında olumlu bir rol oynamıştı¹⁴³.

Anlaşıldığı gibi Denizli’de pamuk üretiminin gerek iç tüketim gerekse ihracat açısından önemi büyüktü. Denizli pamuğu gerek cinsi ve gerekse dönüm başına elde edilen mahsul itibariyle Adana pamuklarından daha iyiydi. Cumhuriyetin ilk yıllarında Adana ve havalesinde dönüm başına en fazla 150 okka koza alındığı halde, Denizli’de 60–200 okka kadar koza alınmaktaydı. 1927’de 600 ton pamuk elde edilmişti. 1927 yılında tüm Denizli’de 42.783 dönüm alanda pamuk ekilmiştir. Bu alanların, 9.700 dönüm miktarı Merkez’de, 11.000 dönüm Sarayköy’de, 10.150 dönümü Buldan’da, 11.333 dönümü Çal’da, 500 dönümü Tavas’ta bulunmaktaydı¹⁴⁴. Kemal Şakir’in 1927 yılıyla ilgili verdiği bilgilere göre Denizli’de üretilen pamuk bu kadar kaliteli olmasına rağmen Cumhuriyetin başlangıç yıllarında Denizli’de bir iplik fabrikası olmadığı anlaşılmaktadır. Nitekim böyle bir fabrika 1951 yılında kurulacak, ileride yenileri de bunlara eklenecektir.

¹⁴³ Kıray M. B. (1998). Kentleşme Yazıları, Bağlam Yayınları, Ankara, s.63.

¹⁴⁴ Kemal Şakir, (1927), s. 49-50.

Cumhuriyetin ilk yıllarında Denizli’de önceleri ‘‘iane pamuğu’’ olarak bilinen kapalı koza yerli pamuk ekiliyordu. Ege pamuğunun rengi ve dayanıklılığı iyi olmakla birlikte, elyafının kısa oluşu, iplik üretimine uygun değildi. 1940’da ‘‘Akala’’ türü pamuğun Ege’de yetiştirilmesi için çaba harcanmıştı. Nazilli Pamuk İstasyonu’nu kuran Celal İyriboz’un, Akala pamuğunun Ege’ye yayılmasında büyük katkısı olmuştu¹⁴⁵. Akala, Denizli’de 1950’lerde ekilmeye başlanmış, 1960’larda ise ‘‘Coker’’ türü özendirilmiştir. Bütün bu çalışmalar sonrasında 1927’de 600 ton, 1960’ların başında 5.000 ton dolayında olan saf pamuk üretimi, 1970’lerde 15.000 tona çıkmıştır.

Tablo 2.14. 1928-1951yılları arasında Denizli’de pamuk üretimi¹⁴⁶

Yıllar	Ekilen alan (hektar)	Elde edilen ürün (ton)
1928-1932	1.371	618
1933	2.347	755
1934	2.243	841
1935	2.568	1.087
1936	2.381	1.487
1937	2.962	2.209
1938	3.360	2.006
1939	6.730	3.920
1940 ¹⁴⁷		4.043
1941		3.748
1942		4.722
1943		1.677
1944		1.775
1945		1.601
1946		2.319
1947		4.392
1948		2.616
1949		5.331
1950		4.777
1951		5.600

2.1.2.3.2. Tütün

Denizli’de, pamuktan sonra en geniş ekim alanı olan sanayi bitkisi tütündür. Osmanlı döneminde Denizli’de tütünler Reji ambarında alıcı bekleyerek çürüyüp

¹⁴⁵ Yurt Ansiklopedisi, (1982), s.2157.

¹⁴⁶ T.C.B.İ.U.M, Tarım İstatistikleri (1928-1936), s.112-113; Tarla Ziraatı Ürünleri İstatistikleri (1937-1939), s.227; İstatistik Yıllığı, Cilt 12, 1940-1941, s.291; İstatistik Yıllığı, Cilt 20, 1952, s.257; İstatistik Yıllığı, Cilt 15, 1942-1945, s.227.

¹⁴⁷ 1940 yılından itibaren istatistiklerde ürünlerin ekildiği alan miktarı verilmemiştir.

gitmekte iken, Cumhuriyet döneminde Reji idaresi kaldırıldı ve yerine İnhisarlar İdaresi tütün üreticilerini korumak amacıyla kuruldu. İnhisarlar İdaresi köylüyü korumak amacıyla tedbirler aldı, tütün satın almak isteyen yabancı müşteriler buldu ve zaman zaman tütün alımı yaparak tütün piyasasının düşmemesi için faaliyetlerde bulundu¹⁴⁸.

1925 yılına kadar Denizli tütünlerinin çok fazla ekonomik değeri bulunmuyordu. Yalnız Çal kazasının tütünleriyle, Denizli'nin Gerzile köyünün tütünleri önemli idi. Kemal Şakir'e göre sulu arazide yetişen tütünün makbul olmaması dolayısıyla Denizli tütünleri genellikle rağbet görmezken, 1925'den sonra susuz tütüncülük yapılması Denizli tütünlerine rağbeti arttırmıştır. Fakat bu 1927 yılında tütünün para etmemesi, Denizli'de tütün eken aileleri zarara uğratmıştı. 1928 yılında vilayette 7920 dönüm tütün ekilmişti¹⁴⁹.

Tablo 2.15. Denizli'de 1936-1945 yılları arasında tütün üretimi¹⁵⁰

Yıllar	Tütün Üretimi (ton)
1936	802
1937	1.321
1938	956
1939	239
1940	457
1941	526
1942	712
1943	240
1944	290
1945	387

1937 yılında Denizli'de 1.622 hektar arazide tütün yetiştirilerek, 1.321 ton tütün elde edilmiş ve bunların tamamı satılarak, 394.000 lira gelir elde edilmişti¹⁵¹.

¹⁴⁸ T.C Denizli Valiliği, (1938), s.59.

¹⁴⁹ Kemal Şakir, (1927), s.52.

¹⁵⁰ T.C.B.İ.U.M, İstatistik Yıllığı (1936-1940) Cilt 12, s.290; İstatistik Yıllığı (1940-1945), Cilt 15, s.227.

¹⁵¹ T.C Denizli Valiliği, (1938), s.59.

1950’de tütün ekimi son derece sınırlıydı, 1.500 hektar alanda ekim yapılmış ve 1.300 ton tütün elde edilmişti. İlin tütün üretiminin Türkiye içindeki payı %1,7 civarında olup, görüldüğü gibi fazla yüksek değildi. 1960’larda büyük ölçüde genişleyerek, tütün Denizli’de üretilen sanayi bitkileri arasında önemli bir yere sahip olmuştu. 1960’larda uygulanan destekleme alımları ve dış talebin yüksekliği 1970’lerin başında tütün üretiminin hızla artmasına neden olmuştur. 1970’lerin başında 18.000 hektar alanda tütün ekimi yapılmış ve 10.000 tonu aşan miktarda tütün elde edilmişti. 1970’lerin sonunda ise, 13.000 hektar dolayında gerçekleşmiştir¹⁵².

1970’lerin başında haşhaş ekiminin yasaklanmasından sonra, bu toprakların tütüne ayrılması, tütün ekim alanlarının genişlemesine yol açmıştı. Ayrıca yurt dışında Ege tütünlerine olan talep ihracatı arttırınca, bütün bölge illerinde olduğu gibi Denizli’de de daha fazla çiftçi tütün ekimine yönelecek, ekim yapılan sahalarda genişleyecektir. Ancak, ekim alanlarındaki bu genişleme tütün ekim alanına uygun, demir ve potasça zengin, kumlu, killi toprakların değerlendirilmesi biçiminde olmamış, yer yer bu ürünün ekimine elverişsiz topraklar da tütüne ayrılmıştı. Bu durum ise kaliteyi düşürmüştü.

Bütün illerde görülen tütün ekimindeki artış sonunda, Tekel’in elinde büyük miktarda stok birikmesi, tütünde destekleme alımlarının terk edilerek, kontrollü üretime geçilmesine sebep olmuştur. Nitekim bu artış Türkiye geneli için de geçerliydi. Türkiye Cumhuriyeti hükümetlerini ekim alanlarının sınırlandırılması için çeşitli tedbirler almaya, daha sıkı denetim politikalarına itti. Denizli’de 1970’lerin sonlarında görülen görece daralmada bu politikanın etkisi olmuştur. Bu yıllarda ilde 11.000 ton dolayında tütün elde edilmişti. Aynı yıllarda il tütün üretiminin, Türkiye tütün üretimindeki payı % 4,5 olmuştu. Üretilen tütünün önemli bir bölümünü tüccarlar satın almakta olup, dışsatım olanakları arttıkça tüccarlarca alınan tütün miktarı da artmaktaydı. 1974’de haşhaş ekimini serbest bırakılmasından sonra, bir bölüm üreticinin haşhaş ekimine dönmesi, 1970’lerin sonunda tütün ekim alanlarında görülen daralmanın bir başka nedeniydi.

1963 yılında Denizli Tarımsal Gelişme Projesi çerçevesinde ilde ‘İzmir 64’ ve ‘Karabağlar’ türleri özendirilmişti. Karabağlar, ‘Ege tütününü’ olarak da bilinen sık

¹⁵² Yurt ansiklopedisi, (1982), s.2156

yapraklı, verimi yüksek bir tütündü. Tütün daha ziyade Tavas, Acıpayam ve Çal'da ekilmekte idi.

2.1.2.3.3. Haşhaş

Denizli'de eskiden beri ekilen sanayi bitkilerinden biri de haşhaştı. Türkiye'de haşhaşın yoğun olarak ekildiği İç Batı Anadolu eşiği ile Göller Bölgesi'nin ortasında yer alan Denizli, başlıca haşhaş üreticisi illerden biriydi. Kemal Şakir'e göre cumhuriyetin ilk yıllarında Denizli'de afyon ekimi pek yaygın değildi. Daha ziyade Çivril, Çal, Tavas, Karaağaç kazalarında ekilmekte idi. 1927 senesinde toplam 6636 dönüm afyon ekilmiş olup, bunun 3216 dönümü Çivril, 2439 dönümü Çal, 573 dönümü Tavas, 407 dönümü de Karaağaç'taydı¹⁵³.

1937 yılında Denizli'de 992 hektar alanda haşhaş yetiştirilmiş, 3.100 ton haşhaş, 96 ton sakız elde edilmişti¹⁵⁴.

1950'de ise ilde 1500 hektar alanda haşhaş tarımı yapılıyordu. İl ekim alanının Türkiye toplam haşhaş ekim alanı içindeki payı % 7 dolayındaydı. 1960'larda il haşhaş ekim alanı bir kat artarak 3.000 hektara çıkmış, ancak Türkiye'deki payı % 7 dolayında kalmıştı. 1962 istihali sakız olarak 27, tohum olarak 1016 tondur. En çok Çivril, Çal, Acıpayam ve Çardak ilçelerinde yetiştirilmekteydi. Sakızı Toprak Mahsulleri Ofisi'ne satılıyordu. Tohumundan ise yemeklik yağ yapılmaktaydı. Bu maksatla köylerde yağhaneler bulunmaktaydı. Haşhaş ekimi, A.B.D'nin baskıları üzerine 29.06.1971'de Nihat Erim hükümetince ülke çapında yasaklanınca, Denizli'de haşhaş ekimi durmuştu. Ancak, yasaklama kararı, büyük tepkilere yol açmış ve Ecevit Hükümeti döneminde 15.07.1974'te yeniden 6 il ve 4 ilçede kontrollü olarak ekimi serbest bırakılmıştır. Denizli'de bu illerin içerisindeydi. Haşhaş ekim alanının çiftçi başına 3 dönümle sınırlandırılmış olması, serbest bırakılmasına karşın haşhaş ekiminin yaygınlaşmasını engellemişti. 1970'lerin sonunda ilde, 3900 hektar alanda haşhaş ekiliyordu ve ilin Türkiye haşhaş ekim alanları içinde %20'ye yaklaşan yüksek bir payı vardı.

Daha öncede belirtildiği gibi haşhaşın kapsülünden afyon çıkartılmakta, tohumu da yağ sanayinde ve yemeklik olarak kullanılmaktaydı. İlde 1950'de 18 ton afyon sakızı ve 680 ton haşhaş tohumu elde edilmişti. 1970'lerin sonunda elde edilen tohum miktarı

¹⁵³ Kemal Şakir, (1927), s.49.

¹⁵⁴ T.C Denizli Valiliği, (1938), s.58

ise 1850 tondu. 1970'lerin sonunda Denizli'nin haşhaş kapsülü üretimi 1650 ton olmuştu. Aynı yıllarda Denizli'nin hem haşhaş kapsülü hem de haşhaş tohumu üretiminde Türkiye içindeki payı %9'un üzerindeydi.

Tablo 2.16. Denizli'de 1928-1951 yılları arasında haşhaş üretimi¹⁵⁵

Yıllar	Hektar	Sakız Ton	Tohum ton
1928-1932	4.625	2	74
1933	1.200	31	427
1934	-	-	4
1935	2.332	19	484
1936	1.029	11	292
1937	992	7	129
1938	1.892	5,2	225
1939	2.470	4,4	501
1940 ¹⁵⁶		-	1.100
1941		39	581
1942		54	-
1943		60	990
1944		13	156
1945		10	136
1946		-	
1947		17	
1948		33	
1949		1,9	
1950		15	
1951		39	

2.1.2.3.4. Anason

Alkollü içki yapımında kullanılan anason Denizli'de 1950'de yalnızca 42 hektar alanda ekiliyordu. 1960'ların başında genişleyen anason ekim alanları, 1970'lerin sonunda daralmış ve 235 hektar olarak gerçekleştirilmiştir. Denizli anason ekim alanlarının 1960'ların başında %21'i aşan Türkiye payı, 1970'lerin sonunda %3,4 dolayına düşmüştür.

2.1.2.3.5. Susam

Denizli'de Osmanlı Devleti döneminden beri susam ekimi yapılmaktaydı. Cumhuriyetin ilk yıllarında ise pek geniş alanlarda olmamakla beraber, susam kazanç

¹⁵⁵ T.C.İ.U.M, Tarım İstatistikleri (1928-1936), s.124-125; Tarla Ziraatı Ürünleri İstatistikleri (1937-1939), s.209; İstatistik Yıllığı (1936-1940), Cilt 12, s.291; İstatistik Yıllığı (1940-1945), cilt 15, s227 ; İstatistik Yıllığı (1941-1950), s.242.

¹⁵⁶ 1940 yılından itibaren istatistiklerde ürünlerin ekildiği alan miktarı verilmemiştir.

sağlaması ve az tohumla yüksek verim sağlanması gibi nedenlerle halkın önemli bir gelir kaynağını teşkil etmekteydi. 1927 senesinde vilayette 3828 dönüm susam ekilmişti. 1500 dönümü Merkez de, 2000 dönümü Sarayköy’de, 300 dönümü Çal’daydı¹⁵⁷.

Denizli’de bol miktarda yetiştirilen susamlar eski usul değirmen taşlarında öğütülerek tahin çıkarılırdı. Bu tahinler kaba ve kepekli olurdu. Cumhuriyet döneminde ise Denizli’de açılan dört tahin fabrikası ürettikleri ince ve lezzetli tahinleri komşu ve uzak vilayetlere ihraç etmekteydi. 1937 yılında Denizli’de 2.570 hektar alanda susam yetiştirilerek, 706 ton ürün elde edilmişti. Aynı yıllarda üretilen tahin miktarı ise 500.000 kiloyu geçmekteydi¹⁵⁸.

1950’de ise 1.850 hektarda ekiliyordu. Aynı yıl bu ürün ekim alanının Türkiye payı %2,6 idi. Daha sonraki yıllarda susam ekim alanı sürekli daralarak 1970’lerin sonunda 680 hektara indi. Susam ekim alanlarında genel olarak görülen bu daralma, 1970’lerden sonra ayçiçeği ekiminin yaygınlaşması ile ilgili olmalıdır¹⁵⁹.

2.1.2.3.6. Şeker pancarı

Merkez, Acıpayam, Çal, Çivril, Çardak ve Çameli ilçelerinde yetiştirilmektedir. 1962 istihali 37.400 tondur. Bu yıllarda en çok Çivril ilçesinde yetiştiriliyor ve ilçe kazancının hemen hemen yarısını şeker pancarı oluşturuyordu¹⁶⁰. 23 Eylül 1955’te Burdur’da şeker fabrikası kurulduktan sonra Merkez, Çal, Çardak, Acıpayam ve Çameli ilçelerinde de pancar yetiştirilmeye başlandı. Çivril pancarları kısmen Uşak şeker fabrikasına, kısmen de Burdur Şeker fabrikasına, diğer ilçelerin pancarları Burdur Şeker Fabrikasına gönderilmekteydi. Denizli şeker ihtiyacını bu iki fabrikadan sağlamaktaydı. 1980’de Denizli’de 5000 hektar alanda şeker pancarı ekilmişti¹⁶¹.

¹⁵⁷ Kemal Şakir, (1927), s.50.

¹⁵⁸ T.C Denizli Valiliği, (1938), s.58-59.

¹⁵⁹ Yurt Ansiklopedisi, (1982), s.2157.

¹⁶⁰ T.C Denizli Valiliği, s.252.

¹⁶¹ Yurt Ansiklopedisi, (1982), s.2157.

Tarım maddeleri	Türkiye ve Denizli'de durum	1928-1932 Beş senelik ortalama		1933		1934		1935		1936	
		Hektar	Ton	Hektar	Ton	Hektar	Ton	Hektar	Ton	Hektar	Ton
Sanayi Bitkileri											
Patates	Türkiye	44.163	103.714	35.502	106.859	65.239	213.154	46.644	105.734	52.740	179.432
	Denizli	150	541	288	532	292	1.226	403	473	347	2.533
Pancar	Türkiye	13.862	107.808	11.271	182.798	2.784	8.818	25.630	445.664	25.288	452.637
	Denizli	0	15	19	67	29	87	10	25	9	49
Kenevir-Kendir	Türkiye	11.717	(Lif)- (Toh)-	9.753	(Lif)6.335 (Toh)2.368	10.994	(Lif)7.866 (Toh)5.519	10.794	(Lif)5.817 (Toh)1.278	10.676	(Lif)19.046 (Toh)2.181
	Denizli	0	0	0	0	0		0	0	0	0
Afyon-Haşhaş	Türkiye	46.842	(Sakız)473 (Toh)13134	45.082	(Sakız)257 (Toh)9.002	20.168	(Sakız)168 (Toh)4.337	25.417	(Sakız)274 (Toh)6.577	37.080	(Sakız)426 (Toh)18.773
	Denizli	4.625	(Sakız)2 (Toh)74	1.200	(Sakız)31 (Toh)427	1.328	(Sakız)0 (Toh)4	2.332	(Sakız)19 (Toh)484	1.029	(Sakız)11 (Toh)292
Anason	Türkiye	1.475	444	1.937	550	1.989	629	830	335	714	2.175
	Denizli	100	29	104	14	44	30	20	5	22	13
Pamuk	Türkiye	165.453	53.373	161.632	27.791	196.719	37.762	210.602	52.228	253.636	(Saf)62.529 (Toh)89.118
	Denizli	1.371	618	2.347	755	2.243	841	2.568	1.087	2.381	1.487
Keten	Türkiye	16.240	9.129	7.718	6.920	11.309	2.764	9.880	6.097	18.088	(Lif)2.340 (Toh)8.618
	Denizli	0	1	0	0	20	12	0	33	9	12
Soğan	Türkiye	22.891	68.480	19.831	81.330	17.622	60.740	18.204	64.903	36.297	100.245
	Denizli	100	391	513	1.735	92	2.134	157	531	651	3.483
Sarımsak	Türkiye	6.805	10.260	4.393	9.014	4.234	5.875	3.553	7.141	9.075	11.227
	Denizli	0	10	16	28	19	37	18	15	16	29
Susam	Türkiye	65.236	33.915	70.551	26.694	65.481	35.580	66.146	19.831	71.366	39.492
	Denizli	1.200	622	1.367	823	1.196	773	890	458	1.878	3.235

Tablo 2.17. Sanayi bitkileri üretimi (1928-1936)¹⁶².

¹⁶² T.C.B.İ.U.M, Tarım İstatistikleri (1928-1936), Ahmet İhsan Matbaası, Ankara, 1937, s.30-31.

Tablo 2.18. Denizli’de bazı ürünlerin üretim miktarları (ton)¹⁶³

Ürün türü	1950	1960–61–62 ortalaması	1970–71–72 ortalaması	1978–79–80 ortalaması	
Toplam tahıl	81.538	171.538	316.854	383.470	
Buğday	29.555	75.487	182.940	223.727	
Arpa	42.143	70.409	100.858	117.791	
Mısır	6.271	14.371	22.610	33.142	
Toplam baklagiller	5.161	17.019	35.122	53.172	
Nohut	1.660	11.129	26.546	42.148	
Tütün	1.330	2.414	10.097	11.093	
Haşhaş	Sakız	18	27	5	1.641 ¹⁶⁴
	Tohum	680	1.059	1.172	1.851
Anason	21	524	541	194	
Pamuk	Saf	10.288 ¹⁶⁵	5.159	15.419	14.763
	Çiğit		8.760	24.661	23.620
Susam	564	848	543	463	

2.1.2.4. Bağcılık

İbn-i Batuta’dan anladığımızı göre bağcılığın tarihi Denizli’de oldukça eski olup, Osmanlı ve Cumhuriyet dönemlerine de intikal etmişti. Denizli merkezindeki büyümeye bağlı olarak bağcılık ilçelere kaymış ve daha ziyade Çal ve Buldan’da yapılmıştır. Fakat cumhuriyetin ilk yıllarında bu bağlar Filoksera denilen hastalıktan dolayı harap olmuştu. Karcı bağları da bu hastalıktan etkilenmiş, fakat daha sonra yeniden üretim yapılmaya başlanmıştı. Adı geçen bağlarda yetiştirilen Karcı üzümü diye tabir edilen kalın kabuklu üzüm çeşidini kışın en şiddetli zamanlarında bile

¹⁶³ Yurt Ansiklopedisi, (1982), s.2156.

¹⁶⁴ Kapsul üretimidir.

¹⁶⁵ 1950 Ziraat Sayımı neticelerinde pamuk için lif ve çiğit miktarları ayrı ayrı verilmemiştir.

Denizli’de bulmak mümkündür. Yerli halk bu üzümleri dizi halinde muhafaza eder ve salkımları kış mevsiminde satarlardı¹⁶⁶.

Denizli’nin çekirdeksiz üzümleri İzmir hinterlandında lezzetleri itibarıyla ikinci sırada yer almaktaydı. 1925-1926 devlet Salnamesinde bir milyon okka üzümün İzmir’e ihraç edildiği yazılmaktadır¹⁶⁷. Yalnız Denizli’deki bağların miktarı 1927 yılında henüz Denizli’yi “bağcı memleketi” sıfatı kazandıracak kadar fazla değildi¹⁶⁸.

Cumhuriyetin ilk yıllarında Denizli’de bağcılığı geliştirmek için Denizli Merkez ve Çal ilçelerinde iki fidanlık kurulmuştu. Bu fidanlıklarda il topraklarına elverişli Amerikan asma çubukları yetiştirildi ve bunların bir kısmı köklendirilerek, bir kısmı da köksüz olarak 1928 yılından itibaren halka dağıtıldı. Köylünün bağ yapacağı topraklar her yıl analiz edilerek toprak cinsine göre asma çubukları dağıtıldı. Fakat 1937 yılında fidanlıkta görülen hastalık sebebiyle dağıtım işi ertelenmiş ve uzun yıllar fidan dağıtımı yapılamamıştır.

Tablo 2.19. 1928 Yılından 1937 yılına kadar Denizli Numune Fidanlığı’ndan halka parasız olarak dağıtılan fidan miktarı¹⁶⁹

Yıllar	Dağıtılan köklü çubuk adedi	Dağıtılan meyveli ve meyvesiz ağaç adedi
1928-1929	83.200	
1929-1930	185.000	
1930-1931	210.000	
1931-1932	195.000	
1932-1933	165.000	25.439
1933-1934	568.920	85.738
1934-1935	500.000	73.510
1935-1936	169.360	62.969
1936-1937	239.100	29.760
Toplam dağıtılan	2.215.580	277.416

¹⁶⁶ Kemal Şakir, (1927), s. 49.

¹⁶⁷ Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi, (1926), s. 619.

¹⁶⁸ Kemal Şakir, (1927), s.49.

¹⁶⁹ T.C Denizli Valiliği, (1938), s.61.

1930 sonrasında yapılan ıslah çalışmaları ile Denizli giderek Türkiye’de bağcılık yapılan başlıca illerden biri haline gelmiştir. Denizli’de Ege’nin ünlü çekirdeksiz üzümünün yanı sıra, çekirdekli üzüm, sofralık ve şaraplık üzüm yetiştirilirdi. En çok yetiştirilen üzüm türleri ise razaki, sultani, çekirdeksiz ve çalkarası idi. Razaki ve sultani, sofralık üzümler iken Çalkarası ise hem sofralık, hem de şaraplık olarak kullanılan bir üzüm çeşidiydi.

Tablo 2.20. Denizli’de 1933-1935 yıllarındaki mevcut bağlar ve elde edilen yaş üzüm miktarı¹⁷⁰

	Hektar	Elde edilen yaş üzüm (Ton)		
		1933	1934	1935
Denizli	10.280	8.032	5.213	7.910
İkinci tarım bölgesi	69.750	236.419	236.512	354.470
Türkiye toplam	345.982	775.499	879.924	1.057.272

Tabloda görüldüğü gibi Denizli’deki bağlar, Türkiye genelindeki bağların % 2,97’sini oluşturmaktaydı. Elde edilen yaş üzüm miktarları bakımından Denizli’nin Türkiye içerisindeki payı ise 1933’de %1,03, 1934’te % 0,59, 1935’te % 0,74 idi.

Tablo 2.21. İl bağ alanları ve üretim miktarları 1950–1980 arasında şöyle olmuştur¹⁷¹.

Yıllar	Alan (ha)	Üretim (ton)
1950	18.000	33.400
1960	26.900	111.000
1970	37.500	151.500
1980	28.500	190.000

¹⁷⁰ T.C.B.İ.U.M, Tarım İstatistikleri (1928-1934), Ulus Basımevi, Ankara,1936, s.130.

¹⁷¹ Yurt Ansiklopedisi, (1982), s.2157.

Denizli bağlarında 1940'lı yıllarda yeniden "Filoksera" hastalığı görülmüştü¹⁷². 1950'li yıllarda hastalıkla mücadele çabası il genelinde etkili bir şekilde sürdürülememiş ve Denizli bağcılığı bir sarsıntı geçirmişti. Üstelik Amerikan asmaşının yüksek oranda kirece dayanamaması da başka sorunlar yaratmış ve bağlarda bu kez "kloros" hastalığı baş göstermişti¹⁷³.

Denizli Tarımsal Gelişme Projesi çerçevesinde razaki, çekirdeksiz, çavuş, çalkarası ve kadın parmağı türleri özendirilmiştir. Günümüzde Denizli'de bağların büyük bir bölümü (%65) Çal ilçesindedir. Bağcılık Çal'daki kadar olmamakla birlikte Çivril'de de yapılmaktadır. Çal ve Çivril'den 1960'lardan beri razaki türü taze üzüm dış ülkelere ihraç edilmektedir.

Tablo 2.22. Bağcılık faaliyetlerinde Çal ile diğer ilçelerin durumu karşılaştırılması¹⁷⁴

	Hektar	Yaş üzüm	Kuru üzüm
Çal ilçesi	20.000	140.000 ton	9.000 ton
Diğer ilçeler	9.080	43.540 ton	2.251 ton

Yukarıdaki bilgilerden de anlaşılacağı üzere sadece Çal'ın bağ alanı diğer ilçelerdekinden iki misli fazladır. Yaş ve kuru üzüm üretimi ise üç mislinden fazladır. Denizli ilinin üzüm istihsalinin dörtte üçü Çal ilçesinde, dörtte biri diğer ilçelerde yapılmaktadır. Çal ilçesinde daha çok çekirdeksiz üzüm yetişir. Ondan sonra razaki ve siyah üzüm gelir. Her sene dışarı 50–60 bin ton yaş ve kuru üzüm satılır. Arazisi dar fakat nüfusu fazla olan Bekilli halkı yetiştirdikleri üzümleri daha çok ağda imalinde kullanırlar. İkinci derecede şarap, yaş ve kuru üzüm istihsal edilir. Ağdalar en çok Konya ve Afyonkarahisar illerine sevk edilmektedir. Bekilli'nin yaş üzümleri de aralık ayı sonuna kadar Denizli ve civar illere satılır. Güney ilçesinde ise siyah üzüm bol miktarda şarap yapılır. Çal'da, Selcen ve Mahmutgazi'de şarap fabrikaları yapılması konusunda uzun yıllara dayanan çalışmalar, girişimler neticelenmiş ve 1962'de Pamukkale Şarapları, 2004 yılında da Selcen Şarapları İşletmeleri kurulmuştur.

¹⁷² B.C.A, 490, 01/ 84, 121, 1.

¹⁷³ Yurt ansiklopedisi, (1982), s. 2157.

¹⁷⁴ Yurt Ansiklopedisi, (1982), s.2157.

2.1.2.5. Sebzeçilik

Denizli'nin gerek ovalarının gerekse yaylalarının sebzeçilik ekimine elverişli olması, suların bolluğu, ilde Osmanlı döneminden Cumhuriyete uzanan sebze yetiştiriciliği kültürünü oluşturmuştu İbn-i Batuta'nın, Katip ve Evliya Çelebilerin dikkatini çeken en önemli hususlardan biri şehrin her tarafının bağlar ve bahçelerle çevrili olmasıydı. Bu durum her evin avlusunda sebze yetiştirilmesine de yol açıyordu. İlde daha az yetiştirilen enginar ve karnabahar gibi sebzeler hariç her türlü sebze bol miktarda yetiştirilmekteydi. Fakat Nazilli ve civarı daha sıcak olduğu için turfanda sebze yetiştirilmekte Nazilli sebzeçilik konusunda Denizli'nin önüne geçmişti. Kemal Şakir, Denizli'deki tarım alanlarının büyük kısmının sebzeçiliğe ayrılmasına rağmen Denizli'de konserve fabrikası olmamasını yadırgamaktaydı¹⁷⁵.

İlin sulak yörelerinde yapılan sebzeçilik, 1970'lerde hızlı bir gelişme içine girmişti. Bu gelişmede elverişli doğa koşullarının yanı sıra, sulama olanaklarının ve talebin artması etkili olmuştu.

Tablo 2.23. 1950–1980 arasında Denizli'de sebze ekim alanları ve üretim miktarları ¹⁷⁶.

Yıllar	Alan (ha)	Üretim (ton)
1950	2.850	32.300
1960	3.250	41.200
1970	4.200	65.000
1980	10.500	218.500

Denizli'de yetiştirilen başlıca sebzeler domates, patlıcan, fasulye, bakla ve pırasaydı. Üretilen sebzelerin bir bölümü taze olarak pazarlanmakta, bir bölümü de ilde kurulan fabrikalarda işlenmekteydi. İlin jeotermal kaynaklarından yararlanılarak seracılık ve organik tarım yapılması çalışmalarına hız verilmiştir. Böylece hem ucuz turfanda sebze yetiştirme hem de daha fazla ekonomik getiri sağlanabilecektir.

¹⁷⁵ Kemal Şakir, (1927), s.49.

¹⁷⁶ Yurt Ansiklopedisi, (1982), s.2157.

Tablo 2.24. 1980’de ilde ekilen başlıca sebzeler, üretim miktarları ve Türkiye içindeki payları ¹⁷⁷.

Sebzeler	Üretim (ton)	Denizli/Türkiye(%)
Lahana	4.374	1,02
Pırasa	4.469	1,49
Domates	47.500	1,34
Fasulye(taze)	4.900	1,63
Bakla(taze)	1.105	2,46
Patlıcan	9.500	1,46

İlde sebzeçilik, Büyük Menderes boylarında, Sarayköy, Çal, Çivril ilçelerinde ve yeraltı suları bakımından zengin Denizli ovasında yapılmaktadır. 1980’de ilde toplam 218.500 ton sebze üretilmişti. 1960’larda Denizli tarımsal gelişme Projesi içinde 2. ürün olarak kavun-karpuz ekiminin özendirilmesi üretimde artışlara neden olmuştu. İstatistiklerde “meyvesi yenen sebzeler” olarak sınıflanan kavun karpuzun üretimi 122.500 tondu. Bunun yaklaşık %75’i il dışına satılmıştır. 1980’de ilde 45.000 ton karpuz, 77.000 ton kavun üretilmiştir, aynı yılda il kavun üretiminin Türkiye içindeki payı %5, karpuz üretiminin payı %1,5 olmuştur.

2.1.2.6. Meyvecilik

Gerek İbn-i Batuta gibi Arap, gerekse Evliya Çelebi gibi Osmanlı seyyahlarının Denizli’de en dikkat çekici olarak vurguladıkları diğer bir husus meyvelerinin bolluğu idi. 1927’lere ait bilgiler veren Kemal Şakir de Denizli merkez kazasının Karcı köyü ve Honaz nahiyesinde çok iyi meyve yetiştiğini yazmaktadır¹⁷⁸. Onun verdiği bilgilere göre Honaz’da Karcı’ya nazaran daha erken meyve yetişirdi. Kirazı ve bilhassa kışlık Honaz armutları çok lezzetliydi. Denizli’de ceviz ağaçları da çok yaygındı. Vişne en iyi

¹⁷⁷ Yurt Ansiklopedisi, (1982), s.2157.

¹⁷⁸ Kemal Şakir, (1927), s.49

Karcı'da yetişmekteydi. Aydın ve Nazilli'ye oranla vilayette incir azdı. Yalnız Sarayköy kazasında büyük incir bahçeleri vardı. Zeytin ağaçları ise az miktardaydı¹⁷⁹.

Meyvecilik de; sebzeçilik gibi Denizli'de 1960'lardan sonra gelişme göstermişti. Elverişli doğa koşulları, talep artışı, sulama ve taşımacılık olanaklarının gelişmesi gibi koşullara, devletin kredi ve fidan temini, eğitim desteği vermesi gibi etkenler eklenince, meyvecilik hızlı bir gelişme içine girmişti. İlde yetiştirilen meyvelerin Türkiye genelindeki payı, sebzelere göre daha yüksekti.

Denizli'de elma, armut, ayva, badem gibi dayanıklı meyvelerin yanı sıra, şeftali, kiraz gibi meyveler de yetiştirilmektedir. Türkiye üretimindeki payı en yüksek olan meyve ise nardı (%15). 1960'lı yıllardan itibaren Denizli Tarımsal Gelişme Projesi kapsamında, elmada Golden ve Amasya, armutta Williams ve şeftalide Starkingdelicious, J.H.Hale, Fowler türleri özendirilmişti.

Tablo 2.25. 1980 yılında Denizli'de Yetiştirilen Başlıca Meyve Ağacı Sayıları ve Üretim Miktarları¹⁸⁰

Meyve türü	Meyve Veren Ağaç	Üretim(ton)	Denizli/Türkiye (%)
Elma	583.400	40.853	2,86
Armut	256.750	3.644	1,10
Kiraz	119.980	2.330	2.43
Şeftali	119.670	8.324	3,47
Badem	230.350	2.113	6,6
Nar	72.550	5.333	14,8

Türkiye'nin başlıca incir yetiştiricileri Aydın ve İzmir illeriyle aynı bölgede olmasına karşın Denizli'de incir üretimi çok sınırlıydı. 1980'de ilde meyve veren 22.000 dolayında ağaçtan 500 tonu aşkın incir elde edilmişti. Aynı yıl Denizli'de

¹⁷⁹ Kemal Şakir, (1927), s.49; Ayrıntılı bilgi için bkz. Özçelik (2005), Honaz Kazası, Sosyal ve Ekonomik Hayat.

¹⁸⁰ Yurt Ansiklopedisi, (1982), s.2157.

190.000 tonu üzüm olmak üzere toplam 262.500 ton meyve üretilmiştir. İlde üretilen meyvelerin yaklaşık %80'i il dışına pazarlanmıştır.

2.1.2.7. Zeytincilik

1960'lı yıllardan itibaren aralarında Merkez ilçenin de yer aldığı 6 ilçede zeytincilik yapılmaktaydı.

Tablo .2.26. Denizli'deki meyve veren zeytin ağacı sayısı ve il zeytin üretimi¹⁸¹.

Yıllar	Ağaç sayısı	Üretim (ton)
1964	8.450	84
1965	14.800	122
1970	27.000	313
1980	64.000	717

2.1.2.8. Antep fıstığı

Denizli'de Antep fıstığında "kapama bahçe sistemi"ne 1970'lerde geçilmiştir. Ormanlardaki yabani ağaçlar aşıl原因arak üretim arttırılmıştı. 1970'lerde her yıl 10.000 melengiç ağacının aşılması planlanmıştı. 1980'de ilde 62.300 meyve veren toplam 15.300 antep fıstığı ağacından 41.000 ton ürün elde edilmiştir.

2.1.3. Tarımda Verimlilik ve Tarım Araçlarının Gelişimi

İç ve Batı Anadolu arasındaki geçiş alanında bulunan Denizli'de çok çeşitli tarım ürünlerinin yetişmesine elverişli iklim özellikleri ile toprak ve su kaynakları vardır. Tarıma elverişlilik açısından sekiz sınıfta incelenen Denizli il topraklarının, kullanım biçimleri açısından dağılımı şöyledir: Yaklaşık 393.000 hektar olan ilk dört sınıfa giren sürüme elverişli topraklar, il toplam alanının ortalama %33,03'ünü oluştururdu. Yurt ölçeğinde bu alan %34'tü. Beş, altı ve yedinci sınıf topraklardan oluşan ve 748.508 hektar alan kaplayan, sürüme elverişli olmayan topraklar ise, il topraklarının ortalama %62,92'sini oluştururdu. Türkiye için bu oran %60'tu. Su

¹⁸¹ Yurt Ansiklopedisi, (1982), s.2157-2158.

yüzeyleri ve yerleşim de içinde olmak üzere, tarıma elverişli olmayan topraklar ise 48.058 hektar alan kaplamaktaydı. Bu kesimler il toplam alanının yaklaşık %4,03'ünü oluştururdu. Bu oran Türkiye için %6'sıydı¹⁸².

Denizli il topraklarının % 2,4'ü (28,50 hektar) çorak, % 4,3'ü (50,800 hektar) yaşlı, % 8,8'i (104.720 hektar) taşıydı. Ve % 84,5'inde ise (1.005.000 hektar) su erozyonu vardı. Denizli'de çoraklık, yaşlılık ve özellikle su erozyonu değerleri Türkiye ortalamasının üzerindeydi¹⁸³.

Denizli ili, gerek yerüstü, gerek yeraltı su kaynakları yönünden oldukça zengindir. Gerekli önlemler alındığında tarım topraklarının yaklaşık yarısı sulanabilecek durumdadır. Denizli ilinde, tarımda yararlanılabilecek önemli bir jeotermal enerji kaynağı vardır. Pamukkale, Karahayıt, Akköy, Yenice ve Kızıldere suları, ana jeotermal kaynaklar olarak sıralanabilir.

Bitkisel üretimde yüksek verimlilik gübreleme, sulama, iyi tohumluk, modern araç-gereç, makine kullanımının ürün türüne, toprak yapısına ve iklim yapısına ve iklim koşullarına en uygun biçimde ve zamanda uygulanmasıyla sağlanır. Denizli'de de makineleşmenin ve tohum iyileştirme çalışmalarının yaygınlaşmasıyla, tüm ürünlerde ve özellikle buğday ve nohut veriminde artış sağlanmıştır. Ancak, sürekli aynı ürünün ekimi ile yeterli gübreleme, sulama ve ilaçlama yapılmaması topraktaki mineral ve organik madde miktarını azalmasına ve bu nedenle son yıllarda bazı ürünlerin veriminde düşüşe yol açmıştır.

DPT'nin 1981 yılında yaptığı bir araştırmaya göre Denizli'de pamuk ve tütün dışındaki tarımsal ürünlerin verim artış hızları Türkiye ortalamalarının üzerindedir. Buğday'da 1950'de Türkiye ortalamasının altında olan verim, 1970'lerin sonunda dört katına çıkarak 2000 kg/ha dolayına yükselmiş ve Türkiye ortalamasının üzerine çıkmıştı. Nohut verimi de 1950'de hektarda 475 kg'dan 1970'lerin sonunda 1368 kg'a çıkarak Türkiye ortalamasını geride bırakmıştı. Saf pamukta 1960'ların başında hektarda 381 kg olan verim iki katına çıkarak, 1970'lerin sonunda 765 kg olmuştu. Bu dönemde Denizli'de verim Türkiye ortalamasına hemen hemen eşitti. Aynı dönemde çiğit pamukta verim artışı Türkiye genelindeki artışın gerisinde kalmıştı. Denizli'de pamuk veriminin son yıllarda bir miktar düşmesinin nedeni genellikle Sarayköy ve

¹⁸² Yurt Ansiklopedisi, (1982), s.2158.

¹⁸³ Yurt Ansiklopedisi, (1982), s.2158

Denizli ovalarında yetiştirilen pamuğun ekimindeki sürekliliktir. Ekiminin uygun başka bir ürünle dönüşümlü yapılmaması toprağı yormakta, bu da verimde azalmaya yol açmaktadır. Bu durum pamuğun ekonomik getirisinin yüksekliğinden ve gelişen Denizli tekstil sanayinin artan talebinden kaynaklanmaktadır. Pamuk veriminde artışı sağlamak için 1980'lerden itibaren dönüşümlü ekimin yaygınlaşmasına çalışılmaktadır. Pamuk ve buğdayın dönüşümlü ekimi pamuğun kalitesini yükseltirken, hastalıkları da önlemektedir¹⁸⁴.

1950–1980 yılları arasında Denizli tütün üretimi, Türkiye ortalamasına göre bir miktar gerilemişti. Tütün verimi 1970'lerin sonunda Denizli'de hektar başına 847, Türkiye'de 961 kg'dı. Meyvelerde verim genellikle Türkiye ortalamalarının üzerinde olmuştur. 1980'de Denizli'de elma, şeftali, badem, ayva ve nar verimi Türkiye ortalamalarının üzerindeydi.

Tablo 2.27. Denizli'de ve Türkiye'de Ana Ürünlerde verim (kg/ha) ve artış oranı (%)¹⁸⁵

Ürün Türü		1950	1978–79–80 Ortalaması	Artış oranı (%)	
Buğday	Denizli	501	2.073	313.8	
	Türkiye	770	1.832	137.9	
Nohut	Denizli	475	1.358	185.9	
	Türkiye	676	1.220	80.5	
Tütün	Denizli	888	847	4.6	
	Türkiye	634	961	51.6	
Pamuk*	Saf	Denizli	381	765	100.8
		Türkiye	328	778	137.2
	Çiğit	Denizli	646	1.189	84.1
		Türkiye	557	1.245	123.5

¹⁸⁴ Yurt Ansiklopedisi, (1982), s. 2158

¹⁸⁵ Yurt Ansiklopedisi, (1982), s. 2158 (DİE, 1950 Ziraat Sayımı neticeleri; DİE Tarımsal Yapı ve Üretim- İlgili Yıllar).

* Pamuk için 1950 yılı yerine 1960-61-62 yılları ortalaması alınmış ve artış oranı da buna göre hesaplanmıştır.

2.1.3.1. Gübreleme

Verimi arttırmak için en önemli girdilerden biri olan kimyasal gübre kullanımı 1960'lardan başlayarak buğday, nohut, pamuk ve bağ-bahçe tarımına önem verilmesiyle yaygınlaşmıştır. Daha önce çoğunlukla çiftlik gübresi kullanılıyordu. Denizli'de ekili alanların 1980'lerdeki kullanımlarına göre yaklaşık 210.000 ton gübre gereksinimi vardı. 1965'de Denizli ilinde 10.000 ton dolayında olan toplam gübre kullanımı 1970'de 53.000 tona ve 1980'de de 88.500 tona yükselmiştir.

Tablo 2.28. Denizli'de yapay gübre kullanımı (ton)¹⁸⁶

	1965	1970	1980
Azotlu	6.070	24.601	50.000
Fosforlu	3.992	2.281	38.000
Potashlı	-	-	500
Toplam	10.062	52.882	88.500

2.1.3.2. Sulama

Gerek iklim koşulları gerekse Büyük Menderes Havzasında yer alması nedeniyle Denizli'de büyük bir sulama potansiyeli vardır. Büyük Menderes Irmağı, Akçay, Gireniz Çayı ve bunların kollarının yataklarından sızan sularla beslenen zengin yeraltı su kaynakları bulunmaktadır. Cumhuriyetten önce Denizli'de yerel arklarla sulu tarım yapılıyordu. 1950'lerden sonra ilde regülâtörler ve pompalama istasyonları kurulmuş, tarla içi ve havza drenaj ve toprak iyileştirme çalışmaları yoğunlaştırılmıştır. 1960'dan sonra sulama olanakları sağlanan alanlarda "Toprak-Su" kurumunun tarla düzleme ve tarla içi drenaj çalışmaları yoğunlaştırılmıştır. 1980'e değin Çivril Işıklı'da 2762 hektar alan düzlenmiş ve drenaj yapılmıştır. Yine Çivril Çetinler'de 800 hektar, Acıpayam Yumrutaş'ta 550 hektar ve Merkez Kaklık'ta 175 hektar alanda düzleme ve drenaj çalışmaları tamamlanarak sulamaya açılmıştır. Böylece 1959'dan 1978'e kadar toplam

¹⁸⁶ Yurt Ansiklopedisi, (1982), s.2159.

14 proje tamamlanarak, 1436 hektar alan sulamaya başlanmıştır¹⁸⁷. Buna karşılık 1980'lerde ilde işlenen alanların %11'i (47.000 hektar) sulanabilmekteydi. Büyük Menderes, Akçay ve Gireniz Çayı ile Büyük Menderes ve Akçay'ın kollarından olan Çürüksu, Işıklı, Banaz, Yenidere, Vandalas çayları ilin belli başlı akarsularıdır. Bu akarsular ve kolları Çivril, Çal; Güney, Buldan, Sarayköy, Merkez, Acıpayam, Çameli, Tavas ve Kale yörelerini sular. Ayrıca yerüstü su kaynaklarından Karagöl, Işıklı gölü ve Süleymaniye göllerinden de sulamada yararlanılmaktadır. Işıklı gölü çevresi Menderes havzası ile Acıpayam ve Çameli ovaları yeraltı su kaynakları bakımından zengindir. Tavas ovası ve Çardak'ın Acıgöl yöresi de yeraltı suları yönünden ikinci derecede önemlidir.

2.1.3.3. Tohumluk

İyi cins tohumluk kullanımı tarımda verimi arttıran etkenlerden bir başkasıdır. Denizli'de 1970'lerin sonunda toprakların kullanım durumuna göre yaklaşık 30.000 ton tahıl, 5300 ton baklagil, 336 ton sanayi bitkileri, 170 ton sebze ve 346 ton yem bitkileri tohumu kullanılmaktaydı. Buğday, pamuk ve tütün gibi önemli ürünlerin tohumları çoğunlukla ilçelerdeki teknik ziraat kuruluşlarınca karşılanılmaktaydı. Ayrıca 1970'li yıllarda Acıpayam Devlet Üretim Çiftliği'nce çiftçiye iyi cins tohumluk dağıtılmaktaydı.

2.1.3.4. Tarım araçlarının gelişimi

Denizli tarımda makineleşmenin en erken gerçekleştiği illerden biriydi. Kemal Şakir'in verdiği 1927 yılı öncesindeki Denizli'ye ait bilgilere göre: Ziraat eski usullerde yapılmaktaydı. Sabanlar kısmen yeni sistem pulluklardı. Saban adedi 14.160'tu. Traktör 28 tane, harman makinesi 2, 20 kadar orak makinesi vardı¹⁸⁸. Daha öncede belirtildiği gibi Cumhuriyetin ilk yıllarında Denizli'de saban imalatı ve ziraat makineleri ile ilgili bir kurs açılmıştı. Bu Sanat Ocağı'nda gençlere saban imalatı, torna işleri öğretiliyordu. Ayrıca makine aksamaları tanıtılıyor, traktör ve otomobil gibi ziraata elverişli makinelerin kullanılması ve tamirleri hakkında gençler bilgilendiriliyorlardı¹⁸⁹. Traktörlerin yayılması 1940'larda başlayıp, 1950'lerde hızlanmıştı. Ancak sayısındaki asıl büyük artış, 1970'lerde olmuştu. 1950'de ilde yalnızca 205 traktör varken,

¹⁸⁷ Yurt Ansiklopedisi, (1982), s.2159.

¹⁸⁸ Kemal Şakir, (1927), s.53.

¹⁸⁹ T.C Denizli Valiliği, (1938), s.57.

1970'lerin sonunda traktör sayısı 8.700'ün üstüne çıkmıştı. İlin Türkiye toplam traktör sayısındaki payı 1979'da % 2,2 dolayındaydı. 1963'te traktörle sürülen ekim alanlarının genişliği açısından Denizli 28.000 hektarla bütün iller arasında 33. sırada iken, 1970'te 153.000 hektarla 15. sıraya yükselmişti. Traktör başına düşen ekim alanı da hızla daralmıştı. 1950'de bir traktöre 724 hektar alan düşerken, 1979'da 31 hektar alan düşmekteydi. Denizli'de harman makinesi, mibzer, kültivatör ve biçerdöver gibi modern tarım araçlarının sayısı özellikle 1970–1979 arası hızla artmış, buna karşılık kara saban, döven gibi geleneksel tarım araçları sayısı ülke genelinde olduğu gibi önemli ölçüde azalmıştı¹⁹⁰.

2.1.3.5. Toprak kullanım biçimleri ve tarımsal işletme büyüklükleri

Daha öncede belirttiğimiz gibi Denizli'de en çok görülen toprak kullanım biçimi, toprak sahiplerinin kendi topraklarını işlemeleriydi. Bunun yanı sıra ortakçılık ve kiracılıkta görülmekteydi. Çok sayıda tarım işçisinin çalıştığı büyük çiftlik yoktu. Acıpayam Devlet Üretim Çiftliği'nde ve Çal Deneme İstasyonunda az sayıda tarım işçisi çalışmaktaydı.

1960'larda, Denizli Tarımsal Gelişme Projesi çerçevesinde Tarım Bakanlığı'nca yapılan bir araştırmaya göre, Denizli'de işletilen toprakların %85'i sahiplerince işletiliyordu. Geriye kalan %15'lik bölüm kiraya ya da ortakçıya veriliyordu. 60 dekaradan küçük ya da 200 dekaradan büyük araziler sahiplerince işletilmekte, 60–200 dekar arasındaki araziler kiraya ya da ortakçıya verilmekteydi. Kiracıya ya da ortakçıya verilen araziler genellikle köy dışında olan topraklardı. Denizli'de topraksız ailelerin oranı Türkiye geneline göre daha azdı. 1950 Tarım Sayımına göre Denizli'de topraksız ailelerin oranı %2'nin biraz üstündeydi. 1960'larda bu oran %20'yi aşmıştı. Türkiye'de ise bu oran 1950'de %6'ya yakın, 1960'larda ise %30'un üzerindediydi.

Tarım Bakanlığı'nın 1960'ların ortalarında yaptığı araştırmaya göre Denizli'de ortalama ekim alanı büyüklüğü tahıllarda 23, sanayi bitkilerinde 5,4, baklagillerde 3,6 dekarıydı. Hektar başına en çok gelir getiren ürün ise pamuktu. Bunu sebze, meyve ve üzüm izliyordu.

Görüldüğü gibi çok eski devirlerden itibaren Denizli tarım açısından önemli bir bölgedir. Bunda Denizli'nin ikliminin ve toprağının uygun olması ile suların bol

¹⁹⁰ Yurt Ansiklopedisi, (1982), s. 2159-2160.

olmasının etkisi vardır. Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren tüm Türkiye’de olduğu gibi Denizli’de de tarımı geliştirmek amacıyla faaliyetler gerçekleştirilmiştir. Toprak analizi ve toprağın doğru kullanımı, kaliteli tohum seçimi, sulama, gübreleme çalışmaları ve özellikle de çiftçilerin eğitimi sağlandığı takdirde Denizli tarımı daha da gelişecek ve bu alanda da ekonomik kalkınma gerçekleşecektir.

2.2. DENİZLİ’DE HAYVANCILIK

İlde tarımın temelini teşkil eden hayvancılık eskiden beri önemli bir ekonomik uğraş olmuştur. Hayvancılık daha çok yüksek bölgelerde yapılmaktadır. Aile işletmelerinde hayvancılık gelir getirmesi bakımından ayrı bir önem taşır. Hayvanlardan masrafsız faydalanma yoluna gidilir, bu bakımından hayvancılık yakın zamana kadar basit ve ilkel şartlarla yapılmaktaydı. Her tarımla uğraşan kişi imkân ve güç ölçüsünde birkaç sığır, koyun veya keçiye sahipti. Böylece bu az sayıdaki hayvanların gücünden, ürünlerinden ve hatta gübresinden yararlanılmaktaydı.

Tablo 2.29. 1913 tarım sayımına göre Denizli hayvan varlığı ve Osmanlı Devleti içindeki payı¹⁹¹

Hayvanlar	Sayı	Osmanlı Devleti İçindeki Payı (%)
Sığır	66.336	1,2
Manda	1.640	0,3
At	5.631	0,6
Katır	1.180	0,8
Eşek	20.730	1,8
Koyun	133.660	0,7
Keçi	210.684	1,6

1913 Tarım sayımında Denizli’nin durumu incelendiğinde yöre hayvancılığının ülke geneli içinde nispeten önemli yer tuttuğu anlaşılmaktadır. Özellikle sığır sayısı fazladır. Bölge hayvan varlığının bir diğer özelliği de keçi sayısının koyun sayısına

¹⁹¹ Yurt Ansiklopedisi, (1982), s.2154.

oranla çok fazla (iki katına yakın) oluşudur. Bu zengin hayvan varlığından, sayımın yapıldığı 1913 yılında yarısına yakını keçi sütü olmak üzere 5.600 ton süt, 200 tonu aşkın tereyağı ve 320 tona yakın peynir elde edilmişti.

Denizli’de Osmanlı Devleti’nin son, cumhuriyetin başlangıç yıllarında hayvancılık genellikle mera hayvancılığı şeklinde yapılıyordu. Beslenme yetersiz, ırklar yozlaşmış bir durumdaydı. En çok koyun, kıl keçisi, sığır yetiştiriciliği ile tavukçuluk ve arıcılık yaygındı. Günümüzde tatlı su balıkçılığında da ilerlemeler görülmektedir.

2.2.1. Cumhuriyet Döneminde Denizli’de Hayvancılığın Geliştirilmesi ile İlgili Çalışmalar

Cumhuriyetin ilanıyla birlikte tarım alanında olduğu gibi hayvancılık alanında da çalışmalara hız verilerek, Denizli ilinde hayvan yetiştiriciliğine özen gösterilmiştir. Bozulmuş olan çeşitli hayvan ırklarının ıslah edilerek ekonomik değerinin ve verimliliğinin artırılması çalışmaları yapılmıştır. Böylece ildeki hayvan miktarı da her sene artış göstermişti.

Denizli ilinde eski adıyla humuza-i arzıye, şarbon, keçi zatüresi, atlarda Ruam ve bunlar gibi bulaşıcı hastalıklar sık sık görülmekteydi¹⁹². Dolayısıyla hayvan soylarının ıslahının yanı sıra bulaşıcı hastalıklarla mücadele konusu da önemli bir sorun halinde idi. Özellikle serum ve aşılarla bulaşıcı hastalıkların önüne geçilmeye çalışılsa da uzun yıllar hayvan hastalıklarının önlenmesinde çok fazla ilerleme kaydedilememiştir.

Denizli’de cins at yetiştirmek amacıyla 1924 yılında bir Aygır Çiftliği kurularak hükümetten destek alınmıştı¹⁹³. Burada safkan Arap ve İngiliz atlarının üretimi için çalışılmaktaydı. Fakat 1946 tarihli bir rapora göre¹⁹⁴ merkez ilde hala beş adet aygır bulunmasından bu konuda arzu edilen seviyede başarı sağlanamadığı anlaşılmaktadır. Denizli Valiliği Cumhuriyetin 15. yıl dönümü dolayısıyla hazırlattığı ve biraz da halka güven vermeye yönelik kitapçıkta; Cumhuriyet Hükümeti döneminde Milli Savunma için gerekli olan süvari, mekkare ve koşum hayvanlarının yurt içinden temin edildiğini yazmaktadır. Verilen fiyatlar ülke hayvancılığını geliştirmek amacıyla yüksek tutulmuş, bu suretle halka bir anlamda ekonomik destek sağlanmıştı. Yine aynı

¹⁹² Kemal Şakir, (1927), s.54.

¹⁹³ T.C Denizli Valiliği, (1938), s.64.

¹⁹⁴ B.C.A., 490, 01, 841, 121, 1.

kitapçıkta verilen bilgilere göre hayvan sevgisini geliştirmek ve tay yetiştirenleri teşvik etmek için hayvan sergileri, at koşuları tertiplendiği ve hayvan sahiplerinin mükâfatlandırıldığı belirtilmektedir¹⁹⁵.

Cumhuriyet döneminde kısmen Özel İdare ve kısmen köy bütçelerine konan tahsisatla damızlık boğa satın alınarak köylere dağıtılmış ve bunların yerli ırklarla çiftleştirilmesi suretiyle verimlilik arttırılmaya çalışılmıştır. Yukarıda bahsettiğimiz ve Denizli’de tarım ve hayvancılığı da içeren 1946 tarihli hacimli rapordaki bilgilerden 40 köyde 88 damızlık boğa ile hayvan ırklarının ıslahı çalışmaları yapıldığı anlaşılmaktadır¹⁹⁶. Fakat sayının yetersizliği milletvekilleri tarafından da şikayet konusu ediliyordu.

1927 Tarım Sayımı’na göre, ilde toplam 62.000 çeki hayvanı, 466.000’den fazla da çiftlik hayvanı vardı. En önemli çeki hayvanı, sayısı 50.000’e yaklaşan öküzdü. İlde 59.000 inek, 143.000 koyun, 213.000 keçi vardı. Kümes hayvanları sayısı da 132.000’i bulmaktaydı¹⁹⁷.

Devlet il yıllığına göre, 1929–1930 yıllarında Denizli vilayetindeki hayvan sayısı, 4.400 baş at, 5.000 kısarak, 38.500 eşek, 550 ester (katır), 2.300 deve, 46.700 inek, 28.300 öküz, 6.000 manda, 197.500 koyun, 340.000 keçi olmak üzere toplam 669.250 idi¹⁹⁸.

Tablo 2.30. 1937- 1938 yıllarında Denizli’deki hayvan sayıları¹⁹⁹;

Yıllar	Öküz	İnek	Deve	Manda	Tiftik	Koyun	Keçi	Ester	Eşek	At, Kısarak
1937	49.157	31.729	1.211	4.706	448	142.531	213.134	1.284	42.736	10.655
1938	49.747	41.350	2.969	5.575	381	269.204	251.342	1.043	46.848	15.540

¹⁹⁵ T.C Denizli Valiliği, s.64.

¹⁹⁶ B.C.A., 490.01.841.121.1.

¹⁹⁷ T.C.B.İ.U.M, 1927 Tarım Sayımı 1927, (1928), Cumhuriyet Matbaası, İstanbul, s.113.

¹⁹⁸ T.C. Devlet İl Yıllığı, 1929–1930, (1930), Matbuat Umum Müdürlüğü, Devlet Matbaası, İstanbul, s.342.

¹⁹⁹ T.C Denizli Valiliği (1938), s.64.

1943 yılında yapılan sayıma göre; ilde küçük ve büyük baş, toplam 700.000 hayvan mevcut olduğu belirtilmektedir. Bunun beş yüz binini koyun ve keçi gibi küçükbaş, iki yüz binini ise at, kısrak, deve gibi binek ve büyükbaş hayvanlar oluşturuyordu²⁰⁰ 1950'li yıllarda Denizli hayvancılığında kısa süreli bir duraklama görülmüştür. Bunun sebebi 1950'lerden sonra özellikle pamuk ekiminin getirdiği kazancın yüksekliği nedeniyle tarımsal üretime ağırlık verilmesi ile meralar ve otlakların tarlaya dönüştürülmesidir. Buna bağlı olarak hayvansal üretime dayanan deri ve kösele imalat sanayinde gerileme söz konusu olmuştu²⁰¹. Bu durum, gerek tarım topraklarından azami derecede yararlanmayı amaçlayan dönemin iktidarının tarım politikasıyla, gerekse dünya ölçeğinde yaşanan daha önce bahsettiğimiz tarım ürünlerindeki fiyat artışlarıyla ilgisi olmalıdır.

1960'lı yıllara gelindiğinde ise, hayvan ıslah çalışmalarının yeniden hız kazanmış ve bu alanda önemli gelişmeler kaydedilmiştir. Özellikle 1960'lı yıllarda ilde süt inekçiliğini geliştirmek, verimliliği arttırmak, çiftçilere damızlık inek sağlamak için suni tohumlama metodu uygulamak amacıyla, çeşitli bölgelerde tohumlama istasyonları açılmıştır. Bu istasyonlar köylünün elindeki yerli kara ineklerden daha fazla et, süt ve çeki kabiliyeti olan, üstün yavrular elde etmek için suni tohumlama uygulamışlardır. Denizli merkez, Sarayköy, Çivril, Acıpayam ilçelerinde, o zamana kadar yapılan faaliyetler 1960'lı yıllarda da artarak devam etmiştir. 1967 yılına gelindiğinde Merkez ve Sarayköy ilçelerinde 1001 baş, Acıpayam ilçesinde 445 baş, Çivril ilçesinde 231 baş inek suni tohumlamaya tabi tutulmuştur. Bu suni tohumlama çalışmalarına bağlı olarak ilde süt hayvancılığı gelişme göstermiştir²⁰².

1960'lı yıllarda ilde çeki hayvanlarını ıslah çalışmaları da yoğunlaşmıştır. Bu amaçla daha önce de bahsedildiği gibi 1924'te kurulan Özel İdare'ye bağlı Aygır deposunda at ve eşeklere aşı çalışmaları uygulanmış ve soylarının ıslahı için faaliyet gösterilmiştir. İldeki bu teknik çalışmalar ileriki yıllardaki üretime de olumlu etki yapmıştır. 1960'ların sonunda bulaşıcı hastalıklarla mücadele konusunda önemli adımlar atılmış, "Sığır Vebası" hastalığının Denizli'ye girmesi önlenmiştir.

1970'lerin başında ise hayvansal ürünlerden elde edilen gelirler, tüm tarım ürünleri gelirlerinin %23'ünü oluşturacak duruma ulaşmıştı. 1970'li yıllarda da

²⁰⁰ B.C.A., 490, 01, 841, 121, 1.

²⁰¹ Yurt Ansiklopedisi, (1982), s.2160.

²⁰² T.C Denizli Valiliği (1967), s.252.

Denizli’de hayvancılığı geliştirmek amacıyla çalışmalara devam edilmiştir. Özelikle yerli sığır ırklarının Montofon ırkıyla melezlemesi yapılarak et ve süt verimini arttırmak, yerli koyun ırkı olan Dağlıç ırkının et verimini yükseltmek gibi ışlah çalışmaları yoğun şekilde srdrlmştir. ışlah çalışmalarıyla vasıfları geliştirmiş hayvanlar, damızlık olarak yetiştiriciye kazandırılmıştır. Ayrıca yine hayvancılığı geliştirmek amacıyla Ziraat Bankası, Türkiye şeker Fabrikaları A.ř ve Köy ışleri Bakanlığınca Köy Kalkınma Kooperatifleri yoluyla çiftçilere kredi imknı sağlanmıştır.

Hayvancılık alanında salgın hastalıklarla mücadele etmek amacıyla koruyucu aşı çalışmaları yapılmış ve çiftçiler bu konuda bilinlendirilmiştir. Koyun ve sığır besiciliği konusunda da önemli adımlar atılmış ve Denizli’deki besicilik faaliyetleri dünya standartlarına uygun bir seviyeye ulaşmıştır.

Denizli’de hayvan ışlahı ve üretim çalışmaları yapan iki devlet kuruluşu vardır. Acıpayam Devlet retim iftliği bir yandan tohumluk üretimi yaparken, diğer yandan da damızlık, sığır, koyun, tavuk ve yumurta üretimi yapmaktadır. Bu kurum önce Tarım Bakanlığı’na bağlı iken 1957’de Bakanlar Kurulu kararı ile Devlet retim iftlikleri Genel Müdürlüğü’ne bağlanmıştır.

Tablo 2.31. Acıpayam devlet üretim iftliğinin 1970-1972 yılları damızlık retimi²⁰³

Cinsi (adet)	1970	1971	1972
Sığır	18	30	50
Koyun	15	45	20
Tavuk	750	1000	1600
Damızlık yumurta	30.000	40.000	45.000

İkinci kuruluş olan Denizli retim İstasyonu ise 1971’de kurulmuştur. Özellikle tavşan yetiştirme alanında çalışmaları vardır. İlin ihtiyaçlarını karşılarken, il dışın da satış yapmaktadır. 1980’de 200.000 civciv, 10.000 ana tavuk, 40.000 kasaplık piliç ve 1,5 milyon yumurta üretmiştir. Araştırma, retim ve deneme istasyonu tavşan, arı ve tavuk üzerine çalışmaktadır.

²⁰³ T.C Denizli Valiliği, (1973), s.199.

Tablo 2.32. Denizli üretme istasyonu müdürlüğünün 1976 yılı istihalleri²⁰⁴

İstihsal edilen yumurta	581.781 adet
İstihsal edilen civciv	196.835 adet
Satılan civciv	156.864 adet
Kasaplık kesilen piliç	34.436 adet
Damızlık tavşan	55 adet
Satılan tavşan	1.000 adet
Kovan istihsalı	1.800 adet
Kovan sayısı (arılı)	50 adet
Satılan oğul (suni)	90 adet
Bal istihsalı	1800 kg

Tablo 2.33. Müessesenin yıllara göre damızlık civciv satışı (adet)²⁰⁵

Yıllar	Civciv adeti
1965	12.728
1966	60.847
1967	100.336
1968	80.250
1969	102.140
1970	61.854
1971	83.045
1972	150.000

²⁰⁴, Denizli Ticaret Odası (1976), Ekonomik Yönüyle Denizli, Denizli Ticaret Odası Yayınları, Denizli, s.59.

²⁰⁵ T.C Denizli Valiliği (1973), s.199.

İlçe	Yıllar	Tek Tırnaklılar				Çift Tırnaklılar Büyük Baş			Çift Tırnaklılar Küçük Başlar			Deve	Kanatlı
		At	Katır	Eşek	Toplam	Sığır	Manda	Toplam	Koyun	Keçi	Toplam		
Merkez	1975	1.122	793	3.398	5.313	12.447	56	12.503	64.071	42.452	106.523	26	37.916
	1976	1.097	1.193	3.153	5.443	11.255	18	11.273	60.699	26.796	87.495	13	44.308
Acıpayam	1975	2.360	632	5.606	8.598	18.081	481	17.562	61.133	56.695	117.828	-	41.733
	1976	2.498	707	5.766	8.971	17.486	417	17.903	56.538	58.363	114.901	6	46.855
Buldan	1975	434	70	1.926	2.430	4.305	-	4.305	20.573	19.098	39.671	8	16.333
	1976	485	56	2.084	2.635	4.317	-	4.317	18.787	12.817	31.604	20	13.342
Çal	1975	1.611	972	4.039	6.622	5.223	-	5.223	96.209	25.757	121.966	-	41.679
	1976	1.707	920	4.294	6.921	4.815	-	4.815	76.218	22.184	98.402	4	61.310
Çameli	1975	1.136	1.829	1.648	4.513	7.652	-	7.652	13.291	29.351	42.642	-	29.627
	1976	677	1.176	1.231	3.084	4.609	2	4.611	9.641	18.139	57.974	-	15.585
Çardak	1975	539	51	1.926	2.516	4.597	89	4.686	33.208	22.631	55.839	-	14.682
	1976	599	122	2.217	2.938	5.262	71	5.333	34.244	23.730	57.974	-	15.585
Çivril	1975	3.897	23	3.140	7.160	15.716	1.888	17.604	12.806	21.272	134.078	-	54.710
	1976	4.026	243	3.292	7.561	4.337	2.042	6.379	100.578	23.109	123.681	-	66.570
Güney	1975	584	479	1.158	2.221	1.444	-	1.444	12.579	14.228	26.807	-	9.417
	1976	556	480	1.060	2.096	1.332	-	1.332	11.875	12.228	24.104	-	10.145
Kale	1975	537	155	2.101	2.793	6.541	-	6.541	8.268	28.885	37.153	-	13.669
	1976	492	155	1.518	2.165	6.206	-	6.206	8.046	27.771	35.817	-	13.792
Sarayköy	1975	893	195	1.363	2.451	4.003	29	4.032	27.946	17.765	45.711	23	15.046
	1976	951	169	1.393	2.513	3.323	35	3.358	23.700	15.151	38.851	20	21.068
Tavas	1975	1.624	212	4.665	6.501	13.283	29	13.312	55.844	74.326	130.170	-	29.961
	1976	1.549	241	4.994	6.784	12.227	23	12.250	51.636	70.164	121.800	-	52.42
Toplam	1975	14.737	5.411	30.970	51.118	93.292	2.572	95.864	505.928	352.460	858.388	57	304.773
	1976	14.637	5.472	31.002	51.111	88.169	2.608	77.777	451.962	310.452	762.408	63	359.249

Tablo 2.34. 1975-1976 yılları Denizli ili hayvan mevcutları listesi²⁰⁶.

²⁰⁶ Denizli Ticaret Odası, (1975),Ekonomik Yönüyle Denizli, s.48; Denizli Ticaret Odası, (1976), Ekonomik Yönüyle Denizli, s.57.

Tablo 2.34'deki 1975 ve 1976 yıllarındaki Denizli'deki hayvan varlığını incelediğimizde tek tırnaklı hayvanlar olarak belirtilen at, katır ve eşek sayıları yaklaşık olarak 51.100 dolaylarındadır. En fazla tek tırnaklı hayvan sayısı Acıpayam ilçesinde görülmektedir. Buna karşılık, 1975-1976 yıllarında gerek büyük baş ve küçük baş, gerekse kanatlı hayvanın en fazla yetiştirildiği yer Çivril ilçesidir. Büyük baş hayvan sayısında Denizli toplamı ortalama 80.000 civarındadır. Küçükbaş hayvan sayısı ise Denizli genelinde ortalama 800.000 dolaylarındadır. Denizli genelindeki deve sayısı 63 idi. En çok deve ise Sarayköy'de bulunmaktaydı. Kanatlı hayvan sayısı da Denizli'de ortalama 325.000 dolayındadır.

2.2.2. Denizli'deki Hayvan Varlığı ve Çeşitleri

2.2.2.1. Kümes hayvancılığı

Denizli'de kümes hayvancılığı daha çok aile ekonomisi içinde önemli yer alıp, ailenin et ve yumurta tüketimini karşılamak için kümes hayvanı yetiştirilmekte idi. Ayrıca şehir Türkiye çapında uzun ötüşü ile ünlü olan Denizli horozu ırkının da yetiştirilme bölgesidir. Denizli ilinin sembolü olan Denizli horozu Türkiye'nin her bölgesinden gelen meraklıları tarafından satın alınmaktadır.

Tablo 2.35. 1930'lu yıllardaki Denizli'deki tavuk, horoz ve hindi sayıları ve elde edilen yumurta miktarları²⁰⁷.

1933			1934			1935		
Tavuk ve horoz sayısı	Elde edilen Tavuk yumurtası sayısı	Hindi sayısı	Tavuk ve horoz sayısı	Elde edilen T. yumurtası sayısı	Hindi sayısı	Tavuk ve horoz sayısı	Elde edilen T.yumurtası sayısı	Hindi sayısı
305.208	45.867.750	12.520	519.728	10.969.114	12.981	527.670	10.976.858	13.420

Tabloda da görüldüğü gibi 1933–1935 yılları arasında tavuk, horoz ve hindi sayıları sürekli olarak artış göstermekle birlikte, Denizli'deki kümes hayvancılığı faaliyetleri 1920'lerden 1960'lı yıllara gelene kadar istenen ölçüde gelişme gösterememiştir. Bunun en önemli nedeni halkın tavukçuluk konusunda yeterli bilgiye

²⁰⁷ T.C Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü, (1937), Tarım İstatistikleri 1933-1935, Ahmet İhsan Matbaası, Ankara, s.164.

sahip olamamasıdır. Tavuk yetiştiriciliği köyde evlerin avlusunda, ahırın kenarında yapıldığı ve hayvanlar kötü şartlarda barındırılıp, beslenmelerine yeteri kadar önem verilmediği için ırkları bozulmuş, verimleri azalmış ve hastalıklara maruz kalmışlardır.

1960'lı yıllara kadar devam eden bu durum Denizli'de Küçük Evcil Hayvanlar İstasyonunun faaliyete başlamasıyla değişime uğramıştır. Denizli Küçük Evcil Hayvanlar İstasyonu'nda Amerika'dan ve Danimarka'dan getirilen kültür ırkı tavuklar Leghorn, New- Hampshire, White-Plymouth-roock cinsinde olup, Denizli şartlarına uyum sağlamalarına çalışılıyordu. Bu müessesede üretilen civcivler yetiştiricilere satılıyor, Küçük Evcil Hayvanlar İstasyonu aracılığıyla kültür ırkı tavukların bakımı, beslenmesi ve hastalıklarla mücadele konusunda halka bilgi veriliyordu.

Denizli merkezde, kaza, bucak ve köylerinde her evde üç beş hayvanla yapılan aile tavukçuluğu yanında az miktarda da olsa modern tavukçuluk yapılmaktaydı. Özellikle Küçük Evcil Hayvanlar İstasyonu il merkezinde modern tavukçuluğa önderlik etmekteydi. Müessesede 1967 senesinde 4.000 adet damızlık tavuk ve horoz bulunmaktaydı. 1963 yılından itibaren Denizli tarım ve hayvancılık konusunda pilot bölge olduğu için kültür ırkı tavukların bakımı, beslenmesi, hastalıklarla mücadelesi bizzat halka gösterilmekteydi. Ayrıca saf Denizli İrki horozlar ve bunların tavukları istasyonda yetiştirilmekteydi²⁰⁸.

Küçük Evcil Hayvanlar İstasyonu 1967 senesinde 3 yerde kasaplık piliç yetiştiriciliği uygulaması tatbik etmişti. Birincisi merkeze bağlı Çömleksaz köyünde olup, kapasitesi 7.500 adetti. İkincisi Buldan'daydı ve kapasite bakımından birincisinin aynıydı. Diğeri ise Sarayköy ilçesinde olup, 1966 yılından beri devam etmekteydi. Ayrıca Denizli Teknik Ziraat Müdürlüğü Acıpayam ve Çal'da 50'şer tavukluk aile tavukçuluğu uygulamaları yapmaktaydı. Ziraat Bankası Kontrollü Krediler Başmühendisliği de Çivril, Sarayköy, Buldan ve Merkezde tavukçuluk kredileri tatbik etmekte, bu yetiştiricilerin elinde 5.000 adet tavuk ve horoz bulunmaktaydı²⁰⁹. Tavukçulukta bilimsel yöntemler yaygınlık kazanırken yetiştiriciler aşı, bakım ve ıslah yönünden veteriner hizmetleri istemeye başlamışlardı. Bu da halkın bilinçlendiğinin bir göstergesi idi.

²⁰⁸ T.C Denizli Valiliği (1968), s.253.

²⁰⁹ T.C Denizli Valiliği (1968), s.254.

Denizli’de tavukçuluk 1960’larda yukarıdaki gibiyken, 1970’lere gelindiğinde daha da canlanmıştır. 1972 yılı içinde halkın evinde iyi cins 100 bin tavuk ile 200 bin civarında melez ırk tavuk bulunduğu saptanmıştır. Ünlü Denizli horozu ırkı halk elinde yetiştirildiği gibi, il merkezindeki Üretim İstasyonu Müdürlüğü tesislerinde de saf Denizli ırkı horoz ve tavukları yetiştirilmekteydi²¹⁰.

1970’li yıllarda Denizli tavukçuluğu açısından sevindirici olan durum halkın teknik yetiştiriciliğe önem verir hale gelmiş olmasıydı. Halk artık tavuk yetiştiriciliğinde aşı, bakım, ıslah yönünden veteriner hizmetlerini ister duruma gelmişti. Bu da halkın bilinçlendiğini ve ilkel yöntemleri bırakıp, modern yöntemlerle tavukçuluk yapmak istediğinin bir göstergesidir.

Tablo 2.36. Denizli’de 1960 ve 1970’li yıllara ait kanatlı hayvan durumu²¹¹.

Yıllar	Hindi	Kaz	Ördek	Tavuk-Horoz	Et (kg)	Tavuk yumurtası
1964	11.227	5.751	3.526	413.690	730.956	28.180.000
1965	12.395	5.800	3.770	415.900	746.410	19.540.000
1966	12.829	6.082	3.770	421.600	758.880	20.310.000
1967	19.765	4.630	3.270	414.500	573.200	29.154.000
1968	31.680	980	1.440	446.418	771.638	22.203.000
1969	31.105	4.275	3.335	459.121	813.418	20.711.000
1970	20.825	4.318	3.292	464.520	830.745	23.338.000
1971	20.880	4.330	3.304	457.400	380.450	25.017.200

Yukarıdaki tabloya göre hindi sayısı sürekli bir artış göstermiştir. Kaz sayısında ise dalgalanmalar görülürken, özellikle 1968 yılında çok fazla düşüş olduğu gözlenmektedir. Ördek sayısı ise genellikle çok az değişme göstermiş fakat kaz sayısında olduğu gibi 1968 yılında yoğun bir düşüş görülmüştür. Bu durumun nedeninin bir hastalık olması muhtemeldir. Tavuk ve horoz sayılarının da ise sürekli bir artış

²¹⁰ T.C Denizli Valiliği (1973), s.210-211.

²¹¹ T.C Denizli Valiliği (1973), s.212.

görülmektedir. Et miktarı ise 1967 yılı dışında çok fazla dalgalanmalar göstermemiş hatta 70’li yılların sonunda artış görülmüştür. Tavuk yumurtası sayısında ise her yıl birbirinden farklı rakamlar gözlenmiştir. En yüksek miktar,1967’de gözlenirken, en düşük miktar 1965’te görülmüştür.

Görüldüğü gibi Denizli’deki kümes hayvancılığı 1920’li yıllardan 1960’lara kadar ilkel yöntemlerle, sağlıksız koşullarda yapılmaktaydı. 1960 yılından sonra modern yöntemler kullanılmaya başlanmış ve halk bilgilendirilmiştir. 1970’lerde de modern tavukçuluk devam etmiş, halk bilinçlenmiş ve özellikle de “Denizli Irkı”nın yetiştirilmesine önem verilmiştir.

2.2.2.2. Büyükbaş hayvancılık

Denizli’de büyük baş hayvancılık daha çok mera hayvancılığı şeklinde yapılmaktaydı. Beslenme yetersiz, ırklar yozlaşmış durumdaydı. İlde, sığır yetiştiriciliğinde yerli kara ırk egemen olmakla birlikte, boz ırk ile Güneydoğu ve Doğu Anadolu ırklarına da rastlanmaktaydı.

Sığır, özellikle mera ve otlak bakımından elverişli olan Acıpayam’ın Karahöyük, Apa, Taraş, Oğuz ile diğer bazı köylerinde, Çivril ilçesinin Işıkli ova köyünde, Tavas ilçesinde Tilkili, Ebecik, Solmaz, Uzunpınar ve Medet köyleri civarında, Merkez ilçenin Denizli Ovası köylerinde beslenmekteydi. Ayrıca sığır çeşitlerinden manda, Acıpayam’ın ova köylerinde, Çivril’in ova köylerinde çok beslenirken, diğer ilçelerde az beslenirdi.

Daha öncede bahsedildiği gibi Cumhuriyetin ilk yıllarında itibaren bakımsızlık yüzünden bozulmuş olan sığır ırkları ıslah edilmeye çalışılmıştı. Damızlık boğalar satın alınarak köylere dağıtılmış, ayrıca bulaşıcı hastalıklarla mücadele konusuna da önem verilmişti.

Yukarıdaki çalışmalara bağlı olarak hayvan sayısında önemli artış olmuştur. 1927 yılındaki verilere göre; Merkezde 16.767, Tavas’ta 23.855, Karaağaç’ta 25.081, Çal’da 18.728, Buldan’da 11.240, Sarayköy’de 7.743, Çivril’de 17.135 olmak üzere Denizli’de toplam 120.000 sığır vardı²¹².

²¹² Kemal Şakir, (1927), s.53.

1928’de 120.000 olan sığır sayısı, 1938’de 91.097, 1950’de 125.000 iken, 1970’de 87.000’e düşmüştür, 1980’de ise yine 1950 düzeyine yaklaşmıştır²¹³.

Sığır yetiştiriciliğinde 1950–1970 arasında gerileme görülmesinin temel nedeni daha önce de bahsedildiği gibi otlak ve meraların tarlaya dönüştürülmesi idi. Tüm Türkiye’de olduğu gibi, Denizli’de de hayvanların gün boyu otlaklara salınıp, gece kapalı alanlara alınması şeklinde yapılan hayvancılık, otlak ve meraların tarlaya dönüşmesine de doğal olarak olumsuz etkilenmişti.

1960’lı yıllarda yerli sığırların ıslah çalışmalarına çalışılmış, özellikle Acıpayam Devlet Üretme Çiftliği’nin bu alanda yoğun faaliyetleri görülmüştür. Suni tohumlama yöntemiyle köylünün elindeki yerli kara ineklerden, daha fazla et, süt ve çeki kabiliyeti olan yavrular elde edilmesi amaçlanıyordu. Örneğin 1967 yılında Merkez ve Sarayköy ilçelerinde 1.001 baş, Acıpayam ilçesinde 445 baş, Çivril ilçesinde 231 baş inek suni tohumlamaya tabi tutularak, sığır türlerinin ıslahı bakımından ilerlemeler kaydedilmiş, süt hayvancılığı da gelişme göstermişti²¹⁴.

1960’lı yıllarda ilin tarımsal alandaki kalkınmasında etkin bir başarıya ulaşan Türkiye ölçüsünde örnek sayılabilecek besicilik çalışmaları vardı. Modern yöntemlerle “Açıktaki ve sundurma altında koyun ve sığır besiciliği projesi” ilin önemli ve başarılı çalışmalarından biri olmuştu. 1965 yılından itibaren besicilik geliştirilerek yaklaşık 70.000 koyun, 20.000 sığır besiciliği dünya standartlarında yapılmıştır.²¹⁵.

1970’lerde de sürdürülen sığırların ıslahı çalışmaları başarılı sonuç vermekteydi. Bu kapsamda Merkez, Sarayköy, Çivril, ilçelerinden seçilen bazı köylerde suni tohumlama yoluyla montofon ırkının geliştirilmesine çalışılmıştı. Ayrıca bu ırkın geliştirilmesinde doğal tohumlama yoluna da başvurulmuş, safkan montofon boğalar “Halk Damızlığı” olarak yetiştiriciye verilerek, yerli ırkla melezleme uygulamasına gidilmişti. 1965 yılından 1972 yılı sonuna kadar 10.556 baş yerli inek montofon ırkı boğa ile melezlemeye tabi tutulmuştu. Yine 1970’lerde holstein ırkını geliştirmek için damızlık dışalım yapılmıştı.

²¹³ Yurt Ansiklopedisi, (1982), s.2170.

²¹⁴ T.C Denizli Valiliği (1968), s.252.

²¹⁵ Toker T. (1977). Denizli Ekonomisi, Denizli, s.274.

Ayrıca 1970’li yıllarda salgın hayvan hastalıkları ile mücadele konusunda halk uyarılmakta ve çeşitli aşılama yürütülmekteydi. 1968 yılından 1972 yılına kadar üst üste yapılan koruyucu aşılama sonucunda “Sığır ve bası hastalığı”nın Denizli iline girmesi önlenmişti. 1972 yılı içinde 98.156 baş hayvan sığır ve basıya karşı aşılanmıştı. Hayvanlardaki verimi etkileyen parazitlere karşıda sıkı bir mücadele sürdürülmekteydi²¹⁶.

Görüldüğü gibi Denizli büyükbaş hayvancılığı konusunda son yıllarda önemli başarılar göstermiştir. Halk bilinçlendirilmiş ve kredilerle desteklenmiş, modern anlamda büyük baş hayvancılık ve besicilik faaliyetleri gelişmiştir. Buna bağlı olarak da yem sanayinde gelişmeler görülmüştür.

2.2.2.3. Küçükbaş hayvancılık

Denizli’de küçükbaş hayvancılık da önemli bir ekonomik faaliyet olup, koyun yetiştiriciliğinde Merkez, Çal, Çivril ve Tavas ilçeleri önde gelmekteydi. Çivril ilçesinin Demirci, Karahacılı, Tokça, Bozdağ, Bayat, Sundurlu, Irgılı, Tekke, Çıtak, Kırılan ve İmrallı köylerinde; Çal ilçesinin Meler, Hadım, İcikli, Kavaklar, Beyelli, Dağal, Denizler ve Gömce köylerinde; Merkez ilçesinin Honaz bucağında ve Denizli ovasının Çökelez Dağı’na bakan taraflarında; Acıpayam’ın ova köylerinde, Tavas ilçesinin Barza ovası ve çevre köylerinde fazla miktarda koyun beslenirdi. Bunun nedeni bu yerlerin merasının fazla, otlak durumları elverişli olmasıydı. Denizli’nin en kalabalık ve en iyi vasıftaki koyun sürüleri buralarda bulunurdu.

1927 yılı ile ilgili Kemal Şakir’in verdiği bilgilere göre ildeki koyun sayısı; Merkez kazada 27.953, Tavas’ta 16.724 Karaağaç’ta 36.672, Çal’da 35.405, Buldan’da 16.867, Sarayköy’de 6.080, Çivril’de 39.730 adet olmak üzere toplam 179.431’di. Yine aynı kaynaktaki bilgilere göre, ildeki keçi sayısı; Merkezde 30.352, Tavas’ta 67.856, Karaağaç’ta 52.718, Çal’da 27.274, Buldan’da 44.066, Sarayköy’de 13.795, Çivril’de 13.969 adet olmak üzere toplam 250.030’du. İldeki tiftik sayısı ise Merkezde 128, Tavas’ta 5, Karaağaç’ta 256, Çal’da 93, Buldan’da 0, Sarayköy’de 37, Çivril’de 27 olmak üzere toplam 546 idi²¹⁷. Görüldüğü gibi 1927 yılında ilde küçükbaş hayvan olarak en fazla keçi beslenmekteydi.

²¹⁶ T.C Denizli Valiliği, (1973), s.211.

²¹⁷ Kemal Şakir, (1927), s.53.

Denizli'deki küçükbaş hayvan sayıları 1938 yılında ise şu şekildeydi. Koyun sayısı 269.204, keçi sayısı 251.342, tiftik sayısı ise 381 idi²¹⁸.

1950 yılında Denizli'de koyun sayısı 280.000 iken, 1970'lerde 450.000 dolayına yükselmişti. Bunun en önemli nedeni büyükbaş hayvancılıkta da anlatıldığı gibi halkın bilinçlendirilmesi ve besicilik çalışmalarına önem verilmesiydi. Besicilik çalışmalarıyla ilgili olarak "Açıkta ve Sundurma Altında Besicilik Projesi" kapsamında 1965 yılından 1972 yılına kadar 50.000 koyun besisi organize edilmiş ve dünya standartlarına uygun bir seviyeye ulaşılmıştı²¹⁹.

Denizli'nin Türkiye koyun varlığındaki payı 1980'lerin başına gelindiğinde % 1 dolayındaydı. İldeki egemen koyun ırkı dağlıçtı. Denizli ilinin özelliği gereği bu ırk daha verimli olmaktaydı. Dağlıç ırkının geliştirilmesi ve ıslahı için üçüncü beş yıllık kalkınma planı içinde üç ayrı Koç deposu yapımı planlanmıştı. Ayrıca bu alanda seleksiyon, yemleme, sağlık kontrolleri, pazarlama konuları için eğitim çalışmalarına da önem verilmişti.

İlde diğer bir küçükbaş hayvan türü olarak kıl keçisi sayısında 1950'lerde önemli bir azalma olmuş ve azalma daha sonraki yıllarda da devam etmişti. İldeki kıl keçisi sayısı 1950'de 500.000 dolayından 1980'de 300.000 dolayına düşerken ilin Türkiye kıl keçisi varlığındaki payı da 1950–1980 arasında %3,6'dan %1,9'a inerek yarı yarıya azalmıştı. Kıl keçisi en fazla Kale ve Çameli'nde yetiştirilmekteydi. Bunlardan sonra Tavas ve Acıpayam ilçeleri gelmekteydi. Kıl keçisi daha çok dağlık yerlerde ve dağ kenarlarında Kale'nin Karayayla civarında, Tavas'ın Barza ve Çevre köylerinde, Merkez ilçenin Karcı, Honaz ve Çökelez dağları kenarlarında, Çameli'nin her tarafında, Acıpayam'ın Gireniz köylerinde ve dağ kenarındaki köylerde beslenmekteydi.

Görüldüğü gibi diğer hayvancılık faaliyetlerinde olduğu gibi küçükbaş hayvancılık konusunda da 1950'li yıllara kadar ilkel metotlarla, bilinçsiz şekilde yapılan küçükbaş hayvancılık 1950'lerden sonra özellikle 1960 ve 1970'li yıllarda daha bilinçli olarak yapılmış ve önemli gelişmeler görülmüştür. Özellikle besicilik ve salgın hastalıklarla mücadele konularında ilerlemeler kaydedilmiştir.

²¹⁸ T.C Denizli Valiliği, (1938), s.64.

²¹⁹ T.C Denizli Valiliği, (1973), s.211.

2.2.2.4. Yük- binek hayvancılığı

Denizli’de Selçuklu ve Osmanlı döneminden beri deve ile yük ve insan taşımacılığı önemli bir uğraş idi. Hatta 1548 tarihli bir hükümden anlaşıldığına göre; İstanbul’un deve koşum takımı ihtiyacının bir kısmı Denizli’den karşılanmakta idi²²⁰.

Denizli’de yük ve binek hayvanı yetiştiriciliğinin, Osmanlı döneminde de önemli bir uğraş olduğunu, 1692 tarihli bir hükümden izlemek mümkündür. Nitekim adı geçen hükümdede Osmanlı Sarayının ihtiyacı için, 16 Tuna cinsi atın İstanbul’a gönderilmesi Kenişişoğlu adlı bir Denizliliden istenmekteydi²²¹. Cumhuriyet Döneminde de safkan İngiliz ve Arap atı yetiştiriciliği için Denizli’nin seçilmesinin sebebi bu tarihi geçmiş olmalıdır²²².

Tablo 2.37. Denizli’de 1927-1938 yılları arasında yük ve binek hayvanları sayısı²²³

Yıllar	Deve	At ve Kısarak	Eşek	Ester
1927	4.188	11.518	46.735	
1937	1.211	10.655	42.736	1.284
1938	2.969	15.540	46.848	1.043

Cumhuriyetin ilk yıllarında her ne kadar eski önemi çok azalsa da deve hala taşımacılıkta kullanılmakta idi. Nitekim bu yıllarda vilayette hala önemli sayılabilecek miktarda adı geçen hayvanın varlığı bunun bir göstergesi olmalıdır. 1927 verilerine göre, merkez vilayette 456, Tavas’ta 28, Karaağaç’ta 732, Buldan’da 1.934, Çal’da 560, Sarayköy’de 297, Çivril’de 181, toplam 4.188 deve vardı.

At ve kısarak sayısına gelince merkezde 2.189, Tavas’ta 2.200, Karaağaç’ta 2.890, Çal’da 972, Buldan’da 866, Sarayköy’de 920, Çivril’de 1.481, vilayetin genelinde toplam 11.518 yük hayvanı bulunmaktaydı.

²²⁰ Gökçe, (2000), s.382.

²²¹ Gökçe, (2000), s.382.

²²² T.C Denizli Valiliği, (1938), s.64.

²²³ Kemal Şakir, (1927), s.53-54; T.C Denizli Valiliği, (1938), s.64.

Eşek, merkez kazada 6.674, Tavas'ta 9.752, Karaağaç'ta 11.161, Çal'da 8.023, Buldan'da 4.272, Sarayköy'de 2.626, Çivril'de 4.227, toplam 46.735 eşek vardır²²⁴.

Denizli Valiliğinin hazırlanmış olduğu Cumhuriyetin 15. Yıldönümünde Denizli adlı kitapçıkta vilayette 1937 yılında 1.211 deve, 1.284 ester, 42.736 eşek, 10.655 at ve kısrağ bulduğu belirtilmekteydi. 1938 yılında ise 2.969 deve, 1.043 ester, 46.848 eşek ile 15.540 at ve kısrağın vilayette mevcut olduğu belirtilmekteydi. Görüldüğü gibi ester sayısında 241 adet azalma meydana gelmişti.

1960'lı yıllarda at türlerinin ıslahı için çalışmalar çapılmaya devam edilmiş, böylece dağlık bölgelerde yaşayan insanların iş gücünü arttırmak amaçlanmıştır. Daha öncede belirtildiği gibi 1924 yılında İl Özel İdaresine bağlı olarak açılan aygır deposunda 1967 yılında 18 damızlık aygır bulunmaktaydı. Aynı yıl 1.661 kısrağ aşılantı²²⁵. 1970'li yıllarda at yetiştiriciliğinde iş ve binek amacı ile Çivril ilçesi önde gelmekteydi. 1973 yılında Veteriner İşleri Müdürlüğüne 13 baş Kıbrıs merkep aygırı, 6 baş safkan Arap atı, İl Özel İdare deposunda bulundurulmaktaydı.

2.2.2.5. Arıcılık

Denizli il iklim ve bitki örtüsü yönünden arıcılığa elverişli olduğundan arıcılık faaliyetleri yaygın bir şekilde yapılmaktaydı. Osmanlı Döneminde en yaygın ikinci hayvancılık türü olarak görülen arıcılıkla, 1520–1530 yılları arasında 48 köy uğraşmaktaydı²²⁶. Fakat üretim Cumhuriyetin başlangıç yıllarında da ilkel yöntem ve kovanlarla yapılmaktaydı. Aşağıdaki tabloda 1933–1935 yılları arasındaki arıcılık faaliyetleriyle ilgili olarak kovan adetleri, elde edilen bal ve bal mumu hakkında bilgi verilmektedir.

Tablo 2.38. Denizli'de mevcut kovan, bal ve bal mumu miktarı (1933-1935)²²⁷

1933				1934				1935			
Eski usul kovan Adet	Yeni usul kovan Adet	Elde edilen		Eski usul kovan Adet	Yeni usul kovan Adet	Elde edilen		Eski usul kovan Adet	Yeni usul kovan Adet	Elde edilen	
		Bal Kg.	Bal mumu Kg.			Bal Kg.	Bal mumu Kg.			Bal Kg.	Bal mumu Kg.
8527	141	25.970	2.382	9.180	103	6.250	615	10.870	23	21.360	2.815

²²⁴ Kemal Şakir, (1927), s.53-54.

²²⁵ T.C Denizli Valiliği, (1968), s.252.

²²⁶ Gökçe, (2000), s. 382.

²²⁷ T.C Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü, Tarım İstatistikleri, 1933-1935, s.167.

Tablo 2.38’de verilen Denizli’deki kovan adetleri, bal ve bal mumu miktarları hakkındaki bilgilerden anlaşıldığı üzere Denizli’de arıcılık yaygın olarak eski usul kovanlarla yapılmakta, buna bağlı olarak da arıcılıktan yeterli verimin alınmamakta idi. 1933-1935 yılları arasında en fazla kovan ve bal mumu 1935 yılında, en fazla bal miktarı ise 1933 yılında görülmüştür.

Arıcılık özellikle 1960’lardan sonra modern yöntemlerle yapılmaya başlamıştı. Merkezde 1.000 civarında fenni kovan ile merkeze bağlı Hisar Köyü’nde 2.000, Barutçular Köyü’nde 1.000 civarında kovan bulunmaktaydı. Bunun yanında Karcı, Şirinköy, Yeşilköy, Honaz, Akköy, Gölemezli, Sahranlı, Çukur, Karataş köylerinde de fenni kovanla arıcılık yapılmaktaydı²²⁸.

Eski tip kovanlarda ortalama 3 kilogram bal alınırken, yeni tip kovanlarla 16 kilogram bal alınabilmekteydi. Bu durum yetiştiricilerin yeni tip kovanlara ve arıcılığa karşı ilgisini arttırmış, buna bağlı olarak 1960’ta 17.000 olan arı kovanı sayısı, 1980’de 30.000’e ulaşmıştı. Bu dönemde ildeki arı kovanlarının Türkiye varlığındaki payı ise %1-2 arasında değişmekteydi.

Tablo 2.39. 1964-1971 yılları arasında arı kovanı ve ürünleri durumu²²⁹

Yıllar	Eski(adet)	Yeni (adet)	Bal (kg)	Bal Mumu (kg)
1964	11.920	9.720	142.600	12.890
1965	11.395	9.802	154.300	13.700
1966	11.181	10.825	179.700	13.480
1967	11.080	12.000	187.600	16.420
1968	11.030	12.317	196.900	20.897
1969	10.570	14.021	232.600	15.407
1970	9.852	16.080	329.600	16.955
1971	9.535	17.330	344.440	18.598

²²⁸ T.C Denizli Valiliği, (1968), s.254.

²²⁹ T.C Denizli Valiliği, (1973), s.213.

Tablo 2.39 incelendiğinde eski tip kovanlara talebin azaldığı, yeni tip kovanlara ilginin arttığı görülmektedir. Eski tip kovan sayısı her yıl biraz daha azalırken, yeni tip kovan sayısı artmıştır. Yeni tip kovanların kullanımının artmasıyla elde edilen bal miktarında da artış olduğu dikkat çekicidir. Bal mumu miktarında ise en fazla miktar 1968 yılında görülmektedir.

2.2.2.6. İpek böcekçiliği

Denizli merkez kazası iklim ve arazi bakımından İpek böceği yetiştirilmesine çok elverişlidir. Ayrıca ilin dokumacılık geçmişi içinde ipekçilik de önemli bir yer tutmakta, Osmanlı döneminin son yıllarına kadar ipek dokumacılığı varlığını sürdürmekte idi. Fakat iplik sorunu yeterince çözülemediği için, tezgahlar ipek bulunduğu çalışmakta, aksi halse ise boş kalmakta idi. Kurtuluş Savaşı sonrasındaki birinci sene yaş koza hâsılatı 600.000 kiloya düşmüş bulunuyordu. Cumhuriyet döneminde yapılan çalışmalar ve ipek böcekçiliğine verilen önem dolayısıyla 1937 yılına gelindiğinde ürün miktarı 2 milyon kilo yaş kozaya ulaşmıştı²³⁰. Bu dönem yapılan çalışmalar arasında numune fidanlığından dut fidanları dağıtılması, ipek böcekçiliği eğitimi veren okulların açılması gibi faaliyetler bulunmaktaydı.

Tablo 2.40. 1933–1935 yılları arasındaki Denizli’deki ipek böcekçiliği²³¹.

1933			1934			1935		
İpek böcekçiliği yapan aileler adedi	Açılan tohum kutusu adedi	Elde edilen yaş koza Kg.	İpek böcekçiliği yapan aileler adedi	Açılan tohum kutusu adedi	Elde edilen yaş koza Kg.	İpek böcekçiliği yapan aileler adedi	Açılan tohum kutusu adedi	Elde edilen yaş koza Kg.
24	730	29.500	2.540	958	48.100	2.525	821	32.840

Tablo 2.40 incelendiğinde 1935 yılında yaklaşık 2.500 ailenin geçimini ipek böcekçiliğinden sağladığı görülmektedir. Bu durum ilde ipek böcekçiliğinin önemli bir ekonomik faaliyet olduğunu göstermektedir. Yıllara göre dalgalanmalar göstermekte birlikte, açılan tohum kutusu sayısı ile doğru orantılı olarak elde edilen yaş koza sayısı artmış ya da azalmıştır.

²³⁰ Tunç A. (1937). İpek Böcekçiliği ve Kozacılık, İnanç Dergisi, Denizli, sayı 4, s.13.

²³¹ T.C.B.İ.U.M, Tarım İstatistikleri, 1928-1936, s.170.

İpek böceğinden ipek elde etmek son derece zor ve zahmetli bir iştir. İpek böceğinin beslenmesi, kozaların olgunlaştıktan sonra kaynatılması, içlerinden ipeğin çıkarılması gibi pek çok aşama gerektiren ipek üretimi zaman, sabır ve emek isteyen bir faaliyettir.

Daha önce tamamen el üretimiyle yapılan kozalardan ipek çekme işi son yıllar da flator fabrikalarında yapılmaya başlanmıştı. Muhtelif cins ipekli kumaşlar dokunarak dâhilde sarf edilmekteydi. Üretilen yaş koza fabrikaların ihtiyacını karşılamak için yeterli miktarda değildi. Bunun için koza hâsılatını arttırmak gerekiyordu. Bu da ancak fazla çalışma ve lüzumu kadar dutluk kurulması ve böcek bakımı usullerini yerine getirmekle mümkün olacaktı²³².

İpek böcekçiliğini geliştirmek için numune fidanlığından 1937'ye kadar 335.000 dut fidanı dağıtılmıştı. İpek böcekçiliğinin bilimsel yöntemlerle yapılabilmesi, daha iyi koza yetiştirilmesi için, Ziraat Bakanlığı devreye girerek, 1935 yılında Denizli'de bir ipek böcekçiliği kursu açılmıştı. Eskiden beri böcekçilik, kozacılık dolayısıyla ipek dokumacılığı ile uğraşmakta olan Denizli vilayeti, Ege Bölgesi'ndeki dokumacılığın geliştirilmesi konusunda merkez olarak seçilmiş, İzmir, Manisa, Aydın, Muğla, Burdur ve Isparta vilayetlerinden üreticiler bu merkezde eğitilmişti. Okul ilk sene Hükümet Caddesi üzerinde kiralanmış olan binada eğitim vermiş, daha sonraki yıllarda Çaybaşı'nda yeni bir bina satın alınarak istasyon merkezi haline getirilmiştir²³³.

Yetiştirilen mezun öğrenciler hakkındaki bilgiler ise şöyledir;

<u>Sene</u>	<u>Mezun Adedi</u>	<u>Mahalli</u>
1936	51	Denizli
1937	3	Denizli
1938	21	Ödemiş

İpek böcekçiliği okulu 1937 yılında Ziraat Bakanlığı'nın teşkilat kanununa göre İpek Böcekçiliği İstasyonları unvanını almıştır. 1937 yılında 10.000 adet dut fidanı

²³² Tunç, (1937), s.13.

²³³ T.C Denizli Valiliği, (1938), s.62.

halka dağıtılmıştır. Ayrıca Denizli'nin 4 km doğusunda ki deri fabrikasının 10 dönümlük bir alanında bin adet fidan dikilmek sureti ile dutluk tesis edilmiştir²³⁴.

1937 yılında yetiştirilen koza ve üretilen olunan ipek Bursa ipekleri kalitesindeydi ve piyasada çok tutulmaktaydı. Ayrıca kozacılığın ve ipekçiliğın ilerlemesi için Denizli'de 20.000 lira sermayeli bir anonim şirket kurulmuştu. Şirket flatör tesisatı yapmış ve kozalardan bükülü, büküsüz ipek imal etmeye başlamıştır²³⁵.

1940'lı yılların başında dut fidanlığında meydana gelen "Hetredor Haşeresi" denilen bir hastalık yüzünden halka dut fidanı dağıtımını yapılamamıştır. Denizli ipekçiliği duraklamaya girmiş, fidanlar ise Manisa'dan temin edilebilmişti. Denizli ipekçiliğının duraklamasının 1950'lere kadar devam ettiği anlaşılıyor. Nitekim Denizli milletvekilleri Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreterliğine 1946 yılında sundukları raporda hastalık olmayan uygun bir yerde fidanlık kurulması, ayrıca halkın bahçelerinin kenarındaki kızılağaçların kesilerek, yerlerine dut ağacı dikmek isteyen kimselere dut fidanı dağıtılması isteklerinde bulunmuşlardı. Onlar bu şekilde ipekböcekliğinde ve ipekli dokumacılıkta gelişme sağlanmasını ve ipek bulunmadığı için boş kalan tezgâhların tekrar çalışabilmesini öneriyorlardı²³⁶.

Görüldüğü gibi Cumhuriyet döneminde ipek böcekçiliğini de geliştirmek amacıyla çeşitli çalışmalar yapılmış, birçok dut fidanı dağıtılmış, İpek Böcekçiliği Okulu açılmış, hatta ipek böcekçiliğini geliştirmek amacıyla anonim bir şirket bile kurulmuştur. Ne var ki suni ipek üretilmeye başlayınca ipek üretim çalışmaları durmuştur. 1943–1959 yılları arasında Denizli'de 55 ton ipek üretilmekteydi. 1959'dan sonra ipekçilik konusunda Bursa merkezi rol oynamaya başladı. Denizli'deki istasyon yukarıda bahsettiğimiz sebeplerle gelişme kaydedemeyince Bursa'daki Böcekçilik Enstitüsü bu kuruluşun yerini aldı. İleride çalışmalar Teknik Ziraat Müdürlüğü kanalıyla yapılmış ise de Denizli'de ipekböcekçiliği ticari bir uğraş olmaktan çok, üreticilerin boş zamanları değerlendirmek amacıyla gerçekleştirdiği bir faaliyet halinde kalmıştır.

²³⁴ T.C Denizli Valiliği, (1938), s.63.

²³⁵ Tunç, (1937), s.14.

²³⁶ B.C.A, 490, 01/ 841, 121.1.

2.2.2.7. Su ürünleri

Denizli ilinde, Büyük Menderes, Akçay, Dalaman gibi akarsularda eskiden beri küçük çapta tatlı su balıkçılığı yapılmaktaydı. Işıklı Barajı'nın kurulması ile büyük ölçekli balıkçılığa geçilmişti. Öte yandan Çaltı Gölü'nde 1960'ların sonunda başlayan tarla balıkçılığı çalışmaları ile tatlı su istakozunun yanı sıra sazan, az da olsa yılan ve yayın balıkları üretilmekteydi.

Ayrıca, 1980'de, Çal'ın Bozburun Köyü'nde sazan, Sakızcılar Köyü'nde ise alabalık çiftliği çalışmaları başlamıştı. Denizli'de kurulmuş olan balıkçılık kooperatiflerinin başlıcaları, Irgıllı Su Ürünleri Kooperatifi ile Çivril'deki Sereserli , Süngülü ve Sundurlu su ürünleri kooperatifleriydi.

Kooperatifler Işıklı Gölü'nden yılda yaklaşık 700 ton tatlı su istakozu ile 10 tondan fazla sazan ve turna balığı elde ederek pazarlamaktadır. İstakozlar İstanbul'daki firmalar aracılığı ile yurt dışına satılmaktaydı²³⁷.

2.2.3. Denizli'de Hayvansal Ürünler

Tablo 2.41. Denizli'de hayvansal ürünler üretimi (ton) ve Türkiye toplamındaki payı(%)²³⁸

Hayvansal Ürünler	1960*		1970		1980	
	Üretim	%	Üretim	%	Üretim	%
Toplam Süt	61.205	1,46	48.880	1,14	60.885	1,11
Koyun Sütü	9.293	1,05	8.545	0,99	8.300	0,70
Kılkeçisi Sütü	20.420	2,76	12.700	2,29	11.940	2,07
İnek Sütü	29.540	1,32	26.590	1,04	40.000	1,17
Bal	96	0,99	227	1,52	573	2,28
Tavuk yumurtası**	17.714.000	1,34	26.036.703	1,36	36.188.000	0,88
Toplam Et	-	-	2.056	0,94	1.325	0,65
Koyun Eti	-	-	1.145	1,39	780	1,16
Sığır Eti	-	-	595	0,62	415	0,38
Koyun Derisi**	-	-	112.615	1,40	92.110	1,37
Sığır Derisi**	-	-	8.720	0,46	8.660	0,40

²³⁷ Yurt Ansiklopedisi, (1982), s.2162.

²³⁸ Yurt Ansiklopedisi, (1982), s.2161.

*1960 Yılı için et ve deri üretimine ilişkin miktarlar istatistiklerde verilmemiştir.

** Üretim birimi tanedir.

Denizli’de süt hayvanları sayısındaki dalgalanmaya bağlı olarak süt üretiminde de dalgalanmalar görülmektedir. 1960’ta 60.000 ton olarak toplanan süt üretimi, 1970’te 50.000 tona inmiş, 1980’de tekrar 1960’lardaki seviyeye yükselmiştir. Süt üretiminde en önemli payı inek sütü oluşturur. Örneğin 1980’de üretilen 60.000 ton sütün, 40.000’i inek sütüdür. İldeki süt üretimi Türkiye’deki süt üretiminin % 1’inin biraz üzerindedir.

Denizli’de et üretimi, 1970’te 2.000 ton dolayındayken, 1980’de 1.300 tona inmiştir. 1980’de ilin Türkiye et üretiminde % 0,6 gibi hayli küçük bir payı vardı. Aynı yıl ilde üretilen toplam 1.325 ton etin 780 tonluk büyük bölümü koyun etidir.

İlde arıcılığın gösterdiği sürekli gelişmeye bağlı olarak bal üretiminde de önemli artış sağlanmıştır. 1960’ta 96 ton olan bal üretimi 1980’de 570 tona ulaşmıştır. Türkiye üretimindeki payı ise % 2,3’e çıkmıştır.

1960’lardan başlayarak Denizli yumurta üretiminde sürekli bir artış görülmüştür. Buna karşın ilin Türkiye payı gerileyerek 1980’de % 1’in altına inmiştir.

Denizli’de koyun sayısında 1970-1980 arasında bir miktar artış olurken, elde edilen koyun derisi sayısı bir miktar azalmıştır.

Tablo 2.42. Hayvan ürünleri istihsal (ton)²³⁹

Yıllar	Süt	Et	Yağ	Peynir	Yün ve yapağı	Keçi kılı
1964	27.907	33.152	5.511	6.470	311	161
1965	26.285	38.692	5.750	6.462	373	157
1966	29.450	40.550	6.225	7.448	400	162
1967	30.250	41.170	6.250	7.450	412	172
1968	32.425	42.050	6.347	7.500	432	193
1969	35.675	44.570	6.376	6.904	458	208
1970	32.312	10.914	929	1.293	471	213
1971	28.450	9.369	734	1.539	469	208
1972	32.300	41.250	1.125	1.824	475	200
1973	26.250	17.675	950	1.600	450	190
1974	31.350	30.621	940	1.400	45	190
1975	44.385	9.500	1.072,2	4.287,5	520	169
1976	45.615	10.805,4	3.672,5	4.336	534	211

²³⁹ Denizli Ticaret Odası (1977), s.55.

Denizli’de 1964-1976 yılları arasındaki hayvansal ürünlerin miktarı incelendiğinde şu sonuçlar ortaya çıkmaktadır; süt üretiminde dalgalanmalar görülmekle birlikte, 1976 yılında süt, yün ve yapağı üretiminde en yüksek miktara ulaşılmıştır. Et ve yağ üretiminde ise en yüksek rakamlara 1969 yılında rastlanmaktadır. Peynir üretiminde 1968 yılında en yüksek miktara ulaşılırken, keçi kılı en fazla 1970 yılında elde edilmiştir.

2.3. DENİZLİ’DE ORMANCILIK

Ege, İç Anadolu ve Akdeniz Bölgeleri arasında yer alan Denizli ili ormanları, daha çok Ege ve Akdeniz bölgelerine giren kesimlerde yoğunur.

Osmanlı Dönemine ait, 1308 (1892–1893) tarihli Aydın vilayeti salnamelerine göre; Denizli’nin toplam orman alanlarının miktarı 1037 kilometrekaredir. Bu orman alanlarının dağılımı ise, Denizli Merkez 135, Sarayköy 16, Çal 134, Tavas 520, Buldan 44, Garbikaraağaç 177 kilometrekare şeklinde idi²⁴⁰.

1311 (1895–1896) tarihli Aydın vilayeti salnamesinde de Denizli kazasında 135 kilometre miri kadar orman bulunduğu, bunlardan her türlü kereste imal olduğu yer almaktadır. Aynı kaynakta Buldan’da 5000 dönüm kadar miri ormanla, 1500 dönüm hususi orman bulunduğu, bunlardan iç tüketime yönelik kereste, hatb ve kömür üretildiği belirtilmekteydi. Çal kazasında ise 130 kilometre miri orman olup, bu ormanların ekonomik değerinin az olduğu, senelik 8.000 kuruş kadar ormanlardan hâsılat alındığı yer almaktaydı. Ayrıca Saray kazasında 16 kilometrelik alanda az miktarda orman bulunmakta, bu ormanlardan kaza halkının hatb ve kömür ihtiyaçları karşılanmaktaydı²⁴¹.

Denizli’deki orman varlığı ile ilgili olarak Kemal Şakir’in verdiği 1927 yılına ait bilgilere göre ise; Merkez vilayet hududu dâhilinde Karcı dağlarında akçam ormanları, Honaz dağlarında ak ve kızılçam ormanları yer almaktaydı. Çökelez dağında da yoğun olarak ormanlar görülmekteydi. Tavas’taki ormanlar ise yangın ve bilinçsizce yapılan kesimler nedeniyle çok tahrip edilmiş durumdaydı. Bozdağ ormanları da geniş alan kaplamaktaydı. O dönem için bu ormanlardan 150.000 metreküp civarında kereste

²⁴⁰ Eroğul A. (2006). 1308 Tarihli Aydın İli Salnamesinde Denizli, (Basılmamış Bitirme Tezi), Pamukkale Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Denizli, s.46.

²⁴¹ Demirci A. (2006). 1302, 1306, 1311 Yıllarına Ait Aydın Salnamelerinde Denizli, (Basılmamış Bitirme Tezi), Pamukkale Üni. Fen Edebiyat Fakültesi, Denizli, s. 64, 70, 75, 80.

çıkarılabileceği tahmin ediliyordu. Karayayla’da bulunan geniş alan kaplayan ormanlar da önemli bir değere sahip bulunuyordu. Karaağaç kazası hududu dâhilindeki Sapanca’da da 19.000 hektar arazide tahrip edilmiş ormanlar vardı. Karaağaca 10 saat mesafede bulunan Beyler ormanları da yine çam ağaçlarından oluşan ve geniş bir alan kaplayan ormanlardandı. Bunların dışında Denizli’nin pek çok yerinde değişik orman alanları bulunmaktaydı. Cumhuriyetin başlangıcında (1926-1927 yılları) verilerine göre Denizli ormanları toplam 160.000 hektar araziye işgal etmekteydi. Fakat çobanların ve köylülerin çıkardıkları yangınlar ve bilinçsizce ağaç kesimi yüzünden önemli miktardaki orman yok olma tehlikesi ile yüz yüze bulunmaktaydı²⁴².

1927 yılında yapılan sanayi sayımına göre Denizli’de ağaç ürünlerini işleyen yalnızca bir adet işletme mevcut olup, bu işletmede 15 kişi çalışmaktaydı²⁴³.

Tablo 2.43. 1929-1930 Devlet İl Yıllığı verilerine göre Denizli’deki ormanların dağılımı²⁴⁴.

Kazalar	Ormanların kapladığı alan	Ormanların çeşitlerine göre dağılımı								
		Akçam	Kızılcım	Ardıç	Meşe çeşitleri	Kestane	Palamut	Zeytin	Çınar	Çeşitli çalıntıklar
		H.	H.	H.	H.	H.	H.	H.	H.	H.
Denizli	73.850	51.000	26.480	2.500	18.000	1.500	250	0	0	12.750
Sarayköy	20.650	15.000	648	0	5.500	0	150	10	55	65
Buldan	16.000	6.850	7.188	0	8.900	0	250	0	0	0
Çal	16.400	14.250	2.100	0	2.150	0	0	0	0	1000
Çivril	57.100	34.000	0	10.500	12.500	0	100	0	0	112.500
Tavas	180.900	157.250	40.000	3.250	6.400	0	0	0	0	10.000
Acıpayam	178.700	150.400	6.400	11.000	17.300	0	0	0	0	25.600
Toplam	543.100	428.750	82.816	27.250	70.750	1.500	750	10	55	161.925

²⁴² Kemal Şakir, (1927), s.47.

²⁴³ T.C.B.İ.U.M, 1927 Sanayi Sayımı (1928), İstanbul, s.50.

²⁴⁴ T.C Devlet Yıllığı, 1929-1930, (1930), Matbuat Umum Müdürlüğü, Devlet Matbaası, İstanbul, s.343.

Tablo 2.43’de de görüldüğü gibi 1929-1930 yılında Denizli genelinde ormanlar 543.100 hektar alan kaplamaktadır. En fazla akçam ormanlarına rastlanırken, en az görülen ağaç türü zeytin ağacı idi. Ormanların en fazla görüldüğü ilçe Tavas olmakla beraber yukarıda bahsedildiği gibi bunlar yoğun tahribata uğramıştı. En az orman varlığının bulunduğu ilçe ise Buldan idi.

Tablo 2.44’de de görüldüğü gibi 1932, 1933 ve 1934 yıllarında orman ürünlerinin değerlendirildiği kereste sanayinde 1’er tane işletme bulunmaktaydı. Bu işletmeler 1924 ve 1925 yıllarında kurumuşlardı ve hepsi de kolektif şirket idi.

I: Müessese adedi ve tesis tarihi														II: Müesseselerin hukuki vasıfları													
Kereste sanayi														Kereste sanayi													
Seneler	Müessese adedi	Teesüs tarihi meçhul	1923 den evel	1923	1924	1925	1926	1927	1928	1929	1930	1931	1932	1933	1934	Müessese adedi	Vasfı meçhul	Bir kişi tarafından işletilen	Adi şirket	Anonim	Kollektif	Komandit	Kooperatif	Limited	Devlet, hususî idare veya belediye		
1932	1	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	1	0	0	0	0		
1933	1	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	1	0	0	0	0		
1934	1	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	1	0	0	0	0		

Tablo 2.44. 1932-1934 Sanayi istatistiklerine göre Denizli’de orman ürünleri ile ilgili kuruluşların durumu²⁴⁵

²⁴⁵ T.C.B.İ.U.M, Sanayi İstatistikleri 1932-1934, (1936), Köyhocasî Basımevi, Ankara, s.178.

A: Müesseselerin vaziyet ve mahiyetleri						A: Müesseselerin çalışma vasıtaları													
III: Tesisat kıymeti ve bina vaziyeti						I: Kuvveyi muharrike vaziyeti ve envai													
Kereste sanayi						Kereste sanayi													
Seneler	Müessesese adedi	Makine, alet ve edavatın sene sonundaki takribi kıymeti (kuruş)	Binası müessesenin malı olan	Binası müessesenin malı olmayan	Müessesenin malı olan binaların takribi kıymeti (kuruş)	Müessesese adedi	Kuvvei muharrike kullananmayan müesseseler	Kuvvei muharrike kullanan müesseseler	Kuvvei muharrike kullananlardan			Kuvvei muharrikenin nev'i							
									Kuvveti hariçten alan	Kuvveti kendisi istihsal eyleyen	Karışık	Su motörü	Buhar motörü	Tenvir gazı ve gazojen motörü	Yağ, benzin ve saire motörü	Rüzgar motörü	Elektrik motörü	Muhtelif	
1932	1	12500	0	1	0	1	0	0	1	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0
1933	1	12000	1	0	12060	1	0	0	1	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0
1934	1	12000	1	0	12000	1	0	0	1	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0

Tablo 2.45. Denizli'deki orman ürünleri ile ilgili kuruluşların kullandığı makineler ve enerji türleri açısından durumu²⁴⁶

²⁴⁶ T.C.B.İ.U.M, Sanayi İstatistikleri 1932-1934, s.179.

Tablo 2.45’de de görüldüğü gibi 1932, 1933 ve 1934 yıllarında Denizli’deki kereste sanayinde ilgili yıllarda birer adet işletme bulunmaktaydı. 1932 yılındaki kereste işletmesinin binası işletmeye ait değildi ve enerjisini su motoru kullanarak sağlamaktaydı. 1933 ve 1934 yıllarında muhtemelen aynı işletmeden bahsedilmektedir. Bu işletmenin binası işletmeye ait olup, değeri 1933 yılında 12.060 kuruş iken, 1934 yılında 12.000 kuruşa düşmüştü. Enerjisini karışık kaynaklardan temin etmekteydi. İşletmelerin makine, alet, edevat değerleri ise 1932’de 12.500 kuruş, 1933 ve 1934 yıllarında 12.000 kuruş idi.

Tablo 2.46. Kereste Sanayinde Amele ve Memurların Yaş, Milletlerine Göre Durumları²⁴⁷

Seneler	Müessesesi adedi	Amele ve usta başı yükünü (azami faaliyet aylarında)	Amele ve usta başlarından								Fen memuru		İdare memuru		Meşgul eşhas yekünü
			14 yaşından küçük		14 yaşından büyük		Türk		Ecnebi		Türk	Ecnebi	Türk	Ecnebi	
			E	K	E	K	E	K	E	K					
1932	1	10	0	0	10	0	10	0	0	0	0	0	3	0	13
1933	1	9	0	0	9	0	9	0	0	0	0	0	3	0	12
1934	1	9	0	0	9	0	9	0	0	0	0	0	3	0	12

Tablo 2.46’da da görüldüğü gibi, 1932 yılında 14 yaşından büyük 10 Türk amele kereste sanayinde çalışmaktaydı. Aynı yıl 3 adet de Türk idare memuru işletmelerde görev yapmaktaydı. 1933–1934 yıllarında ise 9 adet 14 yaşından büyük Türk amale ile 3 adet Türk idare memuru kereste sanayinde çalışmaktaydı. İşletmelerde kadın çalışan bulunmuyordu.

²⁴⁷ T.C.B.İ.U.M, Sanayi İstatistikleri 1932-1934, s.180.

Tablo 2.47. 1932–1934 yıllarında orman ürünlerini işleyen kuruluşlarda çalışanların aldıkları ücret açısından durumları ²⁴⁸

B: Müesseselerin çalışma vasıtaları									
IV. Senelik amele, memur ücreti, iptidai ve işletmeye muktazi mevad kıymeti ve istihsalad									
Kereste Sanayi									
Seneler	Müessese adedi	Senelik ödenen amele yevmiyesi(kuruş)	Senelik ödenen fen ve idare memuru ücreti(kuruş)	Ücret ve yevmiye yekünü(kuruş)	İptidai maddeler kıymeti(kuruş)			İşletmeye muktazi mevad yekünü (kuruş)	İstihsal kıymeti(kuruş)
					Ecnebi	Yerli	Yekün		
1932	1	2.729	1.860	4.589	0	10.798	10.798	256	23.623
1933	1	1.840	1.860	3.700	0	10.620	10.620	75	20.880
1934	1	1.975	1.706	3.681	0	10.320	10.320	68	19.650

Tablo 2.47’de de görüldüğü gibi ilgili yıllarda yıllık amelelere ödenen yevmiye 2.100 kuruş dolayındaydı. Fen ve idare memurları ise 1750 kuruş dolayında ücret almaktaydılar. Fabrikaların ihtiyaç duyduğu tüm hammaddeler yurtiçinden sağlanmaktaydı. Üretim miktarı ise ortalama olarak 20.000 kuruş dolaylarındaydı.

Cumhuriyet Döneminde milli servetimiz olan ormanlardan yararlanabilmek için çeşitli kanunlar çıkarılmıştı. Bu kanunlarla ormanlar korunmakla beraber, halkın da bu ormanlardan yararlanmaları sağlanmaktaydı. Cumhuriyet hükümetlerinin orman siyaseti, ormanları korumak, fenni bir şekilde işletmekle beraber, köylünün işine yarayacak kısımlarını da ayırıp bedava ya da cüzi bir fiyatla onlara vermektir. 1938 yılı verilerine göre, Denizli’de bulunan ormanların miktarı, 68.500 hektar dolayındaydı. Bu ormanların büyük kısmı çam ormanlarından oluşmaktaydı. Bunun yanında az miktarda meşe, ardıç gibi çeşitli türlerde ağaçlar da bulunmaktaydı. Bu ormanlardan mukavele ile satılan ağaçlar kısmen el bıçkısı ve kısmen de fabrikalarda kesilerek sevk edilmekte ve satılmaktaydı. Denizli’de biri Kocabaş’ta, biri Bekirli’de ve diğeri de Tavas’ta olmak

²⁴⁸ T.C.B.İ.U.M, Sanayi İstatistikleri 1932-1934, s.181.

üzere üç kereste fabrikası vardı. Bu fabrikalar yılda yaklaşık olarak 30.000 metreküp kereste işlemektedirler.²⁴⁹

Denizli ormanlarının tamamı devlete aitti. 1967 yılı verileri itibariyle, 335.730 hektar, yani mevcut il alanının % 31'ini kaplamakta olan ormanlar, dağınık durumdaydı. En fazla görülen ağaç türü olan çam; Çameli, Bozdağ, Sandıras Dağları, Babadağ, Karcı Dağı, Beşparmak Dağı, Akdağ, Çökelez Dağı, Sazak Dağı, Honaz Dağı, Karayayla, Çakıroluk, Yahşiler, Ağaoluk, Eşeler, Boyalıdağ, Değne, Eseler, Şahman Dağ ve yaylalarında görülmektedir. Meşe ormanları ise saha bakımından az yer işgal etmekle birlikte Babadağ, Çivril-Akdağ, Kavakalanı ve Belence'de yer almaktadır. Sedir ormanlarına Acıpayam ilçesinin Bozdağ ve Boyalıdağ, Tavas'ın Bozdağ, Kale'nin Sandıras dağlarında rastlanmaktadır. Ardıç ormanları ise Merkez ilçenin Babadağ, Uzunpınar Yaylası, Çivril-Bulkaz, Kale ilçesinin Karayaylasında dağınık olarak görülmektedir. Bunların dışında çınar, karaağaç, boynuz, sandal, kayın, dişbudak gibi maki türleri ile pınar, tavşanak, pelit, çalı, mersin gibi fundalıklar da bulunmaktaydı²⁵⁰

1967 yılı bilgilerine göre, orman ürünlerinin yıllık üretim kapasiteleri incelendiğinde; Eskere işletmesinde 20.000 metreküp yapacak, 30.000 ster yakacak, 60 ton reçine, 1.000 ton çıra olduğu görülmektedir. Acıpayam İşletmesinde; 135.121 ster yakacak, 37.360 metreküp yapacak, 33.225 metreküp tomruk, 253 metreküp telefon direği, 2.246 metreküp maden direği, 1.634 metreküp sanayi odunu işlenmektedir. Tavas İşletmesi'nde ise 12.000 metreküp tomruk, 250 metreküp maden direği, 250 metreküp sanayi odunu, 16.000 metreküp yapacak odun, 100.000 ster yakacak, 50 ton reçine işletilmektedir. Çal ilçesinde 24.308 ster yakacak, 11.449 metreküp de yapacak olarak ağaçlar işletilmektedir. Denizli işletmesinde ise 95.000 ster yakacak, 31 metreküp yapacak orman bulunmaktaydı²⁵¹.

Ormancılık yakacak ve yapacak bakımından önemli olduğu kadar, orman köylerinde yaşayan insanların geçimlerini sağlaması açısından da önemlidir. Örneğin Acıpayam Orman İşletmesi'nde nüfusun % 22'si devamlı veya geçici olarak orman işçisi olarak çalışmakta ve geçimlerini sağlamaktadır. Eskere İşletmesi'nde ise bu rakam % 50'ye yaklaşmaktaydı. Tavas İşletmesi'nde ise orman içi köylülerinin bir

²⁴⁹ T.C Denizli Valiliği, (1938), s.65-66.

²⁵⁰ T.C Denizli Valiliği, (1968), s.245.

²⁵¹ T.C Denizli Valiliği, (1968), s.247-248.

kısmı orman kesim, bakım, orman yolu, bina inşaatlarında çalışarak geçimlerini temin etmekteydi²⁵².

1973 yılı verilerine göre, Denizli’de genel ormanlık alanların varlık itibariyle dağılımı ise şöyle idi²⁵³.

183.716,34 hektar iyi bakımlı kuru, 135.245,52 hektar bozuk kuru, 136 hektar iyi baltalık, 144.337,76 hektar bozuk baltalık, 137.764,08 hektar bozuk orman sahası halinde idi.

Adı geçen yıllarda Denizli ormanlarının yaklaşık % 40’ı normal kuru, % 26’sı bozuk kuru ve % 34’ü bozuk baltalıklardan oluşmaktaydı. Koruların genel orman alanı içindeki payı ise yaklaşık % 66 idi. Bu oranla Denizli Türkiye’de sekizinci sıradaydı.

Hiçbir ekonomik gelir getirmeyen ve orman kapsamına alınmayan fundalık alanların toplamı ise Denizli’de 78.000 hektar ile il toplam alanının % 51’ idi.

İlde korular kızılçam, karaçam, sedir ve ardıç gibi ağaçlarla, meşe ve kestane gibi yapraklı ağaçlardan oluşmaktaydı. Baltalıklardaki egemen ağaç türü ise meşe idi. Ormanların ana ağaç yapısını çınar, karaağaç, sandal, kayın, dişbudak ve mersin gibi ağaç ve ağaççıklar tamamlamaktaydı.

Tablo 2.48. 1973 yılında Denizli’deki orman varlığı²⁵⁴

İşletmeler	Koru Alanı				Baltalık Alan	Toplam Orman Alanı
	İğneli	Yapraklı	Karışık	Toplam		
Acıpayam	71.923	-	173	72.096	29.255	101.351
Çameli	41.390	22	148	41.560	3.354	44.914
Çal ²⁵⁵	58.006	618	893	59.517	62.910	122.427
Denizli ²⁵⁶	70.369	381	-	70.750	36.922	107.672
Eksere ²⁵⁷	48.626	-	-	48.626	4.054	52.680
Tavas	53.564	-	-	53.564	42.146	95.710
Toplam	343.878	1.021	1.214	346.113	178.641	524.754

²⁵² T.C Denizli Valiliği, (1968), s.248.

²⁵³ Toker T. (1977). Denizli Ekonomisi, Denizli, s.283.

²⁵⁴ Yurt Ansiklopedisi, (1982), s.2163.

²⁵⁵ Buldan, Güney ve Çivril ilçelerini de kapsar.

²⁵⁶ Sarayköy ve Çardak ilçelerini de kapsar.

²⁵⁷ Kale İlçesini de kapsar.

Ağaç tepeleri bulunduğu alanı tam olarak örtüyorsa, bu tip ormanlar, en yüksek odun üretimini sağlamaktaydı. Verimliliğin göstergesi olan bu ölçüt açısından il ormanlarındaki, tam kapalı koruların payı ülke ortalamasının altındaydı.

Normal koruların kapladığı, yani ağaç tepelerinin siperlendiği ve örttüğü alanın tüm alana oranı ise şöyleydi: Toplam, 207.944 hektar olan normal koruların %47'si az kapalı (tepelerin siperleme oranı % 10-40 arasında) %49'u orta kapalı (tepelerin siperleme oranı 41-70 arasında) ve %4'ü tam kapalı idi (tepelerin siperleme oranı %70'den fazla). Normal koruların %5'i birinci, %39'u ikinci ve %56'sı üçüncü derece verimlilikte idi²⁵⁸.

Denizli il ormanlarının toplam yapacak ağaç serveti, yani ormanın ölçüldüğü anda yaşayan ve üretim yapan, belirli bir çapın üzerindeki gövdelerin toplam hacmi 18 milyon metreküpü bulmaktaydı. Yapacak ağaç servetinin %92'si normal korularda ve %5'i bozuk korularda idi. Baltalıklardaki toplam yakacak ağaç serveti ise 743.569 sterdi (0,75 metreküp) yakacak servetin %90'ı bozuk baltalıklardı.

Ormanlardan elde edilen verim ve üretim durumu 1972 Yılı verilerine göre şöyle idi;

<u>Üretim Çeşidi</u>	<u>Birim</u>
Yapacak Üretimi	146.750 metreküp
Yakacak Üretimi	185.250 ster
Çıra	35.000 kental
Reçine	500 ton
Sığla yağı	2 ton

²⁵⁸ Yurt Ansiklopedisi, (1982), s.2163.

Tablo 2.49. Denizli ili ormanlarının yıllık kesim miktarları²⁵⁹

Ağaç Türü	Birim
Karaçam	178.538 metreküp
Kızılçam	190.965 metreküp
Sedir	1.766 metreküp
Meşe	107 metreküp
Ardıç	9.081 metreküp
Meşe Odunu	3.999 ster
TOPLAM	387.860 metreküp
Yakacak	298.410 ster
Tomruk	134.973 metreküp
Maden Direği	21.997 metreküp
Tel Direği	2.247 metreküp
Sanayi Odunu	9.157 metreküp

Orman Baş Müdürlük Bölgesi'nin 1972 Yılı orman ürünleri üretiminin para olarak değeri 71.117.795 T.L olup, bu miktar 1972 yılını izleyen üretimlerde artış göstermişti.

Tablo 2.50. Üretilen orman ürünlerinin getirdiği yıllık gelir²⁶⁰

Ürünün Türü	Yıllık Gelir
Tomruk	57.117.795 T.L
Maden Direği	4.691.593 T.L
Tel Direği	1.187.860 T.L
Sanayi Odunu	1.987.358 T.L
Yakacak	4.159.819 T.L
Reçine	2.284.985 T.L
TOPLAM	71.429.409 T.L

Yılda yaklaşık olarak Muğla- Dalaman kâğıt fabrikasına 100.000 metreküp çam tomruğu- maden direği ve 500 ton reçine satılmaktaydı²⁶¹

İlde orman içi, orman bitişiği, ormana 10 km mesafede ve 10 km mesafeden uzak bulunan köyler orman köyleri olarak nitelendirilmekteydi. Orman Bakanlığı'nın istatistiklerine göre, 1973'te Denizli'de, orman içindeki 133 köyde 72.536, orman bitişiğinde bulunan 113 köyde ise 77.718 kişi yaşamaktaydı. Ormanlık Araştırma

²⁵⁹ Toker, (1977), s.284.

²⁶⁰ Toker, (1977), s.284.

²⁶¹ Toker, (1977), s.284.

Enstitüsü'nün 1976 hesaplamalarına göre, orman köylerinin faal nüfusu yaklaşık 75.000 kişi idi. Ormanlık etkinlikleri, orman köylerinde yaşayan faal nüfusun ortalama % 4,4'üne kesme-taşıma işlerinde istihdam sağlanıyordu. Bu sayı, il toplam faal nüfusunun %1'inin biraz üzerindedir²⁶².

Orman Bakanlığı'nın 1980 sayılarına göre, ilin ormanla ilgili köylerinde kişi başına, 1,0 hektar kuru ve 0,6 hektar baltalık; il genelinde ise, kişi başına 0,6 hektar kuru ve 0,3 hektar baltalık alan düşmekteydi. Ormanla ilgili köylere, bireysel gereksinimler için tarife bedeli üzerinden, ekonomik kazanç sağlayabilmeleri için maliyet fiyatı üzerinden, her yıl ortalama 20.000 metreküp yapacak ve 180.000 ster yakacak odun satışı yapılmaktaydı.

Denizli'de 1978'de ormancılık kesiminin il gayri safi hâsılası içindeki payı %1,3 idi. İlin Türkiye ormancılık kesiminde yaratılan GSH içindeki payı %1,85 idi.

Denizli'de 1938'den 1976 sonuna değin 10.547 hektar alan ağaçlandırılmıştı. Özellikle son 20 yıldır, bu çalışmalarda kullanılan fidanlar Denizli, Çal, Eksere ve Acıpayam'da kurulu fidanlıklardan sağlanmaktadır. Bu fidanlıkların yıllık üretim kapasiteleri 11 milyon fidandır. 1972 yılında 200 hektarlık Karateke- Gökkaya alanı ile 150 hektarlık Sapacaboğazı alanı ağaçlandırılmıştı. Karateke-Gökkaya'da 250.000 adet, Sapacaboğazı'nda ise 150.000 adet olmak üzere 1972 yılında 400.000 adet fidan dikilmiş bulunmaktaydı.

Orman ve Köy İşleri Genel Müdürlüğü'nce (ORKÖY), karşılıksız yardım, faizli ve faizsiz kredi yardımı yapılmaktaydı. Aynı genel müdürlüğünce Denizli, Acıpayam, Buldan, Çameli, Çardak, Kale, Sarayköy ve Güney ilçelerinde toplam 156 köyde, halıcılık, besicilik, arıcılık gibi konularda köy kalkınma planları tamamlanmıştır.

Denizli Orman Bölge Baş Müdürlüğü'ne bağlı olan Uşak Orman İletme Müdürlüğü orman alanları içinde olmak üzere bölgede, 1972-1978 arasında 1.824 km orman yolu yapmıştı. Aynı alanlar üzerinde 1973'ten 1978 yılı sonuna değin 376 orman yangını çıkmış ve 6.559 hektar orman yanmıştı.

Görüldüğü gibi Cumhuriyet döneminde Denizli ormanlarını geliştirmek ve orman köylüsünü kalkındırmak amacıyla çeşitli faaliyetlerde bulunulmuştur. Fakat

²⁶² Yurt Ansiklopedisi, (1982), s.2163.

Denizli’de orman ürünleri ve mobilya sanayi yeterince gelişmemiştir. Bu sanayi sektöründe 1995 yılı verilerine göre faaliyette bulunan üç sanayi kuruluşu bulunmaktaydı. Söz konusu sanayi kuruluşlarının biri 1971 yılında kurulan telefon direği ve kereste üreten Orem Orman Sanayi’dir. Bu kuruluş üretimi binalara dış ve iç cephe kaplamaları ve tatil köylerinde ahşap binaların (Bungalow) yapımına yönelmiş bulunmaktaydı. İnşaat ve turizm sektöründeki gelişmeler şirketin üretim alanlarının çeşitlendirilmesinde etkili olmuştur²⁶³.

Orman ürünleri sektöründe üretim yapan bir diğer kuruluş ise Emtaş Eğitim Malzemeleri Sanayi idi. 1974 yılında halka açık bir şirket olarak kurulan tesiste, kurşun ve renkli kalem gibi ders araçları üretilmekte olup yıllık kalem üretimi 50.000.000 adet civarındaydı²⁶⁴.

Bu sektörde yer alan başka bir sanayi kuruluşu ise 1976 yılında üretime başlayan Yonga Mobilya Sanayidir. Yonga Mobilya Sanayi, 1974 yılında halka açık bir anonim şirket olarak kurulmuş olup, ortaklarının bir bölümü de yurt dışında çalışan işçilerden oluşmaktaydı. Fabrikada yılda yaklaşık olarak 16.000 adet otel ve motel mobilyaları üretilmekteydi²⁶⁵.

Yukarıda söz konusu ettiğimiz sanayi kuruluşlarının Denizli’de kurulmalarının en önemli nedeni, yurt dışında çalışan işçilerden oluşan fabrika ortaklarının kendi yörelerine yatırım yapma eğiliminde olmalarıdır. Diğer taraftan, başlangıçta ham maddeye yakınlık ve teminindeki kolaylıklar nedeniyle Denizli’yi kuruluş yeri olarak seçen şirket kurucuları 1990’lardan sonra artık Denizli çevresinden çok başka bölgelerden ham kereste sağlamaktaydılar²⁶⁶.

Denizli’de kağıt ürünleri sanayinin yaygınlaşmasına karşın, bu sektörde üretim yapan Dentaş Oluklu Mukavva Sanayi, kendi alanında üretim yapan büyük sanayi kuruluşları arasında yer almaktadır. Türkiye’de en büyük 500 sanayi kuruluşu arasında 1991 yılında 48. sırada yer almıştır. 1972 yılında kurulan ve 1978 yılında üretime başlayan bu sanayi kuruluşunun Denizli’de kurulmasının en önemli nedeni, fabrikada

²⁶³ Mutluer M. (1995). Gelişimi, Yapısı ve Sorunlarıyla Denizli Sanayi, İzmir, s. 114.

²⁶⁴ Mutluer, (1995), s.114.

²⁶⁵ Mutluer, (1995), s.114-115.

²⁶⁶ Mutluer, (1995), s. 115.

hammadde olarak kullanılan kraftın üretildiği Seka Silifke ve Dalaman tesislerine yakın olmasdır²⁶⁷.

²⁶⁷ T.C. Denizli Valiliği,(1988), Türkiye'nin Parlayan Yıldızı Denizli, İzmir, s.105.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MADENCİLİK

Denizli ili yeraltı zenginlikleri yönünden konu etmeye değer kaynaklara sahiptir. Aydın vilayeti salnamesine göre 1311 yılında Saray kazasında biri soda, dördü kükürt, olmak üzere beş adet maden rezervi işletmeye açık durumdaydı. Ayrıca Garbi Karaağaç kazasının Dodurga, Dere, Yumrutaş, Karaköy, Kurtlar mevkilerinde de krom madenleri bulunmaktaydı²⁶⁸.

Kemal Şakir'in 1927 yılı ile ilgili verdiği bilgilere göre; Denizli ile Tavas arasında Bedre mevkiinde linyit maden kömürü, Çal kazasının Selçuk karyesinde az miktarda altınla karışık bakır madeni vardı. Buldan kazasının, Direboli karyesinde zımpara madeni bulunmaktaydı. Tavas kazasının Nikfer karyesinde kükürt ve mangan madeni ve Denizli'nin Dereçiftlik karyesinde kükürt madeni vardı²⁶⁹. Kemal Şakir adı geçen bu madenlerin büyük kısmı işletilmediği bilgisini vermektedir.

Buna karşılık 1927 yılında yapılan sanayi sayımına göre ise, Denizli'de maden, maden işletmesi ve makine imalatı sanayi ile ilgili 279 işletme bulunmakta olup bu işletmelerde toplam 594 kişi istihdam edilmekteydi. İşletmelerden 87'sinde 1 kişi tek başına, 63'ünde 1 kişi ailesi ile birlikte çalışmaktaydı. 2-3 işçi çalıştıran işletme sayısı

²⁶⁸ Demirci A. (2006). 1302, 1306, 1311 Yıllarına Ait Aydın Salnamelerinde Denizli (Basılmamış Bitirme Tezi), Pamukkale Üni. Fen Edebiyat Fak. Tarih Bölümü, Denizli, s.80,89.

²⁶⁹ Kemal Şakir, (1927), Tarihi, Coğrafi, İçtimai, Sıhhi, İktisadi nokta-i Nazardan Denizli, Hüsn-ü Tabiat Matbaası, İstanbul, s.46-47.

86, 4-5 işçi çalıştıran 40, 6-10 işçi çalıştıran ise 3 idi. 10'dan fazla işçi çalıştıran işletme ise bulunmamaktaydı²⁷⁰.

1929-1930 Devlet İl Yıllığında da Buldan kazasının Kamara ve Günay, Adıgüzeller mevkiinde zımpara madeni, Tavas kazasının Yolaltı mevkiinde Mösyü Abot ve Şürekâsına ait zımpara ve aynı kazanın Kızılcabölük mevkiinde 1927 senesinde imtiyazlı verilen Müsyü Jorja ait amyant madeninin yer aldığı belirtilmektedir. Aynı yılda Sarayköy kazasının Kumluca mevkiinde 1335 (1919) senesinde imtiyazlı verilen Mehmet Rıfat Efendi ve Şürekasına ait petrol, Acıdere mevkiinde 1283 (1866-1867) senesinde imtiyazlı verilen ve aynı şirkete ait kükürt ve Tekke Tırkaz mevkiinde imtiyazlı 1335 (1919) senesinde Ali Saip Efendi ve Şürekasına verilen kükürt, İhsaniye mevkiinde Hacı Emin Efendi Zadelardan Emin Efendi'ye 1335 senesinde imtiyazlı verilen linyit kömürü ve Tırkaz mevkiindeki alçı madeni ile kazanın Kabağaç mevkiinde emvali metrukeye²⁷¹ ait linyit kömürü madeninin bulunduğu yazılıdır²⁷².

Görüldüğü gibi Denizli'deki madenler Osmanlı uyruğu olan gayrimüslimler kadar, yabancı yatırımcılar tarafından da işletilmekte idi. Arşiv belgelerinden anlaşıldığına göre yukarıda bahsedilen Sarayköy kazasına bağlı Kumluca ve Tırkaz köylerindeki 1919 tarihli petrol arama imtiyazı daha sonra Buldanlı Hacı Emin Efendi'ye geçmiş, fakat 10. 01.1932 tarihinde bu imtiyaz feshedilmiştir. Burada asıl dikkat çekici olan Osmanlı döneminden itibaren Sarayköy'de petrol aranmasıdır²⁷³.

Denizli valiliğinin yayınladığı bir kitapta verilen bilgilere göre 1938 yılında ilin çeşitli yerlerinde bulunan madenler şunlardı²⁷⁴:

1-Denizli'nin Dereçiftlik köyünde kükürt madeni

2-Denizli'nin Irlıganlı köyünde malta taşı

3-Denizli'nin Honaz nahiyesinin Kızılyer köyünde iki dağ halinde alçı madeni

4-Acıpayam kazasında maden kömürü, krom ve zımpara madeni

²⁷⁰ T.C.B.İ.U.M, 1927 Sanayi sayımı (1928), İstanbul, s.79.

²⁷¹ Emval-i metruke terk edilmiş mallar anlamına gelip, Cumhuriyet döneminde mübadele veya çeşitli sebeplerle Türkiye'yi terk eden gayrimüslimlerin geride bıraktıkları malları belirtmek için kullanılmıştır.

²⁷² T.C Devlet Yıllığı 1929-1930, (1930), Matbuat Umum Müdürlüğü, İstanbul, s.344.

²⁷³ B.C.A, 030,18,01,02,25,4,1.

²⁷⁴ T.C Denizli Valiliği, Cumhuriyetin 15. Yıldönümünde Denizli, (1938), Denizli, s.17-18.

- 5-Buldan kazasının Direbol ve Dereköy köyleri arasında zımpara madeni
- 6-Buldan'ın Güney nahiyesinde mermer madeni
- 7-Buldan'ın Sazak köyü civarında kömür ve kükürt madenleri
- 8-Çal kazasının Selcen köyünde az miktarda altınla karışık bakır madeni
- 9-Çal kazasının Üçkuyu köyü civarında amyant, alçı ve mermer madenleri
- 10-Çivril ilçesinin Homa nahiyesinde krom madeni
- 11-Tavas ilçesinin Ebecik, Eğner, Bereketli köylerinde linyit maden kömürü
(Bunlardan Ebecik köyündeki maden kömürünün imtiyazı alınmıştı.)
- 12-Tavas'ın Bören mevkiinde zımpara madeni
- 13-Tavas'ın Nikfer köyünde kükürt ve manganez madenleri
- 14-Sarayköy'ün Hasköy köyüne bir saat mesafe uzaklıkta kükürt madeni

1938 verilerine göre işletimine başlanan madenler arasında Kızılyer köyü civarındaki alçı madeni ilkel yöntemlerle köylü tarafından çıkarılmakta ve ilin alçı ihtiyacı temin edilmekle birlikte il dışına da sevk edilmekte idi. Sarayköy'ün Hasköy civarındaki kükürt madeni de işletilmekteydi. Çok güçlü olduğu söylenen bu kükürt Denizli piyasasında satılmakta ve ahali tarafından bağlarda kullanılmaktaydı. Çivril'in Homa nahiyesindeki krom madeni ise 1935 yılı öncesine kadar İzmirli bir tüccar tarafından çalıştırılıp, iki bin ton kadar krom çıkarılarak ihracat yapılmışsa da sonradan faaliyeti durdurulmuştu²⁷⁵.

Yine arşiv belgelerine göre, Denizli ilinin Tavas ilçesine bağlı Çardak-Yolaltı köyünde 1945 yılına kadar işletme imtiyazı aralarında yabancılarında olduğu bir gruba verilen zımpara madeni bulunuyordu. Madenin imtiyazı 26.02.1325 (1910) tarihli fermanla Ali Haydar, Nuri, Fatma, Memnune, Makbule, Safi, Rıza, Nuri, Mustafa, İsmail ile İngiliz uyruğu Rişar Abot ve Alman uyruğu Amede Lohner'e ihale edilmiş ve 07.05.1945'te sona ermişti²⁷⁶

²⁷⁵ T.C Denizli Valiliği, (1938), s.17-18.

²⁷⁶ B.C.A, 030, 18, 01, 02, 108, 26, 17.

Tablo 3.1. Nüfus sayımı sonuçlarına göre madencilik sektöründe çalışanların sayıları²⁷⁷

Yıllar	Maden sanayinde çalışan kişi sayısı
1927 ²⁷⁸	594
1935	44
1945	21
1950	20
1955 ²⁷⁹	361
1960	334
1965	373
1970	569
1975	580
1980	840

²⁷⁷ Bilgiler Başbakanlık tarafından İstatistik Enstitüsüne yaptırılan nüfus sayımı sonuçlarından alınmıştır (1935, 1945, 1950, 1955, 1960, 1965, 1970, 1975, 1980).

²⁷⁸ 1927 yılı nüfus sayımında maden sektöründe çalışanların sayıları ile net bir bilgiye ulaşılamadığı için aynı yıl yapılan sanayi sayımı verilerinde yer alan maden, maden işletmesi ve makine imalatı sanayi ile ilgili verilerden yararlanılmıştır.

²⁷⁹ 1955 yılı nüfus sayımında, sayım sistemi değiştiği için 1955 ve daha sonraki yıllarda madencilik ile uğraşan kişiler istihraç sanayi içerisine dahil edilerek verilmiştir.

Tablo 3.2. 1960- 1970'li yıllara ait verilere göre ilin maden varlığı ve bulunduğu alanlara göre dağılımı²⁸⁰:

İlçeler	Madenlerin Çeşitleri
Denizli merkez ilçe	Manyezit, Mermer, Traverten
Acıpayam	Krom, Manganez
Buldan	Linyit
Çal	Amyant, Demir, Kurşun, Çinko
Çardak	Sodyum Sülfat (Acı Göl'den)
Güney	Linyit, mermer
Kale	Manyezit, Linyit
Sarayköy	Potasyum, Kurşun, Çinko
Tavas	Manganez, Mermer, Manyezit, Krom
Çivril	Linyit

Denizli il yıllıklarından yararlanılarak hazırlanan tabloda yer almamasına rağmen, belgelerden öğrendiğimize göre Çivril ilçesinde krom, Tavas'ta zımpara madeni, Sarayköy'de kükürt madeni gibi madenler de bulunmaktaydı.

Bu yıllarda Denizli'nin krom, sodyum sülfat ve linyit gibi maden rezervleri işletilmekte idi. Ayrıca tuğla ve kiremit sanayinde girdi olarak kullanılan bazı kil ve alçıtaşı yatakları ile inşaatlarda kullanılan traverten ve süs taşları da gelişen inşaat sektöründe kullanılmak üzere çıkartılmaktaydı.

3.1. DENİZLİ'DE ÇIKARILAN BAŞLICA MADENLER

3.1.1. Krom

Daha öncede belirtildiği gibi Denizli madenlerinin en önemlilerinden biri kromdur. Denizli'de krom madenciliğinin tarihi XIX. Yüzyıla değin uzanmaktaydı. XIX. Yüzyılın ortalarında Osmanlı İmparatorluğu dünyanın krom üreten en önemli ülkesiydi. Kromit adı verilen cevherin tümüne yakını Batı Anadolu'da üretiliyordu ve

²⁸⁰ T.C Denizli Valiliği, (1968), s. 249; T.C Denizli Valiliği, (1973), s.220.

Denizli'nin Güney ilçesi de başlıca krom üreten merkezlerdendi. İngiliz sermayesince işletilen bu madenler Aydın- İzmir Demiryolu'yla İzmir Limanı'na aktarılmakta, buradan da batının gelişmiş ülkelerine gönderilmekteydi²⁸¹. Cumhuriyet Dönemi'nde de Denizli krom ocakları yerli ve yabancı özel şirketlerce ihracata yönelik olarak çalıştırılmakla birlikte, işletmelerde sermayesi yetersizliği beklenen randımanın alınmasını engellemiştir.

Belgelerde Cumhuriyet döneminde Denizli ilindeki krom madeniyle ilgili bazı bilgiler yer almaktadır. Bunlara göre Acıpayam ilçesine bağlı Mevlütler köyünde bulunan krom madeninin işletmesi 14.06.1949 tarihinde Türk Maadin Anonim Ortaklığına verilmiş²⁸², 18.03.1950 tarihinde ise aynı işletme "Montan" Madencilik Türk Anonim Ortaklığı'na devredilmişti²⁸³. Yine Denizli ilinin Merkez ilçesine bağlı Honaz bucağının Menteşe ve Kösten köyleri civarında bulunan krom madeni de işletilmeye açılmış ve bu madenden %10 nispi vergi alınması 19.03.1951 tarihinde kararlaştırılmıştı²⁸⁴. İşletme hakkı 13.06.1951 tarihinde ise Tahir Özerk'e devredilmişti²⁸⁵. Yukarıdaki tablodan anlaşılacağı üzere daha sonraki yıllarda Honaz'da krom madeni olduğuna dair kayıt yoktur. Bu ilçedeki maden rezervinin önemli miktarda olmamasıyla ilgili olabilir.

Krom özellikle metalürji sanayinde ferrokroma ve metal kroma dönüştürülerek, ayrıca refrakter tuğla, boya, film, fotoğraf yapımında da girdi olarak kullanılmaktaydı²⁸⁶.

1970'lerin sonlarına gelindiğinde, Denizli ilinin Güney, Kale, Çivril ilçelerinde krom çıkaran üç özel şirket vardı. Bunlardan Türk Maadin Şirketi yabancı sermayeli olup, Türkiye'nin değişik yörelerindeki çeşitli maden çıkarma ruhsatları almıştı. Denizli'de de 1970-1977 arasında yılda ortalama 100.000 ton dolayında krom üretilip yurt dışına satılmıştı. Montan madencilik ile Madencilik Limited Şirketi'nin ise aynı yıllarda yıllık ortalama üretimleri 20.000-25.000 dolayındaydı²⁸⁷.

²⁸¹ Yurt Ansiklopedisi, (1982), s.2163.

²⁸² B.C.A., 030, 18, 01, 02, 119, 47, 1.

²⁸³ B.C.A., 030, 01, 02, 122, 26, 18.

²⁸⁴ B.C.A., 030, 01, 02, 125, 27, 20

²⁸⁵ B.C.A., 030, 01, 02, 126, 45, 7.

²⁸⁶ Yurt Ansiklopedisi, (1982), s.2163.

²⁸⁷ Yurt Ansiklopedisi, (1982), s.2163.

Tablo 3.3. Denizli’de yıllara göre krom üretimi²⁸⁸.

Yıllar	Krom Üretimi (ton)
1967	25.417
1968	26.835
1969	30.301
1970	34.852
1971	39.119

3.1.2. Sodyum Sülfat

İldeki bir başka önemli maden rezervi de sodyum sülfattır. Acıgöl’ün sularında erimiş durumda bulunan sodyum sülfat, suyun buharlaşması sonucu artan yoğunlaşma, sonrada ani soğumayla kristalleştirilerek elde ediliyordu. Beyaz renkli bir toz olan sodyum sülfat, başta deterjan olmak üzere kâğıt, cam ve tekstil sanayilerinde kullanılmaktadır. Kurutulmamış sodyum sülfatın kavrulmasıyla da çeşitli sanayilerin girdisini oluşturan zırnık elde edilmekteydi.

1950’li yıllardan itibaren Acıgöl’deki sodyum sülfat kaynakları ekonomik olarak işletilmeye başlanmıştır. 1970’li yıllara gelindiğinde Denizli-Afyonkarahisar sınırında yer alan Acıgöl’de kurulu iki sodyum sülfat tesisi vardı. Yıllık üretim kapasiteleri 54.000 ton olan bu tesisler Türkiye sodyum sülfat kapasitesinin %35’ini oluşturmaktaydı. Sodaş A.Ş’nin kapasitesi 20.000 tondur. Üç ayrı birimde yılda 34.000 ton kapasiteli Otuzbir Kimya ve Sanayi Limited Şirketi ise üretiminin bir bölümünü İstanbul’da kurulu tesisinde zırnığa dönüştürmekteydi²⁸⁹.

²⁸⁸ T.C Denizli Valiliği, (1973), s.220.

²⁸⁹ Yurt Ansiklopedisi, (1982), s.2163.

Tablo 3.4. Denizli’de yıllara göre sodyum sülfat üretimi²⁹⁰

Yıllar	Sodyum Sülfat Üretimi (ton)
1967	25.417
1968	25.635
1969	30.000
1970	34.852
1971	39.119

3.1.3. Linyit

Denizli’de linyit üretimi sınırlı olmakla beraber, il tüketimine yönelik olarak özel sektörce işletilen 4 linyit ocağından 1970’lerin ikinci yarısında, yılda ortalama 7.000–8.000 ton linyit elde edilmekteydi. Tavas ve Karataş linyitleri adıyla çıkarılan linyitler mahallin bir kısım ihtiyacını karşılamakta ise de, yeterli değildi²⁹¹.

Tablo 3.5. Denizli’de yıllara göre linyit üretimi²⁹²

Yıllar	Linyit Üretimi (ton)
1967	3.350
1968	3.150
1969	3.000
1970	5.000
1971	15.000

²⁹⁰ T.C Denizli Valiliği , (1973), s.220.

²⁹¹ Yurt Ansiklopedisi, (1982), s.2163.

²⁹² T.C Denizli Valiliği, (1973), s.220.

3.1.4. Travertenler

Bölgenin önemli doğal kaynaklarından olan travertenlerin yapılarda kullanılması muhtemelen çok eskilere dayanmakla birlikte, Romalılar döneminde yaygınlık kazanmıştı. Bugün ilde mevcut Roma ve Selçuklulardan kalma birçok yapıda traverten taş hakim unsur olarak görülmektedir. Travertenler, Pamukkale, Akköy, Karahayıt dolaylarında ve Honaz Bucağı'nın Kocabaş, Çal ilçesinin Belevi köyleri dolayındaki kireçli suların bıraktığı açık sarı, koyu sarı, beyaz gözenekli tortullardan oluşmaktaydı. İlerdeki tarihi kalıntıların bina, su yolu, hamam, köprü, tiyatro, stadyum gibi yapılarda traverten blokları ve kaplamaları kullanılmıştı. Merkez ilçede Akhan ve Çardak ilçesindeki Çardakhan kervansaraylarında da traverten blokları kullanılmıştı. Yakın dönemlere kadar küçük işletmelerin ilkel yöntemlerle işlettiği travertenler az miktarda yurt dışına da satılmaktaydı.

Travertenler, il merkezine 17 km uzaklıkta bulunan Pamukkale'den itibaren batıya doğru 6x2 km'lik bir doğrultuda şerit halinde uzanmaktadır. Yine ilin doğusunda 15 km mesafedeki Kocabaş köyü ile Belevi köyü arasında 10x4 km'lik bir şerit halinde travertenler uzanmaktadır²⁹³. 1970'li yıllarda da İzmir, İstanbul ve Ankara illerinde de travertenden biçimlendirilen kaplamaların kullanılması nedeni ile talep artmakta, mahalli ilkel usullerle üretim yapılmaktaydı. Ayrıca Anıtkabir inşaatının bir kısım kaplama işinde de Denizli travertenleri kullanılmıştır²⁹⁴.

3.1.5. Süsleme Taşları

Süsleme taşları açısından da Denizli oldukça önemlidir. Merkez ilçeye bağlı Yeşilköy'de (Gerzele) işletilmemiş renkli, süsleme taşıcılığında pahası önemli derecede ağır taş kütleleri vardı. Ayrıca Sarayköy'de de önemli ocaklar mevcuttu. Merkez ilçenin Gölemezli köyü yakınlarında beyaz, sarı ve kırmızı karışımı renklere oniks mermerleri yer almaktaydı.

İlin kıymetli taşlar yönünden zengin oluşu dikkate alınarak, Türkiye'de sayısı az olan "Süsleme Taşcılığı Şubesi" Denizli Sanat Enstitüsü'nde de açılmış bulunmaktaydı²⁹⁵.

²⁹³ Yurt Ansiklopedisi, (1982), s.2163.

²⁹⁴ Toker, (1977), s.290-291.

²⁹⁵ Toker, (1977), s.291.

3.2. MADENLERİN İŞLETME DURUMU

1970’li yıllara kadar Denizli’de madenler özel girişimciler tarafından ilkel usullerle işletilmekteydi. Bunun yanı sıra sadece MTA Enstitüsü tarafından ilde ve civarında yaz mevsiminde olmak üzere maden arama çalışmaları yapılmaktaydı. MTA Enstitüsü’nün Sarayköy’de bir Jeotermal Araştırma Bölge Müdürlüğü de bulunmaktaydı²⁹⁶.

3.3. MADEN OCAKLARI İŞLETME VE İŞYERLERİ DURUMU

Tablo 3.6. Denizli’nin çeşitli yerlerinde işletilen madenlerin 1967–1972 yılları arasındaki işyeri ve çalışanlar durumu ile çalışanlara ödenen ücret dağılımı²⁹⁷:

Yıllar	Maden işyeri sayısı	Çalışanlar sayısı	Ödenen Ücret (Lira)
1967	10	361	1.965.983
1968	16	386	2.655.053
1969	14	421	2.931.761
1970	12	579	4.371.295
1971	15	590	5.100.000

Tablo 3.6’da da görüldüğü gibi 1968 yılında maden işyeri sayısında önemli bir artış görülmüş, 1969 ve 1970’deki düşüğe karşılık, 1971’de yeniden artış yaşanmıştı. İşyeri sayısındaki bu iniş çıkışlara rağmen işçi sayısında sürekli artış kaydedilmiştir. Bunun sebebi mevcut maden işletmelerinin kapasitelerindeki genişleme olabilir. Yine işletme sayısındaki iniş çıkışa rağmen, çalıştırılan işçi sayılarında yükseliş, ödenen ücretlerdeki artışı beraberinde getirmiştir.

3.4. MADENCİLİK ALANINDAKİ YATIRIMLAR

Tablo 3.7. Denizli ilinde 1967–1972 yılları arasında madencilik alanında yapılan yatırımlar²⁹⁸.

Yıllar	Yatırım Miktarı (Lira)
1967	219.300
1968	293.404
1969	644.364
1970	815.837
1971	934.817

²⁹⁶ T.C Denizli Valiliği, (1973), s.220.

²⁹⁷ T.C Denizli Valiliği, (1973), s.220.

²⁹⁸ T.C Denizli Valiliği, (1973), s.220.

Tablo 3.6 ile tablo 3.7 karşılaştırıldığında, 1969'dan 1971'e kadar maden işletmeleri sayısında düşüş kaydedilmesine rağmen madencilik alanında yapılan yatırımlar sürekli artmıştır. 1968'deki 16 işletmeye karşılık 1970'de sadece 12 işletme olmasına rağmen, yatırım iki katından fazla artmış ve 815.817 Liraya ulaşmıştır. Bu durum yukarıda ifade ettiğimiz gibi işletmelerde modern tekniklerin kullanılması ve yatırımların bununla ilgili alet ve edevata yapılması ile ilgili olabilir.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

DENİZLİ'DE SANAYİ VE TİCARET

4.1. SANAYİ

Denizli'nin yakın çevresindeki illere göre, sanayi atılımlarında daha fazla ilerlemesi, 1980'ler sonrasında ise Ege Bölgesi'nin ekonomik gelişmişlik yönünden ikinci ili konumuna yükselmesinin çeşitli sebepleri bulunmaktadır. Bunların başında coğrafi konumu, sahip olduğu doğal zenginlikler, tarım potansiyeli ve insan unsuru gelmektedir.

Coğrafi konum itibariyle kıyı Ege'yi Orta Anadolu'ya bağlayan ana yol üzerinde bir menzil notasıdır. Bu konumu ona özellikle Roma döneminde çok önemli bir ekonomik zenginlik sağlamıştı. Her ne kadar Bizans döneminde Roma yol sisteminin değişmesi onun bu zenginliğinde azalmaya yol açsa da, yine de önemini hiçbir zaman bütünüyle yitirmemiştir.

Diğer yandan gerek topraklarının verimliliği, gerekse iklim şartları sebebiyle Denizli her zaman önemli bir tarım potansiyeline sahip olmuştur. Bu durum Cumhuriyetin kurulmasından sonra tarıma dayalı sanayin gelişmesinin de en önemli etkenidir. Bu uygun ortam sonucunda bir yandan deri, kösele, tuğla, kiremit, bitkisel yağ, apre, boya diğer yandan bakır, madeni eşya, makine, çeşitli iş kollarında da faaliyette bulunan tesisler kurulmuştur. Şehirde tarihi bir geçmişi olan, günümüzde de Denizli sanayisinin en önemli dalını oluşturan dokuma endüstrisinin hammaddesi olan pamuk Denizli'den Söke'ye kadar tarımla uğraşan halkın en önemli geçim

kaynaklarından birisidir. Dolayısıyla dokuma sanayi hammaddesi olan pamuğu yakın çevresinden ve daha ucuza temin edebiliyordu.

Özellikle dokuma sanayi sektöründe hammaddenin etkisi, büyük ölçüde hissedilmekte, Denizli ve yakın çevresinde üretilen pamuk, çırçır fabrikalarında işlenirken, Denizli’de kurulan iplik fabrikalarının ürettiği iplik de dokuma tesislerinde hammadde olarak kullanılmaktadır. Öte yandan, taşa, toprağa dayalı sanayi sektöründe de Denizli ve yakın çevresinde bol miktarda bulunan mermer ve traverten yatakları bu sanayi kolunun gelişmesinde rol oynamıştır. Denizli sanayisi geliştikçe, artan talebe bağlı olarak pamuk, pamuk ipliği, kereste vb. hammaddeler yalnızca çevreden değil, Türkiye’nin diğer bölgelerinden hatta yurt dışından da temin edilmeye başlamıştır.

Sanayinin gelişmesi, alt yapı donanımlarını ve diğer sanayi kolları ile yakın ilişkileri de doğurmuştur. Örneğin Denizli’de kurulan bakır sanayi tesisi, bu bölgede bakır elektrik kablosu üreten başka sanayi tesislerinin kurulmasına da neden olmuştu. Yine ilde tarihi bir geçmişi olan haddecilik ileriki yıllarda, hadde ürünlerini işleyen metal eşya sektörünün gelişmesinde önemli rol oynamıştı. Dokuma, giyim eşyası ve deri gibi sektörlerin de böyle uzun yıllara dayanan bir geçmişi bulunmaktaydı. Bu alanlarda sermaye biriktirenler, yatırımlarını talebin olduğu veya olma ihtimalinin bulunduğu başka sektörlerle de kaydırabilmiş, bu da çeşitlenmeyi yaratmıştır.

Yukarıda bahsedilen niteliklere sahip olan Denizli ilinin büyük yatırımlara merkez olabileceği daha 1930’ların başında sinyallerini veriyordu. Buna rağmen Denizli 1980’li yıllara kadar mevcut bu potansiyellerini iyi değerlendiremediği için bölgesinde önder bir il olma konumuna geçememişti. Çevresindeki illere, örneğin Aydın iline, göre tarım potansiyeli daha azdı. Bu yüzden Denizli tarım dışı gelir kaynaklarına yönelmişti. Osmanlı Devleti’nin son dönemlerinde Denizli’de sanayileşme faaliyetleri henüz başlamamıştı. Sanayileşme 1930’lardan sonra dokumacılığa bağlı olarak yavaş yavaş gelişmeye başladı. Bunda biraz evvel belirttiğimiz gibi hem dokumacılığın ilde tarihi bir geçmişe sahip olması, hem de pamuk hammaddesinin Denizli’de yetiştirilmesi ve ucuz emeğe dayanmasının rolü büyüktü. Kısaca Denizli sanayisinin gelişmesinde sahip olduğu tarım potansiyeli ve tarihi tecrübe ile insanların yine bu tecrübeye dayanan girişimci ruhu önemli bir rol oynamıştı.

19. yüzyılda fabrika ürünü pamuk iplik ve kumaşlarının Avrupa'dan ithalinin artması, yerli üretimi geriletmişti. Fakat dokumacılık en büyük darbeyi, Birinci Dünya Savaşı sırasında görmüştür . Savaşa giden ustaların yerlerini eşleri almışsa da oluşan boşluğu yeterince dolduramamışlardı. 1930'lara kadar durgunluk devam etmiş, ev sanayi niteliğinde varlığını sürdürmüştü. 1927 yılında hemen her evde tezgâh bulunmaktaydı. Ayrıca il sınırı içerisinde küçük ölçekli 423 dokuma atölyesi vardı. Bunların 36'sında 3 veya daha fazla işçi çalışıyordu. Dokumacılıkla ilgili ayrıntılı bilgi daha sonra verilecektir.

Denizli'de tarıma dayalı bir diğer sanayi kolu da un sanayiydi. 1920'lerde faaliyet gösteren 10 un fabrikası 12.500 ton buğday işleyebilecek kapasitedeydi. Hububatın büyük kısmı Konya'dan sağlanıyordu. Un fabrikalarından en gelişmiş olanı uzun süre topraklık mahallesindeki yerinde atıl vaziyette kalan Külahçı Un Fabrikası idi.

Cumhuriyet dönemi Denizli sanayi hareketlerini birkaç aşamada incelemek mümkündür; Cumhuriyetin ilk on yılı olan 1923–1932 yılları arasında yeniden yapılanma döneminin yaşandığını söyleyebiliriz. Savaştan yeni çıkmış ve yıkılma sürecinde olan Osmanlı Devletinden miras alınan genç Türkiye Cumhuriyeti her alanda olduğu gibi sanayi alanında da yeni bir sürece girmişti.1932- 1950 devletçilik ve buna ilişkin uygulamaların dokumacılık sektöründeki çeşitli yansımalarının yaşandığı dönemdir. 1950-1980 dönemi Türkiye'nin geneli itibariyle sanayileşme alt yapısının hazırlık dönemidir. Bu dönem mesela Denizli'ye kesintisiz elektrik verilmeye başlaması hem dokuma tezgahlarının yapısını, hem de üretim kapasitesini, bunlar ise pazar yapısını etkilemişti. Denizli sanayisinin temelleri de bu dönemde atılmıştı. 1980 sonrası dönem ise ihracat imkanlarının gelişmesi ile Denizli'nin ürünleriyle dışa açıldığı, teknolojisini yenilediği ve sermaye birikimini arttırarak, diğer bazı alanlarda da yatırımlara giriştiği yıllardır.

Bütün bu yıllar boyunca gelişen sanayi ile ilgili ilk sayısal veriler 1927 Sanayi Sayımı sonuçlarıdır.

Tablo 4.1. 1927 Sanayi Sayımı'na göre Denizli'deki sanayi kolları, işyerlerin ve çalışanların sayısı²⁹⁹.

Sanayi Kolları	İşyeri Sayısı	Çalışan Sayısı
Maden Çıkarma Sanayi	15	18
Tarıma Dayalı Sanayi	681	1.608
Dokuma Sanayi	423	1.093
İnşaat Sanayi	88	291
Kimya Sanayi	10	10
Kağıt ve Basım Sanayi	1	1
Maden, Maden İşletme ve Makine Sanayi	279	594
Ağaç Ürünleri Sanayi	1	15
Diğer Sanayi Kolları	1	15
Toplam	1581	3784

Tabloda görüldüğü gibi 1927 yılında Denizli'de 1.581 tesis bulunmaktaydı. Bu tesislerin % 43,1'i tarıma dayalı, % 26,8'i dokuma sanayi, % 17,6'sı maden işletmesi ve metal eşya sanayiden meydana gelmekteydi. Denizli'de bulunan 1.581 işletmenin 899'unda yani % 56,9'unda bir kişi tek başına ya da aile bireyleri ile birlikte

²⁹⁹ Türkiye Cumhuriyeti Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü, (1928), 1927 Sanayi Sayımı, Ankara, s.83-89.

çalışmaktaydı. 10 ve daha fazla işçi çalıştıran işyeri sayısı ise 29 idi. 21–50 kişi çalıştıran işyeri sayısı 3, 51–100 kişi çalıştıran işyeri sayısı ise 1 idi³⁰⁰.

1927 sanayi sayımından da anlaşılacağı gibi Cumhuriyetin ilk yıllarında Denizli’de sanayi çok mütevazı hatta yok denecek kadar azdı. Denizli’de çok sayıda kişinin çalıştığı büyük işletmelere rastlanmamaktaydı. İşletmelerin büyük kısmı aile işletmesi şeklindeydi. Savaştan yeni çıkmış bir ülkenin büyükçe bir köy kimliğindeki bu ilinde de diğer pek çok şehirde olduğu gibi toparlanma, kendine gelme süreci yaşanmaktaydı.

1929 dünya iktisadi bunalımına kadar, Denizli sanayinin yapısını, tarıma dayalı sanayi kolları ve geleneksel el dokumacılığı oluşturmaktaydı. 1930–1933 yıllarında planlı ekonomiye geçiş çalışmaları başlamış, 1933 yılında da ithal ikameci sisteme geçilmişti. Bu sistem sonucunda el dokumacılığı canlanırken, tarım ve hayvancılığa dayalı ve diğer sanayi kollarında henüz değişiklik olmamıştı³⁰¹.

1927’den 1940 yılına kadar yalnızca Teşvik-i Sanayi kanunundan yararlanan işyerlerine ait bilgiler verilmiştir. Sanayi Teşvik Kanunu her ne kadar yerli sanayiye teşvik etmek amacıyla çıkarılmışsa da bu kanundan bütün sanayi kuruluşları değil yalnızca büyük işletme kabul edilen en az 10 beygirlik çevirici güçle çalışan ve yıl içinde geçici veya daimi statüde en az 1500 gündelik işçi çalıştıran kuruluşlar yararlanma hakkına sahipti. Öteki sanayi kuruluşları ise yalnızca sınırlı miktarda ve şekilde teşvik alabilmişlerdi. Nitekim 1932 yılı verilerine göre Denizli’de Sanayi Teşvik Kanunundan yararlanabilen hiçbir dokuma tesisi yoktu. Diğer iş kollarında ise çok az sayıda tesisin teşvik alabilecek konumda olduğu anlaşılmaktaydı³⁰².

³⁰⁰ T.C.B.İ.U.M, (1928), s.87.

³⁰¹ Kodal T. (1996). Atatürk Döneminde Denizli, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, s.131.

³⁰² Batmaz N. (2001). Gelişimi, Üretim yapısı ve Sorunlarıyla Denizli Ekonomisi, İstanbul, s.76.

Tablo 4.2. Denizli’de Teşvik-i Sanayi Kanunu’ndan yararlanan sanayi kollarının dağılımı³⁰³.

Seneler	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	Müesseseler toplamı		Meşgul kişi miktarı	
	Sanayii istihraciye	Tarım ve hayvancılığa dayalı sanayi	Sanayii nesciye	Sanayii haşebiye	Kağıt ve karton sanayi	Maden Sanayi	İnşaat sanayi	Kimya Sanayi	Sanayii muhtelife	Sanayii muhtelife ve gayri muayyene	Toplam	%	Toplam	%
1932	0	13	0	1	0	0	0	0	0	0	14	0.95	185	0.33
1933	0	12	0	0	0	0	0	0	0	0	12	0.86	160	0.25

Tablo 4.2’de görüldüğü gibi 1932 yılında Denizli’de Teşvik-i Sanayi Kanunundan yararlanan toplam 14 sanayi kuruluşu bulunmaktaydı. Bunların 13 tanesi tarım ve hayvancılık ile ilgili sanayi kollarında yer almaktaydı. 1933 yılında ise Teşviki Sanayi Kanunundan yararlanan kuruluşların sayısı 12’ye düşmüş olup, yine bunların tamamı ziraat ve hayvancılık ile ilgili kuruluşlardı. Anlaşılacağı gibi Cumhuriyetin ilk on yılında tarım ve tarıma dayalı sanayi dışında Denizli’de kayda değer bir sanayi gelişimi görülmemektedir.

1929 dünya iktisadi bunalımına kadar Denizli sanayinin yapısını daha önce de belirttiğimiz gibi tarıma dayalı sanayi kolları ve geleneksel el dokumacılığı oluşturuyordu. 1929 bunalımında sanayisi tarıma dayalı ülkeler ile sanayisinin tamamlayamamış ülkeler en fazla zarar gördüğü için Türkiye’de etkilenmişti³⁰⁴. 1929 dünya ekonomik buhranı Türkiye Cumhuriyetini, yerli üretimi korumaya yönelik tedbirler almaya itti. Kısmen Devletçilik olarak özetlenen 1932–1939 döneminde Denizli’de sanayi toparlanma evresi girdi. Ev tipi üretimden atölye tipi üretime geçiş başladı. Atölye tipi dokumacılığa geçişin nedeni şunlardı;

1-) Ev tipi üretimde, kazancın büyük bir kısmı tüccar eline geçiyor, üreticiler yeterli sermaye birikimi sağlayamıyorlardı.

³⁰³ T.C.B.İ.U.M, Sanayi İstatistikleri (1934), Demet matbaası, İstanbul, s.12.

³⁰⁴ Kodal, (1996), s.131.

2-) Hammadde olan iplik alımı sınırlıydı. Dokumacılığın hammaddesi olan iplik büyük ölçüde yurtdışından fakat sınırlı oranda sağlanabiliyor, iplik kıtlığı, üretimde artışa engel oluyordu.

3-) 1939 tarih ve 2395 sayılı Kazanç vergisi kanununa göre ev tipi üretimden vergi alınmaması üreticiyi, atölye tipi üretime geçmekten alıkoymuyordu. Çünkü vergi oranları o zamanın şartlarında oldukça yüksekti.

İpliği kolay elde etmek ve tüccara devre dışı bırakmak için 15 Şubat 1935'te Kale'de, 17 Mayıs 1935'te Babadağ'da, 1936'da Denizli merkez, Buldan ve Kızılcabölük'de dokuma kooperatifleri açıldı. Bu dönemde Denizli'de görülen kooperatifleşme hareketleri Türkiye için de örnek teşkil etmişti³⁰⁵.

1933-1939 yılları arasında Teşvik-i Sanayi Kanunundan Denizli'de 14 kuruluşun yararlandığı anlaşılmaktadır. Bunların 6'sı un, 2'si deri, 3'ü şekerli madde, 2'si çırçır, 1'i kereste fabrikasıdır³⁰⁶. Görüldüğü gibi un fabrikaları Teşvik-i Sanayi Kanunundan en fazla yararlanan işletmeler olmuşlardı. Dokumacılığı ile ünlü Denizli'de dokuma işletmelerinin bu kanundan yararlanmaması ilginçti. Bunun nedeni de Teşvik-i Sanayi kanunundan yararlanabilmek için belli koşullara sahip olma zorunluluğu getirilmesiydi. Bu koşullar aynı zamanda büyük çaplı kuruluşların teşviklerden yararlanabilmesi sonucunu da doğuruyordu. Ayrıca 1935 yılından sonraki dönemde Denizli ilinde bazı ekonomik faaliyet kollarında özellikle de imalat sektöründe bir gelişme kaydedilmişti. Bir kısım iş gücü tarım sektöründen bu sektöre kaymıştı. Bu durum genellikle dokuma sanayi için geçerliydi.

1930'ların sonu, 1940'ların başında ortaya çıkan İkinci Dünya Savaşı tehlikesi hükümetleri yeni bazı ekonomik politikalar uygulamaya sevk etti. Türkiye bu dönemde "savaş ekonomisi" politikası uyguladığı için bütçenin yarıdan fazlasını askeri harcamalara ayırmak durumunda kalmıştı. Savaşla birlikte her an savaşa girilebileceği olasılığı göz önüne alınarak, çalışabilir genç nüfusun silah altına alınması da tarımsal alanda üretimin azalmasına yol açmıştı³⁰⁷. Yine savaş dönemlerinde sıkça görülen bütçe açıkları, vurgunculuk ve enflasyon varlık vergisi zeminini hazırlamıştı. Maliye

³⁰⁵ Batmaz, (2001), s.78.

³⁰⁶ Mutluer M. (1995). Gelişimi, Yapısı ve Sorunlarıyla Denizli sanayi, İzmir, s.26-27.

³⁰⁷ Haytoğlu E. (2005). Varlık Vergisi Denizli Uygulaması, Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, Sayı. 5, İzmir, s.159-160.

bakanlığınca 1941'de aşırı kazançları vergilendirmeye yönelik hazırlanan rapor varlık vergisine zemin hazırlamıştı³⁰⁸.

1942 yılına kadar, savaş ekonomisi içinde gayrimeşru yollardan elde edilen kazançları vergilendirmek hususunda uygulamaya konulan kanunlar yetersiz kaldığı için Varlık Vergisi adı altında yeni ve olağandışı bir vergi getirildi. Böylece cumhuriyet tarihinin en fazla tartışılan yasalarından biri olan "Varlık Vergisi", 12 Kasım 1942'de yürürlüğe girdi. İl ve ilçelerde oluşturulacak komisyon tarafından belirlenecek olan vergi miktarı, Denizli için, 263.102 lira 93 kuruş olarak belirlenmişti. Türkiye genelinde 465 milyon lira varlık vergisi takdir edildiği düşünülürse, Denizli için toplanması düşünülen bu miktar oldukça yüksektir ve Denizli'nin ticari potansiyelini de gösterir.

Denizli'de biri şirket adına olmak üzere 134 kişi varlık vergisi ödemişti. Bunların çoğu dericiler ve manifaturacılar oluşturmaktaydı. Her ne kadar Denizli'de varlık vergisi mükellefi olanların tamamı vergilerini ödemiş olsalar da, ödemelerde güçlük yaşayan hatta iflas edenler olmuştu. Varlık Vergisi, 15.03.1944 tarihinde tasfiye edilmiştir³⁰⁹.

Varlık Vergisi gibi, 1944'te yürürlüğe giren Fevkalade Kazanç Vergisi Kanununun da sanayinin gelişmesini engellediği görülür. Kazanç vergisi ödemeyi göze alamayan dokumacılar atölye tipi üretimden, ev tipi üretime geri dönmüşlerdi. Tezgâh ve çalışan işçi sayısı 5'i geçen işyerlerinden muamele vergisi alınmıyordu. Ayrıca II. Dünya savaşında iplik dağıtımını devletin yapması ve ipliğin kısıtlı olması büyük ölçekli işletme kurulmasını engelledi. Bu yıllarda iplik dağıtımını devlet adına Sümerbank yapıyordu. Bu yüzden yukarıda da bahsettiğimiz kooperatifler kuruldu. 1946 yılında Denizli merkez ve bağlı yerleşim birimlerinde 9038 tezgâha ve 6527 üyeye sahip 16 adet dokumacılık küçük sanat kooperatifi bulunmaktaydı. Görüldüğü gibi Türkiye İkinci Dünya Savaşına girmese bile girebileceği olasılığına karşın alınan vergiler ve Varlık Vergisi gibi uygulamalar sanayinin gelişmesini olumsuz etkilemiş, özellikle büyük işletmelerin açılmasını engellemişti. Üretim atölye tipi üretimden ev tipi üretime gerilemişti.

³⁰⁸ Haytoğlu, (2005),s.160-161.

³⁰⁹ Haytoğlu, (2005), s.184.

1940–1950 döneminde Denizli’de demir ve bakır madenciliği, metal eşya üretimi (bakır mutfak eşyaları) önemini korumuştur. Bu dönemde dokuma tezgâhları da üretilmekteydi³¹⁰.

1947–1950 yıllarında ise Denizli’de kooperatifçiliğin geliştiği görülmekteydi. II. Dünya savaşından olumsuz yönde etkilenen ekonomide, devletçilik politikası ağır basmıştı. 1941’de Teşvik-i Sanayi Kanunu uygulamadan kalkmış, daha öncede belirtildiği gibi İkinci Dünya Savaşı’na girilebilme olasılığı gündeme gelince tedbirli bir ekonomik döneme girilmişti. Bu tedbirlerden biri olarak ülke içinde üretilen ve ithal edilen ürünlerle, banka ve sigorta şirketlerinin hizmetlerine “Muamele vergisi” konmuştu.

1923–1930 arası dönem Lozan Antlaşması şartlarına uygun olarak Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nin birinci liberal dönemi idi. 1932–1939 yılları arasında devletçi döneme geçilmişti. 1950–1960 yılları arasında ise İkinci Liberal Dönemi yaşanmıştı. İktidarda da meydana gelen değişmelere paralel olarak devletçiliğin önemi azalmış, özel girişimcilik ön plana çıkmıştı. Bu plan özel sektörün istediği sektörde ve tam bir güvence içinde çalışabileceği, madencilik, enerji, demir-çelik ve demiryolları dışında kalan ekonomik faaliyetlerin zamanla özel girişime devrini öngörüordu³¹¹.

Bu dönemde Denizli’de dokumacılık alanında önemli bir gelişme 1953’te Sümerbank Bez Fabrikası’nın açılmasıydı. İlin dokumacılık potansiyeli gelişmiş ama el dokumacılığı fabrikayla rekabet edemez hale gelerek sekteye uğramıştı. 1950–1960 arasında Denizli’de 1’i çırçır, 2’si gıda, 1’i dokuma, 1’imagine parçası ve Sümerbank Bez Fabrikasıyla birlikte 6 fabrika işletmeye açıldı³¹². 1950 -1960 yılları Türkiye için büyük atılımların yapıldığı yıllar olmasına rağmen, Denizli için bir geçiş dönemi olma özelliği taşımaktaydı. Mevcut zihni ve teknolojik yapının birden bire değişmesi mümkün olmadığı için, eski ev tipi üretimi bırakmadığı gibi, tam anlamıyla bir modern sanayi kurulması da henüz bu yıllarda gerçekleşmedi.

1950’li yılların ortalarında özellikle 1957’den sonra, dış kredi olanaklarının kesilmesi, Türkiye’nin en önemli ihraç kalemi olan hammadde fiyatlarının dünya ölçeğinde düşmesi vb sebeplerle iktisadi sıkıntılar yaşanmaya başladı. Bu sıkıntılarının

³¹⁰ Mutluer, (1995), s.27-28.

³¹¹ Batmaz, (2001), s.78.

³¹² Mutluer, (1995), s.28-30.

yaşanmasının nedenleri arasında yatırımların iyi düzenlenmiş bir plan dâhilinde yapılmaması görülmüyordu. Demokrat Parti gerek Sovyetler Birliği'nden kredi sağlamak, gerekse Makro-Ekonomik plan yapma çalışmalarına girdiyse de, bu çalışmalar 27 Mayıs askeri darbesi ile kesildi. Askeri yönetim, planlı ekonomiye geçiş amacıyla 30.09.1960 tarih ve 91 sayılı kanunla Devlet Planlama Teşkilatı'nı kurdu. Beşer yıllık kalkınma planları hazırlanmaya başlanmış, ekonomik gelişme bu planlara bağlanmıştı³¹³. Planlı ekonomiye geçişle birlikte, hem 1950–1960 yılları arasında yapılan yol, su, elektrik gibi alt yapı yatırımlarının çoğunun tamamlanması, hem de bundan sonraki yatırımların plana bağlanması ile ekonomik bir canlanma yaşandı.

1960 yılından sonra, ekonominin her yıl belli bir hızda büyümesini temel alarak, sanayileşmeye öncelik veren ve belli bir dönem stratejisinin parçaları olan ekonomik kalkınma planları uygulanmaya başlanmıştı.

1963–1967 yılları arasında uygulanan birinci beş yıllık kalkınma planı döneminde Denizli'de özel sektör gelişme göstermiş, 7 yeni sanayi kuruluşu faaliyete başlamıştı. Bunlardan 1'i çırçır, 1'i gıda, 1'i deri işleme, 2'si dokuma ve boya, 2'si kiremit fabrikasıdır. Atölye tipi üretimden fabrika tipi üretime geçilmesi bu dönemde hız kazanmış, 1970'lerden sonra gelişen sanayinin temelleri de bu dönemde atılmıştı. Özellikle inşaat sektörünün gelişmesine bağlı olarak tuğla ve kiremit sanayi gelişme gösterdi. İnşaat sektöründe görülen gelişme ise Denizli'nin artık büyük bir köy olmaktan çıktığının ve şehirleşmeye doğru yöneldiğinin bir göstergesiydi.

1968–1972 yılları arasında uygulanan 2. beş yıllık kalkınma planı döneminde Denizli'nin sanayileşme sürecinin hız kazandığı ve üretimin çeşitlendiği görülmektedir. Bu dönemde Denizli'de 18 yeni sanayi kuruluşu işletmeye açılmıştı. İlk kez orman ürünleri, oluklu mukavva, plastik eşya, metal ana sanayi alanında tesisler açılmıştı. En önemli gelişme metal eşya sanayinde gerçekleşmiş, dönem içinde kurulan tesislerin % 27,7'si bu sektörde yer almıştı. Dokuma eski önemini yitirmeyerek 3 yeni sanayi kuruluşu bu alanda hizmete girmişti. Yine İşçi şirketlerinin ilk örnekleri bu dönemin sonuna doğru gözlenmeye başlamıştı³¹⁴. İşçi şirketleri yurt dışına çalışmak için giden vatandaşlarımızın sermayelerini biriktirerek kendi memleketlerine yatırım yapmak için kurduğu işletmelerdi. Özellikle 1970'li yıllarda yurtdışında çalışan işçilerin şirketleri ya

³¹³ Mutluer, (1995), s.30.

³¹⁴ Mutluer, (1995), s.32.

da diğ er adıyla çok ortaklı şirketler yoğunluk kazanmış tı. Denizli yurtdış ına iş ç i göndermede 35.000 iş ç iyle 7. sıradaydı. 1970–1975 yılları arasında Denizli’de çok sayıda iş ç i şirk eti kurulmuş ve bu şirketler Denizli sanayinin gelişmesine önemli katkılar yapmış tır. Fakat gerek kötü yönetim, gerekse diğ er bazı sebeplerle bu şirketlerin bir bölümü ileriki yıllarda kapanmak ya da satılmak zorunda kalacaktı. Bu açıdan iş ç i şirketleri başarısız olmuştur denebilir. Ancak çoğ u el değ iştirse bile hala üretim faaliyetleri devam eden bu şirketlerin hem üretime, hem istihdama büyük katkıları olmuştur.

1973–1977 yıllarını kapsayan 3. beş yıllık kalkınma planı döneminin Denizli için en önemli özelliğ i, 1973 yılında ilk olarak kalkınmada öncelikli iller kapsamına alınmasıydı. Böylece ile olan yatırımlar artmış, yatırımlar özellikle sanayi sektörüne kaydırılmış tı. Denizli’de sanayinin gelişmesi ve çeşitlenmesi bu yıllarda hızlanmış tı. Bu durumun oluşmasında daha önce de bahsedildiğ i gibi 1970’lerde başlayan ve bu dönemde de devam eden çok ortaklı ve iş ç i şirketleri gibi yatırımlar da etkiliydi. Bu dönemde Denizli’de 33 yeni sanayi kuruluşu açılmış tı. Bunların 14’ü 1973 ve 1974’de iş letmeye açılmış tı. 1973–1977 arasında asıl gelişme metal eş ya sanayinde olmuş tu. Denizli’de kurulan tesislerin % 36,3 (12 tesis) metal eş ya, % 24,2’si (8 tesis) dokuma sektöründeydi. Metal ana sanayi ile plastik eş ya sanayi, az da olsa gelişme içine girmiş ti³¹⁵. Görüldüğ ü gibi “Kalkınmada Öncelikli İller” kapsamına alınması Denizli’ye olan yatırımları arttırmış ve şehir bu dönemde hızlı bir kalkınma sürecine girmiş ti. Metal sanayi ve özellikle de dokuma sektörü alanında Denizli atağ a kalkmış ve günümüzün modern sanayi kenti Denizli’nin temelleri o dönemlerde atılmaya başlanmış tı. Denizli’den “sanayi kenti” olarak bahsedilmesi 1970’li yıllarda meydana gelen gelişmeler sonucunda olmuş tu.

1978–1984 yıllarını kapsayan 4. beş yıllık kalkınma planı döneminde ise 1980’de yürürlüğ e konulan “24 Ocak Karaları” ile sanayileşme ve sanayi ürünlerinin dış satımını teşvik eden bir ekonomi programı gündeme gelmiş ti. Böylece sanayi kesimine büyük sermaye birikimi aktarılmış, ihracat teşvik edilmiş, iş adamları yurt dışına götürülerek iş bağlantıları yapmaları sağlanmış tı. Bu durum Denizli sanayinin gelişmesine katkıda bulunmuş tu. Her ne kadar 1981 yılında kalkınmada öncelikli iller kapsamından çıkarıldıysa da, bu dönemde ihracata yönelen Denizli’deki sanayileşme

³¹⁵ Mutluer, (1995), s.32-34

hızı, daha önceki dönemlerde görülmeyen şekilde artmıştı. Teşvik tedbirleriyle desteklenen işçi şirketlerinin kurulması bu yıllarda da devam etmişti. 1978-1984 döneminde Denizli’de 35 yeni sanayi tesisi kurulmuş, bunları 9’unu (tüm tesislerin % 25,7’si) dokuma, 9’unu metal ana sanayi, 9’unu metal eşya sanayi oluşturmuştu. Gıda, orman ürünleri, kağıt ürünleri ve taşa toprağa dayalı sanayi sektörü de bu dönemde gelişmişti³¹⁶.

Görüldüğü gibi Denizli’de sanayi faaliyetleri 1950’li yıllara kadar yeterince gelişmemişti. 1950- 1970 yılları arasında göreceli bir gelişim süreci içine girmiş ve 1970’li yılları izleyerek sanayileşme hız kazanmıştı. Bunun nedeni Türkiye’de uygulanan sanayileşme politikaları ve ülkenin içinde bulunduğu sosyo-ekonomik yapıyla ilgiliydi. Özellikle planlı ekonomiye geçilmesiyle birlikte sanayi alanında büyük gelişme görülmüştü. Tabii ki Denizli’nin “Kalkınmada Öncelikli Yörelere” kapsamına alınması ve devlet teşvikleri de sanayisinin gelişmesinde etkili olmuştu. Denizli sanayinin gelişmesi 1973–1981 yılları arasında kamu yatırımları, 1985 yılından sonra ise yatırım teşvikleri ile devlet tarafından büyük ölçüde desteklenmesiyle olmuştu. Sanayi kuruluş sayısının yıllara göre artışı ile kamu yatırımları ve teşvik yılları arasında büyük paralellik vardı.

Denizli imalat sanayi, 1970’lerin ilk yıllarında başlayan ve 1980’lere doğru hızlanan bir gelişme süreci yaşamıştı. 1978’de il gayri safi hâsılası içinde imalat sanayinin payı %10,4’tü. Aynı yıl imalat sanayinde yaratılan gayri safi hâsılanın Türkiye toplamı içindeki payı ise binde 6 dolayındaydı. 1975’te il faal nüfusunun %10,6’sını oluşturan 26.000 kişi imalat sanayinde çalışmaktaydı.

Tablo 4.3. Denizli’de yıllara göre kurulan sanayi tesislerinin sayısı³¹⁷

1920-1951’de kurulan tesis sayısı	3
1951-1960’da kurulan tesis sayısı	6
1961-1967’de kurulan tesis sayısı	7
1968-1972’de kurulan tesis sayısı	18
1973-1977’de kurulan tesis sayısı	33
1978-1984’de kurulan tesis sayısı	35

Tablo 4.3’de de görüldüğü gibi 1920–1951 yılları arasındaki yaklaşık otuz senelik bir sürede yalnızca üç tane tesis kurulurken, 1951’den 1960’a kadar olan dokuz

³¹⁶ Mutluer, (1995), s.35-36.

³¹⁷ Mutluer, (1995), s.20-21.

senede iki katı tesis kurulmuştu. 1961–1967 yılları arasındaki altı yıllık sürede ise 7 yeni sanayi tesisi daha açılmıştı. 1968–1972 yılları arasında ise önceki yıllara göre büyük bir artış gözlenmiş, 18 sanayi tesisi işletmeye açılmıştı. Bu artışın nedeni uygulanan planlı ekonomi modelleriydi. 1973–1977 yılları arasında ise bir önceki döneme göre çok büyük bir gelişmeyle kurulan tesis sayısı 33'e yükselmişti. Bunun en önemli nedeni 1973 yılında Denizli'nin kalkınmada öncelikli iller kapsamına alınması ve devlet yatırımlarının Denizli'ye yönelmesi idi. 1978–1984 yılları arasında da artış devam etmiş, 35 yeni tesis kurulmuştu.

Denizli'deki sanayi kolları ve zaman içerisinde geçirdiği evreler sonraki bölümlerde ayrıntılı olarak ele alınacaktır.

4.1.1. Denizli'de Dokumacılık

4.1.1.1. Denizli dokumacılığının tarihsel gelişimi

Denizli'de dokumacılık sanatının kökeni 2000 yıl kadar geriye gitmektedir. Dokumacılığın bu bölgede gelişme göstermesinin en büyük sebeplerinden biri pamuk yetiştirilebilecek uygun koşullara sahip olması, ikincisi ise boya yapımında kullanılan sıcak suyun, çeşitli renklerin elde edilmesinde kullanılan bitkilerin ve kök boyanın Denizli ve çevresinde bol miktarda bulunması idi³¹⁸. Laodikea adı tekstil ürünleri ile özdeşleşmişti.

Dokumacılığın gelişmesi hayvancılık ile irtibatlı idi. D.Magie, “Laodikeialı” olarak adlandırılan bir tür kumaştan; Roma imparatoru Diocletianus'un fermanında söz edildiğini yazmaktadır. Hakikaten Laodika'daki yünlü dokumalar ile ilgili en güvenilir bilgi İ.S. III. Yüzyıl Roma İmparatorlarından Diocletianus'un bir fiyat genelgesinde bulunmaktadır. Genelgede üretilen yünlü dokumalar ve fiyatları sıralanmıştı. Bu mallar yağmura dirençli sık dokunmuş paltolar, yekpare dokunan, iki ucu toka ile tutturulan “laodicia” denilen pelerinler ve “birras” adı verilen giysilerdi. Dokumacılık ileri olduğu için şehirde giysi satan tüccar sayısı da oldukça fazlaydı. Bu tüccarlar bir lonca çatısı altında birleşmişlerdi. Tekstil endüstrisinin uzantısı olan yün boyacıları, keçeciler, halı imalatçıları da birer mesleki örgüt kurmuşlardı. Bölgede yün boyama zanaatının da

³¹⁸ Gökçe T. (2000). XVI. Ve XVII. Yüzyıllarda Lazıkıyye (Denizli) Kazası, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, s.146.

önemli bir aşama kaydettiği anlaşılmaktadır³¹⁹. Hierapolis'te bulunan bir yazıtta, dokuma işini yapan loncalar arasında özel bitkisel maddelerle kumaşları boyayan “porphyrobaphoi”lar, erguvanıcılar ve “kepourgoi” (bostancılar) önemle anılmaktadır³²⁰.

Antik gezgin ve coğrafyacı Strabon, Laodikeia'da kuzguni siyah yününün yumuşaklığı ile ünlü bir koyun türü yetiştirildiğinden, bu hayvanların Laodikeialılara büyük gelir sağladığından söz etmektedir. Kent bu şekilde ürünleriyle antik dünyada isim yapmış bir tekstil sanayini geliştirmişti.. Gagniers: Laodikeia'da yapılan “Trimita” olarak bilinen tunikler o denli ünlüydü ki, kent “Trimitaria” olarak anılıyordu diye yazmaktadır³²¹.

Çürüksu (Lycos) çayının can verdiği derin alüvyonlu ovada her çeşit sulu tarım yapılmakta, bataklıklar da kurutulmaktaydı. Topraklar en iyi şekilde işleniyor, bir karışık yer boş bırakılmıyordu. En başta pamuk üretimi geliyordu. Laodikeia'da en güzel pamuklu kumaşlar dokunuyor, pamuklu endüstri ön planda yer alıyordu. Laodikya ziraatından ziyade dokumacılığı ile ünlüydü. Bugünkü Denizli'nin dokumacılığının tarihi, böylece Laodikeia döneminde başlamaktaydı. Kısaca Laodikea ünlü dokumaları olarak “Birras” ve “Laodikeia” denilen pamuklu ensiz kumaşlar, “Delmotica” adı verilen mavi kurdelalı ve işlemeli iç giysiler, “Trimata” adlı üç dikişli bir çeşit palto, “Paraguasiya” denilen ayak uçları mavi şeritli palto, “Phainula” denilen bir çeşit su geçirmez elbiseler sayılmaktaydı³²².

Bizans dönemindeki ekonomik yapı ile ilgili bilgi ise yok denecek kadar azdır. Kumaş, halı ve kilim dokumacılığının yaygın olduğu düşünülmektedir. Bilindiği gibi Bizans Devleti'nin ortaya çıkışı Roma sisteminde aksaklıkların ve farklılıkların ortaya çıkmasından sonraya rastlar. Özellikle İstanbul (Konstantinapolis) şehrinin kurulmasından sonra mevcut yol sistemi İstanbul'u merkez almak üzere değiştirilmiş, bu durum Anadolu'da pek çok şehrin ekonomik olarak sönmesine yol açmıştır. Laodikeia şehri de bunlardan biri idi. 11. yüzyıldan itibaren ise bu defa Bizans çökmeye başlayacak, 1071 'de Malazgirt'ten Anadolu'ya giren Türkler, 1075'de İznik'i kendilerine başkent yapacaklardır. İşte gerek Roma yol sisteminin değişmesi, gerekse

³¹⁹ T.C. Denizli Valiliği, (2001), 2001 Denizli Kültür Değerleri, Denizli, s.17-18.

³²⁰ T.C. Denizli Valiliği, (1998), Türkiye'nin Parlayan Yıldızı Denizli, İzmir, s.38.

³²¹ T.C. Denizli Valiliği, (1998), s.38

³²² Akçakoca Akça F. (1937). Laodikya (Yunanlılardan Selçukluların İnkirazına Kadar), Denizli, s.15.

sonraki yıllarda Haçlı Seferleri ve Türk akıncılarla mücadele bölgenin Roma dönemindeki ekonomik refahını kaybetmesine ve artık, Selçuklular hâkimiyetine kadar önemsiz ve sönmüş bir şehir olarak kalmasına yol açacaktır.

Türklerin Anadolu'ya yerleşmelerinden sonraki dönemde bölge eskisi kadar olmasa da ekonomik açıdan yeniden canlanmış, antik dönemden kalma dokumacılık zanaatı tekrar önem kazanmıştır. Nitekim İnançoğulları Döneminde Denizli'yi ziyaret eden ünlü Arap gezgini İbni Batuta, Denizli'de pamuktan altın işlemeli benzeri olmayan bir kumaş (alaca) dokunduğunu yazmaktadır. İbni Batuta bölgede pamuğun yüksek kaliteli olması ve kuvvetli eğrilmiş bulunması sebebiyle kumaşının çok dayanıklı olduğunu belirtmekteydi³²³.

Selçuklular döneminde Denizli'de yeniden canlanan dokumacılık zanaatı Osmanlılar döneminde de varlığını devam ettirmiş, sahip olduğu ince zevk sebebiyle Osmanlı padişahlarının bazı kıyafetleri Denizlide dokunan kumaşlardan yapılmıştır. Evliya Çelebi'nin verdiği bilgilere göre o dönemde Denizli'nin kumaşları çok ünlüydü. Osmanlı hükümdarlarından Sultan Murat Hüdavendigâr'a kadar bütün vezirler ve Anadolu beyleri bu kumaştan serpuş ve cübbe giyerlerdi. Germiyan Beyi Süleyman Şah, kızı Devlet Hatun'u Sultan Birinci Murad'ın oğlu Yıldırım Beyazıt'a vermek için Bursa'ya heyet yolladığı zaman Denizli kumaşlarından da hediye göndermeyi ihmal etmemişti³²⁴.

Osmanlı Devletinin son yüzyıllarında pek çok alanda olduğu gibi ekonomik alanda da bir çöküş eğilimine girilmişti. Özellikle batıda yaşanan kapitalist gelişme, bol ve el zanaatlarına nispeten ucuz fabrika tipi üretimi doğurmuştu. Bunun doğal sonucu olarak yeni pazarlar aranmış ve hemen hemen dünyanın her yerinde Avrupa malları piyasalara daha kaliteli bol ve ucuz olarak sürülmüştü. Avrupa'nın yanı başında yer alan Osmanlı pazarları da zamanla bu gelişmeden etkilenmiştir. Şu farkla ki, Osmanlı Devleti tarihi geçmişi Selçuklulara kadar dayanan çeşitli ticaret anlaşmaları, kapitülasyonlar sebebiyle üreticisini koruma adına daha az mücadele avantajlarına sahipti.

³²³ İbn-i Batuta'dan naklen Tuncer Baykara, (1969), Denizli Tarihi İkinci Kısım (1070-1429), İstanbul, s.54.

³²⁴ Gökçe, (2000), s.147.

Haluk Cillov 1948 yılında tamamladığı doktora tezinde mahalli dokumacıların sözlü ifadelerinden yola çıkarak Denizli'ye ilk yabancı dokuma ürünlerinin 1879 Tarihinde geldiğini ifade etmektedir³²⁵. Oysa şeriye sicillerinden anlaşıldığına göre bölgede en azından 1779 tarihinde İngiliz, Fransız, Hollanda malı tekstil ürünlerinin görüldüğü anlaşılmaktadır³²⁶. 1872'den itibaren de dokumacılar, yurt dışından ithal edilen fabrika ipliği kullanmağa başlamışlardır. O zamana kadar dokumacı genellikle kendi imal ettiği ipliği kullanır veya çok seyrek olarak pazardan, yine elde imal edilen iplik satın alırdı Kimyasal boyaların 1890'lardan itibaren Denizli'ye girdiğini ve üretimi zor olan geleneksel boyaların yavaş yavaş kullanımdan kalktığını da belirtelim³²⁷.

Kapitülasyonlar dolayısıyla yabancı dokuma ürünlerinin Osmanlı pazarına uygun şartlarla girmesi, buna karşılık yerli ürünlerin himaye edilememesi gibi bir çok olumsuz koşullara rağmen Denizli dokumacılığı 1914'e kadar bu ürünlerle rekabet etmeye çalışmıştır³²⁸. Batı sanayi ürünlerinin bölgeye kadar ulaşmasına karşılık Denizli dokumaları gerek ucuzluğu ve sağlamlığı, gerekse yerel tüketici zevk ve alışkanlıklarına hitap etmesi dolayısıyla, çok sarsılmasına rağmen ayakta kalabilmişti. Zira batılılaşma uzun zaman giyim kuşam alışkanlıklarını değiştirecek ölçüde bu bölgeye ulaşamadığı gibi, geçim seviyesinin düşüklüğü, halkı genellikle kendi ürettiği dolayısıyla ucuza mal ettiği yerel dokumalara bağımlı kılmıştı³²⁹.

Osmanlı Devleti dönemindeki Denizli dokumacılığı ile ilgili son resmi bilgilere Aydın vilayeti salnamelerinden ulaşılabiliyoruz. 1883-1884 tarihli Aydın vilayeti salnamesine göre; Denizli kasabasında dokuma ürünleri olarak alaca, kuşak, oda döşemesi, gömleklik bez ve havlu üretiliyordu. Dokumacılığın yanında deri ve kösele üretilen tabakhaneler de gelişmişti. Sarayköy'de iki çırçır fabrikası da bu dönemde faaliyet göstermekteydi. Salnamedeki bilgilerden anlaşıldığına göre, Osmanlı imparatorluğunun son dönemlerinde de Denizli ve yakın çevresinde dokumacılık halkın en önemli faaliyet alanlarından biri idi³³⁰. Adı geçen yıllarda dokumacılık, ilkel

³²⁵ Cillov H. (1949). Denizli El Dokumacılığı Sanayi, İstanbul, s. 30. Cillov bu bilgiyi Denizli'nin o zaman yaşayan en eski basmacılarından olan İsmail Basmacı'dan aldığını belirtmektedir (bk. a.g.y.).

³²⁶ Demir T.(1999). 18. Yüzyıl Sonunda Denizli Tekstil Sanayi, Toplumsal Tarih, Kasım, s.59.

³²⁷ Cillov, (1949), s.30, 75, 76.

³²⁸ Kodal, (1996), s.131.

³²⁹ Özçelik A. (2005). Pamukkale Üniversitesi Tarih Anabilim Dalı Başkanı, Ahmet Hulusi Efendi'den Günümüze Denizli Konferansı, Denizli.

³³⁰ Özbek G. (1991), 1301 Hicri Aydın Vilayeti Salnamesi, (Basılmamış Mezuniyet Tezi), Ege Üni., Edebiyat Fak., İzmir, s.128-136'dan aktaran Mutluer, (1995), s. 12.

tezgâhlarda el sanatı şeklinde yapılıyor, yaygın olarak işçi kullanılmıyordu. Bu yıllarda Avrupa'daki gelişmelere karşılık, Denizli'de kapitalist üretimin başlangıcı olan atölye tipi üretime bile geçilememişti

Denizli'de geleneksel ev tipi dokuma üretiminde I. Dünya Savaşı ve Milli Mücadele döneminde çok büyük sarsıntı yaşanacaktır. Osmanlı Devleti zaten uzun zamandır, harp ekonomisi koşullarını yaşıyordu. Fakat özellikle bu son savaşlar ülkenin var olma –yok olma savaşı olduğu için, insan kaynakları da dahil ülkenin bütün kaynakları bunlara harcanmıştı. İçinde zanaat ve ticaret ile uğraşanlar da bulunduğu halde, genç ve hatta orta yaşlı nüfus savaş alanlarına çekilmişti. Son yıllarda Osmanlı ekonomisinde önemli bir rol oynayan gayri- müslimler de I. Dünya Savaşı sırasında askere çağırılmıştı. Bunların bir kısmı savaş alanlarına gitmiş, bir kısmı da askere gitmemek için ülke dışına çıkmıştı.

1914'te I. Dünya Savaşı'na giden ustaların yerleri boş kalınca, eşleri her ne kadar yerlerini doldurmaya çalışsa da, dokumacılık sanatı incelik açısından da gerilemişti. Yine Haluk Cillov'un yukarıda adı geçen çalışması sırasında yerel dokumacıların sözlü ifadelerine dayanarak verdiği bilgilere göre bu dönemde Denizli'de ancak 8–10 tezgâh faal durumda idi. Savaştan dönebilen dokumacılar tekniğin, zevkin, dokuma cinslerinin değiştiğini görmüşlerdi. 1918 'den sonra tezgahların genel itibariyle boş kalması ile ortaya çıkan boşluktan yararlanarak Rus, Japon ve İtalyan dokumalarının da Türkiye'ye girdiği anlaşılmaktadır³³¹. Bunlar yerli zevke hitap edebilmek için yerli ürünleri taklit ediyorlardı. Böylece dokumacılık sektöründeki sarsıntı daha da artmıştı.

Denizli'de 1918'den sonra geçen 10–15 yıl, dokumacılık sektörün kendini toparlama dönemidir diyebiliriz. Kemal Şakir 1927 yılında basılan Osmanlıca kitabında Denizli merkezindeki 100 kadar tezgâhta peştamal dokunduğundan bahsetmektedir. Yine onun verdiği bilgilere göre Babadağ'da bu yıllardaki 1500 tezgahta günlük 15000 metre imalat yapılıyordu. Buldan'da 1800 tezgah bulunmakta idi³³². Bu konuda en güvenilir bilgi İstatistik Umum Müdürlüğü'nün verileri olmalıdır. 1927 yılı Sanayi Sayımına göre Denizli merkezde ve ilçelerin çoğunda tezgâhsız ev yok gibiydi. Ayrıca 423 tane de atölye vardı. Bu atölyelerde 1.093 kişi çalışmaktaydı. Atölyelerin 262'sinde

³³¹ B.C.A., 030, 10, 7, 42, 15.

³³² Kemal Şakir, (1927), Tarihi, Coğrafi, İçtimai, Sıhhi, İktisadi nokta-i Nazardan Denizli, Hüsn-ü Tabiat Matbaası, İstanbul, s.66-67.

1 (%62), 116'sında 2-5 (%27), 36'sında 6-10 (%8,5) kişi çalışmaktaydı, 10'dan fazla işçi çalıştıran kuruluş sayısı ise 9 idi³³³.

Cumhuriyet dönemindeki sanayileşme çabaları sırasında tarihi bir geçmişi olan tekstil, sanayileşme programında ilk sıralarda yer almış, ileride 1930 sonrasında düşünülen birinci beş yıllık kalkınma planı buna göre hazırlanmıştı.

1927 yılında bir yandan halkın geçim vasıtalarını da kapsayan nüfus ve sanayi sayımları yapıldı. Yine aynı yıl bu verilere dayanarak Teşvik-i Sanayi Kanunu çıkarıldı. Bu kanuna göre teşvik alacak işyerleri için belirli şartlar getirilmişti. Kanunundan en az 10 beygirlik çevirici güçle çalışan ve yıl içinde en az 1500 gündelik işçi çalıştıran kuruluşlar yararlanma hakkına sahipti. Denizli'de bu şartlara uyan dokuma atölyesi bulunmadığı için bu sektörde Teşvik-i Sanayi Kanunundan yararlanan hiçbir işyeri bulunmamaktaydı³³⁴.

Denizli gibi dokumacılık sektöründe önemli bir ilde teşvik-i sanayi kanunundan yararlanacak kapasitede iş yerinin bulunmaması, Cumhuriyetin ilk yıllarında bütün iyi niyetli çabalara rağmen dokumacılık sektöründe istenilen canlanmanın görülememesinin bir göstergesi olarak kabul edilebilir. Bunun ana sebeplerinden birisi de Lozan Antlaşmasının yerli ürünleri korumaya yönelik tedbirlere imkan vermemesi idi. Nitekim Denizli mebusları Yusuf ve Haydar Rüştü Beyler daha 1926 yılında yerli ürünlerin, dolayısıyla da üreticilerin korunmaları için gümrük vergilerinin yükseltilmesi teklifini Büyük Millet Meclisine sunacak, fakat gerek maliye ve gerekse Ticaret Bakanlığı tarafından kendilerine Lozan Antlaşması gereğince bunun mümkün olmadığı cevabı verilecektir³³⁵. Bütün bu olumsuzluklara ilaveten 1929 yılında yaşanan dünya ekonomik buhranı da Türk üreticileri üzerinde etkisini hissettirmişti.

Lozan Anlaşması gereğince gümrük resimleri 5 yıl süre ile dondurulmuştu (Daha önce 1927 tarihli Teşvik'i Kanunu ile sanayi makineleri ithalatı gümrük vergisinden muaf tutulmuştu). Gümrüklerle ilgili kısıtlayıcı hükümlerinin 1929'da sona ermesi Türk hükümetlerini tedbirler almak hususunda serbest bırakmış, Ekim 1929'da yeni bir gümrük tarifesi yürürlüğe konulmuştur. Yeni tarife ile tarım makine, araç ve

³³³ Türkiye Cumhuriyeti Başvekalet Merkez İstatistik Müdüriyet-i Umumiyesi, (1928), 1927 Sanayi Sayımı, Ankara, s.83-89. ; Asuman Türkün Erendil, (1997) Yerel Olmanın Anlamı: Denizli Örneği, Adakentliyim, Yıl 3, Sayı. 9 (Şubat-Mart), s.99.

³³⁴T.C B. İ.U.M., 1927 Sanayi Sayımı, s. 83-89

³³⁵ B.C.A, 030, 10, 7, 42, 15.

gereçleri ithalatında gümrük bağışıklığı sağlanmış, öte yandan yerli üretim ve sanayi korumak amacıyla özellikle iplik ve kumaş, şeker, un ve diğer gıda maddeleri, deri ve ağaç mamulleri, çimento gibi maddelerin ithalatında yüklü gümrük vergileri getirilmiştir. Gümrük tarifeleri bu şekilde 1929'da % 50 oranında arttırıldı. Bu artış ile yerli sanayi korunduğu gibi Denizli dokumacılığı da himaye edilmiş, yerli üreticiler dış rekabetten korunarak dokumacılık canlandırılmıştı.

İşte yukarıda da belirttiğimiz gibi, 1918 sonrasında çeşitli sebeplerle durgunluk dönemine giren dokumacılık, alınan çeşitli tedbirler, özellikle de gümrük vergilerindeki yüksek oranda artışlar³³⁶ sayesinde yeniden canlanmaya başlamıştı. Nitekim 1939 yılı verilerine göre Türkiye'deki iplik ihtiyacının 1939'a kadar, 1930 yılındaki seviyesinin % 365'ine çıkması da tezgahların sürekli çalıştığı, dolayısıyla canlanmanın göstergesidir³³⁷.

Fakat işletme tipinde bariz bir değişiklik olmuş, özellikle artan üretimin getirdiği daha fazla hammadde ihtiyacını karşılayacak sermayesi olmayan eski ustalar, bundan yararlanan kapitalist bir tacire bağlanmıştı. Denizli'deki ustaların %98'i II. Dünya Harbi öncesinde tüccarlar tarafından istismar edilmişti. Girişimci tüccarlar eski ustalara gerekli maddeleri temin etmiş, böylece üretim biçim değiştirmekle beraber yeniden canlanmaya başlamıştı. Bu durum II. Dünya Savaşı'na kadar devam etmiş, 1940'dan sonra, dokumacılar tüccardan bağımsızlaşmaya başlamışlardır³³⁸. Bunun nedeni de iplik dağıtımının kooperatifler vasıtasıyla yapılması, karşılığında ise dokunan ürünlerin kooperatiflere teslim edilerek, onlar aracılığı ile satılması idi. 1933'te planlı ekonomiye geçilmesi de Denizli halkının büyük bir bölümünün yeniden tarihi mesleklerinde yoğunlaşmaya başlamalarının sebeplerindendir. Özellikle Babadağ gibi bölgelerde arazi yapısı zaten tarıma elverişli değildi ve şartlar bölge halkını adeta dokumacılıkla geçime zorluyordu. Bu yıllarda dokumacılık yavaş yavaş kendini toplarlarken, Denizli'de en fazla tezgâh merkez, Sarayköy, Babadağ, Buldan, Güney, Tavas'ta bulunmaktaydı³³⁹.

³³⁶ Yurt Ansiklopedisi Denizli maddesinde verilen bilgilere göre ; dokuma ürünlerinden alınan gümrük vergileri % 154, iplikten alınan vergiler ise % 124 oranında arttırılmış idi (Yurt Ansiklopedisi, s. 2164-2165). Buradaki bilgilerin yanlış olabileceği kanaatindeyiz. Zira 1930'lu yıllarda Türkiye ihtiyacı olan ipliğin % 40'dan fazlasını ithalat yoluyla karşılayabilmekte ve memleketimizdeki mevcut iplik fabrikaları ihtiyacı karşılamaya yetmemekte idi.

³³⁷ Cillov, (1949), s.78.

³³⁸ Cillov, (1949), s.44-45.

³³⁹ Kodal, (1996), s.132-133.

Fakat yeterli önlemlerin alınmaması nedeniyle, 1933 yılına kadar Denizli dokumacı bölgeleri, hiçbir sınırlamaya tabi tutulmadan imalatta bulunuyordu. Yerli ürünlerin korunmasına yönelik ithal ikameci sistemden yararlanarak bazı üreticiler bozuk kalitede malları piyasaya sürüyor, bu durum dokuma sanayinin daha da gelişmesine darbe vuruyordu. Ticaret Odası, Denizli ili dokumacılarını 1933 yılında kongreye davet etti. Bu kongrede “makineleşmemiş dokumacılığın” ilk defa belirli bir düzene tabi tutulması kararlaştırıldı ve bunun esasları tespit edildi. Ticaret Odası bu tarihten itibaren evlerde imal edilen dokumaların, satışa arz edilmeden önce oda teknisyenlerinin kontrolünden geçmesini şart koştu. Bu kontrolle 1942–1946 yıllarında standart mal imalinin teminine çalışıldıysa da sorunun tam anlamıyla çözülmesi uzun yıllar mümkün olamayacaktır. 1946 Nisanında kontrol masraflarını karşılamak üzere Ticaret Odalarının aldığı ücret Ekonomi Bakanlığı tarafından kaldırılınca, üretim standart tiplere uygun olmaktan yeniden uzaklaştı³⁴⁰.

Yukarıda bahsettiğimiz Ticaret Odası’na gelince; Osmanlı döneminde 1882 tarihinde çıkarılan bir emirle her vilayet ve livada birer ticaret odası kurulması istenmiş, daha sonra 1910 yılında Ticaret ve Sanayi Odaları Kanunu çıkarılmıştı³⁴¹. Cumhuriyet döneminde de 1924 yılında Ticaret ve Sanayi odaları Kanunu yeniden düzenlendi ve tüccar ve sanayicilere kayıt zorunluluğu getirildi. 1925-1926 yılı Devlet Salnamesinde Denizli merkezinde bir Ticaret Odası ve Ziraat Odası bulunduğu belirtilmektedir. Bunun yanında Çal Kazasında Çal Ticaret Odası ile diğer ilçeler Buldan, Çivril ve Sarayköy’de birer Ticaret ve Ziraat Odası vardı. Bu şekilde Denizli’de ticari hayatın yeni şartlara uygun olarak düzene girmesi ve canlanması arzu ediliyordu³⁴². 30 Mayıs 1926 tarihli bir bakanlar kururu kararı ile de Ticaret ve Sanayi Odasının idaresi altında olmak üzere Denizli’de bir Ticaret ve Zaire Borsası açılması kabul edilmişti³⁴³.

1935 yılına gelindiğinde, sayım sonuçlarına göre, Denizli nüfusunun %5,3’ü geçimini el dokumacılığından sağlamaktaydı ki, bu oran toplam 15.093 nüfusa karşılık geliyordu. Dokumacılıkla uğraşanların 4.915’i erkek, 10.178’i kadındı³⁴⁴. 1938 yılında ise 27–28 bin metre mal üretilebilecek seviyeye gelinmiş, 22.500 işçi ile her yıl 3.114.335 kilo pamuk ipliği ile 9.850 kilo ipek kullanılacak kapasiteye ulaşılmıştı.

³⁴⁰ Cillov, (1949), s.158.

³⁴¹ Cumhuriyet Döneminde Türkiye Ansiklopedisi, İletişim Yayınları, C.6, s.1568-1569.

³⁴² Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi, (1926), Matbaa-i Amire, İstanbul, s. 619.

³⁴³ B.C.A., 030, 18, 02, 119, 37, 20.

³⁴⁴ T.C. B. İ.U.M.,(1937), 1935 nüfus Sayımı, Ankara, s. 80.

1939-1940 döneminde Denizli’de 10.000 civarında el tezgâhının olması devlet himayesinin sonucu idi. Bu gelişme 1939–1946 döneminde daha da artacaktır. 1940’ların başında faal durumda bulunan 10.000 tezgâhın %90’ı ilçelerde üretimi sürdürmekteydi. Kapitalist üretim olarak adlandırılabilir, 10’dan fazla işçi çalıştıran atölye yada fabrika türü üretim hala çok az sayıda idi³⁴⁵.

1937’de Nazilli’de kurulan Sümerbank Basma Fabrikası ve 1953’te Denizli’de kurulacak olan, iplik ve daha sonraki yıllarda bez üretmeye başlayan fabrikalar bu dönemin en önemli kamu yatırımlarıydı. Bu fabrikalar el tezgâhında üretim yapan kişileri rekabet yönünden kötü etkilese de ilin toptan üretim kapasitesini arttırdı. Uzun vadede üreticiye katkıda bulunacak olanaklar yarattı. Dokuma fabrikalarının açılmasıyla dokumacılıkla uğraşan kişiler fabrikalarda çalışmaya başlamışlardı, Nazilli ve hatta Ereğli (Konya) dokuma fabrikası Denizli’den kalifiye eleman almıştı. Fakat Kayseri ve Konya’da açılan fabrikalar Denizli’ye uzak olduğu için işçi ihtiyacı Denizli bölgesi dokumacılığı üzerinde etki yapmamıştı. Ayrıca Nazilli şehrinde ve köylerindeki dokumacıların yetenekleri, genel olarak sınırlı olduğundan, asıl sanattan anlayan işçiler Denizli civarından ve özellikle Buldan’dan temin edilmişti. Gerçekten 1937 sonunda ve 1938 başlarında Denizli ilinden Nazilli’ye daha fazla kazanç elde etmek umuduyla kalfa ve bazı fakir ustalardan gidenler olmuştu. Fakat fabrikanın bulunduğu yerde sıtma hastalığının yaygın olması nedeniyle, bu işçi akımı sonradan durmuş ve gidenler tekrar eski işlerine dönmüşlerdi. Zaten sıtma hastalığı yüzünden Nazilli fabrikası da bir süre tam randımanla çalışmamıştı³⁴⁶.

Pamuk ipliği dokumacılığın temeli ve bel kemiğidir. Daha önce de belirttiğimiz gibi, 1872’ye kadar Türkiye’de el bükümü iplik kullanılmıştı. 1872 sonrası daha ince, sağlam, kaliteli ve ucuz olan fabrika ipliği kullanılmaya başlanmıştı. Bu iplikler genellikle yurt dışından ithal ediliyor; devlete ait bir, özel sektöre ait dokuz toplam 10 adet iplik fabrikası iplik ihtiyacının ancak küçük bir kısmını karşılayabiliyordu. 1930 yılında ipliğin %41’i dışarıdan alınıyordu. 1933-1940 yılları arasında devlet yatırımı olarak 4 yeni fabrika kurulduysa da ithal ipliğe olan ihtiyaç sürmüştür. Denizli’de, Türkiye’de olduğu gibi özellikle Japon, Hint ve Mısır ipliği yaygındı. 1929’dan sonra gümrük vergilerinin yükseltilmesi iplik fiyatlarını da arttırmışsa da dokuma fiyatlarına bu artış yansımamıştı. Hükümet dokumacıları korumak için 01.08.1936’dan itibaren

³⁴⁵ Erendil, (1997), s.99.

³⁴⁶ Cillov, (1949), s.149.

ipliğe azami fiyat tayin etmiş, ithalatı kolaylaştırmış ve iplik için serbest döviz vermişti. Fakat bu uygun şartlara ve ithalatın artmasına rağmen, piyasadaki iplik miktarı ihtiyacın altında kalmıştır. 1939'da savaş koşulları sebebiyle dünya piyasalarında yaşanan iplik sıkıntısı sebebiyle, Türkiye ihtiyacının ancak %14'ü dışarıdan karşılanabilmiştir³⁴⁷.

Denizli'de Dokumacılığın başlıca hammaddesi olan iplik sıkıntısını arşiv belgelerinden de izlemek mümkündür. Nitekim Kemal Atatürk imzalı, 26. 2.1937 tarihli bir belgede Denizli nüfusunun üçte ikisi dokumacılıkla uğraşan bir şehir olarak tanımlanıyor ve ipliğin bu şehre uzak mıntikalardan getirilmesinin bir çok zorluklara sebebiyet verdiği dile getiriliyordu. Üreticinin iplik ihtiyacını yerinde ve bol miktarda temin edebilmesi için şehrin ilk bankalarından olan Denizli İktisat Bankasına planlamanın dışında bulunmasına rağmen 5000 iğli bir iplik fabrikasını yeniden kurması izni verilmiştir. İktisat Vekâleti de bu isteği uygun bularak 12.02.1937 tarih ve 7214/1849 sayı ile İcra Vekilleri Heyetine (Bakanlar Kurulu) sunmuştur. Bakanlar Kurulu tarafından 26.02.1937 tarihinde teklif kabul edilmişse³⁴⁸ de ilde ihtiyaç duyulan iplik fabrikasının temeli ancak 1949'da atılabilmiş ve 1953 yılında Sümerbank İplik Fabrikası olarak faaliyete geçebilmiştir.

4.1.1.2. II. Dünya Savaşı yıllarında Denizli dokumacılığı

1939 yılı öncesinden itibaren dünyada harp koşullarının yaşandığını, bunun iplik piyasasında sıkıntıya, ithal ipliğe bağımlı olan Türkiye'de ise kıtlığa yol açtığını belirtmiştik. Nitekim, 1930 yılında ipliğin %41'i dışarıdan alınırken 1939'da ihtiyacın ancak %14'ü dışarıdan karşılanabilmişti³⁴⁹. Bu durumun sonucu olarak dokuma sanayi yerli ipliğe bağımlı hale gelmişti.

Yine savaş, devletin aldığı koruma önlemlerinin neticesi olarak 1929-1939 döneminde görülen canlanma ve işletmelerdeki gelişmeye de sekte vurmuştur. 1939 yılı öncesinde tüccar, ülke içinden sağladığı veya ithal ettiği ipliği serbestçe dokumacılara satabiliyordu Bu şekilde sermaye birikimi sağlayabilen tüccarlar dokuma atölyeleri kurmuş, birkaç kalfa çalıştırır hale gelmişti. Böylece işletmeler gelişme aşamasına girmişken iken II. Dünya Savaşı başlamıştır. 1940'tan sonra işletmelerin genişletilmesi faaliyetleri durmuştur. 1939 Harbine kadar kısmen de kendi adına çalışsa da genellikle

³⁴⁷ Cillov, (1949), s.77.

³⁴⁸ B.C.A., 030, 18, 01, 02, 72, 14, 16.

³⁴⁹ Cillov, (1949), s.78.

tüccar adına ve ona bağımlı olarak çalışan dokumacılar bu yıldan sonra bağımlılıktan genel anlamda kurtulabilmişlerdir. Bunun sebeplerinden biri 1940 yılında çıkan muamele vergisi kanunu, diğeri de iplik dağıtımının şahıslara ve kota uygulanarak yapılmasıdır³⁵⁰.

İplik sıkıntısının son derece artması, 15 Şubat 1941 tarih ve 195 sayılı kararla devletin iplik dağıtımını üstlenmesi ile sonuçlanmıştır. Adı geçen karara göre dağıtım, Ekonomi Bakanlığınca onaylanan kontenjan cetvelleri uyarınca veya il ve il merkezlerinde Yerli Mallar Pazarları, mağaza yada büroları tarafından, bunların bulunmadığı yerlerde Ziraat ve Halk Bankaları şubeleri marifetiyle veya Ekonomi Bakanlığı'nın bu işle görevlendireceği herhangi bir kurum eliyle yapılacaktır³⁵¹. Dağıtım şu kişilere yapılabiliyordu;

1-Küçük sanat erbabı dokumacılar

2-Kendinin ve ailesinin giyim ihtiyacını karşılamak için dokumacılık yapanlar

3-Ekonomi Bakanlığı'nın dokumacılığı teşvik için numune tezgâh dağıttığı yerler (Denizli'de bu şekilde tezgâh dağıtılmamıştır)

4-Cezaevinde dokumacılığı öğrenip, tahliyelerinden sonra tezgâh edinen, bir ay sonra ilgili makamlara başvuran kişiler (Denizli cezaevinde tezgâh yoktur).

1941'de Ekonomi Bakanlığı dağıtımına esas teşkil edilmek üzere dokumacıların tezgah adedini ve iplik ihtiyacını kooperatifler vasıtası ile tespit etti. Elde edilen sonuçlar Sümerbank'a bildirilmiş, Sümerbank dağıtımını yapmıştı. Fakat ustaların bir kısmının bu tarihte askerde bulunması, bir kısmının yeni vergi konulacağı endişesine kapılması vb. sebeplerle kayıt yaptırmaması, birçok gerçek dokumacının dağıtımdan yararlanamamasına yol açmıştır. Buna karşılık, dokumacı olmadığı, hatta evinde hiç dokuma tezgâhı bulunmadığı halde birçok kişi kayıt yaptırdığı için tevziattan yararlanmış, elde ettikleri iplikleri karaborsada satmışlardı.

³⁵⁰ Cillov, (1949), s.47-45.

³⁵¹ Cillov, (1949), s.82-83.

Bu durum ileride pek çok şikayete konu olacağı gibi, karaborsa faaliyetlerinin artmasının da nedenlerinden biri olacaktır³⁵².

Karaborsa ve dağıtımın yetersizliği sebepleriyle gelişen şikayetler üzerine devlet, önce kooperatif üyesi olmayanlara iplik dağıtımını yapılmaması kararını aldı. Daha sonra 02.05.1946 tarihinde çıkarılan 6296 sayılı yönetmelikle Sümerbank'a yalnız dâhilde imal edilen ve resen ithal ettiği ipliği dağıtması görevi verildi. Tüccar ise getirdiği ipliğin satışında serbest bırakıldı. Fakat bu durum da dokumacıların sorunlarını çözmemiş, savaş koşulları da ortadan kalktığı için 01.09.1948'de pamuk ipliği ve pamuklu dokuma tevzi ve satışı tümüyle serbest bırakılmıştır³⁵³.

1941 -1946'da, yani Sümerbank'ın iplik dağıtımının tek hâkimi olduğu dönemde Denizli ilindeki kooperatiflere bağlı tezgâh sahiplerine ayda ortalama 35 bin paket iplik dağıtılmıştı. Fakat mevcut 15 bin tezgâhın normal iplik ihtiyacı ayda 60 bin paketti yani ihtiyacın ancak % 58'i temin edilebilmişti. Bu durum dokumacıların ihtiyaçlarını karaborsadan karşılamalarının diğer nedenlerindendi. Denizli'nin iplik açığının bir kısmı bir el bükümü ipliklerle karşılanmıştır. Çürük ve kaba olan bu ipliğin bükümü ise pamuğun israfına yol açmıştı.

Sümerbank aracılığıyla iplik dağıtımını yapıldığı yıllarda dokumacı ailelere iki paket iplik verilmesi arşiv belgelerinde de yer almıştır. Denizli milletvekillerinin hazırlamış olduğu müşterek raporda iki paket ipliğin halkın çoğunun dokumacılıkla geçimini sağladığı Buldan ilçesi ve Babadağ nahiyesi için yeterli olmadığı, bu miktarın artırılması gerektiği yazılmaktaydı³⁵⁴.

Ekim 1946'daki duruma göre, Türkiye'de iplik tevziatından faydalanan 49.597 el tezgâhının %18,22'si (9038 tezgâh) Denizli'de üretim yapıyordu. Bunlar kooperatiflere kayıtlı 6.527 üyeye ait olup, Sümerbank'ın iplik kontenjanına dâhil olanlar idi. Halbuki Denizli'de iplik almayan daha 6000- 6500 tezgâhın bulunduğu tahmin edilmekteydi³⁵⁵. Yine anlaşıldığına göre 1941'den sonra tüm Türkiye'de dağıtılan ipliğin % 40'ı Denizli'ye verilmiştir ki bu oran İstatistik Genel Müdürlüğü'nün 1937 yılında yaptığı araştırma sonuçlarıyla da uyumludur. Araştırmaya göre 1937'de

³⁵² Cillov, (1949), s.82. 1944'ten sonra Sümerbank iplik kontenjan cetvelini hazırlamaya başladıysa da Ekonomi Bakanlığı'nın onayı gerekmekteydi (bk. Cillov, (1949), s.82-83).

³⁵³ Cillov, (1949), s.82-83.

³⁵⁴ B.C.A., 490, 01 / 841, 121, 1

³⁵⁵ Cillov, (1949), s.20, 95, 96

Türkiye genelinde tahmini üretilen 83 milyon metre karelik bezin % 37,3'si olan 31 milyon metrekare dokuma Denizli'de üretiliyordu.

1946 yılında bütün bölgede ev dışında dükkân ve atölyelerde çalışanların sayısı 20 idi. Bu sayının az olması vergi sistemi ile ilgiliydi. 2395 sayılı Kazanç Vergisi Kanununa göre evlerde el tezgâhları ile imalat yapanlar vergiden muaf tutuluyordu. Aynı kanuna göre; Tezgâhları dükkân veya atölyede olanlar veya pencere ve kapısı sokağa açılan evlerin önünde tezgah kuranlar da kazanç vergisi vermek zorundaydı. O zamana kadar genelde bu vergiler 5–10 lira olduğu için dokumacılar dükkân açmaktan çekinmezken, 1944 mali yılında 4665 sayılı Fevkalade Kazanç Vergisi Kanunu ile bu vergi 30–40 liraya yükselmiş, böylece atölye ve dükkânlar kapanarak tezgâhlar evlere taşınmıştı³⁵⁶.

4.1.1.3. Savaştan sonra Denizli'de dokumacılık

Nüfus İstatistiklerine göre 1945 yılında Denizli merkez ve çevresinde dokuma sektöründe çalışanların toplam sayısı 14.956 kişi idi. Bunların 6.631'i erkek 8.275'i kadındı³⁵⁷. Babadağ, Buldan, Kızılcabölük gibi kasabaların yanında Denizli civarındaki Göveçlik, Hallaçlar, Kadılar, Manastır, Sahran, Çakmak, Başkarcı ve Bereketler köyleri de genellikle dokumacılıkla geçimini sağlamaktaydı. Haluk Cillov'un verdiği bilgilere göre örneğin 769 nüfuslu Göveçlik'te 525 dokumacı, 222 dokuma tezgâhı olup, halkın %68'i dokumacı idi. Haftada ortalama 60 balya³⁵⁸ dokuma imal ediliyordu³⁵⁹. Cillov, 1949'a gelindiğinde ise Denizli'de dokumacılık sektöründe çalışanların sayısının aşağı yukarı 45.000'e ulaştığı tahmin etmektedir³⁶⁰. Fakat 1950 yılı nüfus istatistiklerinde toplam sanatkârların, mesleği belli olmayanlarla birlikte sayısı 35.000'dir. Bu durum da 45.000 sayısının fazla olduğunu söyleyebiliriz. Ancak evinde bir veya iki tezgahı bulunup, geçimini genellikle tarımdan sağlayan ve dokumacılı da aile ve çevresinin ihtiyaçlarını karşılamak için yapanların tarıma yazılmış olabileceği ihtimali de gözden uzak tutulmamalıdır.

1949 ilin dokumacılık konusundaki kapasitesinin bir neticesi olarak Denizli Bez fabrikasının temeli atıldı. Bu kurum 1953'te iplik üretimine başlamıştı. Sümerbank

³⁵⁶ Cillov, (1949), s.45.

³⁵⁷ T.C. B. İ. G. M., (1947), 1945 Yılı Genel Nüfus Sayımı, Ankara, s.262-263.

³⁵⁸ 1 balya=85 KG, 650 metre kare bez ihtiva etmektedir.

³⁵⁹ Cillov, (1949), s.33.

³⁶⁰ Cillov, (1949), s.20.

Denizli Bez Fabrikası 1960'lerden sonra ham bez üretimine de başlayarak bütünleşmiş tesis haline gelmiştir. Kurulduğunda 15.000 olan iş adedi, 1968 yılında arttırılarak 38.408'e çıkarılmış ve 504 adet dokuma tezgâhı daha ilave edilmişti.

1946'dan sonra gerek Türkiye iç siyaseti, gerekse Türkiye'nin ekonomi politikaları değişmiştir. 1950 yılında ilk defa serbest seçimlerle iktidar el değiştirmiş ve Demokrat Parti dönemi başlamıştır. Genel olarak liberal olarak adlandırılan Demokrat parti ekonomi politikaları daha çok alt yapı yatırımlarına yönelmiş, yapılan kara yolları üreticinin Pazar imkanlarını daha da arttırmıştı. Bunun yanında enerji alanında da önemli yatırımlara yapılarak giderek daha fazla il ve ilçenin enerji ihtiyacı karşılanmaya çalışılmıştı.

1950-1960 yılları arasındaki bu yatırımlar, 1960'dan sonra meyvesini vermeye başladı. 1960'lar sonrası Denizli'de elektriğin nispeten yaygın olarak kullanılmaya başlanmasıyla motorlu tezgâhlara geçilmiş, Bursa tipi tahta otomatik tezgâhlar bu yıllarda Denizli'deki demirci ustalarının katkılarıyla üretilmeye başlanmıştı. Bu durum üretim kapasitesinde büyük artışa neden olmuştu. Üretim kapasitesindeki artış ise pamuğa daha fazla oranda ihtiyaç ortaya çıkarmıştı. Bu ihtiyaçla birlikte ortaya çıkan pamuk ticareti; kurulan az sayıdaki çırçır fabrikası, bazı kişilerin sermayelerini birleştirerek kurdukları küçük ve orta büyüklükte dokuma fabrikaları, yine bazı tüccarların evlerde üretilen malları satın alarak çeşitli işlemlerden geçirmek suretiyle Anadolu'daki çeşitli illerde pazarlaması yoluyla kurulan ilişkiler sermaye birikiminin ilk nüvelerini oluşturmaktaydı. Sermaye bu dönemde daha çok iplik tüccarlarının ve üretilen malı pazarlayan üretici ve araçların elinde birikmekteydi. Üretim hala yoğun olarak ilçelerde aile işletmelerinde ve küçük atölyelerde yapılmaktaydı. Ancak pazarlama ilişkilerini sağlamlaştıran tüccar ve aracı şirketler Denizli'de yerleşerek üretimi buradan örgütlüyordu. Bu dönemde I. Beş Yıllık Kalkınma Planı hedefleri doğrultusunda devlet özel sektörü desteklemek ve üretimin ülke çapında yaygınlaşmasını sağlamak üzere teşvikler ve vergi indirimi gibi özendirici tedbirler de uygulamaktaydı. 1960'ların sonlarına gelindiğinde aile işletmeleri şeklindeki genel örgütlenmenin yanı sıra atölye yada fabrika türü işletmelerin sayısının da artmaya başladığı görülmekteydi.

1964 Sanayi ve İşyeri Sayımına göre (DİE) 10'dan fazla işçi çalıştıran 22 işyeri vardı. Bunların 14'ü dokuma alanında (yalnızca biri devlete ait-Sümerbank) ve ortalama

16–17 işçi çalışmaktaydı. 1965–1970 yılları arasında ilk büyük ölçekli özel dokuma fabrikaları açılmıştı. Sarayköy Pamuklu Sanayi 600 işçi, Akseller Pamuklu Mensucat 330 işçi, Denizli Basma ve Boyama Sanayi 300 işçi ile bunlardan bazıları idi³⁶¹.

Tablo 4.4. 1968-1973 yılları arasında iplik ve dokuma üretimi³⁶².

Yıllar	İplik Üretimi (Ton)	Dokuma Üretimi(Metre)
1968	4878	17.036.198
1969	5279	15.913.988
1970	5150	15.604.212
1971	5076	16.036.408
1972	5058	16.248.836

1970’li yıllar enflasyonun yüksek oranda arttığı, küçük üreticilerin iplik sermayesini sağlayamaz duruma geldiği yıllardır. Daha önceki dönemlerde iplik, bez ticareti yapan yada ham bezi bitmiş ürün haline getirerek yurt çapında pazarlayarak sermaye birikimi sağlamış olanlar bu dönemde üreticileri fason üretim ilişkileri içinde örgütlemeye başlamıştır. 1970’li yılların ilk yarısında daha önce bağımsız üretim yaparak pazarda malını tüccara kendi pazarlayan üreticilerin neredeyse tümü metre başına ücret alan fason üreticiler haline gelmişti. Daha önce Denizli’de yerleşen işverenler kimi zaman aynı ilçeden 100–300 kadar tezgâhı kendilerine bağlamakta ve aslında daha o dönemde mekâna yayılmış bir fabrika sistemini başlatmaktaydı. Bu ilişkiler ilçelerdeki üreticilerle olduğu gibi, Denizli’ye yerleşerek mahalle içlerinde üretim yapan aile yada küçük işletmeler için de geçerliydi. Bu dönemde birkaç ailenin sermayelerini birleştirerek bu tür şirketler kurulduğuna da şahit oluyoruz. Kurulan aile şirketleri uzun vadeli sanayi kredilerinden de yararlanıyorlardı. Böylece ulusal pazarda daha rahat mal satabilme olanaklarına da kavuşan şirketlerin sermaye birikimleri de yoğunlaşıyordu. Yine 1970’li yılların bir başka özelliği de çok ortaklı ve işçi şirketlerinin kurulmasıyla birlikte kente sermaye aktarımıydı³⁶³.

1973 Denizli il yıllığına göre; gerek ferdi teşebbüse, gerek kooperatiflere ait 17.321 tezgâh bulunmaktaydı. Bunların 2.486 adedi motorlu, 14.835 adedi el tezgâhı

³⁶¹ Erendil, (1997), s.100.

³⁶² T.C Denizli Valiliği, (1973), s. 180.

³⁶³ Erendil, (1997), s.100.

idi. Dokuma endüstrisinin mamulleri, astarlık, çeşitli dokuma, skoç, tülbentlik, tiğer, kanaviçe, çeşit ipekli, pike mendil, havlu ve çarşaf türleridir, üretim miktarları oldukça yüksekti. İlde “İktisadi Devlet Kuruluşu” olarak bir bez fabrikası vardı.

Denizli 1973–1981 yılları arasında kalkınma da öncelikli iller kapsamına alınmış bu dönemde gerçekleşen kamu yatırımlarının %88’i sanayinin gelişmesi için kullanılmıştı. Bu koşullar içinde 1979’da 10’dan fazla işçi çalıştıran şirket sayısı 97’ye yükselmişti. Bunların 22’si dokuma sektöründeydi. 10’dan az işçi çalıştıran işletmelerin sayısı 1980’de 2.044’tür. Bunlardan 643’ü 1 kişilik (%31,4) ,140’ı 2–9 kişilik (%8,6) işletmelerden oluşmaktaydı. 1980’de 10’un üzerinde işçi çalıştıran 69 işletme bulunmaktaydı. İlde en fazla işçi çalıştıran (%54) ve en fazla katma değeri yaratan dokuma sektörüydü(%47)³⁶⁴.

1970’li yıllardaki dokuma sanayinin örgütlenme biçimi küçük üreticilerin birikim olanaklarını kısıtlarken, sermayenin özellikle Denizli’ye yerleşerek şirketleşen bir takım kişilerin elinde toplanmasına yol açmıştı. Bu nedenle bu dönemin en önemli özelliği daha önce genelde daha homojen görünen ve kişiler arasında büyük bir farklılığa yol açmayan sermaye birikimi giderek belli ellerde toplanmaya başlamasıdır. Böylece 1980’den sonraki dönemde Denizli’nin içine girdiği sanayi atılımında bu kişiler öne çıkarak sermaye birikimlerini modern tesislerin kurulmasına sarf edeceklerdir. Diğer bir deyişle 80’ler sonrasında ilk atılımı gerçekleştirenlerin çoğunluğu bu dönemde belirlenmişti. Kısaca 1970’li yıllar üretimin her aşamasını çok iyi öğrenen üreticilerin; üretim ve emek örgütlenmesinde ve pazarlamada uzmanlaştığı, bilgi ve beceri kazandığı, girişimciliğin pekiştiği bir dönem olmuştu. 1997 yılında en büyük (500’den fazla işçi çalıştıran) 8 şirketten 4’ü bu dönemde kurulmuştu. Daha önce bahsedilen sermaye birleşimine giden aile grupları 1980 sonrasında ayrılarak kendi aile şirketlerini kuracaklar ve Denizli’nin en büyük şirketleri haline geleceklerdir³⁶⁵.

Türkiye’nin yüksek enflasyonla tanıştığı 1975–1990 yılları arasında tüccarlar ilk defa dokumacının küçük birikimi olan sermayeyi de kullanmaya başlamışlardı. Örneğin Babadağ’da dokumacılar tüccarlardan, Salı günü kurulan pazardan ihtiyaçlarını karşılayabilecekleri kadar para alırlar, geri kalan paralarını tüccara bırakırlardı. Tüccar da bu zahmetsiz fonla sermayesini daha da geliştirdi. Özellikle 1980’li yıllardan

³⁶⁴ Erendil, (1997), s.101.

³⁶⁵ Erendil, (1997), s.101.

itibaren ilçelerden Denizli Merkeze yoğun göç hareketi baş gösterdi. Babadağlı tüccarlar daha geniş pazarlara ulaşmak, bazı dokumacılar da tezgâh sayısını arttırmak, tüccar olmak, iş bulmak için Denizli'ye göç ettiler. 1980 yılında 200 hanenin Denizli'ye göç ettiği söylenmekteydi. Fakat bunların küçük bir kısmı istediği başarıya ulaşabildi. Geri kalanların bir kısmı da fason üretime devam etti. Bazıları tezgâhlarıyla birlikte göç ettiyse de başarılı olanlar azdı³⁶⁶.

4.1.1.4. Denizli dokumacılığında kooperatifler

Dokumacılık konusuyla ilgili olarak üzerinde durulması gereken bir konuda kooperatifçilik faaliyetleridir. Ülkemizde kooperatifçilik 1933'ten sonra gelişme göstermeye başlamıştı. Yurt dışında çok zamandan beri kooperatiflerin olmasına rağmen, Türk dokumacılarının kooperatif kuramamalarının sebebi; müteşebbise tabi bulunmaları, özellikle de en ufak sermayeden bile mahrum olmalarıydı. 1929'da yaşanan ve bütün dünyayı etkileyen ekonomik buhranın Türkiye'ye yansımaları sonrasında rekabet karşısında yalnız başına ve aciz kalan küçük sanayici birleşmek ihtiyacı duymuştu³⁶⁷.

15 Şubat 1935'te Kale bucağında ilk 'Dokumacılar Kooperatifi' faaliyete girmişti. 1939 tarihinde 153 üyesi ve 7880 lira sermayesi vardı. 17 Mayıs 1935'te Babadağ'da kurulan dokuma kooperatifinin ise 53 üyesi ile 13.360 lira sermayesi vardı. 1939'da Denizli'de, Buldan'da ve Kızılcabölük'te kooperatifler kurulmuştu. Denizli Dokuma Kooperatifi'nin 150 üyesi ve 1.500 lira sermayesi, Buldan Kooperatifi'nin 400 üyesi ve 3.500 lira sermayesi, Kızılcabölük kooperatifi'nin ise 200 üyesi ve 1.500 lira sermayesi vardı³⁶⁸.

Kooperatiflerin amacı; ipliği müşterek olarak temin etmek, ortaklara dağıtmak ve mamulleri tek elden satmaktır. Böylece tacirlere bağlı kalınmayacaktı. Kooperatiflerin öncelikle üyelerinden 5–10 Lira katılım paylarının taksitlerini tahsil etmeleri, nakit para temin etmeleri gerekiyordu. Fakat üyelerin taksitleri bile ödeyebilecek tasarrufları yoktu. Bu yüzden iplik temini aksamaktaydı. Hatta Denizli, Buldan, Kızılcabölük kooperatifleri bu sahada faaliyette bulunamamışlardı. Babadağ ve

³⁶⁶ Akbaş T. T. (2000). Sosyo-Kültürel Değerlerin Sanayi Kalkınmasındaki Etkileri Açısından Babadağ Örneği, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Gebze İleri Teknoloji Enstitüsü, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gebze, s.35.

³⁶⁷ Cillov, (1949), s.89-90.

³⁶⁸ Cillov, (1949), s.90-91.

Kale kooperatifleri ise diğerlerine göre nispeten daha başarılı olmuştu. Babadağ kooperatifi üyelerine iplik temin etmiş, İstanbul'da satış şubesi açmış, fakat 3 yıl sonra sermayesizlik nedeniyle kapanmıştı. Kale kooperatifinin faaliyetleri daha verimli olmuş, kuruluşun ilk yıllarında 115.321 lira değerinde iplik, 475.278 metre bez satmış, 116.082 liralık boya almış, üyelerine 3279 top iplik dağıtmış, 1935 bilânçosuna göre 2317 lira kâr etmiş, bunun %65'ini ortaklarına dağıtmıştı. Fakat tüccarlarla rekabet edecek sermayeyi toplayamamıştı³⁶⁹.

II. Dünya Savaşı başladıktan sonra savaşa katılıp katılmayacağımızın tereddüdü fiyatları bir müddet arttırmamıştı. 1940 Ekiminden sonra ise iplik ve pamuklu mensucat fiyatlarının sürekli yükselmesi neticesinde, 1941 yılı Ocak ayında hükümet önemli bir karar almıştı. Daha öncede belirttiğimiz gibi Milli Koruma Kanunu'nu 8.maddesine dayanarak Türkiye'de Sümerbank yada özel fabrikalarda üretilecek yada ithal edilecek her türlü pamuk ipliğinin alım satım yetkisi Ekonomi Bakanlığı'na verilmişti. Dokumacılara iplik dağıtımının iyi bir şekilde yapılabilmesi için de dokumacı kooperatiflerinin kurulması teşvik edilmişti. Buna bağlı olarak Denizli'de önceden var olan beş kooperatife ek olarak on iki kooperatif daha kurulmuştu. 1939 öncesi kurulan kooperatifler devlet tarafından kurulan kooperatiflerin statülerine dâhil edilmişti³⁷⁰.

Yeni kurulan kooperatifler “Ortaklarının mesleki ihtiyaçlarını teşkil eden her türlü hammaddeleri temin etmek, diğer taraftan ortakları tarafından imal olunan eşyayı satmak ve bu eşyanın elverişli bir şekilde sürümünü temin etmek maksadıyla iç ve dış piyasalarda pazarlar aramak, ihtiyaç ve imkânlar nispetinde fiyat ve tevzi bakımından piyasada düzenleyicilik vazifesini yapmak, ortak malların kalitesini ıslah ve standardize etmek, dokumacılığın inkişafı için icap eden makineleri ve malzemeyi temin etmek, müşterek imalathaneler açmak, ortaklarının yaşama şartlarını ve hayat seviyelerini yükseltmeye çalışmak ve nihayet ortaklarına teslim ettikleri mal nispetinde ve kooperatifin mali imkânları çerçevesinde avanslar vermek için kurulmuş ticari teşekküllerdi (Denizli Dokumacılar Küçük Sanat Kooperatifin Esas Mukavelenamesi, İzmir, madde 2) ³⁷¹”.

Üyeler hammaddeleri kooperatiftan alacak, kooperatif aracılığıyla satacak, iki paket ipliği kendi ve ailesi için alıkoyabilecekti. Her kooperatifin sermayesi değişik

³⁶⁹ Cillov, (1949), s.90-91.

³⁷⁰ Cillov, (1949), s.92-93.

³⁷¹ Cillov, (1949), s.92-93.

olup, ortakların taahhüt ettiği hisse tutarından ibaretti. Her ortak kooperatife girerken irsalat vasıta veya miktarına göre sermaye hissesi taahhüde ve bunun dörtte birini peşin olarak ödemeye mecburdu.

1946 yılının Ekim ayı verilerine göre; Denizli'deki kooperatiflere kayıtlı 6527 üyenin 9038 tezgâhı vardı. Bunlar Türkiye'de mevcut kooperatiflere kayıtlı 49.597 tezgâhın %18,22'sini teşkil ediyordu. Sümerbank'ın Türkiye genelinde dağıttığı iplik toplamın %40'ı Denizli'deki kooperatiflere veriliyordu. Çünkü Denizli'de tezgâhlar sürekli çalışıyor ve tezgah başına diğer bölgelere göre daha çok iplik ihtiyacı ortaya çıkıyordu³⁷².

İnanç Dergisi'nde genellikle Nihat Bayraktar'ın yazdığı dokumacılıkla ilgili yazılara göre Denizli ilinde 1937 yılında beş adet kooperatif kurulmuştu. 14 adet de dokumacılık esnafı kurumu vardı. Boyahane sayısı 10'dan fazla olmasına rağmen, bu sayı ihtiyaca yeterli gelmemekteydi. Dokunan mallar arasında ipekli, iplikli karyola örtüleri, yorgan, yatak çarşafı, masa, sofrası, pencere perdelikleri, yün ve ipekli elbiselik kumaş, reçine, zifir, dok, kaput bezi, astar, havlu, peşkir, hamam takımları, mendil, boyun bağı ve emsali kumaşlar yer almaktaydı³⁷³.

Tablo 4.5. 1943 yılında Denizli'de mevcut dokuma kooperatifleri³⁷⁴

Kooperatifin Adı	Ortak Adedi	Tezgah Adedi
Acıpayam Dokumacılar Kooperatifi	68	68
Babadağ Dokumacılar Kooperatifi	1390	1835
Babadağ Köylüleri Kooperatifi	208	228
Çal-Bekilli Dokuma Kooperatifi	57	58
(1) Nolu Buldan Dokuma Kooperatifi	1276	2144
(2) Nolu Buldan Dokuma Kooperatifi	207	254
Burhaniye Dokuma Kooperatifi	20	20

Devamı arkada

³⁷² Cillov, (1949), s.92-93.

³⁷³ Bayraktar N. (1937). Denizli'de Sanayi Vaziyet, İnanç Dergisi, Sayı. Eylül, s.5-6.

³⁷⁴ Atlı K. (1943). Denizli Vilayeti Dokumacılar Küçük Sanat Kooperatifleri ve Birlik Kooperatifi Kooperatifçilik Hareketleri, İnanç Dergisi, Birinci Teşrin, s.27-28.

Denizli Dokuma Kooperatifi	831	831
Güney Dokumacılar Kooperatifi	144	203
Göveçlik Dokumacılar Kooperatifi	156	156
Kale-Çulhalar Dokuma Kooperatifi	410	453
Kale Dokumacılar Kooperatifi	353	383
Hisar Dokumacılar Kooperatifi	184	253
Karahisar Dokuma Kooperatifi	245	223
Kızılcabölük Dokumacılar Kooperatifi	1085	1164
Tavas Dokuma Kooperatifi	612	612
Vakıfköy Dokuma Kooperatifi	85	84
TOPLAM	7331	8971

Tablo 4.5’de görüldüğü gibi 1943 yılında iplik kontenjanına dâhil 8971 faal tezgâh ve 7331 ortak vardır. Bunlar haricinde yani iplik kontenjanı haricinde kalan 2600 dokumacı daha mevcuttu. Tezgâh sayısı 10.000’i bulmaktaydı. Yaklaşık 30.000 işçi çalışmaktaydı. Dokumacı ve işçi sayısı vilayet nüfusunun üçte birini oluşturmaktaydı. Birlik kooperatifine dâhil kooperatiflerin bir yılda ürettikleri muhtelif dokumalarının uzunluğu 15 milyon metre ve kıymeti 1 milyon lirayı bulmaktaydı³⁷⁵.

Yine İnanç Dergisindeki, Kemal Atlı’nın verdiği bilgilere göre 1935–1940 yılları arasında vilayetin muhtelif yerlerinde 17 dokumacılık küçük sanat kooperatifi kurulmuştu. 1942 yılı Haziran ayında Denizli’de (Mahdut mesuliyetli) Garbi Anadolu Dokumacılar Küçük Sanat Kooperatifi kuruldu. Kooperatif Denizli mebusu ve Ticaret vekili Behçet Uz tarafından 30 Temmuz 1942 yılında açılmıştı. 17 dokuma kooperatifi bu kuruluşa dâhil olmuştur. Tüm Batı Anadolu ölçüsünde büyümesi düşünülen kuruluş, II. Dünya Savaşı nedeniyle yalnız vilayet dâhilinde çalışmalarını sürdürebilmiştir.

“Garbi Anadolu Dokumacılar Küçük Sanat Kooperatifleri Birlik Kooperatifi”nin amaçları şöyle açıklanıyordu ; “ Denizli vilayetinde kurulmuş olan

³⁷⁵ Atlı, (1943), s.28.

Dokumacı kooperatiflerinin ihtiyaçlarını toptan tedarik etmek ve mamul mallarını da imkân nispetinde tüketiciye kadar giderek satmak maksadı ile merkezi Denizli olmak üzere en az 20.000 TL sermaye ile teşkiline başlanan Garbi Anadolu Dokumacılar Küçük Sanat Kooperatifleri Birlik Kooperatifi'nin Ticaret Vekilliğinin 30.04.1942 tarihli ve 6/2877 sayılı tezkeresiyle gönderilen esas mukavelenamesi İcra Vekilleri Heyetince 16 Mayıs 1942 tarihinde tetkik edilerek; Ticaret Kanununun 479. maddesine tevfikân adı geçen Birlik Kooperatifinin kurulmasına izin verilmesi kabul olunmuştur³⁷⁶.

Garbi Anadolu Dokumacılar Küçük Sanat Kooperatifleri Birlik Kooperatifi, 1942 yılında 30 yıl süre için kurulmuş olmasına rağmen, yönetimdeki aksaklıklar, sermaye yetersizliği, kooperatiflerden kaynaklanan sorunlar yüzünden 1946 yılının Temmuz ayında kapanmıştır.

Arşiv belgelerinden, Denizli ve çevresinde kurulan diğer dokuma kooperatifleriyle ilgili bilgilere de ulaşabilmekteyiz. Buna göre kooperatiflerin adları merkezleri, kaç yıl süre ile kuruldukları, sermayeleri, hangi tarihte kuruldukları hakkındaki bilgileri görebilmekteyiz.

Tablo 4.6. Denizli ve çevresinde kurulan diğer kooperatifler³⁷⁷.

Kooperatifin adı	Merkezi	Kaç yıl süre için kurulduğu	Sermayesi	Kuruluş tarihi
Denizli İstihlak Kooperatifi ³⁷⁸	Denizli	15 sene	1000 TL	1933
Kale İstihlak Kooperatifi	Kale Nahiyesi	21 sene	1000 TL	1934
Denizli Dokumacılık Kooperatifi	Denizli	21 sene	1500 TL	1936
Babadağ Köylü Dokumacılar Kooperatifi	Babadağ nahiyesi	30 sene	1500 TL	1941

Devamı arkada

³⁷⁶ B.C.A., 030, 18, 01, 02, 98, 11, 5.

³⁷⁷ B.C.A., 030, 18, 01, 02, 34, 15, 4 ; B.C.A., 030, 18, 01, 02, 49, 79, 9; B.C.A., 030, 18, 01, 02, 70, 93, 19; B.C.A., 030, 10, 168, 166, 13; B.C.A., 030, 18, 01, 02, 96, 89, 6; B.C.A., 030, 18, 01, 02, 94, 16,1; B.C.A., 030, 18, 01, 02, 95, 45, 1; B.C.A., 030, 18, 01, 02, 97, 115, 10; B.C.A., 030, 18, 01, 114, 59,11; B.C.A., 030, 18, 01, 02, 122, 26, 19; B.C.A., 030, 18, 01, 02, 122, 26, 16; B.C.A., 030, 18, 01, 02, 125, 15, 11; B.C.A., 030, 18, 01, 02, 125, 25, 20; B.C.A., 030, 18, 01, 02, 125, 26, 1.

Tavas-Karahisar Köyü Dokumacılar kooperatifi	Tavas kazasına bağlı Karahisar köyü	31 sene	4000 TL	1941
Göveçlik Köyü Dokuma Kooperatifi	Denizli vilayetinin Göveçlik köyü	30 sene	1500 TL	1941
Manastır köyü Dokumacılar Küçük Sanat Kooperatifi	Denizli merkez kazasına bağlı Manastır köyü	-	1000 TL	1942
Bekilli köyü iplik bükümü, dokuma ve halıcı küçük sanat kooperatifi şirketi	Çal kazasına bağlı Bekilli köyü	31 sene	1000 TL	1942
Karacasu köylü Dokumacılar Küçük Sanat Kooperatifi	Denizli ilinin Eymir Köyü	30 sene	1400 TL	1947
Denizli I nolu Dokumacılar Küçük Sanat Kooperatifi	Denizli	30 sene	2500 TL	1950
Denizli Merkez Dokumacılar Küçük Sanat Kooperatifi	Denizli	30 sene	2500 TL	1950
Denizli Saruhan Köyü Dokumacılar Küçük Sanat Kooperatifi	Denizli ilinin Saruhan Köyü	30 sene	1000 TL	1951
Vakıflar Köyü Dokumacılar Küçük Sanat Kooperatifi	Tavas ilçesinin Vakıflar köyü	30 sene	1050 TL	1951
İsabey Dokumacılar Küçük Sanat Kooperatifi	Çal ilçesinin İsabey köyü	30 sene	1000 TL	1951

Denizli'deki kooperatifleşme hareketleri Türkiye'deki diğer kooperatiflere örnek teşkil etmiştir.

4.2.1.5. Dokumanın aşamaları

Dokuma sektörünün birinci aşamasını meydana getiren, temel sanayi kollarından biri olan çırçır sanayinde üretim yapan kuruluşlar çekirdekli pamuğu, çekirdeğinden (çiğit) ve elyafından ayıran tesislerdir. Bazı işlemlerden geçtikten sonra pamuk çekirdeği bitkisel yağ fabrikalarına, çekirdekten ayrılan elyaf ise, iplik haline getirilmek üzere iplik fabrikalarına gönderilmektedirler. Her ne kadar Kemal Şakir'in kitabında ve 1925-1926 yılına ait devlet salnamelerinde çırçır fabrikalarından bahsedilmiş olsa da, Denizli'de motor gücüyle çalışan ilk büyük çırçır fabrikası 1950 yılında bir kooperatif

işletmesi olarak kurulmuştu. 1962 ve 1968’de özel sektör tarafından iki çırçır fabrikası daha üretime başlamıştı. Diğer çırçır fabrikaları 1974, 1977 ve 1985’te faaliyete başlamışlardı. Çırçır fabrikaları mevsimlik olarak çalışmaktaydı. Pamuk toplama mevsimi olan Eylül ayında üretime başlayan çırçır fabrikaları, çalışmalarını Şubat ve Mart ayına kadar sürdürmekteydiler³⁷⁹.

Dokuma sanayi kolundaki üretim birimleri örgütlü ve örgütlenmemiş sektör olarak iki gruba ayrılır. Örgütlü sektör içerisinde kamu kuruluşları ve çok büyük tesisler yer almakla birlikte bunlar, dünyadaki teknolojik gelişmeleri izleyen ve uygulayan işletmelerdir. Örgütlenmemiş sektör ise atölye tipi tesislerden oluşur. Pazarda özel bir talebi bulunan havlu ve çarşaflık ile ham bez dokuyan orta ölçekli tesislerdir. Bir bölümü de başkaları için fason üretim yaparken çözü, haşıl, kasarılama gibi dokuma öncesi işlemleri de ayrı tesislerde yaptırmaktadırlar. Denizli’deki dokuma sanayinin büyük bölümünü örgütlenmemiş sektör oluştururdu, örgütlü sektördeki tesis sayısı son derece sınırlıydı. Dokumacılık 1950’den önce geleneksel el sanatı şeklinde sürerken, 1950’li yıllardan sonra asıl önemli sanayi kuruluşları kurulmaya başladı. 1950–1970 yılları arasında ise sanayinin kurulması için gerekli olan sermaye ve teknoloji birikiminin sağlanması ve 1973 yılında Denizli’nin “Kalkınmada Öncelikli İller” kapsamına alınmasıyla devlet teşviklerinin artması sonucu dokumacılık gelişmiş, 1970–1980 yılları arasında Denizli’de çok sayıda dokuma tesisi kurulmuştu³⁸⁰.

Dokunmuş ya da örülmüş ham kumaşın gerek görünümünü ve gerekse kullanımını geliştirmek amacıyla gerçekleştirilen işlemlere genel olarak terbiye işlemi denilmektedir. Tekstil terbiyesi yapan kuruluşlara gelen ham kumaş kontrolden geçirilir, üzerindeki iplik ve lifler temizlenir. Dokumadan önce nişasta ile haşıllanan kumaşın haşılı sökülür ve mat renkte olan kumaş kimyasal maddelerle beyazlaştırılmaktadır. Kasarılama ise merserize kumaşa parlaklık kazandırma işlemidir. Boya ve baskı işlemi yapan kuruluşlar, terbiye işleminden geçen kumaşları boyayan, baskı uygulayan tesislerdir. Apre ise kumaşa çekmezlik, su geçirmezlik, buruşmazlık, yanmazlık kazandırılması gibi kumaşın niteliğini ya da görünümünü değiştirme işlemidir. Denizli’de ilk boya fabrikası 1965’te açılmıştı. 1973’te de Denizli Basma ve Boya Sanayi Fabrikası (Denizli’nin bu alandaki en büyük kuruluşu) açılmıştı. Yakın zamana kadar Denizli’deki boya, baskı ve terbiye tesisleri genellikle fason çalışan, entegre

³⁷⁹ Mutluer, (1995), s.92.

³⁸⁰ Mutluer, (1995), s.94-96.

olmayan tesisler idi ve sayıları azdı. Denizli'deki evlerde iplik boyayan çok sayıda aile şirketi vardı³⁸¹.

4.1.1.6. Denizli dokumacılığında sosyal yapı açısından Babadağ ve Buldan örnekleri

Dokumacılık yoğun emek ve zaman isteyen bir faaliyettir. Dokumacılıkta ailenin tüm fertleri çalışırdı. Dokumacılıkta ustanın en büyük yardımcısı, karısı ve çocukları idi. Bazı yerlerde tezgâhları tamamen kadınlar çalıştırmaktaydılar. Erkekler sanatın hazırlayıcı işleri, hammadde temini ve satışla ilgilenirdi. Bazı çocuklar okula gönderilmemekte, bazıları okuldan sonra kalan zamanlarda özellikle atıcılık, ipliğin masuraya sarılması gibi işler yapmakta, bazıları ise bizzat tezgâh başına geçmekteydiler. Çalışma süreleri en az sekiz saatti. Bazı yerlerde günlük çalışma süresi 10, 12, 14 saate kadar çıkabilmekteydi. Çalışma yerleri genellikle rutubetli ortamlardı. Bunun nedeni ise pamuk ipliğinin kuru ortamda dokunduğunda kopmasıydı. İpliğin kopmaması için dokumacılık sıhhi olmayan koşullarda yapılır ve dokumacılarda tüberküloz, romatizma, bronşit, astım, öksürük gibi hastalıklar görülürdü³⁸².

Dokumacılık genellikle babadan öğrenilirdi. Bunun yanında çırak, kalfa olarak yetişip usta olanlar da vardı. Dokumacılıkta bir el tezgahını bir kişi idare ederken, otomatik tezgahlarda bir kişi 4-5 tezgahı aynı anda idare edebiliyordu. Dokumacılar daha çok aile fertleriyle çalışırlar, çok nadir olarak yabancı işçi tutarlardı. Denizli bölgesinde işçi tutanların oranı %10'du. İşçilerin en çok istihdam edildiği yer ise Buldan'dı³⁸³.

El tezgâhı ve yarı otomatik tezgâhlar döneminde, dokumacının evinde, ailenin kalabalık oluşu ve sermayeye göre, 1-2 ve daha fazla tezgâh olurdu. Motorlu tezgâhlara geçildikten sonra dört ve daha fazla tezgâh sahibi tüccarlığa adım atmış sayılırdı. Tezgâhlarla ilgili her türlü gider dokumacıya aitti.

Motorlu yarı otomatik tezgâhların devreye girmesi ürün kalitesi ve çeşitliliğini arttırmıştı. 1970'lerin ortalarında ham bez üretimi ve yüksek enflasyonla tanışılmıştı. Sermayesi az olan, 1-2 tezgâha sahip olan ve az çalışan dokumacılar tüccara teslim

³⁸¹ Mutluer, (1995), s.98-99.

³⁸² Cillov, (1949), s.124.

³⁸³ Cillov, (1949), s.48.

olmuştur. Bu surette üretici hammadde alımından satışa kadar zorluklardan kurtulduğunu düşünmekteydi. Ayrıca bu yıllar artık tüketici alışkanlıklarının da yavaş yavaş değiştiği yıllardı³⁸⁴.

Denizli'deki dokuma faaliyetlerini anlamak için yurt çapında dokumacılığıyla ün salmış olan Babadağ ve Buldan ilçelerini ekonomik ve kültürel yönleriyle incelemek gerekir. Bu iki ilçe arasında sürekli bir rekabet var olmuştur.

4.1.1.6.1. Babadağ dokumacılığı

Babadağ eğimli bir arazi üzerinde kurulduğundan ziraat sahası yok denecek kadar azdı. Babadağ insanı çetin doğa koşulları ile mücadele ederken, dokumacılıkla uğraşmış, ortaya mücadelecisi, çalışkan, uyumlu, hoşgörülü, dürüst, ticaret ufku geniş insan tipi çıkmıştı. Ailede herkes nöbetleşe tezgâhta çalışır ve dokuma tezgâhı günde 16 saat açık tutulurdu³⁸⁵.

İnanç Dergisi'ne göre Babadağ'da dokumacılık kasabanın kurulmasıyla başlamıştı. İlçeye bağlı Hisarköy'de antik devirlere ait dokumacılık tesisatı ve malzemeye rastlanmıştı. Eğimli ve müsait olmayan arazi şartları halkı tarım dışı alanlarda geçinmeye zorluyordu. Bölge ulaşım açısından da ana yollara uzak bulunmaktaydı. Babadağ'da oturan halk adeta tarihi bir geçmişi de bulunan dokumacılık yapmaktan başka şansa sahip değildi.

Dokumacılık halkın yaşamıyla da özdeşleşmişti. Çalışkan Babadağ insanı zamanının büyük kısmını tezgâh başında geçirmekteydi. Ayrıca tezgâh sesinden birbirlerini duyamadıkları için bağırarak konuşmayı alışkanlık haline getirmişlerdi. Bu alışkanlıkları günümüzde de devam etmektedir.

Babadağlıların zamanlarının çoğunu tezgah başında geçirmeleriyle ilgili sözler:

- “Ne pazarımız; var ha bire doku. Ne salımız var; ha bire doku. Evin reisi Cuma'ya gider ha bire doku. Evin reisi Cuma'dan gelecek de, yemek yenecek, aç aç; ha bire doku...”

³⁸⁴ Akbaş, (2000), s.32.

³⁸⁵ Ödel H. (1999). Denizli'de Tekstil Sanayi ve Geleneksel Tekstil Üretim Merkezleri, Buldan, Babadağ, Tavas- Kızılcabölük (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, s.57.

- Babadağ'da “tefeye sinek konmaz” denir. Nasıl konsun? Hiç durmaz ki tezgâhları.

- Dokumacı tavuğuna kışt, köpeğine hoş dediği an işinden olur, bu iş süreklilik ister”³⁸⁶.

Dokumacılığın diğer bir boyutu ise Babadağ'daki işletme biçimi hane içi emek sömürüsüne dayanmasıydı. Babadağlının tarlası yoktu, zaten olsa da tarla işi yapamazdı. Dokumacılıkta kriz yaşandığı dönemlerde yaşadıkları durumun kötülüğünü anlatmak için “ öyle bir kesat dönem oldu ki dokumacılar pamuğa indiler” şeklinde söz ederlerdi. Pamuk toplamaya inmeyi Babadağlılar küçük düşürücü, aşağılayıcı bir iş olarak görmekteydiler. Çünkü Babadağ sosyal yaşam bakımından büyük şehirler gibiydi. Babadağlıların yaşamı aynı büyüklükte olup, ziraatla uğraşan yerlere göre lükse ve canlılığa sahipti.

940'lı ve 1950'li yıllar, Babadağ'ın sosyal yaşantısı bakımından altın dönemi olarak nitelendirilir. 1960'lı yılların başına kadar Babadağlı dokumacılar gün ağarmadan tezgâh başına geçerler, kadınlar, çocuklar çalışırlardı. Arada elindeki işi bırakıp babalarından azar işitmesinler diye nineler torunlarına içi peynirli ve helvalı yufka dürümü götürürler; “hadi oğul (kızım) biyo (bir defa) ısır, onyo (on defa) halkaya asıl, elini tutma, canını sıkma diyerek moral verirlerdi.

Babadağlılar daimi işçiye ihtiyaç duydukları için kızları okula göndermezler, oğullarını da 16–19 yaşlarında evlendirerek yeni gelini üretime katkı sağlayacak eleman olarak görürlerdi. Tezgâhların boş kalmaması için hasta yanında fazla durulmaz, ölen olursa yakın komşularının tamamı sağdan ve soldan on komşuya kadar tezgâhlardan çıkılır, dokuma tezgâhı Pazar ve cenaze dışında durdurulmazdı. Çünkü dokumacı çalıştığı sürece vardı³⁸⁷.

Babadağ'daki çalışma ahlakı dini kökenli değil, fabrika ve ücret disipliniyle alakalıydı. Üretim faaliyetleri sosyal yaşamı düzenlediği için Babadağlılar arasında sosyal bağlar güçlüydü. Kolektif davranış eğilimi gösteren, sosyal örgütlenmeler görülürdü. Erkekler yaylak yerlerde mescitlerde, kasabada odalarda sohbet ederlerdi.

³⁸⁶ Özüğürlü M. (2001). Küresel Denizli Fabrikasının Kökenleri, Türk Sosyal Bilimler Derneği, Küreselleşme Emek Süreçleri ve Yapısal Uyum (7. Ulusal Sosyal Bilimler Kongresi) ,İmge Yayıncılık, Ankara, s.375.

³⁸⁷ Özüğürlü, (2001), s.375-379.

Kasabadaki varlıklı kişilerin sülalelerin kendi adlarıyla anılan odalarında akşam namazından yatıya kadar sohbet edilirdi. Anadolu'yu gezen dokumacıların anlattıkları, meslek ve ticaret hayatı (ahlakı) ticaretin kolay-zor yönleri anlatılırdı. Bu yönüyle odalar birer ticaret mektebi gibiydi. 19. yüzyıldan devralınan bu gelenek 1930'lu yıllarda önemini kaybetmiş, 1940'lı yıllarda -yerini tutmasa da- kahvehanelere bırakmıştı. Kasabada yarenlik geceleri adı verilen haftada bir kez - Pazar geceleri - erkekler arasında yapılan sohbet devam etmişti.

Babadağlılar için tezgâhları, üretiminin devamlılığı için, çok önemliydi. Yukarıda açıkladığımız gibi Babadağlı tezgâh başında günde yaklaşık 16 saatini geçirirdi. Arşiv belgelerinden öğrendiğimize göre 25.06.1932 yılında Babadağ'da çıkan yangında yaklaşık 16 kişinin tezgahı yanmıştı. Bu yangında zarara uğrayan kişilerin adları ve zararları mahalli belediye tarafından tespit edilmiş ve Ankara'ya bildirilmiştir³⁸⁸. Bu kişilere devlet tarafından yardım yapılıp yapılmadığını bilmiyoruz. Fakat Denizli milletvekillerin hazırlamış olduğu 1946 yılına ait müşterek raporda Babadağ'da çıkan yeni bir yangın söz konusu edilerek ilçenin Denizli'ye veya Sarayköy'e yakın düz bir alana taşınması talep edilmekteydi. Raporda verilen bilgilerden ilçenin ulaşım sorununun giderilemediğini, özellikle kışın genellikle de hayvan sırtında insan ve dokuma eşyası nakli yapıldığı anlaşılmaktadır. İlçe de bu gün olduğu gibi o zaman da heyelan sebebiyle evler yarılmakta ve birbirinden ayrılmakta idi³⁸⁹.

Babadağlı dokumacılar arasında sürekli bir dayanışma görülürdü. Babadağlı tüccarlar ilk kez 1898'de örgütlenmişlerdi. Cumhuriyet döneminde "Kadıköy Tecim ve Endüstri Odası" adıyla 1928 yılında yeniden kurulan oda on yıl sonra adını Babadağ Ticaret Odası şeklinde değiştirmişti. Ticaret Odası kurulduktan sonra ürünleri denetlemeye başlamıştı. Denetim yaz aylarında da devam eder ve haftanın ilk günlerinde yapılırdı. Standartlara uygun mallara oval damga, uymayanlara üçgen (battal) damga uygulanırdı. Bu denetim 1954 yılına kadar sürmüştür. Bu tarihten sonra tüccarlar denetim işini kendileri yapmaya başladılar. Hatta dokumacılar malların kalitesini garanti etmek için isim ve fotoğraflarını ürünlerine yapıştırırlardı. 10 Haziran 1929 tarihli Babadağ Ticaret Odası Dahili Tasarrufnamesinin;

³⁸⁸ B.C.A. , 030, 10, 120, 852, 16.

³⁸⁹ B.C.A. , 490, 01, 841, 121, 1.

1. Maddesinde dokumacıların hangi boyayı kullanacakları
7. Maddesinde mamullerin hafta başı memurlar tarafından damgalanacağı kontrolsüz mal alıp, satanlara ceza uygulanacağı
8. Maddesinde dokumaların belirtilen uzunluk ve genişlikte olması gerektiği yazmaktaydı.

Türkiye’de ilk dokumacı grevi 1932’de Babadağ’da gerçekleşmişti. Bir hafta süren grevin nedeni ise dokumacıları hem tüccarın, hem de Ticaret Odası’nın denetliyor olması idi³⁹⁰.

Babadağlı dokumacılar, 1935’te kooperatif çatısı altında örgütlendiler. Daha öncede belirttiğimiz gibi 1941 yılında ipliğin serbest satışı kaldırılmış, iplik tanziminde devlet Sümerbank aracılığıyla söz sahibi olmuştu. Devlet tekeli 1946’da yerli iplik ticaretiyle sınırlandırılarak sürmüştü, yerli ve ithal iplikler üzerindeki kontrol 1948 yılından sonra kaldırılmıştı. Bu yıllar arasında dokumacılar güçlenirken, bağımsız imalatçı konumlarını da sürdürmüşlerdi. Buna karşılık tüccarın etkinliği sınırlı kalmıştı. Babadağlı tüccarlar dokumacılar üzerindeki denetimlerini sürdürmeye çalışsalar da kooperatif çatısı altında örgütlenip, güçlenen dokumacılar karşısında bu uygulamayı 1945 yılında kaldırmak zorunda kalmışlardı. 1946’dan sonra CHP-DP ayrımı yüzünden Babadağ’da birbiriyle rekabet eden dört dokumacı kooperatifi kurulmuştur. Görüldüğü gibi Babadağ’da tüccarlar da, dokumacılar da toplu davranma eğilimindeydiler³⁹¹.

1945 tarihli veriler Babadağ’da yaşayan 10.375 kişiden 4.950’sinin dokumacılık yaptığını kasabadaki toplam tezgâh sayısının 1.993 olduğunu göstermekteydi³⁹². Babadağ’daki toplam nüfusun içerisinde çocukların, yaşlıların da var olduğu düşünüldüğünde ilçede dokumacılık yapanların yaklaşık olarak yarısını oluşturduğu görülmektedir.

Babadağ’daki dokumacı kadar önemli olan tüccarlar da aslında dokumacı kökenliydi. 1940’lı yıllarda iplik satışı dokuma kooperatifleri aracılığıyla yapıldığı için bu meslekten olmayan nüfuzlu kişileri şeklen bile olsa dokumacılığa sevk etmişti.

³⁹⁰ Özüğürlü, (2001), s.370-374.

³⁹¹ Özüğürlü, (2001), s.370-374.

³⁹² Cillov, (1949), s.32.

Dokumacılıktan, dokumacı-tüccarlığa geçiş bu yıllarda görülmekteydi. Aynı dönemde dokumacıların da manevra kabiliyetleri gelişmişti³⁹³.

Babadağ'daki sanayi ve ticari örgütlenme tüccar, dokumacı ve tüccar-dokumacı modelleriydi. Tüccar dokumacıya iplik verir, dokunmuş mamulü alırdı. Dokumacı, kendi tezgâhı ve kendi işçiliği ile tüccardan almış olduğu ipliği dokur, haftalık olarak tüccara götürüp verirdi. Metre veya parça başı belirlenen ücreti alırdı. Tüccar özellikle ham bez olarak dokuttuğu malı boya, baskı gibi işlemlerden geçirerek, mamul mal olarak (nevresim vb) piyasaya sürerdi. Piyasanın açık olduğu dönemlerde iki tarafta memnundu. Fakat piyasanın kapalı olduğu dönemlerde dokumacı daha çok zarar görürdü. Çünkü mal satılmazsa tekrar üretim yapılamaz, aile işsiz kalırdı. 1970'li yıllardan başlayarak dokumacı sürekli zarar görmüştür. Babadağ'da tasarrufu olan kişi hemen tüccar olup elindeki sermaye ile dokumacıların emeğini sömürme şeklinde yol izlemiştir. Prof. G. Kessler'in İngiltere için 18. yüzyılda ifade ettiği üç işletme tipi 1960'tan sonra Babadağ'da görülmekteydi. Bu dönem aynı zamanda el tezgâhlarından yarı otomatik motorlu tezgahlara geçiş dönemi idi.

- 1- Köylerde el işi şeklinde yapılan el dokumacılığı (Tarımdan arta kalan zamanda yapılır).
- 2- Kooperatifleşme şeklinde yapılan dokumacılık
- 3- Tüccarlara dokunan ev sanayi şeklindeki dokumacılık

1960'lı yıllara kadar ilçedeki sermaye büyük yatırım yapacak ölçüde değildi. Fabrikalaşmayla ilgili ilçede hiçbir çalışma yoktu. Bu durum 1970'den sonra değişmiştir. 1960'tan önce yani el tezgâhları aktifken ipliği alıp, dokuyup satan her dokumacı küçük çaplı birer tüccardı. 1961'den sonra ilçeye elektriğin gelmesiyle motorlu yarı otomatik tezgâhlar devreye girdi, üretim arttı, yeni pazarların bulunması gerekli hale geldi. Bu yüzden tüccar dokumacılıktan uzaklaştı, zamanını pazarlama, çözgü ve baskı işlerine ayırmak zorunda kaldı. Dokumacıların çoğu tezgâhlarını arttırmak yerine, diğer dokumacıların tezgâhlarından yararlanmayı seçmişlerdi. 1970'li yılların ortalarına kadar hem dokumacılık, hem de tüccarlık aynı anda yürüyebiliyordu. Zamanla bunlardan bazıları tüccarlığı seçti, bazıları ise yalnızca dokumacı olarak kaldı.

³⁹³ Özüğurlu, (2001), s.379.

Tüccar olanlar kendi fabrika ve atölyelerini açtılar. Günümüzde Babadağ'ın girişinde gördüğümüz fabrikaların çoğu o dönemde açılmıştır³⁹⁴.

Dokuma tezgâhları konusunda Babadağ'da önemli bilgi birikimi mevcuttur. Babadağ Nahiyesi Hakkında Umumi Malumat başlığı ile Babadağ Ticaret Odası genel kâtibi İsmail Gönül'ün kaleme aldığı 1967 tarihli rapora göre 1900'lerin başında Mehmet Ali Yapıcı tarafından çekme tezgâhlar icat edilmişti. Bu icat kullanım kolaylığı sağladığı gibi dokunan bezin enini de 60 cm'den 100 cm'e çıkarmıştı. 1931 senesinde Süleyman Erbaş, Mehmet Özdemir ve Arif Sevin tarafından çekme tezgâh ıslah edilerek dokunan bezin eni 200 cm'e çıkarılmıştı. 1934 senesinde bu kez marangoz Mehmet Doğrar tarafından bobin ve ayar tertibatı ilave edilen tezgâhta kanaviçelerin dokunması mümkün hale gelmişti³⁹⁵. Bu örneklerde de gördüğümüz gibi tezgâh geliştirmek, Babadağ'ın zengin tarihsel birikimiyle mümkün olabilmiştir.

Babadağ'dan ilk kasaba dışına göç 1944 yılında başlamıştı. İlk göçenler, yoksullar ve Babadağ'da işçi bulamayan servet biriktirmiş kişilerdi. 1955'ten itibaren ilk on yıllık dönem boyunca kasabanın nüfusu net göçlerle %13 oranında azalmıştı. Denizli kent merkezine göç eden Babadağlıların % 35'i dokumacı idi, % 17'si de ticaretle uğraşıyordu. 1965'ten sonra göçler azalmıştır. Zira 1963 yılından itibaren kasabaya kesintisiz olarak sanayi elektriği verilmesi ile birlikte üretim motorlu tezgâhlarla yapılmaya başlanması, 1965 'ten sonra bir süre Babadağ'dan göçün azalmasına sebep olmuştur³⁹⁶.

Elektrikle birlikte motorlu tezgâhların döneminin başlamasıyla Babadağlı marangoz zanaatkârlar yeni bir ağaç tezgâh icat ettiler. Bu icat ilçenin, Denizli ilinin hatta Türkiye'nin tekstildeki geleceğinin mihenk taşıını oluşturdu. İlk ağaç tezgâh Altınbaşak Tekstil A.Ş yönetim kurulu başkanının ifadesine göre; 1963 yılında Sait Atıcı ve arkadaşları tarafından icat edilmişti ve o yıllarda 5–6 tezgâhın üretimini gerçekleştirmişlerdi. Bu tezgâhlar demir tezgâhlara göre daha ucuz ve elektrik tüketimi bakımından daha ekonomikti. Motorlu tezgâhların devreye girmesiyle üretim arttı, Pazar anlayışı değişti. 1960'lı yıllara kadar dokuma pazarı Babadağ'da kurulurdu, mal

³⁹⁴ Akbaş, (2000), s.32.

³⁹⁵ Özüğurlu, (2001), s.382.

³⁹⁶ Mutluer, (1995), s.379.

almak isteyen esnaf, tüccar Babadağ'a gelirdi. Babadağlı dokumacılar Denizli dokuma pazarını 1965'ten, esasen 1980'den sonra kullanmaya başlamışlardı³⁹⁷.

Tezgâh dokumacı için çok önemliydi, çünkü onun ekmek teknesiydi. 1950'lerin ikinci yarısından sonra Bursa Sümerbank fabrikasının teknoloji çalışmalarının ardından, fabrikaya ait "kara tezgâh" tabir edilen demir aksamli otomatik tezgâhlar Denizli bölgesine girmeye başlamış, aynı yıllarda bölgeye verilen elektrik enerjisi artmış, böylece Babadağ'da el tezgâhlarında dokunan çarşafalara olan rağbet azalmıştı. Bu durum 1962'den itibaren Babadağ'dan göçlere neden olmuştu. Sait Atıcı ve arkadaşlarının yaptığı otomatik tezgâhın ahşap aksamli uyarlaması, el ve motorlu tezgâhlar arasında rekabetin yaşanması önledi. Bu icat ile zanaatkârlıkları kullanmadan ham bez gibi belli ürünlerde, çok miktarda mal üretmeye başladılar. Bu icat 1963'te devreye girdi. 18 Mayıs 1966 tarihli Babadağ Ticaret Odası'nın dokumacılıkla ilgili raporuna göre kasabadaki 3.500 dokuma tezgâhından sadece 750 ile 800 adedi motorlu tezgâh, bunun yarısı da Babadağ'da üretilen ve çok daha fazla ekonomik olan yarı ağaç tezgâhlardı. Buna göre Babadağlı dokumacı hane işletmelerinin %80'inin geleneksel el tezgâhlarında üretim yaptıkları anlaşılmaktaydı. 1971 yılı için 5 yıl içinde geleneksel el tezgâhlarının oranı; %2'si gömme, %8'i yüksek tezgâh olmak üzere %10'a kadar gerilemişti. 1971 yılında Babadağlı dokumacıların %87,5'i işletmelerinde elektrikli yüksek demir veya demir ağaç karışımı tezgâhlarda üretim yapmaktaydılar. Babadağ'da kara tezgâh ile yerli tezgâh arasındaki rekabeti yerli tezgâh kazanmıştı³⁹⁸.

Sait Atıcı'nın icat ettiği, 10 yaşında bir kız çocuğunun bile kolaylıkla kullanabileceği bu tezgâh, hane emeğinin maksimum düzeydeki kullanımına olanak sağlayarak, ev tipi sanayi formu güçlenmiş, sermaye birikimine ivme kazandırmıştı.

Yarı otomatik tezgâhların devreye girmesiyle çarşaf üretimi standartlaşmış, 1970'lerin ortalarından itibaren ham bez dokumacılığı başlamıştı. Çünkü 1970'lerin başlarından itibaren ham bezin üzerine baskı işlemleriyle üretilen nevresimler çarşafa olan talebi azaltmıştı. Nevresim üretmek (ham bez üzerine baskı) yoğun sermaye isteyen bir fabrika işlemi olduğu için Babadağlı dokumacılar fason ham bez dokumacılığına başlamışlardı. Bu işletme biçimi Babadağ'dan Denizli'ye göçlere neden

³⁹⁷ Akbaş, (2000), s.34.

³⁹⁸ Özüğurlu, (2001), s.382.

olmuştur. 1968’de yeniden hızlanan göç, 1970’lerin sonuna kadar yoğun halde devam etmişti. Özellikle 1980 ve 1984’te toplu denecek iki önemli nüfus hareketi olmuştur. 1980 yılındaki göç olayında 200 hane göç etmişti. Babadağ’dan göçenlerin bir kısmı fabrikatör olmuştur, bir kısmı da onların fabrikalarında çalışan usta ya da işçi olmuşlardır. Bunun yanında Babadağ’a da çevre köylerden göç yaşanmıştı. Çobanlıktan, tarımdan bıkan köylüler Babadağ’da dokumacılık yapmaya başlamışlardı³⁹⁹. Hatta çevre köylerinden göç edenler olduğu gibi Karacasu’nun köylerinden de kasabaya göç olayı yaşanmıştı. Babadağ halkı ile köyden göçenler arasında tam bir kaynaşma sağlanamamış, Babadağlılar dışarıdan gelenleri yabancı olarak görmüşlerdi ve günümüzde halen bu anlayış devam etmektedir.

1971 tarihli verilere göre, Babadağ’da üretilen toplam ürünün % 78’ini her türlü yatak ve yorgan çarşafı oluşturuyordu. İlçede üretilen diğer ürünler toplamının % 10’unu kanaviçe, % 4’ünü havlu, pike ve mendil, % 3,6’sını sofraya takımı, masa örtüsü gibi ürünler oluşturuyordu. Bu ürünler, standart ölçülere ve özelliklere sahipti, seri halde üretime uygundu. Babadağlı dokumacıların % 6’sı dokumacılıkla ilgili her şeyi kendi yapıyorlar, % 92’si hazırlık aşamasına ait kimi işleri kendi işletmeleri dışında, para karşılığında başkalarına yaptırıyorlardı.

Babadağ’da 1980’lere kadar dokumacı ve tüccar arasında ödeme şekli olarak ‘‘Babadağ Pusulası’’ uygulanmaktaydı. Alelade bir kâğıt parçası (genellikle bir takvim yaprağı) üzerine imzalı alacak-borç taahhüdünden başka bir şey olmayan bu pusulada, borcun miktarı, vadesi, ne için verildiği, alacaklının ve borçlunun isimleri ayrı ayrı belirtilirdi. Bu banka senedinden daha değerli ve güvenilirirdi. 1971’de Babadağlı dokumacıların %64,5’i mallarını tüccara yarısı peşin yarısı pusulalı olmak üzere satmaktaydı. Böylece Babadağlı tüccarların nakit para stokları güçlenmişti. Tüccarların nakit stokunu güçlendiren başka uygulama ipliği tüccardan alan ve dokuduğu malı tüccara satan dokumacının hesap görürken, sadece haftalık ihtiyacı kadar, genellikle mutfak ihtiyacı kadar, para alması geri kalanının tüccarda birikmesiydi⁴⁰⁰.

Babadağ 1960’ların sonunda yavaş yavaş dokuma pazarı özelliğini yitirmeye başlamıştı. 1960’ların sonlarına kadar her hafta kurulan Babadağ pazarı Türkiye’nin

³⁹⁹ Özüğür, (2001), s.394.

⁴⁰⁰ Özüğür, (2001), s.387.

birçok yerinden gelen tüccarları misafir ederken, bu tarihten sonra Denizli kent merkezi bu işleri üstlenmeye başlamıştı.

Babadağ'dan bahsederken Denizli merkezinde bulunan, yerli ve yabancı turistlerin mutlaka uğradığı Babadağ Çarşısından da bahsetmek gerekir. 1973 yılında Denizli'nin Sabancısı olarak bilinen Babadağlı Kazım Kaynak, Babadağlı iş adamlarını bir araya toplayarak 24 arkadaşı ile birlikte ortak bir şirket kurmuştu. Kazım Kaynak ve arkadaşları Denizli'nin ilk iş hanı niteliğindeki Babadağlılar Çarşısını yapmak için ülkemizin ünlü mimarlarından olan Cengiz Bektaş'a görev verdiler. Hem asansörle, hem merdivenle hem de yürüyerek 10. katına çıkılabilen ilginç mimarisi ile bu büyük bina 1976'da tamamlandı. Çarşı bugün de Babadağlıların ürünlerini sattıkları Türkiye'nin her yerinden Denizli'ye gelen insanların alışveriş yaptığı faal bir ticaret merkezidir.

4.1.1.6.2. Buldan dokumacılığı

Denizli'nin ünlü dokumacı ilçelerinden biri de Buldan'dır. Buldan'ın dokumacılık geçmişi Babadağ'a göre çok daha eskidir. Osmanlı Devleti'nin çöküşü Buldan'da dokumacılığın gelişimini de geciktirmişti. Ayrıca Buldan'ın iki yılı aşkın Yunan işgalinde kalması da Buldan dokumacılığı için önemli bir yıkım yaratmıştı. Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren ilçe zanaatı kendini toplamış, bölgenin ticaret merkezi olma özelliğini 1930'ların sonuna kadar devam ettirmiştir. 1940'lı yıllarda itibaren Denizli kent merkezinin yükselmeye başlaması ile birlikte Buldan'ın ticari merkez olma özelliği zayıflamıştı. Bunun nedeni iplik dağıtımının kooperatifler aracılığıyla yapıldığı bir dönemde, Kooperatifler Birliği'nin Denizli kent merkezinde kurulmuş olmasıydı. Kooperatifler Birliği 1942'de kurulup, 1946'da dağılmıştı. Yöredeki 17 kooperatifi bünyesinde birleştirmişti⁴⁰¹.

Buldan'ın bölge merkezi olma özelliğini Denizli'ye kaptırdığı 1940'lı yıllar Buldanlı dokumacıların hafızalarında altın yıllar olarak kalacaktır. Çünkü Buldanlılar kooperatifler aracılığıyla 19 Liraya dağıtılan iplikleri alarak, dokudukları ürünleri 100 Liraya satıyorlardı. Bu yıllar Babadağlılar arasında kullanılan terimle İkinci Dünya Savaşının müsebbibi Hitler'in adıyla anılan "Hitler Yağması" dönemi idi. 1941- 1942 yıllarında savaş koşulları sebebiyle iplik fiyatları çok yükselmiş, kooperatiflerden 5

⁴⁰¹ Özüğurlu, (2001), s.413.

Liraya sağlanan iplik, piyasada 65 Liraya temin edilebilmişti. İşte yukarıda belirttiğimiz gibi Buldan'ın altın yılları veya Babadağlıların deyimiyle "Hitler Yağması" dđneminde Buldanlılar kooperatiften ucuza sağladıkları ipliğin bir kısmını Babadağlılara satmışlardı. Yine bu yıllarda dokumacılık ürünlerinin değer kazanması, ipliğin ucuza temini yanında, ürünleri tüccara vermeyip, İstanbul'da bir şube açarak kooperatif aracılığı ile üreticinin malını bizzat pazarlaması uygulamasına da gidilmesi, üreticiye daha fazla kâr avantajı sağlamış, tüccarlar da bu durumdan şikayetçi olmuşlardı.

Buldan'da imalat yapmayan, yalnızca alıp-satan zengin tüccarlara ağa denilirdi. Bu ağalar dokumacıların her isteğini kabul etmezlerdi. Bu yüzden dokumacılar ağalardan kurtulmak isterlerdi. Buna rağmen halk, bu kişileri gaddar değil hayırsever halktan ayrılmayan, sözünde duran kişiler olarak bilirlerdi.

Buldan'da emek, Babadağ'dakinden farklıydı. Cillov'un 1945'te uyguladığı ankete göre Babadağ'da dokumacıların tamamı, Buldan'da yarısı hane emeğini kullanıyordu, diğer yarısı kalfa ve çırak istihdam ediyordu bazen işçi sıkıntısı da çekilmekteydi.

Buldan'da ev tipi sanayi üretimi, kendi içinde bağımsız emek süreçlerini içeren iki ya da daha çok üretken faaliyetin birleştirilmesiyle karakterize edilebilir. Babadağ'da ise üretken hane emeği üretim sürecinin bütünlüklü bilgisine sahip bir ustanın ya da aile reisinin denetimi altında bir emek sürecinin gerekli alt aşamalarında örgütlenirdi. El tezgâhı dđneminde bile Buldan ev tipi sanayi bir tür atölye düzeneğini, Babadağ'da ise fordist bir fabrika düzeneğini andırıyordu. Ayrıca Buldan'da işletmecilik ve nakışçılık tamamen kadınlara ait olup, kadın bağımsız bir zanaatkârdı. İşlemeler genellikle ağaç kasnaklar üzerinde tığ ile yapılırdı, bu işlem 1950'lerin ikinci yarısından sonra "kasgar" adı verilen, dikiş makinesini andıran yarı otomatik makinelerle yapılmaya başlanmıştır. Kadınlar işletmeciliğin yanı sıra yivleme ve kozalama (kenar püskülü vb) gibi daha düşük vasıflı işleri de yaparlardı⁴⁰².

1934 yılında çıkan Kılık-Kıyafet Kanunu ile Buldan dokumacılığının önemli ürünlerinden üstlük, ferace, peştamal ve şalvar giyimi yasaklandığından, kasaba kısa süreli de olsa ciddi bir sarsıntı geçirmiştir. Fakat geleneksel kıyafetlerde yoğunlaşmış olan zanaatkârlık vasıfları ortadan kaldırmamış, geleneksel kıyafetler kimi

⁴⁰² Özüğurlu, (2001), s.416.

düzenlemelerle yeni ev tekstil ürünleri –ki bunlara fantezi malları denilmektedir- olarak ulusal pazarda yerlerini almışlardı. Ürün çeşitliliğiyle bir kapı kapanırken bir diğeri açılmıştı.

1930'larda İzmir valisi Kazım Dirik'in emriyle Buldan'da bürümcük bezi denilen ve 1970'lerde Şile bezi adıyla ünlenecek olan Buldan bükülü bezi il sınırları içindeki bütün okullarda önlük olarak kullanılmaya başlanmıştır. Bükülü bezlere büyük bir pazar alanı açan bu uygulama 1950'ye kadar devam etmişti.

1945 yılında Buldan halkının %59.12'si dokumacıydı. Haftada 150 balya mal dokunurdu. Buldan'da dokumacılık hiçbir zaman ölmemiş, faal tezgâh adedi en kötü zamanlarda bile 100'den aşağı inmemişti. Peştamal, havlu, mendil, ince gömleklikler, beyaz ve renkli astar imal edilirdi. Buldan'da tarihi Osmanlı Dönemine dayanan ipekçilik de önemli bir faaliyet alanı idi. Her ne kadar devlet desteği olmadığı için Bursa'ya rakip olacak kadar ileri gitmediyse de Cumhuriyet döneminde de ipekten dokunan ürünlerin miktar olarak azımsanmayacak derecede olduğunu ifade edebiliriz. Nitekim o tarihlerde Buldan'a bağlı olan Güney kasabasında haftalık yaklaşık 10 balya mal dokunurdu⁴⁰³.

Buldan'da nüfusun bir kısmı da tarımla uğraşır, tarımsal ürünleri Babadağ'dan daha ucuzdu. Buldan istihdam biçimiyle de Babadağ'a göre daha çeşitliydi (imalatçı-tüccar, salt aracı tüccar, bağımsız dokumacı, fason çalışan dokumacılar, kalfa, çırak statüsündeki işçiler ve eve iş verme sistemi altında çalışan vasıflı kadın emekçiler vb).

Dokumacılığın II. Dünya Savaşı sonrasında geçirdiği sarsıntı 1948–1950 dönemlerinde Buldan'dan da dışarıya göçe sebep olmuştu. Yeni imkânları arayanlar bu dönemde ilçenin kısıtlı imkânlarını bırakıp gerek Denizli, gerekse diğer illere önemli oranda göç etmişlerdi. 1954 yılında ülke çapında yaşanan ekonomik sıkıntı ve enflasyon ise ilçeden yeni göçlere sebep olmuştur. Bununla birlikte özellikle Almanya'dan gelen işçi talebi, başta bu ülke olmak üzere 1960'lardan sonra dış ülkelere göçü de beraberinde getirmişti. Buldan da 1960'ların ortalarından itibaren çevre köylerden göç almaya başlamıştı. Bu kasabada da Babadağ'da olduğu gibi yerli- yabancı ayrımı görülmüştü.

⁴⁰³ Cillov, (1949), s.34.

“Kara tezgâh” diye adlandırılan motorlu tezgâh Buldan’a 1950’li yılların ortalarında girdi. Buna karşın 1960’ların sonlarına kadar el tezgâhlarının sayısal üstünlükleri Buldan’da devam etti. Buldan’da ne “kara” ne de Babadağlıların “icadı” olan yarı-otomatik ağaç tezgâhlar 1970’lerin başlarına kadar yaygın bir kullanım alanı bulamamışlardı. Bunun belli başlı iki nedeni vardı. Birincisi birden fazla el tezgâhına sahip olmayan yoksul dokumacıların motorlu tezgâh alacak sermayelerinin olmaması, ikincisi motorlu tezgâhların Buldan dokumacılığındaki ürün çeşitliliğini kapsayacak teknik kapasiteye sahip olmamasıydı. Kara tezgâhlar peştamal, üstlük ve mendil gibi ipekli dokumalarla bükülü bez gibi farklı tezgâh düzeneği gerektiren ve talep de edilen ürünleri dokuyabilecek donanımdan yoksundu. Yeni teknolojik tezgâhlarla ise astar ve havlu dokunabiliyordu. Astar dokumacılığı pek uzun ömürlü olmazken, havlu dokumacılığı geçen 50 yıl boyunca yaygınlaştı. Desenli havluların dokunabilmesi için “kara tezgâhlara”, karmaşık desen demek olan, jakar teknolojisi ilave edildi. Jakar teknolojisi Buldan’a 1960’ların başında girdi, kara tezgâhların yaygınlaşmasını sağladı. 1960 yılına ait verilere göre Buldan’da 2450 el tezgâhına karşılık, 165 motorlu tezgâh bulunmaktaydı. Bu tarihten sonraki 25 yıl içinde el tezgâhı ve motorlu tezgâh oranları tam tersine dönmüştü. El tezgâhının yakın zamana kadar direncini koruduğu ürünlerin başında ipekli ve pamuklu dokunan peştamal ile abani, kareli ve ipekli üstlükler (başörtüleri) gelmişti. Geleneksel teknik ile yeni teknoloji uyumlu olarak da çalışmıştı. Türkiye’de ilk branda bezi 1960’ların ortalarında bu uyumun sonucunda Buldan’da üretilmişti. Bu yeniliğin yanı sıra, pahalı Avrupa kumaşlarının benzerleri de sürekli taklit edilmişti⁴⁰⁴.

Buldan’da motorlu tezgâhların yaygınlaşması, hızlı üretim artışı ulusal pazarda ve dünya ekonomisiyle giderek artan bütünleşme, ulaşım, iletişim ve bankacılık alanlarındaki değişimler, ilçenin toplumsal yapısını değiştirmiştir. İplik ticareti yapan, havlu ve bez pazarlayan, yüzlerce motorlu tezgâh sahibine fason iş vererek onları istihdam eden bir tüccar- imalatçı zümre ortaya çıkmıştı. Bunlar 20–30 kadar Buldan’ın yerli ailelerinden oluşan Buldan’ın yerlisi olan ve yalnızca Buldan’da iş yapan kişilerdi. Kimi fason çalışan gelişmiş motorlu tezgâh sahipleri küçük çaplı ip ve tekstil ürünleri tüccarları, dokumacılık dışında iş yapan esnafın çoğu orta tabakaydı. Üçüncü tabaka yani yoksullar ilkel motorlu tezgâh sahipleri, dokumacı kalfaları, yoksul esnaf, düzensiz işçi ve el tezgâhı dokumacılarıydı.

⁴⁰⁴ Özüğurlu, (2001), s.422.

Buldan'da dokumacı, tüccar, tarımla uğraşanlar, esnaflar hepsi bir arada heterojen yapıya sahipti. Babadağ ise daha homojen yapıdaydı. Babadağ'da dayanışmacı sosyal yaşam hâkim idi. Dokumacı-tüccar arasındaki anlaşmazlıklar sonucu ortaya çıkan grevler Babadağ'da sık görülüp, Buldan'da görülme de Babadağ'da dayanışma daha yoğundu.

Babadağ ve Buldan Denizli'nin dokumacılıkta ünlü iki ilçesi olmasına rağmen ikisi arasında önemli farklar vardır. Buldan'da dokumacılık kültürüne hâkim olan unsur, dokunan malın cinsini taleplere göre sık sık değiştirmektir. Babadağ da ise çalışma temposunu artırarak çıktı miktarını arttırmaktı. Buldan'da ürün çeşitliliğine dayalı dokumacılık faaliyeti varken, Babadağ'da belirli bir üründe (alaca bezi) uzmanlaşmıştı. Babadağlı ustalar sanat bakımından ileri olmakla beraber, Buldanlı dokumacılar kadar incelikleri yoktu. Buldanlıların kafası işler, Babadağlıların daha ziyade elleri ve ayakları çalışır yani Babadağ'da dokumacılık Buldan'dakinin aksine ticari değil, sınaîdir⁴⁰⁵.

Babadağ ve Buldan ilçeleri deyişlerde de karşılaştırılmışlardır.

*Babadağlı ipliği alıp çaput yapar, Buldanlı ipliği alıp ipek yapar.

*Babadağ metreyle, Buldan kiloyla para kazanır.

*Babadağlının katır yüküyle getirip kazandığı parayı, Buldanlı koltuğunun altındaki iki bezle kazanır.

Metin Özüğurlu'nun tespitine göre Buldan ve Babadağ kasabalarının Denizli kentinde temsil edildikleri mekânlara bakmak “Küresel Denizli Fabrikası”nın oluşumunda işgal ettikleri yeri anlamak bakımından fikir verecektir. İlk mekân olan, pazartesi günleri Denizli kent merkezinde büyük bir kapalı alanda açılan, geleneksel dokumacı pazarı Buldanlı esnaf-zanaatkârlarla dolmaktaydı, Babadağlılara rastlamak ise istisnayıydı. İkinci mekan ise Denizli Organize Sanayi Bölgesi'dir. Burada 89'u tekstil iş kolunda faaliyet gösteren toplam 139 firma mevcuttur. 89 tekstil firmasının 49'u Babadağlı iş adamlarına aittir. Patron ya da işçi olarak burada Buldanlıya rastlamak mümkün değildir.

⁴⁰⁵ Cillov, (1949), s. 26.

Sonuçta dokuma kenti olan Denizli için Babadağ ve Buldan'ın ayrı ayrı önemleri vardır. Her iki kasaba da Denizli'nin dokumacılık geçmişinde önemli rol oynamışlardır.

Denizli'nin diğer kasabaları için de dokumacılık önemli bir ekonomik faaliyettir. Örneğin Cillov'un verilerine göre Kızılcabölük'te dokumacılık 1933'ten sonra inkişaf etmiştir. Halkın %36,83'ü dokumacıdır. Özellikle zefir bezi (jakarlı bez) dokunur. Haftada 100 balya mal dokunur. Kale'de her evde tezgâh vardır. Halkın % 37'si dokumacıdır. Astar, kaputbezi, boyalı mal olarak damalı ve diril dokunur. Haftalık üretim 50 balyadır. Sarayköy'de halk dokumacılıktan çok ziraatla uğraşır. 1930'da hiç tezgâh yoktur. Sarayköy'e dokumacılığın girmesi, Babadağ'da nüfus arttığı için Sarayköy'e göç eden kişilerle olmuştur. Tezgâh sayısı köyleriyle birlikte 414'tür. Her türlü dokuma işlenir. Haftada ortalama 10 balya mal üretilir. Tavas'ta toprak kumlu ve taşlı olduğu için tarım yapılamamaktadır. Halk dokumacılıkla geçinmektedir. Haftada 40 balya mal işlenir. Beyaz astar, kaput bezi dokunur. Nikfer köyünde halk el bükmesi pamuk ipliği yapar. Pamuk ipliğinin en kıt olduğu Harp yıllarında bile Nikfer'de haftada 3 ton iplik iğrilmiştir. Nikfer bezinden un torbası yapılır. Haftalık ortalama 10 balya bez dokunur. (1balya=450 metre karedir.)

4.1.2. Denizli'de Tabaklık

İnsan varolduğundan beri örtünme ihtiyacı içinde bulunmuş, bu ihtiyacını karşılama yollarından birisi de hayvan derileri olmuştur. Hayvan derisinin bozulmasını önlemek ve kullanılabilir hale getirmek işlemi ise giderek en esli mesleklerden birini, dericiliği ortaya çıkarmıştır. Orta Asya bozkırlarında göçebe halde yaşayan ve hayvancılıkla uğraşan Türkler için de dericilik en önemli meslek kollarından biri olup, Anadolu'nun fethinden sonra Türkler Orta- Asya'dan getirdikleri bu mesleği geliştirerek devam ettirmişlerdi. İlk mesleki teşekküllerde bu alanda kurulmuştu.

“Deri işleyen kişiler için debbağ, sepici ve derici gibi kelimeler kullanılmıştır. Günümüzde derici, dericilik kelimeleri yaygın bir şekilde kullanılmaktadır. Ancak Arapça olan “debbağ” kelimesi, günümüzde deri işleyen esnaf tarafından “tabak” şeklinde Türkçeleşmiş olarak kullanılmaktadır. Deri işlenen yerlere ise tabakhane denilmektedir”⁴⁰⁶.

⁴⁰⁶ Haytoğlu E. (2006). Denizli'de Tabaklık, Isparta, s. 21.

Laodikya'daki kazılardan henüz tabakhane kalıntlarına rastlanmasa da bölgede antik çağlarda da dericiliğin olabileceği tahmin edilmektedir. Türklerin Orta Asya'dan getirdikleri derici kültürüyle bölgenin kökleri Antik çağlara uzanan dericilik kültürünün karışması sonucu günümüz Denizli dericiliğinin temelleri atılmıştır.

Dericilik Denizli'de Türklerin ilk yerleşim bölgelerinden olan Honaz'da başlamıştır. Denizli yöresine Türkmen boyları yerleştikçe bu sanat diğer yerlere yayılmış, şehir merkezinin Türkler tarafından bugünkü yerinde kurulmasından sonra da bu faaliyet merkezde daha yoğun olarak devam ettirilmiştir⁴⁰⁷.

Dericilik mesleği için gerekli olan bol suyun bulunması ve Denizlililerin geçimini çoğunlukla tarım ve hayvancılıktan sağlamaları sebebiyle yeterince hayvan varlığı bu mesleğin gelişmesini sağlamıştır. Özellikle Honaz, Yeşilyuva, Güney ve Buldan ilçesine bağlı Narlıdere köyünde tabaklık gelişme göstermiş, bu bölgelerde çizmeler ve yemeniler deri ustaları tarafından yapılmıştır⁴⁰⁸.

Denizli'de dericilik faaliyetleri Selçuklular, Beylikler Dönemi'nden sonra ve Osmanlılar zamanında da devam etmiştir. Örneğin Osmanlı Devleti'ne ait Aydın Vilayet Salnameleri'nde Denizli il merkezinde meşin, kavsala, vaketa ve sahtiyan imal edilen büyük bir tabakhane olduğu belirtilmektedir. Denizli tabakhanesinde üretilen deri mamullerinin önemli bir kısmının İzmir, Konya, Karahisar, Aydın taraflarına gönderildiği de bilinmektedir⁴⁰⁹.

Selçuklu ve Osmanlı Devletinden kalan Ahi geleneği uzun yıllar devam etmişti. Bu geleneğe göre yiğitbaşı denilen kişi tüm dericilerin başı sayılırdı. Tüm tabakçılıklar ona saygı gösterir ve onun söylediklerini yerine getirirlerdi. Yiğitbaşının dericileri denetleme ve uygunsuz davranışlarda bulunanların iş yerlerini kapatma yetkisi bile vardı. Yiğitbaşının cezalandırdığı kişiye “yolsuz” denilirdi ve o kişiyle cezası bitene kadar diğer esnaflarda konuşmazlardı. Yiğitbaşı kavramı 1925 yılına kadar devam etmiş, bu tarihten sonra dernek başkanı adıyla anılmıştır. Yine 1925 yılına kadar düzenlenen peştamal kuşanma töreninden bahsetmek gerekir. Deri işleme merkezlerinin bulunduğu Denizli merkezindeki, tabak esnafının yetiştirdiği çırak ve kalfalardan ustalık belgesini alabilecek nitelikleri taşıyanlara, yani usta derecesine gelenlere herhangi bir

⁴⁰⁷ Haytoğlu, (2006), s.26.

⁴⁰⁸ Toker T. (1977). Denizli Ekonomisi, Denizli, s.204.

⁴⁰⁹ Haytoğlu, (2006), s.40.

belge vermek yerine ‘‘peştamal kuşanma’’ adı verilen Türk-İşlam kültür ve geleneği yüzyıllarca devam etmişti. İncilipınar’da düzenlenen bu tören sırasında yemekler yenir, dualar edilir ve yiğitbaşı tarafından ustalığa geğebilme seviyesine gelmiş kişilere usta unvanı verilirdi⁴¹⁰.

Dericilikte ustalara sayęı çok önemli idi. Bu sayęı yalnızca kalfa ve çırakların ustalarına gösterdikleri sayęı olmayıp ustalar da meslektaşı ustalara sayęı duyarlardı. Tabaklık mesleğinde kalfaların kahvehanede ustaların yanına oturmaması, ustaların bir başkasının kalfa ve çırağını ayartarak kendi işyerine almaması, bir ustanın deri pazarlığı yaparken başkalarının alışverişi bozmaması gibi kurallar olup, bunlara uymayanlar yiğitbaşı tarafından cezalandırılırdı. Bu Şekilde davrananlar yiğitbaşı tarafından cezalandırılırdı⁴¹¹.

Osmanlı Devleti’nin son yıllarından Cumhuriyetin ilk yıllarına kadar faaliyet sürdüren tabakhane bugünkü vilayet ve Vali Vefki Ertürk Kız Meslek lisesi’nin bulunduğu yerde idi. Ayrıca Halil ve Ali Kahyaoğlu’nun hastane caddesi ile Saltak Caddesinin keşiştiği köşede bir tabak işletmesi bulunmaktaydı⁴¹².

1927 yılı öncesindeki Denizli’yi anlatan Kemal Şakir’in Denizli’deki dericilikle ilgili verdiği bilgilere göre; Denizli’de debağat eski ve önemli bir sanattı. Debağathaneler Denizli arşı istasyon ve Şehir arasında yer almaktaydı. Dericilik ile uğraşan 84 dükkânda 500 amele çalışmaktaydı. Senelik üretimleri 2 milyon kilo deri idi. 1926 yılında son sistem iki fabrika yapılımtı. Biri Őahsa, diğeri Şirkete ait idi. Şahsi olan Halil Bey isminde bir zata aitti. Diğeri 100.000 lira sermayeli (Şemsi Terakki Debağat) Şirketi idi. Kooperatif Şirket halindeydi. Şirketin fabrikasında bir palamut değirmeni, iki tane deri pişirmek için dolap, bir Tokmaklıhy, bir aç çekimi, bir silindir makinesi vardı. Şahsi olan fabrikalar küçük mikyastaydı. Makinelerin gelmesiyle bu müesseselerin üretim kapasitesi artmtı⁴¹³.

Kemal Şakir’in kitabında da bahsettiği Şemsi Terakki Debağat Alım Satım Ortaklığı 1925 yılında Denizli deri imalatçıları tarafından deri imali üzerine kurulan ilk Şirket olarak bilinmekteydi. Belgelerinden anladığımıza göre; Denizli Şemsi Terakki

⁴¹⁰ Darıverenli A. U. (1941). Tabaklarda Peştamal Kuşanma, İnanç Dergisi, Sayı:49, s.16.

⁴¹¹ Haytoğlu, (2006), s.80-81.

⁴¹² Haytoğlu, (2006), s.42.

⁴¹³ Kemal Şakir, (1927), s.67.

Debagat ve Ticaret Türk Anonim Şirketinin merkezi Denizli olmak üzere, elli sene müddet ve 200.000 TL sermaye ile kurulması ve İktisat Vekâletince 25.07.929 tarihinde onaylanmıştı⁴¹⁴.

Şemsi Terakki Debagat ve Ticaret Türk Anonim Şirketinin ilk idare ve fabrika yeri de diğer tabaklarla birlikte, günümüzde Hükümet Konağı ve Kız Meslek Lisesi'nin bulunduğu adada yer almıştı⁴¹⁵. Dericilik sektöründeki bu en büyük şirket kısa zamanda 250.000 lira sermaye ile yılda 150 ton deri işleyecek kapasiteye ulaşmıştı⁴¹⁶.

1935 yılına kadar Acıpayam yolu üzerindeki Ali Kahya Deri Fabrikası da Denizli dericiliğinde söz sahibiydi. 1927 Teşvik-i Sanayi Kanunu'ndan yararlanan bu deri fabrikaları, ürettikleri kaliteli mallarla Türkiye'nin yurt dışına açılmasına yardımcı oldu. Şehrin gelişmesi ile beraber 1935 yılında toplum sağlığı düşünülerek tabakhane yeni yerine taşınmıştı. Burası istasyonun altında günün imkânları ile yapılan 60'tan fazla deri imalathanesinden oluşuyordu. Bu yeni imkanlarla toplam üretim 975 tona ulaşmıştı⁴¹⁷.

Tablo 4.7'de görüldüğü gibi 1924 ve 1925 yıllarında, hukuki vasıfları bakımından biri adi (muhtemelen Ali Kâhya deri fabrikası) ve diğeri anonim (muhtemelen Şemsi Terakki Debagat ve Türk Anonim Şirketi) olmak üzere kurulan iki dericilik işletmesi 1935 yılına kadar Denizli'nin bu alanda Teşvik-i Sanayi Kanunundan yararlanan yegâne şirketleri olmuşlardır. Fakat 60'dan fazla küçük imalathane de eski ve yeni tabakhane faaliyetlerini sürdürmekte idi.

⁴¹⁴ B.C.A., 030, 18, 01, 02, 4, 40, 4.

⁴¹⁵ Haytoğlu, (2006), s.48.

⁴¹⁶ Kodal, (1996), s.135.

⁴¹⁷ Kodal, (1996), s.135-136.

I: Müessese adedi ve tesis tarihi														II: Müesseselerin hukuki vasıfları													
Seneler	Müessese adedi	Teessüs tarihi meçhul		1923'den evvel		1924	1925	1926	1927	1928	1929	1930	1931	1932	1933	1934	Müessese adedi	Vasfı meçhul	Bir kişi tarafından işletilen	Adi şirket	Anonim	Kollektif	Komandit	Kooperatif	Limited	Devlet, hususi idare veya belediye	
1932	2	0	0	1	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	2	0	0	1	1	0	0	0	0	0	0
1933	2	0	0	0	2	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	2	0	0	1	1	0	0	0	0	0	0
1934	2	0	0	1	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	2	0	0	1	1	0	0	0	0	0	0

Tablo 4.7. Sanayi İstatistiklerine göre (1932–1934) deri işletmelerinin durumları⁴¹⁸

⁴¹⁸ T.C.B.İ.U.M, (1936), Sanayi İstatistikleri (1932-1934), Köyhocasısı Basımevi, Ankara, s.110.

A: İşletmelerin Durumları							B: İşletmelerin Kullandıkları Enerji ve Türü												
Seneler	Müesseses adedi	Makine, alet ve edavatın sene sonundaki ortalama değeri (Lira)	Binası müessesenin malı olan	Binası müessesenin malı olmayan	Müessesenin malı olan binaların takribi kıymeti(Lira)	Müesseses adedi	Kuvvei muharrike kullanmayan müesseseler	Kuvvei muharrike kullanan müesseseler	Kuvvei muharrike kullananlardan			Kuvvei muharrikenin nev'i							
									Kuvveti hariçten alan	Kuvveti kendisi istihsal eyleyen	Karışık	Su motörü	Buhar motörü	Tenvir gazı ve gazojen motörü	Yağ, benzin ve saire motörü	Rüzgar motörü	Elektrik motörü	Muhtelif	
1932	2	62.306	2	0	78.463	2	0	2	0	2	0	0	0	0	0	0	0	0	2
1933	2	61.477	2	0	70.302	2	0	2	0	2	0	0	0	0	0	0	0	0	2
1934	2	58.186	2	0	70.878	2	0	2	0	2	0	0	1	0	0	0	0	0	1
1935	1	37.415	1	0	43.742	1	0	1	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	1
1936	1	112.320	1	0	37.202	1	0	1	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	1
1937	1	35.888	1	0	60.295	1	0	1	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	1
1938	1	32.994	1	0	57.749	1	0	1	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	1
1939	1	42.407	1	0	63.804	1	0	1	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	1

Tablo 4.8. Sanayi istatistiklerine (1932–1939) göre Denizli’de dericilik ile ilgili işletmelerin durumları⁴¹⁹.

⁴¹⁹ T.C.B.İ.U.M, (1941), Sanayi İstatistikleri (1932-1939), Recep Ulusoglu Basımevi, Ankara, s.184.

Tablo 4.8. incelendiğinde 1932 yılından 1935 yılına kadar müessese adedi 2 iken bu tarihten sonra müessese adedi bire düşmüştür. Bir şirketin yaklaşık bir yıl buhar gücünden de yararlandığı fakat genellikle işletmelerin çevirici güçleri, muhtelif kaynaklardan kendilerinin temin ettikleri anlaşılmaktadır. Makinelerin sene sonundaki ortalama değerleri ile ilgili olarak 1936 yılında makine değerlerinin bir önceki seneye göre yaklaşık üç kat arttığı görülmektedir. Bu durumun nedeninin yeni makinelerin alınması ile ilgili olduğu düşünülebilir. Deri işletmelerinin kendilerine ait binalarda faaliyetlerini sürdürdükleri görülmektedir.

Tablo 4.9. incelendiğinde 1932 -1935 yılları arasında 2 adet müessese bulunmuştur ve daha sonraki yıllarda müessese adedi bire düşmüştür. Dericilik sektöründe çalışan işçi ve ustabaşlarının hepsi 14 yaşından büyük olan Türk erkekleridir. İdare memurları arasında ise 4 tane ecnebi yer almaktadır.

II: Kuvveyi muharrikeli müesseselerde motör adedi ve H.P. Yekünü A: Motör adedi B: Motörlerin H.P Yekünü Debagat sanayi													III: Amele ve memur miktarı E: Erkek adedi K: Kadın adedi Debagat sanayi																		
Seneler	Kuvveyi muharrikeli müessesese adedi	Su		Buhar		Tenvir Gazı		Yağ benzın ve saire		Elektrik		Muhtelif		Müessesese adedi	Toplam çalışan işçi ve usta başı (azami faaliyet aylarında)	Amele ve usta başlarından								Fen memuru		İdare memuru		Meşgul eşhas yekünü			
		A	B	A	B	A	B	A	B	A	B	A	B			E	K	E	K	E	K	E	K	Türk	Ecnebi	Türk	Ecnebi				
1932	2	0	0	0	0	0	0	0	0	0	4	78	2	30	0	0	30	0	30	0	0	0	0	0	0	0	0	0	4	0	34
1933	2	0	0	0	0	0	0	0	0	0	4	72	2	32	0	0	32	0	32	0	0	0	0	0	0	0	0	4	0	36	
1934	2	0	0	2	0	0	0	0	0	0	2	35	2	36	0	0	36	0	36	0	0	0	0	0	0	0	0	4	0	40	
1935	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	2	35	1	6.162	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	4	0	0	
1936	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	2	45	1	7.974	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	4	0	0	
1937	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	3	40	1	9.629	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	4	0	0	
1938	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	3	65	1	6.883	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	4	0	0		
1939	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	3	45	1	5.614	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	3	0	0		

Tablo 4.9. Sanayi istatistiklerine (1932-1939) göre dericilik ile ilgili işletmelerin çalışma araçları⁴²⁰

⁴²⁰ T.C.B.İ.U.M, Sanayi İstatistikleri (1932-1939), s.185.

Tablo 4.10. Sanayi istatistiklerine göre (1932-1939) deri işletmelerinin giderleri ve üretim durumları⁴²¹.

Seneler	Müesseses adedi	Senelik ödenen amele yevmiyesi (kuruş)	Senelik ödenen fen ve iare memuru ücreti (kuruş)	Ücret ve yevmiye yekünü (Kuruş)	Hammadde değerleri (Kuruş)			İşletmeye gerekli maddeler toplamı (Kuruş)	Üretim değeri (Kuruş)
					Ecnebi	Yerli	Yekün		
1932	2	5.859	3.414	9.273	42.061	25.717	67.778	2.199	129.161
1933	2	5.619	3.340	8.959	34.675	22.910	57.585	1.695	150.000
1934	2	6.946	3.830	10.776	51.682	68.596	120.278	3.404	190.492
1935	1	5.420	3.834	9.254	9.665	18.574	28.239	2.164	103.077
1936	1	6.203	4.258	10.461	32.071	14.991	47.062	352	43.559
1937	1	7.629	5.517	13.146	101.287	6.401	107.688	1.585	131.992
1938	1	5.947	5.618	11.565	35.606	6.919	42.525	277	67.277
1939	1	4.933	4.025	8.958	29.851	2.089	31.940	71	59.189

Tablo 4.10'da müesseselerin yaklaşık senelik ödenen amele yevmiyesi 6.000 kuruş civarındadır. Senelik ödenen fen ve iare memuru ücretleri yaklaşık 4.000 kuruş dolaylarındadır. İşletmelerin senede ödediği toplam ücret ve yevmiye ise ortalama 10.000 kuruştur. Derinin işlenmesinde kullanılan maddelerin daha çok yabancı ürünler olduğu anlaşılmaktadır.

Daha öncede belirtildiği gibi 1935 yılına kadar tabakhane şehir içinde idi. O yıllarda şehrin istasyona doğru genişlemesine bağlı olarak, tabakhane şehir içinde kalmıştı. Derinin kötü bir kokuya sahip olması, atıkların halk sağlığı için tehlikeli olması gibi nedenlerle tabakhane 60'dan fazla modern imalathane ile bir fabrikanın bulunduğu istasyon altına taşınmıştı. Tabakların şehir dışındaki bugünkü Kirişhane mevkiindeki yerlerine taşınmalarında Vali Fuat Tuksal'ın çok büyük desteği olmuştu⁴²². 1935 'den itibaren senede 975 bin kilo deri işlenen tabakhane 70 bin işçi çalışmaktaydı. Yeni yerine taşınan tabakhane işlenen deriler, Aydın, Nazilli, İzmir, Afyon, Isparta, Dinar, Burdur, Konya, Akşehir, Kütahya, Eskişehir, Ankara, Adana,

⁴²¹ T.C.B.İ.U.M, Sanayi İstatistikleri (1932-1939), s.182.

⁴²² Haytoğlu, (2006), s.45.

Mersin, Gaziantep ve Urfa'ya gönderilmişti. Bu üretim kapasitesiyle Denizli tabaklığı İstanbul Yedikule'den sonra 2.sıraya yükselmişti⁴²³.

1930'lu yıllarda yoğun olarak üretim yapılan tabaklık geliri yüksek olan mesleklerden biriydi. Daha önce belirttiğimiz gibi 1935 yılına kadar Şemsi Terakki Debagat ve Ticaret Türk Anonim Şirketinin Acıpayam yolu üzerindeki Ali Kahya Deri Fabrikası da Denizli dericiliğinde söz sahibiydi. 1927 Teşvik-i Sanayi Kanunu'ndan yararlanan bu deri fabrikaları, ürettikleri kaliteli mallarla Türkiye'nin yurt dışına açılmasına yardımcı oldu⁴²⁴.

Tabaklığın ekonomik gelirinin yüksek oluşu İkinci Dünya Savaşı sırasında uygulamaya sokulan varlık vergisinin Denizli'de en fazla tabakların ödemesi sonucunu doğurmuştur. 25 imalathane ve bir şirket olarak tabaklar 63.710.63 lira vergi ödemişlerdi. Denizli'de toplam 130 işyeri ile şirket ve mülk sahibine Varlık Vergisi konulmuştu⁴²⁵.

Tablo 4.11. Denizli'de varlık vergisini ödeyen tabaklar⁴²⁶.

Adı Soyadı	Tarh Olunan Vergi (Lira)	Mesleği
Kazım Başoğlu	3000	Tabak
Halil ve Mehmet Kahyaoğlu	3500	Tabak
Ahmet ve Salih Polat	2500	Tabak
Tevfik Mızrap oğlu	600	Tabak
İnceoğlu Ahmet ve Ali veresesi	3250	Tabak
İbrahim oğlu Halil Abaloğlu	600	Tabak
Osman Öztabak	3250	Tabak
Ahmet Kepenekoğlu	2500	Tabak
Ali Gölemezli	1500	Tabak
Kazım Baş Helvacı oğlu	1000	Tabak
Sadık Baydere	2500	Tabak
Mustafa Mehmet İşcan	2000	Tabak
Ali, Tevfik, Raşit Bozbay	500	Tabak
Abdil oğlu Münteke Akdil	500	Tabak
Hasan Bozbay	2500	Tabak
Bekir ve Cafer Abalı	2750	Tabak
Ali Kaymakçı	500	Tabak
Salih Kabakçı	500	Tabak
Ali Kaplan	500	Tabak
Halil Bozbay	500	Tabak
Şükrü Baba	500	Tabak
İslam oğlu Tevfik İnan	500	Tabak

⁴²³ Bayraktar N. (1937). Sanayi Vaziyet, İnanç Dergisi Aylık Halkevi Dergisi, Sayı: 7, s.8-9 (Niyazi Bayraktar 70.000 kişi çalıştığını söylüyorsa da Ercan Haytoğlu bu rakamın fazla olduğunu, gerçeği yansıtmadığını yazmaktadır.)

⁴²⁴ Kodal, (1996), s.135-136.

⁴²⁵ Haytoğlu, (2006), s.64.

⁴²⁶ Haytoğlu E. (2005). Varlık Vergisi Denizli Uygulaması, Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, İzmir, Cilt IV, Sayı:11, s.163-183.

Tabaklar, 1951 yılında ortaklarının gereksinim duydukları her türlü maddenin temini ve imal edilen mallar için pazar bulmak, malların satışını sağlamak, tabaklara uygun avanslar vermek, üretim ve standardizasyon sağlamak ve gelişen sanayiye takip ederek üyelerinin ilerlemesini sağlamak üzere 1000 T.L sermaye ve 30 yıl süre ile "Denizli Tabaklar Küçük Sanat Kooperatifi" kurulmuştu⁴²⁷. Kurulan bu kooperatif uzun ömürlü olmamıştı. 56 üye ile kurulmuş olan kooperatif 1952–1953 yıllarında üyelerinin kooperatiften ayrılmalarıyla faaliyetlerini sona erdirmek durumunda kalmışlardı⁴²⁸. Aynı yıllarda Denizli İktisat Bankası aracılığıyla Brezilya'dan ithal edilen ve Beykoz Sümerbank Fabrikasına getirilen sığır derilerinin bir bölümü Denizli'de de kullanılmıştı⁴²⁹.

Daha önce dokuma sanayi ile ilgili olarak bahsedildiği gibi işletmelerden alınan Muamele Vergisi sanayinin gelişmesine engel oluyordu. Diğer sanayi kollarında olduğu gibi tabaklıkta da beş beygir gücüne kadar muamele vergisi alınmaması daha fazla vergi ödemek istemeyen üreticilerin kendilerini geliştirmeyi denememelerine yol açıyordu. 1957'de bu vergi kaldırılınca işletmeler güçlerini arttırmaya ve kendilerini geliştirmeye başladılar. Fakat başka bir sorunla karşılaşmışlardı. Tabakhanede elektrik şebekesi olmadığı için hayvanların gücüyle ya da dizel elektrik motorlarıyla üretim yapılmaya çalışıyorlardı. Bu durum 1963 yılında elektriğin tabakhaneye gelmesine kadar devam etti.

1967 yılında Denizli'deki modern anlamda çalışan deri imalathaneleri sayısı iki, çalışan sayısı seksen altı, sabit ve değişik sermaye 6.184.000 T.L olarak verilmekteydi. Bu sayıların içerisinde küçük el sanatı halinde çalışan dericiler dâhil edilmemişti. Denizli tabakhane ve fabrikalarında kösele, taban astarı, vidala, yüzçük deri, vaketa olarak, yılda 3.000.000 kadar deri ve kösele imal edilmekteydi⁴³⁰.

Bu dönemde İstanbul'un yanında İzmir'de dericilikte önemli illerden biri haline gelmiş ve Denizli Türkiye'de üçüncü sıraya düşmüştü. Tabakhanede 500 işçi çalışıyordu. 1970 yılı başlarında plastik sanayinin deri sanayine müdahalesi nedeniyle deri ve kösele endüstrisinde gerilemeler olmuştu. Güney sınırlarımızdan kaçak giren

⁴²⁷ B.C.A., 030, 18, 01, 02, 126, 51, 19.

⁴²⁸ Haytoğlu, (2006), s.66.

⁴²⁹ Haytoğlu, (2006), s.66.

⁴³⁰ Haytoğlu, (2006), s.70.

deri ve kösele, yatırım kredilerinden dericiliğin faydalanamaması, deri işleme teknolojisinin takip edilememesi bu durumu etkileyen diğer nedenler olmuştu⁴³¹.

1972 ve 1973'te Pendik Dericilik Araştırma ve Eğitim Enstitüsünden Denizli'ye uzmanlar gelerek plan, maliyet, fiyat hesaplamaları, deri işleme metotları, yeni imalat üniteleri kurulması konularında eğitim vermişler ve önerilerde bulunmuşlardı⁴³².

1972 yılında Denizli'de mamul deri ve kösele ihracat hacmi 90.000.250 TL, 1972 yılı ham deri ithalat hacmi 42.385.100 TL olarak gerçekleşmişti⁴³³.

5590 sayılı Ticaret Odaları, Sanayi Odaları ve Ticaret Borsaları Birliği Kanunu'nda sanayici ölçüsüne giren beş deri imalathanesi olup, sabit ve değişken sermayeleri 3.500.000 TL tutan imalathanelerde seksen altı işçi çalışmaktaydı⁴³⁴. 08.03.1950 tarihinde yürürlüğe giren 5590 sayılı kanuna göre "sanayici" ölçüsüne girmek için ise; makine, cihaz, tezgah, alet ve diğer vasıtalar yardımıyla ham, yarı mamul, tam mamul herhangi bir maddenin veya enerjinin vasıf, terkip veya şeklini fiziki ve kimyevi surette az veya çok değiştirerek veya bu hammaddeleri işleyerek kıymetlendirmek suretiyle imal veya istihsal yapmak, yılın fiili çalışma günleri ortalamasına göre, muharrik kuvvet kullananlarda 5, kullanmayanlarda 10 kişi çalıştırmak gerekliydi. Bu dönemde Denizli tabakhanesinde yine kösele, taban astarı, vidala, yüzlük deri, vaketa imal edilmişti⁴³⁵. 1976 yılı itibariyle Denizli Sanayi Odasına kayıtlı sanayi tesisleri içerisinde deri ve kösele imalatçılarının on dört tesise sahip oldukları sabit ve mütevadil sermayelerinin 12.340.000 TL olduğu ve yüz on bir işçi çalıştırdıkları anlaşılmaktadır⁴³⁶.

1980'lerden sonra Denizli tekstil alanında gelişen bir sektöre dönüşecektir. Bu sektörde, bu yıllarda kârın oldukça yüksek olduğu dericilik alanında o zamana kadar biriktirilen sermayenin tekstile kaymasına yol açmış, pek çok derici artık bu sektörde de faaliyet göstermeye başlamıştır.

⁴³¹ T.C Denizli Valiliği, (1973), s.181-182.

⁴³² Haytoğlu, (2006), s.72-73.

⁴³³ T.C Denizli Valiliği, (1973), s.167-168.

⁴³⁴ T.C Denizli Valiliği, (1973), s.179.

⁴³⁵ T.C Denizli Valiliği, (1973), s.181-182.

⁴³⁶ Haytoğlu, (2006), s.73-74.

4.1.3. Gıda Sanayi

4.1.3.1. Un sanayi

Çok eski dönemlerden beri insanoğlunun başlıca besin maddelerinden biri de buğdaydır. Ekmeğin temel maddesi olan buğdayın una dönüştürülmesi mesleğinin ise Denizli’de oldukça eski bir geçmişi vardır.⁴³⁷

Şehrin akarsuların fazla olması ve değirmencilik için uygun bir zemin teşkil etmesi Selçuklular ve Osmanlı döneminde unculuğun gelişmesini sağlamıştı. Denizli’de üretilen unlar 1.Dünya Savaşı öncesinde Mısır, Yunanistan ve Hicaz’a kadar ihraç edilmekteydi. 1914–1922 yıllarında, yani savaş yıllarında ihracat durdu, üretilen un iç tüketimde kullanılarak, ülkenin temel gıda ihtiyacı karşılanmaya çalışıldı⁴³⁸. I. Dünya Savaşı sırasında savaştan Osmanlı askerlerinin beslenmesinde Denizli’de üretilen unlar da önemli bir yer tutmaktaydı.

Cumhuriyetin ilanından önce Denizli’de Rum Kimon Efendi’nin büyük bir un değirmeni bulunmaktaydı. Milli Mücadele döneminde Denizli’ye gelen Demirci Mehmet Efe ve adamları Kimon Efendi’yi Denizli’den sürmüş ve un değirmenine el koymuşlardı. 19.01.1925 tarihli bir belgede, Yunanların Sarayköy-Menderes köprüsü civarına kadar gelmesi, işgalin Denizli’ye kadar genişleyebilmesi ihtimalini doğurunca, Denizli’de mevcut en büyük un fabrikalarından birinin alet ve edevatının sökülerek Eğirdir’e taşındığı yazılmaktadır. Zaferden sonra bu aletler büyük masrafla geri getirilmişse de, un fabrikası binası askeri hastane olarak kullanıldığından, istasyonda çürümeye terk edilmesi, özellikle Denizli halkı ve milletvekillerinin şikâyetlerine sebebiyet vermişti⁴³⁹. Nitekim Kemal Şakir de muhtemelen bu fabrika hakkında, günde 250 çuval un üretme kapasitesine sahip bir fabrikanın 1927 yılında henüz atıl vaziyette olduğunu yazmaktadır⁴⁴⁰.

Cumhuriyetin ilanından sonra Denizci unculuğu koruma altına alınmış ve ıslah edilmeye çalışılmıştır⁴⁴¹. 1925-1926 Devlet Salnamesinde vilayet merkezinde günde

⁴³⁷ T.C Denizli Valiliği, (1938), Cumhuriyetin 15. Yıldönümünde Denizli, Cumhuriyet Matbaası, Denizli, s.77.

⁴³⁸ Kodal, (1996), s.134.

⁴³⁹ B.C.A., 030, 10, 6, 35, 19.

⁴⁴⁰ Kemal Şakir, (1927), s.70.

⁴⁴¹ T.C Denizli Valiliği, (1938), s.77.

2.000-2. kıyye un üretecek kapasitede on iki un fabrikasından bahsedilirken⁴⁴², Kemal Şakir 1927 yılında yalnız merkez vilayette biri atıl durumda on üç un fabrikasının olduğunu yazmaktadır. Onun verdiği bilgilere göre bu fabrikaların çevirici gücü çoğunlukla su olmakla beraber, gelişmiş türbinleri olan fabrikalar da bulunmaktaydı. Bir tanesi hem su hem buhar gücü kullanmaktaydı.Yaz mevsiminde su debisinin düşmesi bazı fabrikaların gaz motoru ilave etmelerine sebep olmuştu. Bu fabrikalardan biri ve belediyeye ait olan “Zeybek Değirmeni”, şehrin elektrikle aydınlatılması için gece elektrik üretmekte, gündüz ise un fabrikası olarak çalışmaktaydı⁴⁴³. Yine onun verdiği bilgilere göre bu un fabrikalarının günlük üretimi 20-40 ton idi. Fakat Denizli unculuğunun Osmanlı dönemindeki gücüne ulaşabilmesi ve İzmir ile, hatta Antalya ile rekabet edebilmesi için sermaye ve taşımacılık ücretlerinin indirilmesine ihtiyaç vardı. Özellikle Söke’ye kadar bütün demiryolu hattı boyunca Denizli’den un ve diğer ürünler sevk edildiği için taşımacılık ücretleri önemliydi. Yine Kemal Şakir’in ifadesiyle sermaye yetersizliği ve veresiye çalışılması çeşitli sektörlerde olduğu gibi unculukta da önemli sarsıntılara yol açıyordu. Şehirde mevcut iki bankadan Ziraat Bankası sermaye yetersizliği,Osmanlı Bankası ise kredi vermekte fazla tereddütlü davrandığı için fabrika sahiplerinin kredi ihtiyaçları karşılanamıyordu⁴⁴⁴.

Nitekim 19 Kanun-ı evvel 1341 (1925) tarihli bir belgede de; Denizlili uncular kendi ürünlerinden yüksek oranda vergi alınırken, buna karşılık İzmir un işletmelerinde zahire üzerinden, yani daha düşük oranda vergi alındığını milletvekilleri aracılığı ile gerekli makamlara şikayet etmişlerdi. Denizlili un işletmeleri çevre iller ve özellikle İzmir uncuları ile daha ağır koşullarda rekabet etmekte olduklarını belirtiyorlardı⁴⁴⁵. Zira vergilere ilave olarak Denizlili uncuların ağır taşıma masrafları bulunmaktaydı.

Denizli’deki “Zeybek Değirmeni”nden başka önemli un fabrikaları bulunmaktaydı. Örneğin Denizli’nin en eski un fabrikalarından olan Değirmenönü un fabrikası, Değirmenönü mahallesinde yer almaktaydı, 3 katlıydı ve moloz taş örgülü duvarları vardı. Diğer eski bir un fabrikası olan Külahçioğlu un fabrikası ise, Merkez Topraklık mahallesindeydi ve 1920 yılında yapılmıştı⁴⁴⁶.

⁴⁴² Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi (1926), Matbaa-ı Amire, İstanbul, s.618.

⁴⁴³ Kemal Şakir, (1927), s. 70.

⁴⁴⁴ Kemal Şakir, (1927), s.70-71.

⁴⁴⁵ B.C.A., 030, 10, 135, 968, 10.

⁴⁴⁶ T.C Denizli Valiliği, (2001), 2001 Denizli İli Kültür Değerleri, Denizli, s.39.

Un fabrikaları, muhtaç oldukları buğdayın %30'unu Denizli'den, %70'ini Konya ve İç Anadolu Bölgesi piyasasından sağlamaktaydılar. Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren Denizli un fabrikaları şehrin yıllık ihtiyacından fazla üretim yapıyor ve bunları Ege Bölgesinin çeşitli il ve ilçelerine satıyorlardı⁴⁴⁷.

Unculuk açısından kapasitesinin yüksek oluşu, Denizli'yi çevre il ve ilçelerden buğday satıcıları için bir çekim merkezi haline getirmişti. Denizli tüccar ve un fabrikacılarının girişimi ile hububat satıcılarına ve alıcılarına kolaylık sağlamak amacıyla 1926 yılında il merkezinde bir ticaret ve zahire borsası açıldı⁴⁴⁸. Borsanın kurulması Denizli'deki zahire ticaretinin buna bağlı olarak da unculuğun öneminin bir göstergesi idi. Denizli uncuları sahip oldukları bu potansiyeli korumak için çevre illeri, özellikle İzmir'i yakından takip ediyorlardı.

Denizli'de unculuk, 1927 Teşvik-i Sanayi Kanunundan yararlanamamasına ve yukarıda bahsettiğimiz bazı dezavantajlara rağmen gelişimini sürdürmüştür. Bunun en önemli nedenlerinden biri bu konuda sahip olduğu birikim, ilin kendi tarım potansiyeli ve tahıl ambarı olan Konya'ya yakın olması idi.

1933 yılında yayınlanan "T.C Denizli Ticaret ve Sanayi Odası Broşürü" adlı kaynakta da, Denizli'de 14 un fabrikasının bulunduğu, bunların 4'ünün çalışmadığı, çalışan 10 fabrikadan 6'sının cumhuriyetin ilanından sonra yeni sistem aletlerle üretim yapmaya başladığı anlatılmaktadır. Bu fabrikalarda işlenen buğday, yakın illerden getirilmekteydi⁴⁴⁹.

Kemal Şakir'in 1927 yılı için bahsettiğini belirttiğimiz sermaye, kredi yetersizliği ve taşıma ücretlerinin yüksekliği 1930'da Milli Tasarruf Cemiyetince Ankara'da yapılan Sanayi Kongresi'nde Denizli un sanayicileri tarafından yeniden şikâyet konusu olmuştu⁴⁵⁰. Denizlili uncuların taşıma fiyatlarından şikâyet etmelerinin nedeni demiryollarının millileştirilmesiyle birlikte demiryolu taşıma fiyatlarının daha da artmış olmasıydı. Yükte ağır, pahada hafif olan un çuvallarının taşımacılığı çok pahalıya mâl olduğu için en çok uncular bu durumdan zarar görüyorlardı. Anlaşılan Denizlili uncular diğer her fırsatta olduğu gibi Ankara'daki Sanayi Kongresi'ni de seslerini

⁴⁴⁷ Toker, (1977), s.184-185.

⁴⁴⁸ B.C.A., 030, 18, 01, 019, 37, 20.

⁴⁴⁹ Mutluer, (1995), s.110.

⁴⁵⁰ Kodal, (1996), s.134.

duyurmak için fırsat olarak görmüş ve hem kredi ihtiyaçlarını, hem de unculuğu geliştirmek amacıyla diğer ihtiyaçlarını burada dile getirmişlerdi.

Tablo 4.12’de Denizli’deki un fabrikalarının 1932–1934 yılları arasındaki sayıları ve bu fabrikaların kuruluş yılları ve hukuki vasıfları hakkında bilgi verilmiştir. Bu bilgilere göre, 1932 yılında 6 adet un fabrikası görülmektedir. Oysa 1927 yılında sadece merkezde 13 adet un işletmesi olduğu bilinmektedir. Burada bahsedilen 6 un işletmesi yalnızca Teşvik-i Sanayi Kanunundan yararlanabilen işletmeler olmalıdır. Hakikaten 1932 yılında Denizli’de Teşvik-i Sanayi Kanunundan yararlanan 14 sanayi kuruluşunun 6 tanesi un fabrikasıydı. 1932 yılında sayıma giren 6 un işletmesinden 1 fabrika 1923 ‘ten önce, 1 fabrika 1923 yılında, 1 fabrika 1927, 2 fabrika ise 1929 yılında, 1 fabrika da 1931 yılında kurulmuştu. Bu 6 işletmenin 1’i kolektif, 2’si adi şirket ve 3’ü bir kişi tarafından işletilen şirketlerdi. 1933 yılındaki 6 un fabrikasının 1’i 1925 yılında, 1’i 1927’de, 2’si 1928’de, 1’i 1929’da, 1’i ise 1933 yılında kurulmuş olup, bunlardan 3’ü bir kişi tarafından işletiliyordu, 2’si adi şirket ve 1’i de kooperatife ait işletme idi. 1934 yılındaki 6 un müessesesinin 1’i 1923, 1’i 1924, 1’i 1926, 1’i 1927, 2’si de 1929 yılında kurulmuştu. Bunların 3’ü bir kişi tarafından işletilirken, 1’i adi şirket ve 2’si de kolektif şirket idi.

1930–1938 yılları arasında da sanayide en önemli üretim alanı un sanayi olmuştu. Un fabrikalarının sayısı da bu yıllarda 14’e yükselmişti, bunlardan 9 tanesi çalışabilir durumdaydı. Görüldüğü gibi bu yıllar arasında un sanayi büyük gelişme göstermiş ve Denizli’de Teşvik-i Sanayi Kanunundan yararlanan kuruluşların yarıya yakınını un fabrikaları oluşturmuştu⁴⁵¹.

İnanç Dergisi verilerine göre ise 1937 Denizli merkezinde 9 tanesi işleyen toplam 14 tane un fabrikası vardı. Bu fabrikaların üretim miktarı 14.436.000 kiloydu. Tam kapasite ile çalıştıkları takdirde her biri 100 kiloluk, yıllık yaklaşık 20 bin ton üretim kapasitesine sahiptir. Bu fabrikalar buğdayı kazalardan ve civar vilayetlerden elde etmekteydi. Unlar Denizli-İzmir şube demir yolları üzerindeki mıntıkalara sevk edilmekteydi. Bu fabrikalarda 30.300 işçi çalışmaktaydı⁴⁵².

Cumhuriyetin 15. yıldönümünde Denizli adlı kaynağa göre; 1938 yılında da Denizli merkez kazasında 14 tane un fabrikası vardı, bunlardan 10 tanesi işlemekte ve 4

⁴⁵¹ Kodal, (1996), s.135.

⁴⁵² Bayraktar, (1937), s.6-7.

tanisi işlememekteydi. İşleyen 10 fabrika 563 beygir gücüyle senede 12 milyon kilo un üretme kapasitesine sahipti. İşlemeyenlerin üretim kapasitesi de 7.500.000, yani toplam 19.500.000 kiloydu. Bu 10 fabrikadan 6 tanesi Cumhuriyetin ilanından sonra yeni sistem aletlerle yeniden inşa edilmiş ve eskiden mevcut olanlarının alet ve edevatları da son sistem aletler konmak suretiyle ıslah edilmişti⁴⁵³.

Tablo 4.13’de görüldüğü gibi 1932–1939 yılları arasındaki Denizli’deki un sanayi ile ilgili olarak verilere göre; 1932–1935 yılları arasında Teşvik-i Sanayi Kanunu’ndan yararlanan 6 adet un işletmesi bulunmaktaydı. Bu işletmeler kendi binalarında, kendi sağladıkları enerji ile çalışmakta idiler. Enerji kaynakları genellikle su gücünden sağlandığı gibi muhtelif kaynaklardan yararlanan işletmeler daha çoğunlukta idi. 1936 yılında teşvik alan işletme sayısının iki azalarak 4’e düştüğü görülür. Bu 4 işletmenin de binaları kendilerine aitti ve enerjileri 3 tanesi muhtelif kaynaklardan sağlarken 1 tanesi su motorundan sağlamaktaydı. 1937 yılında su motoruyla enerji sağlayan ve binası kendine ait olan 1 adet daha işletme açılmıştı. 1938 yılında binası işletmenin malı olmayan yeni iki işletme açılmıştı. 1938 yılındaki 7 işletmenin 4’ü enerjisini su motorundan, biri buhar motorundan, ikisi ise muhtelif kaynaklardan sağlamaktaydılar. 1938 yılında dikkati çeken bir nokta da ilk kez Teşvik-i Sanayi Kanunundan yararlanan un fabrikalarının buhar gücünü de kullanmaya başlamasıydı. 1939 yılında kanun kapsamına giren 6 un fabrikası bulunmakta idi. Bunların iki tanesinin binaları müesseseye ait değildi. Ayrıca 2’si enerji ihtiyaçlarını su motorundan, 1’i buhar motorundan ve 3’ü de muhtelif şekilde karşılamaktaydılar.

⁴⁵³ T.C Denizli Valiliği, (1938), , s.76.

I: İşletme adedi ve kuruluş tarih														II: İşletmelerin hukuki vasıfları											
Seneler	Müessesese adedi	Teessüs tarihi meçhul	1923'ten evvel	1923	1924	1925	1926	1927	1928	1929	1930	1931	1932	1933	1934	Müessesese adedi	Vasfı meçhul	Bir kişi tarafından işletilen	Adi şirket	Anonim	Kolektif	Komandit	Kooperatif	Limited	Devlet, hususi idare veya belediye
1932	6		1	1				1		2		1				6		3	2		1				
1933	6					1		1	2	1				1		6		3	2				1		
1934	6			1	1		1	1		2						6		3	1		2				

Tablo 4.12. Sanayi istatistiklerine (1932-1934) göre Denizli’de un işletmelerinin durumları⁴⁵⁴ .

⁴⁵⁴ T.C.B.İ.U.M., (1936), Sanayi İstatistikleri (1932-1934), Ankara, s.86.

A: İşletmelerin durumları Tesisat kıymeti ve bina vaziyeti Un Sanayi							B: İşletmelerin çalışma vasıtaları I-Enerji Durumları ve çeşitleri Un Sanayi											
Seneler	Müessesese adedi	Makine, alet ve edevatın sene sonundaki takribi kıymet (Lira)	Binası müessesenin malı olan	Binası müessesenin malı olmayan	Müessesenin malı olan binanın takribi kıymeti(Lira)	Kira bedeli(Lira)	Müessesese adedi	Enerji kullanmayan işletmeler	Enerji kullanan işletmeler	Enerji kullananlardan			Enerji türü					
										Enerjiyi dışarıdan alan	Enerjiyi kendisi üreten	Karışık	Su motörü	Buhar motörü	Tenvir gazı ve gazojenmotörü	Yağ , benzin ve saire motörü	Elektrik motörü	Muhtelif
1932	6	196.118	6	0	182.000	0	6	0	6	0	6	0	2	0	0	0	0	4
1933	6	189.729	6	0	163.320	0	6	0	6	0	5	1	2	0	0	0	0	4
1934	6	198.353	6	0	161.300	0	6	0	6	0	6	0	3	0	0	1	0	2
1935	6	187.918	6	0	160.800	0	6	0	6	0	6	0	3	0	0	0	0	3
1936	4	96.307	4	0	195.500	0	4	0	4	0	4	0	1	0	0	0	0	3
1937	5	151.325	5	0	137.500	0	5	0	5	0	5	0	2	0	0	0	0	3
1938	7	129.905	5	2	68.500	2.600	7	0	7	0	7	0	4	1	0	0	0	2
1939	6	122.662	4	2	68.500	2.600	6	0	6	0	6	0	2	1	0	0	0	3

Tablo 4.13. 1932-1939 Yılları sanayi istatistiklerine göre Denizli'de un sanayi⁴⁵⁵.(Teşvik-i sanayi kanunu kapsamına giren işletmeler)

⁴⁵⁵ T.C.B.İ.U.M., (1941), Sanayi İstatistikleri (1932-1939), Ankara, s.136.

B: İşletmelerin çalışma vasıtaları																												
II : Enerji kullanan işletmelerde motör adedi ve H. P.Yekünü A: Motör adedi B:Motörlerin H. P. (Beygür Gücü) Yekünü Un Sanayi														III : İşçi ve memur miktarı E: Erkek adedi K: Kadın adedi Un Sanayi														
Seneler	Kuvvei muharrrikeli müessesese adedi	Su		Buhar		Tenvir gazı		Yağ benzin ve saire		Elektrik		Muhtelif		Müessesese adedi	Amele ve ustabaşı yekünü (azami faaliyet aylarında)	Amele ve ustabaşlardan								Fen memuru		İdare memuru		Meşgul eşhas yekünü
		A	B	A	B	A	B	A	B	A	B	A	B			E	K	E	K	E	K	E	K	Türk	Ecnebi	Türk	Ecnebi	
1932	6	2	245									8	287	6	88			88		87		1		2		7		97
1933	6	2	245									8	255	6	79			79		79			1		7		87	
1934	6	3	295									6	200	6	81			81		81					3		84	
1935	6	3	295									6	204	6	19022								1		15			
1936	4	1	95									6	202	4	16872										7			
1937	5	2	245									6	200	5	65584										7			
1938	7	7	260	1	45							4	134	7	35532										15			
1939	6	5	160	1	50							6	175	6	28599										9			

Tablo 4.14. 1932-1939 Yılları sanayi istatistiklerine göre un işletmelerinin çalışma araçları⁴⁵⁶.

⁴⁵⁶ T.C.B.İ.U.M., (1941), Sanayi İstatistikleri (1932-1939), Ankara, s.137.

Tablo 4.14’de görüldüğü gibi Denizli’deki un fabrikaları 1932–1939 yılları arasında enerji ihtiyaçlarını su ve buhar gücünden ama daha çok muhtelif kaynaklardan sağlamaktaydılar. Özellikle 1936’dan sonra bu fabrikalarda çalışan kişi sayısı da yoğun şekilde artmıştı. Çalışan kişiler 14 yaşından büyük erkek işçi ve ustabaşlarından oluşmaktaydı. Bunların yalnızca 1 tanesi ecnebi olup, geri kalanlar Türk idi. Aynı şekilde fen ve idare memurlarının da Türk olduğu görülmekteydi.

Denizli uncularının Osmanlı Devletinin son yıllarından itibaren sahip oldukları potansiyel, hatta ihracat olanakları cumhuriyet döneminde aldıkları teşviklerle gelişmiş, kapasite kullanımları artmıştı. 1942’de konulan varlık vergisini ödeyenlerin içinde uncular önemli sayılabilecek bir yer tutması bunun bir göstergesidir. Aşağıdaki tabloda bu vergiyi ödeyenlerin listesini görmekteyiz. Çeşitli sebeplerle kendilerinden varlık vergisi alınmayan daha bir çok uncu olduğunu belirtmeliyiz.

Tablo 4.15. Denizli’de varlık vergisi ödeyen uncular⁴⁵⁷

Bekir ve Osman Tavaslıgil	500	Un Fabrikası sahibi
Karakurt Fabrikası Sahibi Mehmet oğlu Raşid Sayıt ve Kardeşleri	500	Un Fabrikası Sahibi
Tavaslı Salih Tuzcu Karakurt hissedarlarından	500	Un Tüccarı
Gökpınar Şirketi Hissedarları Sıddıka, Rifat, Hayrettin Karamil ve Ali Şibir	500	Un Fabrikası İşleticisi
Mehmet Merzeci ve Oğulları Osman Talat ve Tahir Merzeci	2500	Un Fabrikası Sahibi
Mehmet Tuzcu	500	Un Tüccarı

⁴⁵⁷ Haytoğlu, (2005), s.163-183.

Mutluer 1990'larda yaptığı bir anketin sonucu olarak 1921'de üretiminde o zamanın modern teknolojisini kullanan bir fabrika kurulduğunu 1958'de buna bir yenisinin eklendiğini belirtilmektedir. 1976 yılında kurulan ve modern teknolojiyi kullanan bir diğer fabrika ile birlikte, bu üç fabrikanın toplam üretimi 1995'te yılda 100.000 tona ulaşmıştı⁴⁵⁸.

1960'lı yıllarda Denizli Merkezinde 5 un fabrikası vardı. Unculuğun iç hacmi 20.000.000 liranın üzerindeydi. Anladığımız kadarıyla cumhuriyetin başlangıç yıllarında sayıları nispeten fazla görülen ve fabrika olarak adlandırılrsa da, aslında büyükçe değirmen durumunda olan işletmelerin adedi bu yıllarda azalmıştır. Fakat, her ne kadar yeterli olmasa da, teknoloji kullanımı arttığı için, üretim de artmıştı. Buna rağmen un fabrikalarının modernleştirilmeye ihtiyacı vardı. Yine bu yıllar da un sanayine bağlı olarak il merkezinde bir adet de bisküvi fabrikası da kurulmuştu⁴⁵⁹. 1960'lı yıllarda Ticaret Odası'na kayıtlı un fabrikası sayısı dörttü. İlde üretilen un Aydın, Manisa ve çok kere İzmir illerin ihraç edilmekteydi. İlde yıllık un üretimi 31.013 ton civarındaydı⁴⁶⁰.

Doğan Un Fabrikaları Koll. Şti, Karakurt Un Fabrikaları Koll. Şti, Kaşıkçı Kardeşler Koll. Şti Un Fabrikası birleşerek Denizli Un Fabrikaları Kolektif Şirketi adı altında bir araya gelmişlerdi. 1977 yılı verilerine göre bu birliğin yıllık un üretimi 81.400 ton olup, ayrıca 17.000 ton kadar da kepek üretilmekteydi⁴⁶¹.

İnceoğlu Un ve İrmik Fabrikası, Denizli İnceoğlu Makine, Ticaret ve Sanayi A.Ş tarafından kurulmuş olup Denizli'nin en büyük un ve irmik fabrikası idi. Son sistem makinelerle donatılmıştı. 1977 verilerine göre günde 627 işçi çalıştıracak ve günlük 150 ton üretim yapabilecek seviyede idi. Geniş bir pazarlamaya sahip bulunan fabrika, Denizli dışında çevre ve bölge illerinin ihtiyaçlarına da cevap verebilecek kapasiteye sahipti⁴⁶².

1970'li yıllardan sonra Denizli'de mevcut bu fabrikalarının çoğu hızla gelişen üretim teknolojisine ayak uyduramayıp kapanmıştır. 1990'lı yıllarda ise üretim yapan, yüksek teknolojiyi kullanan un fabrikası sayısı 3 idi.

⁴⁵⁸ Mutluer, (1995), s.111.

⁴⁵⁹ T.C Denizli Valiliği, (1968), s.265.

⁴⁶⁰ T.C Denizli Valiliği, (1973), s.182.

⁴⁶¹ Toker, (1977), s.185.

⁴⁶² Toker, (1977), s.185-187.

4.1.3.2. Helva, tahin ve şekerleme sanayi

Şekerleme, lokum, helva ve tahin sanayi de Denizli’de tarihsel ve geleneksel bir endüstri koluydu. Denizli şekerleme üretiminde gerek Osmanlı’nın son, gerekse cumhuriyetin başlangıç yıllarında önemli bir yere sahipti. Özellikle geçmişten günümüze kadar gelen helva ve tahin üretimi Denizli gıda sanayi açısından çok önemliydi. Tahin ve helvanın hammaddesi olan susamın ilde üretiliyor olmasının da bu yönde önemli katkısı olmuştu.

Denizli Valiliğinin hazırlanmış olduğu Cumhuriyetin 15. Yıldönümünde Denizli adlı kitabında Denizli’de bol olarak yetişen susamdan, eski usul değirmen taşlarından tahin çıkarıldığından, cumhuriyetin ilk yıllarında ise Denizli’de dört adet tahin fabrikasının açıldığından bahsedilmektedir⁴⁶³. Osmanlı Devleti’nin son yıllarında ilkel metotlarla, küçük imalathanelerde yapılan helva ve tahin üretimi, 1927 Teşvik-i Sanayi Kanunundan almış olduğu destek ile gelişme içerisine girdi. 1930’dan sonra helva ve tahin üretimi, 1932 yılına kadar iki küçük imalathanede gerçekleştirilmişti. 1932 Teşvik-i Sanayi Kanunundan faydalanarak, yeni bir fabrikanın kurulmasıyla şekerli mamul üreten fabrika sayısı üçe çıktı. Denizli arazilerinde ıslah çalışmalarıyla susam üretimi de arttı. Üç fabrika 1937 yılında 500 ton, 1938’de 800 ton helva üretebilecek kapasiteye ulaştı⁴⁶⁴. Denizli’de üretilen helva ve tahinler Ankara, Kütahya, Eskişehir, Konya, Afyon, Akşehir vilayet ve kazalarında satılmaktaydı⁴⁶⁵.

1942 yılında uygulamaya konulan varlık vergisini ödemekle yükümlü olan kişilerin ekonomik gelirinin belli seviyenin üzerinde olması gerekmektedir. Denizli’de bu vergiyi ödeyenler arasında şekerciler ve helvacıların da olduğu göze çarpmaktadır. Anladığımız kadarıyla 1940’lı yıllarda Denizli’deki helva ve şeker üretimi önemli ve iyi gelir getiren bir ekonomik faaliyet idi.

⁴⁶³ T.C Denizli Valiliği, (1938), s.58-59.

⁴⁶⁴ Kodal, (1996), s.136.

⁴⁶⁵ Bayraktar, (1937), s.10.

Tablo 4.16. Denizli’de varlık vergisini ödeyen helva ve şeker üreticileri⁴⁶⁶

Tevfik Karaalp	500	Şekerci
Hüsnü Kıbrıslı	500	Şekerci
Ali Hoşgör Ticarethanesi	650	Helvacı
Helvacı Bekir evlatları Helvacı	Kadir, Osman, Şükrü 1250	Helvacı

Görüldüğü gibi Denizli Ege Bölgesinde güçlü bir şekerleme ve helva üretim merkezi idi. Denizli, adı geçen bu sanayi için çeşitli yönlerden elverişli konumdaydı. 1970’li yıllarda ürettiği şekerleme, lokum, helva ve tahin çeşitleriyle yurt çapında pazar elde etmişti. Özellikle Denizli lokumları bazı firmalar tarafından etiketlenerek satışa sunulmaktaydı⁴⁶⁷. 1973 yılında ilde şeker ve şekerleme endüstrisinin yıllık üretimi 6512 tondur⁴⁶⁸.

Daha öncede belirtildiği gibi helva ve tahinin hammaddesi olan susamın Denizli’de yetiştiriliyor olması Denizli’nin bu alanda gelişmesini sağlamıştı. Fakat zamanla susam üretimi yerini pamuk ve ayçiçeği üretimine bırakmış, bunun sonucunda ilin susam ihtiyacı Antalya’dan sağlanmaya başlamıştır.

Tarhan Toker Denizli’de dört fabrikanın birleşmesi ile meydana gelen, Helta Gıda Sanayi ve Ticaret Limitet Şirketi tarafından (1975 yılında) kurulan, Helta Helva ve Tahin Fabrikasının Türkiye’nin en büyük ve modern tesisleri arasında yer aldığını yazmaktadır. Fabrika günde 18 ton susam işleyerek, 11 ton helva imal edebilmekte ve ürettiği ürünleri yurdun her köşesine pazarlayabilmekteydi. Yapılması düşünülen ilave tesislerle de ürettiği helvaları modern paketleme yaparak Pazar alanını genişletmeyi ve yurt dışına açılmayı da düşünmekteydi. Bu fabrika dışında 1970’li yıllarda Denizli’de Beyoğlu Ticarethanesi, Çınar Lokum ve Şekerleme Fabrikası, İkbâl Şekerleme ve

⁴⁶⁶ Haytoğlu, (2005), s.163-183.

⁴⁶⁷ Toker, (1977), s.186.

⁴⁶⁸ T.C Denizli Valiliği, (1973), s.183.

Karamela Fabrikası, Hacı Bekir Oğlu Tahin- Helva Ticaret ve Sanayi, Uslu Kolektif Şirketi, Tatsal Şekerleme ve Helva Fabrikası helva, tahin ve Şekerleme üreten kuruluşlar idi⁴⁶⁹.

Mutluer ise 1992-1993 yıllarında gerçekleştirdiği çalışma sırasında anket kapsamına aldığı ve bu sanayi dalında çalışan 1 fabrika olduğunu belirtmektedir. Bu tesis 1978 yılında kurulmuş olup, bu yıllarda üetime devam etmekteydi. 20 işi çalıŐtırmasına rağmen bu kuruluşun yıllık üetimi yaklaşık olarak 800 ton helva ve 1.000 ton tahin idi⁴⁷⁰.

4.1.3.3. Baharat-kuruyemiş sanayi

Denizli, kuruyemiŐçilik ve özellikle de leblebi üretiminde çok önemli bir yere sahiptir. Denizli'nin sade ve tuzlu ifte kavrulmuŐ sakız kokulu leblebileri çok ünlüdür. Özellikle Tavas ve Kızılcabölük kasabaları leblebi üretiminde nde gelmektedir. Sadece Kızılcabölük'te 1975-1985 yılları arasında 400-500 tavada leblebi üretimi yapılmaktadır. Günümüzde ise bu sayı 100-150 civarına inmiştir. Ayrıca Kızıllıhisar ilçesi halkının da % 50'si leblebicilikle uğraŐmaktadır. Günümüzde Kızıllıhisar'da 165 leblebi işletmesi bulunmaktadır. Bu işletmelerde yaklaşık 300 adet leblebi tavası bulunmaktadır. Bir tavada günde 300 kilogram leblebi üretimi yapılmaktadır.

Denizli'de kuruyemiş üzerine imalat ve ticaret yapan büyük fabrikalar mevcuttur. Fındık, fıstık, ceviz, leblebi, ayçiçeği gibi kuruyemiş türleri işleyen fabrikalar ve esnaflar mallarını Türkiye'nin her yerinde pazarlamaktadır⁴⁷¹.

Denizli'de üç sanayi kuruluşu baharat ve kuruyemiş üretmektedir. İlki 1963 yılında, diğerleri 1971 ve 1980 yıllarında üetime geçmiştir. Daha çok yakın çevrede üretilen kuruyemiŐi işleyen ve ambalajlayan tesislerin yıllık üretim miktarı 1990'lı yıllarda 11.000 tondur. Baharat fabrikalarında hammadde olarak kullanılan çeşitli bitkiler Akdeniz Bölgesi'nden temin edilir⁴⁷².

⁴⁶⁹ Toker, (1977), s.188.

⁴⁷⁰ Mutluer, (1995), s.112.

⁴⁷¹ Toker, (1977), s.188.

⁴⁷² Mutluer, (1995), s.111.

4.1.3.4. Alkolsüz içki, meşrubat, süt, süt ürünleri

Denizli ili, coğrafi bakımdan çeşitli türde meyve ve sebze yetiştirmeye uygundur. Bu nedenle Denizli'nin meyve çeşitleri ve üretimi meşrubat sanayine elverişliydi. Denizli'de biri 1934, diğeri 1978'de açılan iki meşrubat fabrikası vardı. Büyük kuruluşlarla rekabet edemeyen bu fabrikalar, yerel pazara dönük üretim yapmışlardı. Büyük kuruluşlarla rekabet edememekteydiler. Yılda 50 milyon şişe meşrubat üretilmekteydi. İlde meyvecilik hızla gelişmekte üzüm, vişne, kiraz, elma, şeftali, erik, armut, kayısı nar gibi çeşitli türlerde meyve bahçeleri kurulmaktadır. Denizli'de iklimin ve yer şekillerinin elverişli olmasına bağlı olarak çeşitli meyvelerin yetiştirilmesi meşrubat sanayinin gelişmesine yol açmıştır.

Denizli'de hayvancılığa önem verilmesi ve verimli hayvan ırklarının yetiştirilmesi süt ve süt ürünlerinin önemini arttırmıştır. Süt ve süt ürünleri üretimi daha çok mandıralarda yapılmaktaydı. Mandıralar çevrede üretilen sütleri peynir, yoğurt, yağ halinde sanayileştirmekte ayrıca çeşitli pazarlardan peynir ve yağ satın alarak il ihtiyacını karşılamaya çalışmaktaydı. 1970'li yılların sonlarına doğru mandıraların yıllık toplam işledikleri süt miktarı 4000- 5000 ton arasındaydı⁴⁷³. Süt ve süt ürünleri üreten önemli tesislerden biri 1958 yılında üretime başlamıştı. Küçük ölçekli olan bu fabrika yalnızca yerel pazar için üretim yapmaktaydı. Denizli'de hayvancılığın gelişmesine bağlı olarak süt ve süt ürünleri üretimi giderek gelişmekteydi.

Denizli'de 1970'li yıllarda il merkezinde sabit mandıra olarak Paksüt, Aktan, Üsküp, Özbek, Sümer, Bahar, Selçuk, Hayat ve Lengerli mandıraları bulunmakta idi. Bunların arasında geniş iş yapan ve teknik çalışan Üsküp ve Aktan mandıraları dikkat çekmekteydi. Kınıklı Kalkınma Kooperatifi ise daha geniş bir proje ile bunlar arasında yer almakta ve bir süt sanayi kurma amacını gerçekleştirme çabasıındaydı⁴⁷⁴.

Mandıraların dışında da besicilik ya da süt inekçiliği ile uğraşan kişiler şehrin süt ihtiyacına cevap vermekteydi. Örneği Rafet Tavashoğlu'nun Karakurt'taki inekhanesinde üretilen süt şehrin süt ihtiyacının bir kısmına cevap vermekte bunun dışında merkez köylerinde az sayıda inekle işe başlayan süt inekçileri de görülmekteydi. Bunların yanında mevsimlik süt üreten mandıraların da sayısı artmaktaydı. Bunlar arasında Çivril- Gümüşsu, Çivril- Işık, Çivril- Bozdağ, Çivril- Beydilli, Çardak- Çaltı,

⁴⁷³ Toker, (1977), s.192.

⁴⁷⁴ Toker, (1977), s.192.

Çardak- Gölcük, Acıpayam- Alaeddin, Tavas kasaba ve köylerinde kurulan mevsimlik mandıralarda da süt ve süt ürünleri üretilip satılmaktaydı. Bu mevsimlik mandıralar yılda 4000 ton süt işleyebilecek kapasiteye sahipti⁴⁷⁵.

4.1.3.5. Şarapçılık

Denizli’de şarapçılığın tarihi milattan öncelere kadar gitmektedir. İyon, Yunan, Frig, Roma ve Bizans dönemlerinde Denizli’de ileri derecede şarapçılık yapılmıştı. İlde bağ yetiştiriciliği ileri bir seviyedeydi. Çal, Buldan, Güney bağlarından elde edilen üzümler önemliydi. Çal ilçesinde bağ verimi dekar başına 500–1500 kg arasındaydı. Yıllık üzüm üretiminde elde edilen para yaklaşık 4.000.000 TL civarındaydı. Son yıllarda ağda, pekmez, kuru üzüm üretimi yanında şarapçılık da gelişmişti.

Güney’de iki, Çal’da bir, Mahmutgazi’de bir, Bekilli’de üç olmak üzere 7 şaraphane çalışmaktaydı. Yıllık şarap üretimi 200 ton üzerindekiydi⁴⁷⁶.

Denizli’de teknik esaslara göre, modern yöntemlerle şarap üretimi yapılmadığından ilin şarap üretimi çok fazla gelişme gösterememiştir.

4.1.3.6. Yem sanayi

Denizli’de yem sanayinde faaliyet gösteren iki sanayi kuruluşu vardır. Biri Acıpayam ilçesindedir. Diğeri ise gıda sektöründe Denizli’nin en büyük kuruluşu olan Abaloğlu Yem Fabrikası’dır. Bu fabrika üretim kapasitesi açısından Balkanlar ve Ortadoğu’nun en büyük sanayi kuruluşu kabul edilmektedir. 1991 yılında ilan edilen verilere göre Abaloğlu yem fabrikası Türkiye’de en büyük 500 sanayi kuruluşu içinde 378. sırada yer almaktaydı.

Abaloğlu Yem Fabrikası 1968 yılında kurulmuş, 1969’da saatte 10 tonluk üretim kapasitesi ile yarı otomatik olarak üretime başlamıştır. Günümüzde saatte 60 ton yem üretilmektedir. 1986’da mısır kurutma, 1987’de soya küspesi üretimi ünitesi kurulmuştu. Her türlü hayvan yemi üretilmektedir. Yılda 30 işçi ile 164.000 ton yem üretilmektedir⁴⁷⁷.

⁴⁷⁵ Toker, (1977), s.193.

⁴⁷⁶ Toker, (1977), s.202.

⁴⁷⁷ Mutluer, (1995), s.112.

İlde hayvan beslenmesi yönünden doğan büyük ihtiyaç karşısında yem endüstrisinde de gelişmeler olmuştur.

Tablo 4.17. 1973 yılına göre yıllık yem üretimi⁴⁷⁸.

İmal edilen	Üretim(ton)
Toz civciv yemi	39080
Palet piliç yemi	8400
Tavuk yumurta yemi	8000
Tavuk besi yemi	5000
Kuzu ve buzağı besi yemi	3000
Boğa besi yemi	2600
Palet süt yemi	6700
Toz süt yemi	8700
At iş yemi	800

Görüldüğü gibi Denizli ili hayvan yemi üretiminde de önemli bir yere sahiptir. Bir özel sektör olan yem sanayi ilin yem ihtiyacını giderdikten sonra çevre iller ihtiyacına da cevap vermektedir.

4.1.4. Metal Sanayi

Metallerin, soğuk olarak merdaneler arasından geçirilerek ezme suretiyle, veya eritilerek şekil, ölçü ve görüntüsünün değiştirilmesi işlemine haddeleme, bu işleri yapan kişiye de haddeci denmektedir.

Denizli’de geçmişten günümüze önemli bir faaliyet olarak varlığını sürdüren haddeçilik, yüzyıllardan beri devam eden köklü bir sanattır. Denizli’de demircilik Osmanlı dönemi içinde de önemli bir sanat idi. Osmanlı ordusunun kılıç, hançer, bıçak gibi silah ihtiyaçları Kızılhisar ilçesinin Yatağan kasabasından temin edilmekteydi.

⁴⁷⁸ T.C Denizli Valiliği, (1973), s.183.

Özellikle Yatağan kasabası bıçakları ile ünlüydü. Günümüzde hala Yatağan'da bu sanat, bıçakçılık olarak devam etmektedir⁴⁷⁹.

Eskiden demircilerin çalıştığı Denizli'nin Kaleiçi mevkiinde “Demirciler Çarşısı” olarak adlandırılan sokaklar bulunmaktaydı. Demirciler arasında da tabaklarda olduğu gibi var olan esnaf örgütü uzun yıllar varlığını sürdürmüştü. Çok zor koşullarda yapılan ve oldukça emek isteyen haddecilik mesleğinde kalfalıktan ustalığa geçişin sembolü olan “Peştamal Kuşanma” töreni son olarak 1908'de Yeşilköy'de (Gerzele) Kumkayak mevkiinde yapılmıştı⁴⁸⁰.

Demirci esnafının yetiştirdikleri kalfalardan ustalık derecesini kazananlara bir nevi diploma verme anlamında, peştamal kuşanma töreni ile ustalık verilirdi. Tabak esnafında olduğu gibi bu tören eski senelerin düğün, bayram günlerinden biri olurdu. Demirciler bu töreni ya kendi başlarına ya da tabaklarla birleşerek İncilipınar'da yaparlardı. Törene bütün esnaf davet edilir, öğle ve akşam yemekleri verilerek senenin en sevinçli günü yaşanır. Ustalığa adım atacak olanlar bir hizaya sıralanırlar, elleri çapraz olarak kulaklarında tutulu bulunurdu. Ustaları yanlarına davet edilen memleket uleması tarafından ayrı ayrı okunan dualardan sonra esnaf şeyhi ortaya geçerek, ustalara hitaben “ Bu gençler demirciliğin bütün inceliklerini öğrendiler mi, teknik bilgilerine sahip oldular mı? Kendi başlarına demirciliği başarabilirler mi? Kökünden mi, dal budaktan mı?” diye sorulurdu. Ustalar ise “ Evet bunlar sanatımız için gereken bütün işleri öğrendiler. Biz bunlara ustalık veriyoruz.” şeklinde cevap verirlerdi. Esnaf şeyhi elindeki peştamalı, kalfaların bellerine bağlar, “Ustalığınız hayırlı olsun, Allah işinize kolaylık versin, tuttuğunuz altın, başınız pınar, ayağınız göl olsun, peygamber hepimizden razı olsun, pirimiz Davut peygamberin ruhu şad olsun” diyerek hayırlı dileklerde bulunurdu. Son olarak Gerzele'de yapılan törene esnaf şeyhi olarak, Çaybaşı mahallesinden Yörükoğlu Hacı Mehmet Efendi başkanlık etmişti⁴⁸¹.

Denizli'de demircilik ve bakırcılığın en büyük sorunu hammadde sıkıntısı idi. Denizli'de yalnızca krom, linyit, kükürt az miktarda altın ve bakır çıkarılıyor, demir il madenlerinden sağlanamıyordu. Bu yüzden hammaddelerin İzmir'den temin edilmesi zorunlu hale gelmişti. Haddeciler, özellikle İzmir'in Aliğa ilçesinden, ya da İstanbul'un Haliç tersanesinden hurda gemilerden demir ve bakır satın alıp eriterek,

⁴⁷⁹ T.C Denizli Valiliği, (2001), 2001 Denizli Kültür Değerleri, Denizli, s. 138.

⁴⁸⁰ T.C Denizli Valiliği, (2001) s. 138.

⁴⁸¹ Darıverenli A. U. (1937). Demircilerde Peştamal Kuşanma, İnanç Dergisi, Denizli, s.15.

levha veya çubuk şeklinde işlemeye hazır hale getiriyorlardı. Yükte ağır pahada hafif olan demirlerin İzmir'den getirilmesi de maliyeti fazla olan bir iş idi. Bu yüzden haddecilik ile uğraşan kişilerin hammadde, kredi yetersizliği ve taşımacılık gibi sıkıntıları vardı. Tüm bu sıkıntılara rağmen haddeciler mesleklerini devam ettirmeye çalışıyorlardı. 1927 sanayi sayımına göre 279 işletme haddecilik ile uğraşiyor ve 594 kişi geçimini haddecilikten sağlıyordu⁴⁸².

Denizli'de 1932 Teşvik-i Sanayi kanunundan sonra haddecilik için gerekli olan hammadde ihtiyacı Ergani Bakır İşletmesi'nden de sağlamaya başlanmıştı. Bu gelişmeden sonra demir-bakır haddeciliği ve metal eşya sanayi gelişmeye başladı. Özellikle Kadıköy'de (Babadağ'da) bulunan bakır ve demir işletme atölyesinde yapılan tezgâh üretimi önem kazanmıştı. Makineleşmeyi sağlayamayan, ilkel metotlarla üretimi gerçekleştiren demir imalathanelerinde, her çeşit parmaklık, kapı, ziraat aletleri, Denizli'deki fabrikaların döküm malzemelerinin üretimi yapılırdı⁴⁸³.

1935 nüfus sayımı sonuçlarına göre yalnızca Denizli Merkez ilçede 177 kişi, tüm Denizli genelinde ise 872 kişi demir sanayinde çalışmaktaydı⁴⁸⁴.

Denizli'nin haddecilik için gerekli olan hammadde kaynaklarına uzak olmasına rağmen, hadde tesisi sayısının fazla olmasının nedeni Denizli'nin bulunduğu elverişli coğrafi konumdan kaynaklanmaktaydı. Bu konumu ile aynı zamanda diğer illere de ürettiği mamulleri pazarlama kolaylığı vardı. Ne yazık ki Denizli'de haddehane tesisi çok olmasına rağmen en kötü durumda bulunan sektörlerden biri durumundaydı. Çünkü hadde tesislerinin ilkel yöntemlerle pahalı ürün elde etmesi, tesislerin çok fazla dağınık ve küçük ölçekli olması nedeniyle kaynak israfı meydana gelmekteydi. Ayrıca hammadde kaynaklarına uzakta olması nedeniyle üretim maliyetinde girdilerin yüksek olması haddecilik için sorun oluşturmaktaydı.

Denizli'de demircilik kadar önemli olan başka bir sanat ise bakır sığama endüstrisi idi. Bakır işlemeciliği ile sofrta takımı, leğen, tencere, kazan vb. üretiliyordu. İl merkezinde gelişmiş durumda olan bakırcılık, yalnız ilin ihtiyacını sağlamakla kalmaz, komşu illere de bakır mamulleri satılırdı. Mevcut işyerlerinde ham bakır

⁴⁸²Kodal, (1996), s.137.

⁴⁸³ Kodal, (1996), s.138.

⁴⁸⁴ T.C. B. İ. G. M., (1937), 1935 Yılı Genel nüfus Sayımı (Denizli), Ankara, s. 80.

işlenerek mamul hale getirilir, yılda ortalama olarak 600 ton hurda, 400 ton külçe olmak üzere 1000 ton bakır işlenilirdi⁴⁸⁵.

Tüketim alışkanlıklarının giderek değişikliğe uğraması sonucunda geçmişten beri yapılmakta olan bakır mutfak eşyası, pazarını alüminyum endüstrisine bırakmak zorunda kalmıştır. Bu sebepten bakır endüstrisinde imalat türlerini değiştirmek, büyük kuruluşlar haline gelmek zorunluluğu ortaya çıkmıştı. Böylece bakır endüstrisinden kablo imalatına geçiş süreci başlamıştı. 1967 yılı verilerine göre Denizli merkezinde döküm ve silindiraj işleri yapan 7 firma ile çeşitli bakır mamulleri yapan 65 imalathane vardı. Şehirde 4 döküm ocağı bakır haddehanesi, 2 hurda temizleme ocağı, 21 sığama tezgahı, 65 bakırcı dükkanı bulunmaktaydı⁴⁸⁶.

Denizli’de metal eşya, makine ve teçhizat sanayi 1970’li yıllardan itibaren gelişme göstermişti. 1968 yılında kurulan Ergür Kablo Fabrikası ile Denizli’de elektrik kablosu üretimine adım atılarak, bakırcılık içine düştüğü kötü durumdan kurtarılmaya çalışılmıştı. 1970’li yıllardan itibaren mutfak eşyaları, cıvatalar, tarım makineleri, jant, motor döküm parçaları, metal borular, tel çekme, çivi fabrikaları açılmıştı. Denizli’de mutfak eşyaları üretimi, 1973 yılında Emsan Emaye Fabrikası’nın kurulmasıyla başlamıştı. Ev ve ev yapımında kullanılan metal aletlerle ilgili olarak 1977’de balyoz, kazma vb. üreten çelik fabrikasıyla, 1989’da çelik soba üreten fabrikalar açılmıştı. Denizli’de ilk çivi fabrikası 1970 yılında üretime başlarken, diğer bir çivi fabrikası da 1979’da kurulmuştur⁴⁸⁷.

1973 yılında il dışından getirilen kütük demir, çelik ve gemi saçları, ilde bulunan ve sayısı 16 olan haddehanelerde inşaat malzemesi haline getirilmekteydi. Denizli ilinde mevcut 16 haddehanenin inşaat malzemesi üretimi 60.000 ton civarında idi. Haddehanelerde mamul çelik, lama, köşebent, yuvarlak demir gibi malzeme yapılmaktaydı. Elde edilen mamul demir, ilin ihtiyacını karşıladıktan sonra, Türkiye’nin çeşitli illerine de ihraç edilmekteydi. Demir haddehanelerinde tam kapasite 8 saat çalışan 600 işçi bulunmaktaydı⁴⁸⁸.

⁴⁸⁵ T.C Denizli Valiliği, (1968), s.263.

⁴⁸⁶ T.C Denizli Valiliği, (1968), s.263.

⁴⁸⁷ Mutluer, (1995), s.100-101.

⁴⁸⁸ T.C Denizli Valiliği, (1973), s.186.

Daha öncede belirtildiği gibi Denizli’de yer alan metal ana sanayi kuruluşları özellikle hurda ve kütük demiri işleyen küçük ölçekli haddehanelerden oluşmakta idi. Haddehanelerde ise genellikle uzun hadde ürünlerinden demir çubuklar, profiller, köşebentler üretilmekte ve bunlar gerek metal eşya sanayi, gerekse inşaat sanayinde temel girdi olarak kullanılmaktaydı. Denizli’deki hadde tesisleri, inşaat sektörünün gelişmesi doğrultusunda 1970–1980 yılları arasında gelişme göstermişti. 1973 yılında Denizli Sanayi Odası kayıtlarına göre hadde tesisi sayısı kırkın üzerinde çıkmıştı⁴⁸⁹. Bu dönemde Denizli sanayinin gelişmesine paralel olarak, ilçelerden ve başka illerden Denizli’ye yapılan göçler, Denizli’de ev ihtiyacını arttırmış, dolayısıyla inşaat sektörü ve ona bağlı olarak da metal sanayinde gelişme görülmüştü.

Metal ana sanayi alanında elektrolitik bakır fabrikaları da yer almaktadır. 2006 yılında Türkiye’nin en büyük sanayi kuruluşları içinde 63. sırada yer alan Er Bakır elektrolitik bakır fabrikası 1981’de kurulmuş, 1984’te ise yıllık 20 bin ton üretim kapasitesiyle üretime başlamıştı⁴⁹⁰.

1979 yılında boru ve kablo üretiminin yapıldığı metal eşya sanayinde yaklaşık 1250 kişi çalışmaktaydı. Bu sektör imalat sanayi katma değerinin %25’ni sağlamaktaydı. Ayrıca 20–30 işçi çalıştıran bakır ve demir haddehaneleri de faaliyetlerine devam etmekteydi. 1970’li yılların sonuna gelindiğinde il genelinde 1 ile 9 işçi istihdam eden 4503 civarındaki küçük işletmeden 2000 tanesi dokumacılıkta, 1100 tanesi metal eşya dalında 600 tanesi de gıda sanayinde faaliyet göstermekte idi⁴⁹¹. Görüldüğü gibi metal eşya sanayi dokumacılıktan sonra ikinci sırada gelmekteydi. Zaten dokuma sanayinin sermayesinin oluşturulmasında tabaklık, unculuk gibi haddeciliğin de büyük katkısı olmuştur. Bu sektörlerden dokumacılığa sermaye akışı sağlanmıştır.

4.1.5. Taşa ve Toprağa Dayalı Sanayi

Konumuz olan 1920-1980 döneminde Denizli’de dokuma, giyim eşyası ve deri, metal ana sanayi kadar olmamakla birlikte gelişmiş olarak kabul edebileceğimiz bir diğer sanayi kolu taşa ve toprağa dayalı sanayi sektörüdür.

⁴⁸⁹ T.C Denizli Valiliği, (1973), s.186.

⁴⁹⁰ Mutluer, (1995), s.104-106.

⁴⁹¹ Ödel, (1999), s.32.

Taşa ve toprağa dayalı sanayi daha çok inşaat sanayinde kullanılan maddelerin üretimine yöneliktir. İnşaat malzemeleri ağır ve büyük hacimli oldukları için hammadde ve pazar alanlarına yakın olmak zorundadır.

Bu sektörde faaliyet gösteren tesisler mermer fabrikaları, tuğla, kiremit, cam, çimento, beton boru imalathanelerdir. Bu sanayi kolu daha çok inşaat sanayine yönelik üretim yapmaktadır. 1950’li yıllardan sonra kırsal alandan kentlere doğru yoğun bir iç göçün başlaması, özellikle büyük kentlerde hızlı bir şekilde konut yapımını gündeme getirmiştir. İnşaat sektörünün hız kazanması, demir, çimento, tuğla, mermer ve cam gibi inşaat maddelerinin tüketimini arttırmıştır⁴⁹². Günümüzde özellikle tekstil sektöründe yaşanan sıkıntılar, sermayedarların Denizli’de potansiyeli oldukça yüksek olan mermer, traverten sanayine yönelmesini sağlamış, Denizli sanayi dokumacılık gibi bu alanda da çok önemli gelişmeler kat etmeğe başlamıştır.

4.1.5.1. Tuğla ve kiremit sanayi

Daha öncede belirtildiği gibi Denizli’ye yoğun şekilde iç göçün başlaması, konut ihtiyacını arttırmış, tuğla ve kiremit fabrikalarının kurulmasına neden olmuştur. Denizli’de ilk tuğla fabrikası 1966’da, ikinci 1967’de, üçüncü 1973 dördüncü 1988’de kurulmuştur⁴⁹³.

1973 yılı verilerine göre bu fabrikalarda yıllık üretim ortalama olarak 10 milyon kiremit, 6 milyon blok tuğla olmakla ve il ihtiyacının % 50’sini karşılamaktaydı. Geri kalan ihtiyaç Kütahya, Eskişehir illerinden ve Manisa-Turgutlu’dan sağlanmaktaydı. İlin yıllık kiremit ve tuğla ihtiyacının 30 milyon olduğu tahmin edilmekte idi. Fabrika imalatı dışında yerli tuğla imalatı da yaygındı. İlin çeşitli ilçe, kasaba ve köylerinde bulunan 21 tuğla ocağında yıllık 22 milyon civarında tuğla elde edilmekteydi⁴⁹⁴.

Sarayköy ve Buldan tuğlaları inşaatlarda tercih edilmekteydi. Bunun dışında da Tavas, Sarıova, Ahmetli Köyü, Çukur, Pamukkale, Kaklık yörelerindeki toprak yataklarından da tuğla elde edilmekteydi. Pamukkale’deki toprakların demiroksit oranı fazla olduğu için bu toprak ile Burhaniye toprağı karıştırılarak kaliteli tuğla ve kiremit yapılıyordu. Denizli’deki bazı yerlerde ise toprağın demiroksit oranı az olduğundan bu

⁴⁹² Denizli Turizmini Geliştirme Derneği, (1991), Denizli’de Turizm, Denizli, s.66.

⁴⁹³ Mutluer, (1995), s.106-107.

⁴⁹⁴ T.C Denizli Valiliği, (1973), s.186.

topraklardan yapılan tuğla ve kiremitlerin rengi gri tonlarında olmaktadır. Bu yüzden Burhaniye ve Aydın'dan toprak getirilerek kırmızı renkli tuğla ve kiremit elde edilmektedir. Dışarıdan getirilen topraklar imalat fiyatını arttırmakta, bu da tuğla ve kiremit fabrikalarını zor durumda bırakmaktaydı⁴⁹⁵.

1977 yılı verilerine göre Denizli'de ilk kurulan tuğla ve kiremit fabrikası Arı Tuğla ve Kiremit Fabrikası idi. Şehrin yakınında Pamukkale yolu üzerinde kurulan bu fabrika yeni makine ve ilavelerle modern ve kaliteli ürün veren bir kuruluş haline gelmiştir. Fabrikanın yıllık üretim kapasitesi 2 milyon tuğla, 6 milyon kiremit olup il ve ilçelerin ihtiyaçlarının önemli kısmını karşılamaktadır. Bu alanda ikinci kuruluş olan Pamukkale Tuğla ve Kiremit Fabrikası yılda 3 milyon tuğla ve 6 milyondan fazla kiremit üretebilecek kapasiteye sahiptir. Diğer bir tuğla ve kiremit fabrikası olan Bayraktar Tuğla ve Kiremit Fabrikası ise yalnızca Denizli ve Ege Bölgesi'nin değil Türkiye'nin en büyük ve modern toprak sanayi tesislerinden biriydi. Ankara asfaltı üzerinde Akhan köyü yakınında yapılan fabrika günde 80 işçi çalıştırarak yılda 25 milyon tuğla 5 milyon kiremit üreterek il ihtiyacını karşıladıktan sonra ürünlerini Isparta, Burdur ve Antalya'ya pazarlamaktaydı. Tuğsan Tuğla ve Kiremit Fabrikası ise Ankara asfaltı üzerinde yer alıp yıllık 5 milyon 500 bin tuğla 5 milyon 500 bin kiremit üreterek ürünlerini çevre illere pazarlamaktaydı⁴⁹⁶.

4.1.5.2. Cam sanayi

Taşa ve toprağa dayalı sanayi sektöründe faaliyet gösteren cam sanayi Denizli'de oto cam ve cam eşyası (zücaciye) üreten kuruluşlarla temsil edilmektedir. Hiç kuşkusuz Denizli'de olduğu kadar Türkiye'de de önemli bir sanayi kuruluşu olan Denizli Cam Sanayi, bu sektörün en büyük kuruluşudur.

1974 yılında yurt dışından dönüş yapan işçilerin ve İl Özel İdaresi'nin ortaklığı ile üretime başlayan Denizli Cam, kısa bir süre sonra, Türkiye pazarında önemli bir yere sahip olmuştu. Ayrıca il merkezinde 1989 yılında üretime başlayan TSE belgeli, ileri teknoloji kullanan Oto Cam üretimi de yapılmaktaydı⁴⁹⁷. Paşabahçe cam fabrikasının kapanmasından sonra çeşm-i bülbül gibi Osmanlı-Türk cam sanatına dair önemli ürünler Denizli'de yapılmaya başlamıştır.

⁴⁹⁵ Toker, (1977), s.225.

⁴⁹⁶ Toker, (1977), s.225-226.

⁴⁹⁷ Denizli Turizmi Geliştirme Derneği, (1991), s.67.

1977 yılı verilerine göre bölgesel bir kuruluş niteliğinde olan Denizli Cam Sanayi, ortakları özellikle köylü, işçi ve esnaftan oluşan Denizli Cam Sanayi ve Ticaret Anonim Şirketi tarafından kurulmuş olan büyük bir sanayi tesisidir. Şirketin 1612 kişi olan ortakları arasında fabrikada işçi ve personelleri de bulunmaktadır. Aynı zamanda başlıca hammaddesi olan kuartz (çakmak taşı) fabrikanın yapıldığı Şirinköy sınırları içinde doğal ve % 99,74 oranında saf olarak mevcut idi. Cam fabrikasının yıllık üretim kapasitesi 10 bin ton ev eşyası, 5 bin ton stai kaplar olmak üzere 15 bin tondu⁴⁹⁸.

4.1.5.3. Mermer sanayi

Balıkesir, Afyon ve Bilecik'ten sonra Türkiye'nin işlenen dördüncü büyük mermer ve traverten yatakları, Denizli ilindedir. Denizli ve çevresinde mermer yataklarının çok olması mermer sanayinin gelişmesi sağlamıştır. Mermer sanayi alanında ilk tesis 1979'da kurulmuştu. İkinci tesis ise 1983'te hizmete girmişti. 1986 yılında ise üç yeni sanayi kuruluşu daha mermer sanayi alanında hizmet vermeye başlamıştı. Mermer kesme ve şekillendirme çalışmaları yapan bu kuruluşlar yılda 700.000 metre kare mermer ve traverten levha ile 30.000 metre kare mermer fayans üretmekteydiler. Uluslar arası düzeyde ileri teknolojiyi kullanan bu tesisler, yurtiçi talebin ötesinde dünyanın her yerine ihracat yapmaktadırlar⁴⁹⁹.

4.1.5.4. Çimento, beton ve beton boru sanayi

Denizli'de hızla gelişme kaydeden sanayileşme hamle ve hareketleri ile birlikte gelen yerleşme sorunlarının Denizli inşaat sektöründe hızlı canlılık yarattığı, bu arada çimentonun zaman zaman sorun olarak ortaya çıkması bilinen bir gerçektir.

Çimentoya büyük ölçüde ihtiyaç duyan Denizli 1977 yılı verilerine göre yılda yaklaşık 300 bin ton çimento tüketmekteydi. İhtiyacının büyük kısmını Isparta'dan, az bir kısmını da Söke Çimento Fabrikalarından sağlayan Denizli, taşıma masraflarının yüksekliği ve zaman kaybının çok oluşu gibi nedenlerle sıkıntı yaşamaktaydı.

Denizli'de taşa ve toprağa dayalı sanayide yer alan en önemli sektörlerden biri 1987 yılında faaliyete geçmiş olan Denizli Çimento fabrikasıdır. Ayrıca beton ve beton boru sanayi kolunda Denizli'de 1998 verilerine göre dört işletme bulunmaktadır. 1972

⁴⁹⁸ Toker, (1977), s.227-228.

⁴⁹⁹ Mutluer, (1995), s.109.

yılında bir işçi şirketi olarak kurulmuş olan beton boru fabrikasında yılda, yaklaşık olarak 50.000 adet beton boru üretimi gerçekleştirilmektedir⁵⁰⁰.

4.1.6. Kimya, Petrol, Kauçuk ve Plastik Ürünleri Sanayi

Denizli’de gelişme gösteren sektörlerden biri de kimya sanayidir. 1927 Sanayi Sayımı’na göre Denizli’de bu alanda 10 adet işletme bulunmaktadır⁵⁰¹. Fakat Denizli’nin kimya sanayinin gelişimi 1970-1980 yıllarında hız kazanmıştır.

Bu sektörde, 11 sanayi kuruluşu bulunmaktadır. Daha çok küçük ölçekli tesislerden meydana gelen kimya sanayinde 3 plastik halat, 3 plastik ambalaj malzemesi, 2 sera örtüsü ve naylon torba, 2 akü ve 1 firit, ayrıca boya fabrikası bulunmaktadır. Denizli’deki kimya sanayinin gelişimi 1970–1980 yılları arasında olmuş ve bu sektörde bulunan 11 sanayi kuruluşunun 10’u söz konusu yıllar arasında kurulmuştur.

1972, 1973 ve 1975 yıllarında Denizli’de 3 plastik halat ve 1973’te 1 plastik ambalaj fabrikası üretime başlamıştır. 1979 yılında plastik ambalaj malzemesi, 1980 yılında ise sera örtüsü üreten 2 sanayi kuruluşu daha kimya sektöründe faaliyete başlamıştır. Böylece Denizli’de sanayinin çeşitlenerek gelişmesi, toptan ve perakende ticaretin canlanmasında etkili olmuştur.

Sera örtüsü üreten tesislerin gelişmesi ise yakın çevrede, özellikle de Antalya çevresindeki tarım faaliyetlerinin seralarda yoğunlaşmasının bir sonucudur.

Bu alanda talebin artması üzerine 1970’li yıllarda kurulan ve naylon torba üreten sanayi tesisleri de artan sera örtüsü talebi üzerine ürünlerini çeşitlendirerek sera örtüsü de üretmeye başlamışlardır. Denizli’de son olarak 1986’da bir başka plastik ambalaj fabrikası üretime geçmiştir.

Denizli’de kimya sanayi alanında faaliyet gösteren bu kuruluşlar dışında Acıpayam’da selüloz, Acıgöl kıyısında da sodyum sülfat tesisleri bulunmaktadır.

Bunun yanında 1977–1979 yılları arasında 2 akü fabrikasının da üretime geçişi ile kimya sanayi sektöründe üretim alanı çeşitlenmiştir⁵⁰².

⁵⁰⁰ T.C Denizli Valiliği, (1998), Türkiye’nin Parlayan Yıldızı Denizli, İzmir, s.101.

⁵⁰¹ T.C.B.İ.U.M, (1928), 1927 Sanayi Sayımı Sonuçları, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul, s.83.

1977 yılı verilerine göre plastik eşya üreten 21 firma Sanayi Odasına kayıtlı bulunmaktaydı. Yaklaşık 16 milyon TL sermayeye sahip bu firmalarda 400'e yakın işçi çalışmaktaydı⁵⁰³. Hızla gelişen bu sanayi ilin ve memleketin ekonomik hayatında önemli bir yere sahipti.

Bunlardan başka Denizli'de deterjan, kolonya ve parfüm imalathaneleri de faaliyet göstermektedir. Çoğu küçük imalathaneler şeklinde olan bu işyerleri ürettikleri ürünleri Türkiye'nin birçok bölgesine ihraç etmektedirler. İldeki belli başlı kolonya imalathanelerinden olan Arı, Pamukkale, Başbuğ, Fatih ve Vural kolonya işletmelerinde kolonyanın yanı sıra toz- krem deterjan çeşitleri, çamaşır suyu, çamaşır sodası ve tuzruhu gibi kimyasal maddeler de üretilmektedir.

4.1.7. Orman Ürünleri ve Mobilya Sanayi

Denizli ili, geniş orman sahalarına sahip olduğu için hammaddesi ağaca dayalı doğrama, kereste, mobilyacılık gibi sanat kolları erken dönemlerden itibaren kurulmuş ve yakın dönemde ise oldukça önemli aşamalar kaydetmiştir. 1925-1926 Salnamesinde Garbi Karaağaç ve Tavas'ta üç hızar fabrikası olduğu yazılı iken⁵⁰⁴, Kemal Şakir, aynı kasabalarda bulunan işletmeleri iki ufak kereste hızar makinesi olarak tanımlamaktadır⁵⁰⁵. 1977 yılında Sanayi Odasına kayıtlı 9 adet doğrama, kereste, bıçkı atölyesi bulunmaktaydı⁵⁰⁶.

Ağaç sanayindeki gelişmeye bağlı olarak temeli orman ürünlerine dayanan Dentaş, Dorsan, Acıselsan, Pamta gibi büyük fabrikalar kurulmuştur. Mobilya sektöründe, ortaklarının çoğunluğunu dış ülkelerde çalışan, özellikle mobilyacılık alanında uzmanlaşmış ustaların oluşturduğu Denizli Yonga Mobilya Sanayi ve Ticaret Anonim Şirketi Denizli'nin en büyük ve modern mobilya farikası idi. Ankara asfaltı üzerinde Kale köyü altında kurulan mobilya fabrikası 150 işçi ile ağaç mobilya sanayi içerisinde dahil edilen her türlü mobilyayı imal etmekteydi. Fabrika ihtiyaç duyduğu her türlü kereste, ceviz kerestesi, lata, sunta, kontrplak, kaplama, polyester gibi hammaddeleri Denizli ve çevresinden temin edebiliyordu. 1977 yılı verilerine göre,

⁵⁰² T.C Denizli Valiliği, (1998), s. 105.

⁵⁰³ Toker, (1977), s.239.

⁵⁰⁴ Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi, (1926), s.618-619.

⁵⁰⁵ Kemal Şakir, (1927), s.70.

⁵⁰⁶ Toker, (1977), s.229.

yılda 3000 yatak odası takımı, 2750 oturma odası takımı, 3000 kütüphane ve diğer ağaç eşya olmak üzere toplam 18.000 mobilya parçası üretimi yapmaktaydı⁵⁰⁷.

Denizli ormanlarından kaliteli çam tomrukları elde edilmektedir. Çevre iller de kereste ihtiyaçlarını denizli orman satış depolarından sağlamaktadırlar. Özellikle inşaatlarda kullanılan kereste ve doğramalar il merkezindeki bıçkı ve doğrama fabrikalarından elde edilmektedir.

Ayrıca Denizli’de kereste fabrikalarının artıklarını değerlendirerek başka yerlere pazarlanan meyve ve sebzeleri taşımak amacıyla çeşitli tiplerde kasa ve ambalaj sandıkları da imal edilmektedir. Kereste fabrikalarının artıkları bu şekilde değerlendirilmektedir.

4.1.8. Kâğıt Ürünleri Sanayi

Bu sanayi sektöründe 2 fabrika bulunmakta olup, her ikisi de aynı alanda üretim yapmakta ve oluklu mukavvadan meydana gelen kutu ve viol üretmektedir.

Denizli’de kâğıt ürünleri sanayinin yaygınlaşmasına karşın, bu sektörde üretim yapan Dentaş Oluklu Mukavva Sanayi, kendi alanında üretim yapan büyük sanayi kuruluşları arasında yer almaktadır. Türkiye’de en büyük 500 sanayi kuruluşu arasında 1991 yılında 48. sırada yer almıştır. Dentaş oluklu Mukavva Sanayi Ankara asfaltı üzerinde Akhan köyü- Akyar mevkiinde kurulmuştur. Günde 165 işçi çalıştıran bu fabrika hammadde olarak kullanılmış kâğıt ve saman kullanmaktaydı. Ayrıca SEKA’dan aldığı graft kâğıdını, flutinkten çıkan kartonu işleyerek mukavva ve ince kâğıt üretmekteydi. Başlıca ürettikleri ürünler arasında ince kâğıt, oluklu mukavva, kâğıt boru ve bobin bulunmaktaydı. Fabrika dış pazara da açılarak ürettiği ürünleri Libya, Kıbrıs ve Arap ülkelerine pazarlıyordu. 1977 yılı verilerine göre yıllık üretim kapasitesi 26.500 ton idi⁵⁰⁸. 1972 yılında kurulan bu sanayi kuruluşunun Denizli’de kurulmasının en önemli nedeni, fabrikada hammadde olarak kullanılan kraftın üretildiği Seka Silifke ve Dalaman tesislerine yakın olmasıdır⁵⁰⁹.

Kâğıt üreten başka bir kuruluş ise Acıpayam’da kurulmuş olan Acıselsan Selüloz Fabrikası idi. Fabrika Denizli’deki orman ürünlerini ve artıklarını

⁵⁰⁷ Toker, (1977), s. 231.

⁵⁰⁸ Toker, (1977), s.233.

⁵⁰⁹ T.C Denizli Valiliği, (1998), s.105.

değerlendirmektedir. Ortaklarının çoğunu kendi işçileri oluşturmaktadır. Fabrikanın en önemli özelliği çırçır fabrikalarından çıkan pamuk döküntülerini saflaştırarak selüloz haline getirmesiydi. Ayrıca fabrikada genellikle otomobil sanayinde kullanılan nitroselüloz da üretilmekteydi.

4.1.9. El Sanatları

4.1.9.1. Testi ve bardak yapıcılığı

Topraktan imal edilen bardak, testi, saksı Serinhisar ilçesinde uzun yıllardan beri devam etmekte olup, en yaygın dönemlerinde 40'tan fazla atölye çalışmaktaydı. Günümüzde ise faal halde ancak birkaç atölye bulunmaktadır. Yöreden elde edilen kırmızı topraktan testi, bardak, saksı, güveç türü sırsız olarak imal edilmektedir.

Çivril'in İğdir köyünde de toprak işleri yapılmaktadır. Halen sürdürülmekte olan üretim son yıllarda turistik eşya ve süs eşyası üretimine yönelmiştir.

4.1.9.2. Urgancılık

Hammaddesi kenevir olan ip yapıcılığı Serinhisar ilçesinde geçmişten günümüze sürdürülmektedir. Günümüzde daha çok naylon iplik kullanılarak her sokakta birkaç kadının urgan büktüğünü görmek mümkündür. En incesinden, en kalınına değişik ebatta urgan imal edilmektedir.

4.1.9.3. Bıçakçılık

Daha önce metal sanayi konusunda da belirtildiği gibi Serinhisar ilçesine bağlı Yatağan kasabasında adını aldığı maruf Yatağan babadan beri demircilik sürdürülmektedir. Osmanlı devleti zamanında barut ve silah imal edildiği gibi ordunun kullandığı "Yatağan" ismiyle bilinen eğri palalar da burada imal ediyordu. Günümüzde de her evin bir atölye şeklinde üretim yaptığı kasabada bıçak çeşitleri, bağ makası, tahra ve çeşitleri, halı kirkiti, ziraat aletleri, ev araç ve gereçleri yanında koyun çanı, koyun kırklığı yapılmaktadır. Eski ustalardan kalan ve boynuzların kullanıldığı bıçak sapları günümüzde çok nadir olmasına rağmen devam etmektedir.

4.1.9.4. Tarakçılık

Yatağan kasabasında camız ve koç boynuzundan kadın tarağı yapılmaktadır. Günümüzde plastiğin revaçta olması nedeniyle ve boynuz bulunamaması nedeniyle meslek yok olmaktadır. Boynuz, körüklü ocakta ısıtılarak işlenmektedir. Boynuzdan yapılan tarağın tırnaklarının insan saçındaki elektriklenmeyi aldığı bilinmektedir.

4.1.9.5. Semercilik- saraçlık

Son yıllarda tarımda makineleşmenin artmasına bağlı olarak yük ve iş hayvanı kullanılmamaya başlanılmıştır. Dolayısıyla eskiden bunlara bağlı olarak çok yaygın olan semer yapımcılığı ve saraçlık da oldukça azalmıştır. Özellikle gezici ustalar vasıtasıyla icra edilen bu sanat, kurulan eski pazarlar ve merkezi dükkânlarda icra edilmekteydi. Yeşilyuva, Çivril ve Çal ilçelerinde semercilik yaygın bir sanat iken üretilen derilerden yapılan koşum takımları, süsler ve günlük kullanım eşyaları yok olmak üzeredir.

4.1.9.6. Tel kırma- gümüş işi

Tavas ilçesinde yaygın olarak yapılmaktadır. Hammaddeleri tel olan bu sanat, kadınlar tarafından gerpetle tül ya da tülbente işlenir. Oldukça ince ve pahalı olan bu işlemin mihraplı, elmas, makaslı, sepeleme, muskalı, yıldızlı, yapraklı, tırtıl sarmalı gibi motif türleri vardır. Gelinlerin çeyizlerinde bulunan bürgü ya da örtülerde mutlaka bir tel kırma işi bulunmaktadır. Denizli'de sadece Tavas'ta yapılan tel kırmaya rağbet çok olmaktadır.

Çivril ilçesinin Beyköyü'nde küçük ev atölyelerinde gümüşçülük yapılmaktadır. Takı ve süs eşyası olarak yüzük, küpe, kolye, bilezik, enfiye kutusu, gerdanlık vb. birçok ürün imal edilmektedir.

4.1.9.7. İğne işleri

Bütün Denizli'de hanımlar tarafından yapılmasına rağmen Tavas'ta bir el sanatı ve ticari amaçla yapılan iğne oyaları çok yaygındır. Yörede hemen her evde çeyizlerde görülen iğne oyası, tığ oyası ve boncuk oyasının çeşidi çoktur.

4.1.9.8. Ağaç işleri

Ağaç işleri Denizli'nin ormanlık yörelerinde; Çameli, Tavas, Baklan ilçelerinin köylerinde daha çok yapılmaktadır. Tarım ve hayvancılığa bağlı olarak yaba, döven gibi ağaç tarım aletleri yapıldığı gibi, ağaçtan kaşık, su bardağı, senek, sepet, hamur teknesi, sini altlığı, masa, sandalye gibi mutfak aletleri ile dolap, çeyiz sandığı, nalın gibi de ev eşyası yapılmaktadır.

4.2. DENİZLİ'DE TİCARET

4.2.1. Denizli Ticaretinin Gelişimi

Denizli'de ticaret hayatı tarihsel bir geçmişe sahiptir. Çeşitli toprak ürünleri, geleneksel küçük sanat kollarının ürettiği mallarla, yaşadığı çağların ticaret hayatında ve politikasında ağırlığını hissettirmişti. Denizli'de hazırlanan yün ve pamuk ipliği, tezgâhlarında dokunan zarif dokumaları, halıları ve toprak ürünleri bir yandan Kervan Yolu, bir yandan Ege ve Akdeniz Yolları ile uzak ülkelere pazarlanmıştı. Doğudan gelen mallar Denizli üzerinden Akdeniz ve Avrupa memleketlerine ulaştırılırdı. Kervancılar bu ticaretleri sırasında Denizli ürünlerini de doğu ve batı ülkelerine taşırlardı. Bu şekilde Denizli'nin ticaret hayatı sürekli canlı tutulmaktaydı⁵¹⁰.

Bilindiği gibi Osmanlı Devleti'nin son yıllarından itibaren ülke savaş ve dolayısıyla savaş ekonomisi şartlarına girmiş, bu durum Cumhuriyetin ilk yıllarında da etkisini hissettirmiştir. Denizli'de bu koşullardan önemli ölçüde etkilenen illerden birisi idi. Nitekim 1927 yılı ve öncesine dair verdiği bilgilerde Kemal Şakir; “Yüklü olarak istasyondan şehre on araba çıkarsa, şehirden istasyona iki araba iner” demektedir⁵¹¹. Bu ifadeler Denizli'de üretimin çok azaldığının da bir göstergesidir. Üretimin azalması ise ihtiyaç maddelerinin diğer illerden ve hatta diğer ülkelerden sağlanmasına yol açıyordu. Nitekim Cumhuriyetin ilk yıllarında ulaşım alt yapısının yok denecek düzeyde olması Denizli'nin çevre kasaba ve köyleri ile bağlantısını bile çok alt seviyeye indiriyor, böylece buralarda üretilen değerlerin alış verişini de engelliyordu.

Kemal Şakir'in “şehirden iki araba istasyona gidiyor” ifadesinde belirttiği, Denizli'de üretilen ve dışarıya satılan az sayıda mal ise daha çok Osmanlı Dönemi'nden

⁵¹⁰ Toker, (1977), s.249.

⁵¹¹ Kemal Şakir, (1927), s.27-28.

beri süren ve o zaman iyice sarsılmasına rağmen ayakta durmaya çalışan bazı sektörlerle ilgili ürünlerdi. Bunlar bazı tarım ürünleri, un ve şekerli imalat, ayrıca el dokumacılığı hammaddeleri ve dericilik ürünleri idi. Dışarıdan alınan mallar ise çeşitli gıda maddeleri, hazır giyim ürünleri ve maden sanayi için gerekli hammaddeler idi⁵¹².

Savaş koşullarının giderek ortadan kalkması, barış şartlarının getirdiği huzur ve canlanma süreci, halkın dikkatini yeniden ekonomik faaliyetlere yöneltmişti. Denizli de mevcut ticari potansiyel de böylece tekrar canlanma sürecine girmiştir. Bu süreçte ilde Osmanlı döneminden beri varlığını sürdüren ticaret odalarının da katkısı olmuştur.

Osmanlı döneminden itibaren ülke genelinde ticaret ve sanayi odalarının 1882 tarihli bir fermanla kurulmaya başlandığını belirtmiştik. Dolayısıyla Osmanlı devletinin son dönemlerinden itibaren Denizli'de de bir ticaret ve sanayi Odası bulunmaktaydı. 1925-1926 yılı Devlet Salnamesinde de Denizli merkezinde ve çoğu çevre ilçelerde birer Ticaret Odası olduğu yazılıdır⁵¹³. 1938 tarihinde Denizli Valiliği tarafından hazırlatılan kitapçıkta da Osmanlı Döneminden kalma bu odaların varlığından bahsedilmektedir⁵¹⁴. Ancak Denizli sancağında var olan Ticaret Odası savaşlar, ticari ve iktisadi durumun bozukluğu, kanun ve nizamnamelerdeki yetki eksikliği nedeniyle beklenenleri yerine getirememiştir. Özellikle Denizli un fabrikalarında üretim faaliyetlerinin hızlanması ve giderek çevre illerle iyi bir ticari alışveriş ilişkisine girmesi de yeni düzenlemeler ihtiyacını ortaya çıkarmıştır. Nitekim 1924-1925 döneminde tüccar ve sanayicilere kayıt zorunluluğu getiren Ticaret ve Sanayi Odaları Kanunu yeniden düzenlendi.

1926 yılında kurulan borsaya kota edilen maddelerden önemli bir kısmı borsa içinde satılmaktaydı. Ancak satış günleri ve satış yerleri değişik olarak düzenlenmişti. Örneğin asıl borsa binasının alt kısmı hububat ve bakliyat satışlarına tahsis edilmişti ve pazartesi ve perşembe satış yapılmaktaydı. Ham deri borsası ise pazartesi ve perşembe günleri saat 07.30–12.00 arasında faaliyetliydi. Canlı hayvan borsası da yine pazartesi ve perşembe günleri 07.30'dan 12.00'ye kadar devam etmekteydi. Haftanın diğer

⁵¹² Kodal, (1996), s.148.

⁵¹³ Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi, (1926), s. 619.

⁵¹⁴ T.C Denizli Valiliği, (1938), s. 80.

günlerinde de alım ve satımlar tüccarlar arasında yapılmakta olup, muamele yapıldığı günü takip eden ilk iş gününde tescili yapılmaktaydı⁵¹⁵.

Denizli Ticaret Borsası'nda belli kampanya süreleri bulunan ürünler de bulunmaktaydı. Örneğin börülce, mercimek Haziran- Aralık ayları, pamuk Eylül-Şubat ayları, yün yapağı, keçi kıl, tiftik Mayıs-Kasım ayları, oğlak ve kuzu derileri Mayıs-Kasım ayları, av derileri ise Kasım-Şubat ayları arasında kampanyada olurdu. Belirli kampanya süreleri bulunmayan diğer maddeler ise yıl içerisinde devamlı olarak muamele görürlerdi⁵¹⁶.

Ticaret Borsası'nda alım-satım işleri de belli kurallara bağlanmıştı ve kurallara uymayanlar için yaptırım uygulanırdı. Örneğin borsada alım satımlar simsar ve ajanlar nezaretinde yapılırdı. Alıcı ve satıcılar anlaşmalarında hemen satış fişi doldurulur ve imzalanırdı. Alım satımda çıkacak uzlaşmazlıkları hakem kurulu çözerdi. Gerekliğinde her iki tarafa da para cezası verebilirdi. Satıcı malını teslim etmeğe, alıcı da teslim almaya mecburdu. Aksi halde hangi taraf sözünde durmazsa nakit para cezası alırdı. Vadeli satışlarda gününde teslim edilmeyen malları alıcı almamakta serbestti. Aradan geçen gün içinde fiyatta bir oynama olduğunda muamele şekli değişirdi. Malların gününde teslim edilmesi zorunluydu⁵¹⁷.

Zahire (hububat) ticaretinin de canlanması ticari faaliyetlerin düzenlenmesini zorunlu kılmaktaydı. 5 Mayıs 1926'da Denizli Ticaret (Zahire) Borsası da Ticaret Odası bünyesinde açıldı⁵¹⁸. Tüccar ve ziraatçılara sermaye yardımı sağlandı. Denizli Ticaret Borsası Türkiye'nin 9. Ticaret borsası idi. Daha çok zahire (hububat) ürünlerinin alım ve satımı yapıldı. Ticaret Borsası Denizli'de fiyat birliği ve ticari hayatın istikrarını sağlayınca daha fazla sayıda Denizli halkı bu kuruluşa üye olmaya başladı. Ticari hayat düzenlendi, tarım ve hayvancılığa dayalı alış veriş ağı geliştirdi, ticaret ve tüccar hukukunu korudu. Zahire üreticileri ürettiklerini aracı olmadan kendileri satarak emeklerinin karşılığını aldılar. Denizli üreticilerinin ve un fabrikası sahiplerinin ellerine sermaye geçmeye başladı⁵¹⁹.

⁵¹⁵ T.C Denizli Valiliği, (1968), s.271.

⁵¹⁶ T.C Denizli Valiliği, (1968), s.271.

⁵¹⁷ T.C Denizli Valiliği, (1968), s.271.

⁵¹⁸ B.C.A., 030, 18, 01, 02, 019, 37, 20.

⁵¹⁹ T.C Denizli Valiliği, (1938), s.81.

Denizli’de ticaretin gelişmesine etki eden faktörlerden biri de uygulamaya konan ithal ikameci sistem ve Teşvik-i Sanayi Kanunları’dır. Örneğin Denizli’de 1923’de 5.917.475 lira olan ihracat 1932’de 8.754.565 liraya yükselmişti. 1923’de 12.115.000 lira olan ithalat ise 1932’de 3.735.000 liraya inmişti. Teşvik-i Sanayi Kanunu’nun yanında 1933’te planlı ekonomiye geçilmesi, Ticaret Odası ve Ticaret Borsasının kurulması, Denizli Zahire Borsasının, Denizli İktisat Bankasının Şemsi Terakki Debbağat A.Ş.’nin sermaye arttırması, ticaret ve sanayiye ağırlık vermeleriyle Denizli ticaret hayatı daha da canlanmış, ticaret hacmi artmıştır. 1938 yılında ise Denizli’nin ihracatı 13.347.413 liraya yükseltilip, ithalat ise 1.715.350 liraya düşürülerek tüketicilikten daha fazla üretime geçiş sağlanmıştı⁵²⁰. Görüldüğü gibi 1930’lu yıllar Türkiye ve Denizli’nin savaş ekonomisi şartlarından yavaş yavaş kurtulmaya başladığı yıllardır. Yukarıda bahsedildiği üzere 1930’lu yıllarda başlayan ithal ikameci sistem, ithalatı dolayısıyla milli gelir kaybını önlediği gibi yerli ürünlere yönelerek, sermaye birikiminin bir ölçüde sağlanmasına yol açmıştır.

İstatistiklerden bu yıllarda Denizli’de ticaret ile uğraşan kesimin miktarını öğreniyoruz. Bu bilgilere göre, 1927 yılında 2.629 kişi, 1935 yılında, 2.420 kişi, 1945 yılında ise 3.330 kişi ticaretle uğraşmakta idi. 1955 yılında, 3.958, 1960 yılında 4.946 kişi ticaret ile geçimini sağlamaktaydı.⁵²¹ Görüldüğü gibi Denizli’de ticaret sektöründe çalışanların oranı istenilen ölçüde olmasa da Türkiye’nin genel şartları içinde yine de yüksek sayılabilirdi.

Denizli’de 1940’lı yıllarda ticaret ile geçimini sağlayanların ekonomik durumunu anlamak açısından 1942 yılında uygulamaya konulan varlık vergisi ödemekle yükümlü olan ticaret erbabının meslek gruplarını ve ödedikleri vergi miktarlarını incelemek fikir vericidir.

⁵²⁰ Kodal, (1996), s.149.

⁵²¹ T.C. B. İ. U. M., (1929) 1927 Umumi Nüfus Tahriri, Ankara, s. 37; T.C. B. İ. G. M., (1937), 1935 Yılı Genel nüfus Sayımı (Denizli), Ankara, s. 80; T.C. B. İ. G. M., (1947), 1945 Yılı Genel Nüfus Sayımı, Ankara, s.262-263; T.C. B. İ. G. M., (1961), 1955 Yılı Genel Nüfus Sayımı, İstanbul, s. 326; T.C.B.D.İ.E., (1963), 1960 Yılı Genel Nüfus Sayımı, Ankara, s.466.

Tablo 4.18. Denizli’de ticaret ile geçimini sağlayanlardan varlık vergisi ödeyenler⁵²²

Adı Soyadı	Tarh Olunan Vergi (Lira)	Mesleği
Tavaslı Salih Tuzcu Karakurt hissedarlarından	500	Un Tüccarı
Nihat Veraskala	1250	Tütün Tüccarı
İlyas ve İsmail Kızılhisar	15000	Toptan Ticaret (Deri- Hırdavat)
Mehmet Tuzcu	500	Un Tüccarı
Mehmet oğlu Nuri Zeytinci	1500	Zeytin Tüccarı
Celal ve Necip Gerzile	4000	Tütün Tüccarı
Adil Coşkun	600	Zahireci
Ömer Mazıoğlu	1500	Zahireci
Kadıköylü Ragıp Cem	1250	Petrol Bayii-Hırdavatçı
Ahmet Saraçoğlu ve kardeşi	1500	Kasap
İsmail Basmacı	2500	Hırdavatçı
İsmail Okşan	500	Keresteci-Berber
Halil Bektaş	500	Sarrafi
Hüsnü Berkman	1000	Eczacı
Sabri Karabağlı	500	Eczacı
İsmail Karakaş ve Şevki	5000	Manifaturacı
Ali, Hüseyin, Ahmet Kanbir	700	Manifaturacı-Tuhafiyeci
Şükrü Konyalı	500	Ayakkabıcı
Salih Kitapçı	1000	Kitapçı
Şükrü Albayoğlu	500	Hırdavatçı
Hamdi Aklaya	500	Bakkaliye
Şükrü Arpacı	500	Fırıncı
İsmail Gölemezli	500	Ayakkabıcı
Tevfik Basmacı	500	Bakkaliye
İsmail Şerbetçioğlu	1500	Şekerci
Sadık ve Kazım Uzunoğlu	1500	Bakkaliye
Tevfik Karaalp	500	Şekerci
Hacı Şakiroğlu Ahmet ve oğulları Şakir ve M.Ali Öz	2500	Demir Hırdavatçısı
Süleyman Basmacı	600	Bakkaliye
Rasim ve Hamdi Sürücü	500	Bakkaliye
Hüsnü Kıbrıslı	500	Şekerci
Ali Hoşgör Ticarethanesi	650	Helvacı
Ahmet Şerbetçioğlu	1000	Keresteci
Mehmet Rasih Baykent	1000	Züccaciyeci-Hırdavat
Ali Uslu	1500	Bakkaliye
Mustafa Alibaş ve oğlu İsmail	500	Kasap
Fevzi ve Faik Müftüler	500	Züccaciyeci-Hırdavatçı
Cafer ve Hayriye Tartar	2500	Züccaciyeci-Hırdavatçı
Helvacı Bekir evlatları Kadir, Osman, Şükrü Helvacı	1250	Helvacı
Baki Yağcı	7500	Hırdavatçı-Bakkaliye
Salih Ball	3500	Hırdavatçı
Sait Ekinci	500	Hırdavatçı
Hasan Gümüş	500	Ayakkabıcı
İsmail ve Mehmet Salih Tekin Tıkıroğlu	600	Ayakkabıcı

Devamı arkada

⁵²² Haytoğlu, (2005), s.163-183.

Mustafa Sarılar, Sarı Ahmet oğlu hırdavatçı	500	Bakkaliye
Sofu oğlu Ahmet Soylu	1500	Manifaturacı
Hamza Türkmen ve Mehmet Musa oğlu	5000	Yerli Malcı
Göveçlikli Tevfik Kaya	3000	Yerli Malcı
Osman Bursalı Kızılcaölüklü	1500	Yerli Malcı
Sofu oğlu Ethem Soylu	1500	Manifaturacı
Mustafa ve Hakkı Uslu	1500	Yerli Malcı
İzzet oğlu Halil Ergi	3000	Manifaturacı
İsmail Kuru	750	Manifaturacı
Mehmet, Yunus, Musa Ekizler	1500	Manifaturacı
Sofu Oğlu Şükrü Soylu	4000	Ayakkabı malzemecisi
Abdi Kalender, İbrahim oğlu	500	Manifaturacı
Ali Kurşunlu Kızılcaölüklü	1500	Manifaturacı
Mehmet Telli	500	Manifaturacı
Sofu oğlu Ali Soylu	3000	Manifaturacı
Sofu oğlu Sadık Soylu	500	Manifaturacı
Osman Bektaş	2000	Sarraf
İlyas oğlu Mustafa Ellez	3500	Demirci
Ali Mihçı	750	Bakırcı
Mehmet Ergür	1500	Bakırcı
Hüseyin Ergür	1750	Bakırcı
Hacı Raşit oğlu Ahmet	500	Manifaturacı
Hacı Raşit oğlu İsmail Özkardeş	500	Manifaturacı
Şakir oğlu Ali Kesimli	750	Manifaturacı
Manastırlı Ömer ve oğlu Mustafa Ali Özcan	500	Manifaturacı
Mehmet Ali İzmirlioğlu	500	Kasap
Kaleli Ahmet Hamdi Toksöz	3000	Yeri malcı
Kaleli Bekir Lütfü Özsoy ve Kardeşleri	6500	Yerli malcı
Tahir Kadıköylü	500	Yerli malcı
Osman Kiraz	1500	Yerli malcı
İsmail Enseli	500	Ayakkabıcı
Kazım Kocaman	500	Zahireci

Tablo 4.18’de görüldüğü gibi Denizli’de varlık vergisi ödeyen kişiler arasında ticaret ile uğraşanlar önemli yer tutmuştur. Bunların arasında da manifaturacıların, hırdavatçıların, yerli malcı olarak ifade edilen dokuma ürünlerini satan kişilerin sayıca çok olduğu görülmektedir.

Denizli Ticaret Borsası özellikle 1960’lı yılların sonunda daha faal hale gelmiştir. Özellikle çevre illerden Uşak, Burdur, Isparta, Aydın’ı tahıl, bakliyat ve yapağı piyasasında etkilemekteydi. Leblebi, nohut ve ham deri piyasasında ise çevreyi aşan bir öneme sahipti. Buna karşılık pamuk ve yağlı tohumlar gibi bazı maddeler İzmir piyasasının tesiri altına girmekteydi⁵²³.

⁵²³ T.C Denizli Valiliği, (1968), s.271.

Bütün bu gelişmeler neticesinde Denizli giderek ticaret alanında Ege'nin İzmir'den sonra ikinci merkezi haline gelmişti. Komşu illerle, İzmir, Antalya, İstanbul ve daha birçok il ile ticari ilişkisi vardı. Bu yıllarda belli başlı sattığı mallar arasında; dokuma Türkiye'de geniş bir yere sahipti. Dokumanın yanı sıra deri ve kösele, un, bakır kaplar, üzüm, çeşitli meyve ve sebzeler, ağda, leblebi, tahin, şeker ve şekerleme, pamuk ipliği, yaprak tütün, canlı hayvan, hububat, baklagiller, şeker pancarı, yün, yapağı, kereste, susam ve anason, çeşitli madenler bulunmaktaydı⁵²⁴.

Tablo 4.19. 1927-1980 yılları arasında Denizli'de ticaretle uğraşan kişilerin sayısı şöyledir⁵²⁵.

Yıllar	Ticaretle Uğraşan Kişi Sayısı
1927	2.629
1935	2.228
1940 ⁵²⁶	-
1945	3.228
1950	942*
1955	3.958
1960	4.946
1965	4.446
1970	8.372
1975	8.485
1980	13.204

1967 yılında Denizlili iş adamlarının 4.130'u perakendeci, 316'sı toptancı olup, genellikle İstanbul'dan mal alırlar, Isparta, Burdur, Uşak, Afyon, Nazilli dolaylarına mallarını satarlardı. Bu yıllarda Denizli Ticaret Borsası da aktif olarak çalışmaktaydı.

1970 yılına gelindiğinde ilde 23.425 kişinin ticaretle uğraştığı görülmekteydi. Ayrıca Denizli ilinin kamu gelirlerine katkısı incelendiğinde 1968'de % 11 olan gelir

⁵²⁴ T.C Denizli Valiliği, (1968), s. 267.

⁵²⁵ T.C.B.İ.U.M., (1929), 1927 Umumi Nüfus Tahriri, Ankara, s. 37; T.C.B.İ.G.M.,(1937), 1935 Yılı Genel nüfus Sayımı (Denizli), Ankara, s. 80; T.C.B.İ.G.M., (1947), 1945 Yılı Genel Nüfus Sayımı, Ankara, s.262-263; T.C.B.İ.U.M., (1952), 1950 Yılı Genel Nüfus Sayımı, Ankara, s. 291; T.C.B.İ.G.M., (1961), 1955 Yılı Genel Nüfus Sayımı, İstanbul, s. 326; T.C. B.D.İ.E., (1963), 1960 Yılı Genel Nüfus Sayımı, Ankara, s.466 ; T.C.B.D.İ.E., (1969), 1965 Genel Nüfus Sayımı, Ankara, s.570-571; T.C.B.D.İ.E., (1973), 1970 Yılı Genel Nüfus Sayımı, Ankara, s.78-80.; T.C.B.D.İ.E., (1978), 1975 Yılı Genel Nüfus Sayımı, Ankara, s.34.; T.C.B.D.İ.E., (1983), 1980 Yılı Genel Nüfus Sayımı, Ankara, s.52.

⁵²⁶ 1940 yılında II. Dünya Savaşı koşullarından dolayı yalnızca idari açıdan sayım yapılmış, mesleklerle ilgili sayım yapılmamıştır.

*1950 sayımında tüccarlar ayrı bir meslek grubu olarak belirtilmemiştir. Fakat satıcılar ve satış ile ilgili meslekler olarak bir meslek grubu yer almakta, bunların sayısı ise 942 olmaktadır. Bunun yanında serbest meslek erbabı, teşebbüs sahipleri gibi meslek grupları içerisinde de tüccarlar yer alıyor olabilir. Tüm bunların toplamı ise 6735'tir.

vergisinin, 1971’de % 34’e yükseldiği görülmektedir ki, bu durum ilin ticari gelir artımındaki gelişmeyi ifade etmektedir⁵²⁷.

Tablo 4.20. Denizli’de 1968–1972 yılları arasındaki ticarethane sayısı aşağıdaki tabloda yer almaktadır⁵²⁸.

Çalışan Ticarethane	
Yılı	Sayısı
1968	236
1969	304
1970	341
1971	384
1972	398

Denizli ili ticaret hayatı 1970’li yıllarda da önemli gelişme göstermiştir. Örneğin 1973 yılında ilin dıştan getirttiği emtia ve hammadde tutarı 1.148.900.000 TL iken, buna karşılık dışarıya sattığı 2.172.800.000 TL civarındaydı. Ayrıca ilde yaklaşık olarak 9.500 adet işyeri çalışmakta ve bundan 2837 adedi Denizli Ticaret Odası’na kayıtlı bulunmaktaydı.

Tablo 4.21. 1973 yılı verilerine göre Denizli Ticaret Odasına kayıtlı şirketlerin çeşitleri ve sayıları⁵²⁹.

Şirketin ve Kuruluşun Çeşidi	Sayısı
Anonim Şirket	45
Limitet Şirketi	18
Kooperatif Şirketi	183
Komandit Şirketi	17
Kolektif Şirketi	274
İktisadi Devlet Teşekkülü	2
Banka Şubesi	19

⁵²⁷ T.C Denizli Valiliği, (1973), s.168.

⁵²⁸ T.C Denizli Valiliği, (1973), s.168.

⁵²⁹ T.C Denizli Valiliği, (1973), s.169.

Bunların dışında 1986 hakiki şahıs da Ticaret Odasının kayıtlı üyesi idi.

1975 yılı verilerine göre il faal nüfusunun otel, lokanta vb yerlerde çalışanlar dışında % 2,5'ini oluşturan 6.225 kişi ticaret sektöründe çalışmaktaydı. Dokuma ve metal eşya ise ticareti yapılan en önemli ürünlerdi.

4.2.2. Denizli Ticaret Odası ve Ticaret Borsası Dışındaki Ticari Kurumlar

4.2.2.1. Bankalar

4.2.2.1.1. Denizli İktisat Bankası

Cumhuriyetin ilk yıllarında, 1927 Teşvik-i Sanayi Kanunu yanında, yerel bankaların kurulmasını teşvik eden bazı yasal düzenlemeler getirilmişti. İşte bu kanunlardan destek alarak kurulan bankalardan biri de Denizli İktisat Bankası idi⁵³⁰.

Denizli İktisat Bankası Türk Anonim Şirketi 30 Ocak 1927 tarihinde, Bakanlar Kurulu Kararı ile merkezi Denizli olmak üzere kurulmuştur⁵³¹. Denizli İktisat Bankası'nın kurucuları bölge milletvekilleridir: Denizli milletvekilleri Doktor Kazım, Necip Ali Küçük, Yusuf Başkaya, Mazhar Müfit Kansu ve Aydın milletvekili Mühendis Mithat Bey bankanın kurucuları arasındadır. Bankanın kurulma nedeni ise, devletin ekonomik politikasının çok yoğun bir müdahalecilikle iç içe sürdüğü yıllarda bölgenin ekonomik sürecinde etkin rol oynayarak bölge kalkınmasını sağlamak idi⁵³².

Denizli İktisat Bankası, 1928 yılında Aydın Nazilli'ye de bir şube açarak il bankası niteliğinden uzaklaşmıştır. Bankanın kuruluşundan birkaç sene sonra ortaya çıkan dünya ekonomik krizden etkilenmesine rağmen, bankadan yararlananların imalatçıdan çok, tüccar olması nedeniyle banka krizle başa çıkabilmiştir. O yıllarda bankalar, daha kârlı olduğu için kredilerini imalatçı sanayiciden çok tüccarlara vermekteydiler.

Denizli İktisat Bankası 100.000 lira sermaye ile kurulmuştu. Diğer bankalar ile karşılaştırıldığında bankanın sermayesi oldukça düşüktü. Banka yönetimi, halkının üçte ikisi dokumacılıkla uğraşan Denizli'nin gelişimi için özel girişiminin desteklemesini

⁵³⁰ T.C Denizli Valiliği, (1938), s. 78.

⁵³¹ B.C.A., 030, 18, 01, 02, 28, 77.

⁵³² İnan S. (2005). Yerelden Ulusala Bir Bankanın Serencamı: Denizli İktisat Bankası (1927-2001), Toplumsal Tarih Dergisi, sayı 138, Tarih Vakfı, İstanbul, s.78.

savunuyordu. Bu amaçla dokumanın temel maddesi olan ipliğe erişimi kolaylaştırmak amacıyla 1937’de bir iplik fabrikası kurdu⁵³³. Bu durum bankaya olan ilgiyi arttırsa da anonim bir şirket olan Denizli İktisat Bankası ödediği yüksek vergiler nedeniyle büyüyememiştir.

Bankanın sermayesi 1950 yılında 600.000 TL olmuştu. 1960 ve 1970’lerde banka için önemli değişiklikler yaşanmamıştır. 1971 yılında, Denizlili Haluk Cilov’un Ticaret Bakanı olduğu dönemde, Denizli İktisat Bankası’nın Tavas, Çivril, Sarayköy ilçeleri ile Honaz nahiyesinde şubeleri açıldı. Banka önce kendi ilinde genişleme siyaseti izlemiştir⁵³⁴.

1980 yılında bankanın adındaki “Denizli” sözcüğü çıkarılan ve simgesel olarak yerellikten uzaklaşan banka, Ankara, İstanbul ve Bursa’da da şubeler açılmıştır. Bir süre sonra da genel müdürlük İstanbul’a taşındı. Bu tarihlerden sonra bankanın sermayesinin büyük kısmı holdingler tarafından ele geçirilmiştir. Denizli’nin gelişimine önemli katkıları olan Denizli İktisat Bankası Denizli ve bölgesindeki ekonomiyi yönlendirmiş, Denizlili girişimcileri desteklemiştir.

4.2.2.1.2. Şemsi Terakki Debagat ve Ticaret Türk Anonim Şirketi

Şemsi Terakki Debagat Alım Satım Ortaklığı, 1925 yılında, Denizli’de deri imalatı ile uğraşan kişilerin Avrupa Sanayi karşısında makineleşme ihtiyacı duymaları sonucunda kurulmuştur⁵³⁵. Şirketin kurucuları arasında Tahir Berkay, Hacı Ahmet Özkardeş, Mehmet Ali Abaloğlu, Ahmet Kepenekoğlu, Hacı Mahmut Demiray, Hasan Bozbay gibi önemli isimler yer almıştı⁵³⁶. Şemsi Terakki Debagat Alım Satım Ortaklığı 1927 yılında Teşvik-i Sanayi Kanunundan da yararlanmıştı.

25.07. 1929 tarihinde çıkan kararname ile Şemsi Terakki Debagat Alım Satım Ortaklığı, sermayesinin arttırılarak 200.000 TL’ye, 50 sene müddet ile “anonim şirket” e dönüştürülmüştür⁵³⁷. Böylece Denizli’de kurulan ilk anonim şirketlerden biri olmuştur.

⁵³³ B.C.A., 030, 18, 01, 02, 72, 14, 16.

⁵³⁴ İnan, (2005), s.79.

⁵³⁵ Haytoğlu, (2006), s.47.

⁵³⁶ Haytoğlu, (2006), s.48.

⁵³⁷ B.C.A., 030, 18, 01, 02, 4, 40, 4.

Şemsi Terakki Debagat ve Ticaret Türk Anonim Şirketi, 27.10.1934 tarihinde şirket sermayesini arttırmıştır⁵³⁸. Bir süre sonra şirket yurt dışında üretilen kösele kalitesinde üretim yapabilir hale gelmiştir. 1942 yılında çıkarılan Varlık Vergisi'ni Denizli'de en yüksek oranda ödeyen şirket olmasına rağmen, vergiden çok fazla etkilenmeyerek faaliyetlerine devam etmiştir⁵³⁹.

Şirket 1943 yılında 300.000 TL olan sermayesini, 1953 yılında 350.000 TL'ye, 1958 yılında ise 500.000 TL, 1959 yılında ise 600.000 TL'ye çıkarmıştır. 1960'lı yıllarda da sermaye artışı devam etmiştir. Şirketin hızla büyümesine karşın deri hammaddesinin alımında peşin ödeme yapılırken, gerek işlenmesinin uzun sürmesi ve gerekse satış sonrasında ödemenin hemen yapılamaması gibi güçlükler şirketi zor duruma düşürmüştür. Bunun yanında yönetim değişikliği ve 1965 yılında şirketin kendi alanı dışında başka faaliyetlere yönelerek, ikinci ticari yolda zirai aletler, zirai mücadele ilaçları ile fenni gübre satışı yapmak üzere bir satış mağazası açması ve zarar etmesi de eklenince şirket büyük sıkıntı içerisine girmiştir⁵⁴⁰.

Faaliyetlerini 1970 yılına kadar sürdüren şirket, 1970 yılında mali sorunlarını çözemeyerek iflas etmiş, mallarının bir kısmı icra yolu ile satılmıştır. Açık arttırma yolu ile satılığa çıkarılan şirket İktisat Bankası tarafından satın alınmıştır. Şirketin eşyaları da banka tarafından 185.000 TL bedel ile satılmıştır. Şirketin tamamen hukuki varlığının sona ermesi ise 1975 yılında gerçekleşmiştir⁵⁴¹.

Şemsi Terakki Debagat Anonim Şirketi banka olmamasına rağmen Denizli ticari hayatına bankalar gibi müdahale etmiştir. Kredi vererek ticari hayata katkıda bulunmuştur. Denizli dericiliğinin gelişmesinde ve dışa açılmasında da önemi büyüktür.

4.2.2.1.3. Denizli'de şubesi bulunan diğer bankalar

Merkezi Ankara'da olan Ziraat Bankası'nın Denizli Şubesi Denizli'de 1889 yılında açıldı. Bankanın Denizli merkez'den başka, Denizli'nin tüm ilçelerinde şubeleri de vardı. Denizli ve çevresindeki bu şubelerden Sarayköy şubesi 1884'te, Buldan Şubesi 1886'da açılmıştır. Acıpayam, Tavas ve Çal şubeleri merkez ile aynı tarihte açılırken, Çivril Şubesi 1924 yılında hizmete girmiştir.

⁵³⁸ B.C.A., 030, 18, 01, 02, 49, 73, 12.

⁵³⁹ Haytoğlu, (2006), s.50-51.

⁵⁴⁰ Haytoğlu, (2006), s. 57-58.

⁵⁴¹ Haytoğlu, (2006), s.60-61.

Nüfusun büyük kısmının ziraat ile geçimlerini sağladığı Denizli’de sahip olduğu bu geniş teşkilata rağmen Ziraat Bankası tüccar ve sanayicilerin de, ziraatle uğraşan halkın da kredi ihtiyaçlarını karşılamada yetersiz kalmıştır. Kemal Şakir bunun sebebinin bankanın sermaye yetersizliğine bağlamaktadır⁵⁴². 1960’lı yıllarda Denizli Ziraat Bankası Şubesi geniş ölçüde tarımsal kredi ve pilot bölge kredisi vermiştir.

Osmanlı Devleti zamanında kurulan ve merkezi İstanbul olan Osmanlı Bankası da 1926 yılında Denizli’de şube açmıştır. Denizli ekonomisinde sermayesi olmasına rağmen tereddütlü davrandığı için kredi vermeye yanaşmayan Osmanlı Bankası Denizli ekonomisinde, Ziraat Bankası kadar da etkili olamamıştır. Banka il merkezi dışında şube açmamıştır.

Türkiye’nin ilk özel bankası olan, 1927 yılında 4 milyon TL gibi yüksek miktarda sermaye ile kurulan Türkiye İş Bankası, 1949 yılında Denizli’de bir şube açma teklifinde bulunmuş, bu istek Bakanlar Kurulu tarafından kabul edilmiştir⁵⁴³.

Denizli’nin 1950’li yıllarda gelişme göstermesiyle birlikte 1951 yılında Türkiye Emlak Kredi Bankası da Denizli’de şube açma isteğinde bulunmuş ve isteği Bakanlar Kurulunca uygun görülerek kabul edilmiştir⁵⁴⁴.

1967 yılında Denizli’de 12 banka teşkilata sahipti. 29 adet şube, 11 sınıf şube, ajans ve muhabir ile faaliyet gösteriyorlardı. Denizli’deki tüm banka teşkilatına yatırılan mevduat toplamı 120–130 milyon TL iken, buna karşı tarım, ticaret ve sanayiye açılan banka kredileri toplamı 100 milyon TL’ye yakındı. Banka faaliyetlerinin % 50’si tarımsal alanda idi⁵⁴⁵.

1973 yılında ise il merkezi ile ilçe ve kasabalardaki çeşitli bankaların 40 şubesi faaliyet halindeydi. İlin tüm bankalarında 566 kişi çalışıyordu⁵⁴⁶.

Denizli sanayi hayatı bakımından çoğu dönem kapital ve kredi sıkıntıları çekmiştir. Bu dönemlerde her ne kadar bankalardan yararlanmaya çalışsa da bankalardan alınan krediler pahalı ve kısa vadeli olmuştur. Bu durumun da maliyet üzerine etkisi olumsuz olmuştur.

⁵⁴² Kemal Şakir, (1927), s.71.

⁵⁴³ B.C.A., 030, 18, 01, 02, 120, 56, 4.

⁵⁴⁴ B.C.A. , 030, 18, 01, 02, 126, 63, 5.

⁵⁴⁵ T.C Denizli Valiliği, (1968), s.280.

⁵⁴⁶ T.C Denizli Valiliği, (1973), s.174.

4.2.2.2. Denizli Sanayi Odası

Denizli Sanayi Odası 1973 yılında bağımsız bir kuruluş haline getirilmiştir. Daha önce Ege Bölgesi Sanayi Odası'na bağlı bir şube iken, il makamının mevcut sanayicileri uyarması sonucu Denizli ili gerçekten önemli bir kuruluşa sahip olmuştur. Böylece Türkiye'nin bağımsız 7. Sanayi Odası Denizli ilinde kurulmuş bulunmaktadır. 1973 yılında Denizli Sanayi Odası'nın üye sayısı 190 idi. Bu sayı Denizli'nin bir sanayi şehri haline gelmesiyle birlikte özellikle 1980'li yıllarda hızla artış göstermiştir.

4.2.2.3. Denizli Esnaf Kredi Kooperatifi

Denizli Esnaf Kredi Kooperatifi 1953 yılında kurulmuştur. 23.07.1970 yılında Denizli, Uşak, Isparta, Burdur il ve ilçeleri Esnaf Kefalet Kooperatifleri birleşerek merkezi Denizli olmak üzere "Bölge Birliği" kurmuşlardır. Bu dört ilde ve ilçelerinde bulunan 37 Esnaf Kefalet Kooperatifi Denizli Bölge Birliğine üye olmuştur.

1973 yılı verilerine göre 8.500.000 TL kredi kullanmaktadır. 2.000.000 değerinde de gayrimenkule sahiptir.

Yukarıda bahsedilen ticari kurumlar dışında 1965 yılında kurulan ve 1970 yılında genişletilen toptancı hali, 1955 yılında açılan yağ ve sebze hali, 41 dükkâna sahip olan açık pazar, zahire pazarı ile il ve ilçelerde belli günlerde kurulan pazarlar, il ticaretinde önemli rol oynamaktadır.

BEŞİNCİ BÖLÜM

DENİZLİ'DE TURİZM

Denizli ili; İzmir-Ankara, İzmir-Antalya asfalt yolu üzerinde, Ege Bölgesini İç ve Güney Anadolu'ya bağlayan turizm merkezleri arasındadır. Kutsal Hac Yolu' olarak bilinen İzmir-Efes yolunun sonunda olması nedeniyle, kültür ve turizm yönünden çok önemli bir yerde bulunmaktadır.

Doğa harikası eşsiz travertenleri ile bir çok hastalıkların tedavisinde rolü olduğu belirlenen Pamukkale suyu, ayrıca Karahayıt, Yenice ve Tekke gibi kaplıcaları da iç ve dış turizm akınına Denizli'ye çeken başlıca etkendir.

Ayrıca bir çok uygarlıkların yerleştiği antik çağın büyük ve kutsal kentlerinden; Hierapolis, Laodikeia, Colossae, Tripolis, Attuda, Trapezopolis, Heraclia Salbace ve Apollonia kalıntılarının il toprakları üzerinde bulunuşu, kısaca tarihsel zenginlikleri, doğal güzellikleri ile bir kültür ve turizm merkezidir.

5.1. MÜZELER

5.1.1. Hierapolis Arkeoloji Müzesi

Hierapolis kentinin en büyük yapılarından biri olan Roma Hamamı, 1984 yılından beri Hierapolis Arkeoloji Müzesi olarak hizmet vermektedir. Müzede Hierapolis kazılarında çıkan eserlerin yanında Laodikeia, Colossai, Tripolis, Attuda gibi Lycos (Çürüksu) Vadisi kentlerinden gelen eserler de bulunmaktadır. Ayrıca Tunç Çağı'nın en güzel örneklerini veren Beycesultan Höyüğü'nden elde edilen arkeolojik

buluntular müzenin önemli bir bölümünü oluşturmaktadır. Caria, Pisidya ve Lidya bölgelerindeki bazı yerleşimlerden ortaya çıkarılan eserler de Hierapolis Müzesi'nde toplanmış ve sergilenmektedir⁵⁴⁷.

5.1.2. Atatürk ve Etnografya Müzesi

İl merkezinde Uçancıbaşı mahallesinde bulunan ve bugün müze olarak kullanılan binanın yapım tarihi ile ilgili kesin bir belge yoktur. Müzenin üst katında çoğu Osmanlı Dönemine ait giysi, takı, ev eşyası, silah, halı, kilim gibi etnoğrafik nitelikteki kültür varlıkları sergilenmektedir. Bunların bir kısmı geleneksel Denizli ev yaşantısını giysili modellerle gösteren temsili bir mekân düzenlemesi şeklinde sergilenmektedir. Ayrıca Atatürk'ün Denizli'ye geldiğinde kaldığı odada, gardırop, pirinç başlıklı karyola, divan ve barok stili bir çalışma masası da bulunmaktadır⁵⁴⁸.

5.2. TARİHİ YERLER

5.2.1. Hierapolis (Pamukkale)

Denizli ilinin 18 km. kuzeyinde yer alan Hierapolis antik kentinin arkeoloji literatüründe Kutsal Kent olarak adlandırılması, kentte bilinen birçok tapınak ve diğer dinsel yapının varlığından kaynaklanmaktadır. Hierapolis coğrafi konumu ile kendisini çevreleyen çeşitli tarihi bölgeler arasında yer almaktadır. İlk Çağ'da yaşayan Strabon ile Ptolemaios verdikleri bilgilerde, Karia bölgesine sınır olan Laodikeia ve Tripolis kentlerine yakınlığı ile Hierapolis'in bir Frigya kenti olduğunu ileri sürerler. Hierapolis olarak adlandırılmadan önce kentte bir yaşamın var olduğunu Ana Tanrıça kültünden dolayı biliyoruz.

Kentin kuruluşu hakkında bilgilerin kısıtlı olmasına karşın; Bergama Kralları'ndan II. Eumenes tarafından M.Ö. II. yy' başlarında kurulduğu ve Bergama'nın efsanevi kurucusu Telephos'un karısı Amazonlar kraliçesi Hiera'dan dolayı, Hierapolis adını aldığı bilinmektedir.

Hierapolis, Roma İmparatoru Neron dönemindeki (MS. 60) büyük depreme kadar, kentleşme ilkelerine bağlı kalarak özgün dokusunu sürdürmüştür. Kent, Neron dönemi depreminden büyük zarar görmüş ve tamamen yenilenmiştir. Üst üste yaşadığı

⁵⁴⁷ T.C. Denizli Valiliği, (2001), Denizli 2001 Kültür Değerleri, Denizli,s.42-43.

⁵⁴⁸ T.C Denizli Valiliği, (2001), s.40.

bu depremlerden sonra, tüm niteliğini kaybetmiştir. Hierapolis Roma Döneminden sonra Bizans Döneminde de çok önemli bir merkez olmuştur. Bu önem MS. 4. yüzyıldan itibaren Hıristiyanlığın merkezi olmasından (metropolis), MS. 80 yıllarında, Hz. İsa'nın havarilerinden olan, Aziz Philip'in burada öldürülmesinden kaynaklanmaktadır. Hierapolis, 12. yüzyıl sonlarına doğru Türklerin eline geçmiştir⁵⁴⁹.

Hierapolis'e Ait Başlıca Kalıntılar

Ana Cadde ve Kapılar: Yaklaşık 1 km. uzunluğundaki kentin geniş ana caddesi, kenti bir ucundan diğer ucuna ikiye böler. İki tarafında sütunlu galeriler ve önemli kamu yapıları vardır. Her iki ucunda birer anıtsal kapı bulunmaktadır. Bu kapılar ve caddenin büyük bölümü Roma döneminde inşa edildiğinden, Bizans surunun dışında kalmaktadır. Güneyinde MS.5. yüzyıla tarihlenen “Güney Bizans Kapısı” vardır. Kuzeyde, iyi korunmuş, üç gözlü ve iki yanında yuvarlak kuleleri olan kapıda, İmparator Domitian'a ithaf edilmiş Latince yazılmış bir yazıt vardır. Bu yazıttan dolayı buna Domitian Kapısı veya Roma Kapısı denir. Bu kapıdan güneye inen yolun surla kesiştiği yerde, MS. 5. yüzyılda tarihlenen “Kuzey Bizans Kapısı” bulunmaktadır⁵⁵⁰.

Surlar: MS. 5. yüzyılda, kuzey, güney ve doğu yönlerinde surlarla çevrilmiştir. Büyük kısmı bugün yıkılmış halde olan surlara, 24 adet kare planlı kule yerleştirilmiştir. İki anıtsal kapı ve iki küçük kapı olmak üzere 4 girişi vardır. Kuzey ve güney anıtsal kapıları ana caddeye açılır⁵⁵¹.

Büyük Hamam Kompleksi: Bugün, masif duvarları ve bazı tonozları ayakta kalabilmiş olan yapının iç mekânlarının mermerle kaplı olduğuna dair izler bulunmaktadır. Hamamın planı diğer tipik Roma hamamları gibidir. Önce girişte büyük avlu, iki yanında büyük holler bulunan kapalı dikdörtgen bir alan ve esas hamam yapısı yer alır. Palaestra'nın yan kanatlarında, biri güneyde, diğeri kuzeyde olan iki büyük hol imparatora ve törenlere ayrılmıştır. Hamam kompleksinin kalıntıları MS. 2. yüzyıla tarihlenir. Büyük hole bitişik tonozlu kapalı mekânlar günümüzde müze olarak kullanılmaktadır⁵⁵².

⁵⁴⁹ Denizli Turizmini Geliştirme Derneği, (2001), Denizli'de Turizm, Denizli, s.88.

⁵⁵⁰ Denizli Turizmini Geliştirme Derneği, (2001), s.89.

⁵⁵¹ T.C. Denizli Valiliği, (1998), Türkiye'nin Parlayan Yıldızı Denizli, İzmir, s.234.

⁵⁵² T.C Denizli Valiliği, (1998), s.234.

Apollon Tapınağı: Mevcut tapınak, eski ve dini mağara olarak bilinen Plutonion üzerine kurulmuştur. Yerli halkın en eski dini merkezi olan bu yerde Apollon, bölgenin Ana Tanrıçası Kybele ile buluşmuştur. Eski kaynaklar, Ana Tanrıça Kybele rahibinin bu mağaraya indiğini ve zehirli gazdan etkilenmediğini bildirirler. Apollon Tapınağında üst yapıya ait kalıntılar M.S. 3. yüzyıldan geriye gitmemektedir. Tapınak alanına geniş basamaklarla çıkılır⁵⁵³.

Tiyatro: Yamaca yaslanmış 300 ayak (91 m.) tüm cephesiyle birlikte korunabilen büyük bir yapıdır. İnşasına MS. 60 yılında olan büyük depremin ardından Flaviuslar döneminde MS. 62 yılında başlanmış, MS. 206 yılında tamamlanmıştır. 50 oturma sırası bulunur ve 8 merdivenle 7 bölüme ayrılmıştır. Cavea'nın tam ortasından geçen Diozoma'ya her iki yandan tonozlu birer geçit ile girilir. Sütunların arası heykellerle süslenmiş olup, burada yapılan kazılar sırasında bol miktarda heykel bulunmuştur. Sahne arkasındaki duvarlarda ise mermer kabartmalar yer alır⁵⁵⁴.

St. Philip Martyrium'u: MS. 4. yüzyıl sonuna veya 5. yüzyıl başına ait oktagonol (sekizgen) bir yapı olan Martyrium, 20mX20m ölçüsünde kare planlıdır. St. Philip'in Hierapolis'te şehit edildiği kabul edilerek onun anısına anıt dinsel merkez ve mezar olarak inşa ettirilmiştir. Hıristiyanlığın resmi din oluşundan sonra, halkın büyük ilgisini çeken yerlerden biri olmuştur⁵⁵⁵.

Kiliseler: Kent merkezinde, 6. ve 7. yüzyıllara ait bir Katedral, Direkli Kilise ve iki kilise daha yer alır. Ayrıca MS. 6. yüzyıl başında Büyük Hamam Kompleksinin merkezi holü kiliseye dönüştürülmüştür. Kuzey bölgesinde de küçük şapeller mevcuttur⁵⁵⁶.

Nekropol: Batıdaki traverten alanları dışında kalan üç yönde nekropol alanları bulunmaktadır. Bunlar yoğunlukla Tripolis-Sardes'e giden kuzey yolunun ve Laodikeia-Colossae'ye giden güney yolunun iki tarafında yer alır. Mezarlarda kireçtaşı ve mermer kullanılmıştır. Mermer kullanımı daha çok lahit tiplerinde görülür. Kuzey nekropolü, erken Hıristiyanlık dönemine kadar karakteristik lahitleri, mezar tiplerini ve mezar

⁵⁵³ Denizli Turizmini Geliştirme Derneği, (2001), s.93.

⁵⁵⁴ T.C Denizli Valiliği, (1998), s.238.

⁵⁵⁵ T.C Denizli Valiliği, (1998), s.238.

⁵⁵⁶ T.C Denizli Valiliği, (1998), s.238.

anıtlarını bir arada içerir. Kentte görülen mezarlar lahit, tümülüs ve ev tipi mezarlardır. Konut mimarisini anımsatan mezar yapıları, nekropolün en önemli elemanlarıdır⁵⁵⁷.

5.2.2. Laodikeia

Çürüksu (Lykos) ırmağının güneyinde kurulmuştur. Kentin adı antik kaynaklarda daha çok “Lykos'un kıyısındaki Laodikeia” şeklinde geçmektedir. Diğer antik kaynaklara göre ise, kent M.Ö. 261-263 yılları arasında II. Antiokhos tarafından kurulmuş ve kente Antiokhos'un karısı Laodikeia'nın adı verilmiştir

Laodikeia, M.Ö. I. yüzyılda Anadolu'nun en önemli ve ünlü kentlerinden biridir. Kentteki büyük sanat eserleri bu döneme aittir. Romalılar da Laodikeia'ya özel bir önem vermişler ve Kıbyra (Göhlhisar-Horzum) Conventus'unun merkezi yapmışlardır. İmparator Caracalla zamanında Laodikeia'da bir seri kaliteli sikke basılmıştır. Laodikeia halkının da katkılarıyla kentte çok sayıda anıtsal yapı yapılmıştır. Küçük Asya'nın 7 ünlü kilisesinden birinin bu kentte bulunması, Hıristiyanlığın burada ne kadar önemli olduğunu göstermektedir. M.S. 60 yılında meydana gelen çok büyük bir deprem kenti yerle bir etmiştir⁵⁵⁸.

Laodikeia'nın Yapıları⁵⁵⁹

Büyük Tiyatro: Antik kentin kuzeydoğu tarafında, araziye uygun olarak Roma inşa tarzında yapılmıştır. Sahne'si tamamen yıkılmış olup, cavea (seyircilerin oturduğu bölüm) ve orkestrası (sahnenin önündeki koro veya oyuncuların yer aldığı bölüm) oldukça sağlam durumdadır. Yaklaşık 20.000 kişiliktir.

Küçük Tiyatro: Büyük tiyatronun 300 metre kadar kuzeybatısında yer almaktadır. Araziye uygun olarak, Roma tarzında inşa edilmiştir. Scene'si (sahne) tamamen yıkılmış olup, cavea ve orkestrasında da bozulmalar mevcuttur. Yaklaşık 15.000 kişi alabilecek büyüklüktedir.

Stadyum ve Cimnazyum: Kentin güneybatısında, doğu-batı doğrultusunda uzanmaktadır. Stadyumun ek yapıları ile cimnazyum bir bütünlük teşkil edecek şekilde yapılmıştır. MS. 79 yıllarında yapılan stadyumun uzunluğu 350 metre, genişliği 60

⁵⁵⁷ T.C Denizli Valiliği, (1998), s.238.

⁵⁵⁸ T.C Denizli Valiliği, (1998), s.242.

⁵⁵⁹ Denizli Turizmini Geliştirme Derneği, (2001), s.109.

metredir. Amfiteatr şeklinde yapılmış olan yapının, 24 oturma basamak sırası bulunmaktadır. Büyük bölümü tahrip olmuştur. MS. 2.yy. 'da yapılan cimnazyumun, Proconsul Gargilius Antioius tarafından inşa ettirilerek İmparator Hadrianus ve eşi Sabina'ya ithaf edildiğine dair yazıt bulunmuştur.

Anıtsal Çeşme: Kentin ana caddesi ile ara caddesi köşesinde yer almaktadır. Roma dönemi yapısıdır. İki cepheli olarak yapılmış havuz ve nişleri vardır. Bizans zamanında onarım görmüştür.

Meclis Binası: Kentin güneybatısındadır. Dikdörtgen planlı olan anıtsal yapı, doğu-batı yönünde uzanmaktadır. Ana giriş doğu cephesindedir.

Zeus Tapınağı: Antik Laodikeia kentinin sütunlu caddesinin doğu kesiminde, küçük tiyatro ile Nymphaeum (anıtsal çeşme) arasında bulunmaktadır.

Büyük Kilise: Sütunlu caddenin güneyinde caddeye bitişik olarak inşa edilmiştir. Sadece taşıyıcı bölümlerinden bir kısmı ayakta kalmıştır. Ana giriş kilisenin batısındadır.

5.2.3. Tripolis

Denizli il merkezinin 40 km. kuzeyindedir. Buldan ilçesi Yenicekent kasabasının doğusunda, Büyük Menderes akarsuyu ile kasaba arasındaki yamaçlar üzerinde kurulmuştur. Tripolis, Lidya bölgesi kentleri içinde, Karya ve Frigya bölgelerine ulaşımı sağlayan sınır, ticaret ve tarım merkezlerinden birisidir. Kuruluş biçimi ve kent anlayışı ile yörenin en zengin kentlerindedir. Bergama Krallığı tarafından kurulduğu tahmin edilmektedir. Anıtsal yapıların en iyi örnekleri MS. 1, 2 ve 3. yüzyıllarda yapılmışlardır. Plinius'a göre kent bir diğer adı Apolonia'dır. Sikkelerinde Tanrıça Leto'nun, Letoia phthia oyunlarının ve Menderes akarsuyunun isimleri vardır. Tarih içinde bir çok deprem ve savaşlara sahne olmuştur. MS. 325 yılında Nikea meclisinde hazır bulunan Lidya piskoposları listesinde Tripolis'in adının geçmesi piskoposluk düzeyinde bir kent olduğunu göstermektedir⁵⁶⁰.

⁵⁶⁰ T.C Denizli Valiliği, (1998), s.242.

Tripolis'in Yapıları ⁵⁶¹

Tiyatro: Kent merkezindedir. Araziye uygun olarak, Roma inşa tarzında yapılmıştır. Tüm bölümleri harap durumdadır. Yaklaşık 10.000 kişi alabilecek kapasitededir.

Hamam: Tiyatronun yaklaşık 200 metre batısında yer almaktadır. Sur duvarları dışında bulunmaktadır. Dış duvarları kısmen ayakta. Tonoz ve kemerli iç kısımları yıkılmıştır. Bölümleri ise tam olarak tespit edilebilmektedir.

Meclis Binası: Hamamın 150 metre güneyindedir. Sadece temelleri kalmıştır.

Kale ve Surlar: Tripolis Geç Roma ve Bizans döneminde sur ile çevrilmiştir. Eğimli arazide kurulan kentin surları yer yer burçlarla, gözetleme kuleleri ve kalın duvarlarla desteklenmiştir. Tiyatroya bitişik devam eden sur, kentin kuzeyindeki en yüksek tepede kule ile birleşir.

Nekropol: Surun, doğu ve güney yamaçlarındadır. Burada kaya mezarları, podyumlu mezarlar ve lahitler görülmektedir.

5.2.4. Colossae

Denizli ilinin 25 km. doğusunda, Honaz ilçesinin 2 km kuzeyinde yer almaktadır. Denizli-Ankara karayolunun 16. km.sinde bulunan Organize Sanayi Bölgesi'nden, Honaz'a giden karayolu Colossae kentinin içinden geçmektedir. Antik kent, Honaz (Cadmos) dağının kuzeyinde, Aksu çayının kenarına kurulmuştur. Antik çağdan beri kullanılan güney şark yolu üzerindedir. Büyük Frigya içinde bulunan en önemli merkezlerdendir. Ksenophon'a göre Frigya'nın 6 büyük kentinden biridir.

Pers egemenliğinde de en parlak çağlarını yaşamıştır. MÖ. 3 yüzyıldan itibaren Hierapolis ve Laodikeia'nın kurulması ile önemini yitirmiştir. MS. 1.yy' da Neron döneminde meydana gelen depremle harap olmuştur. MS. 692–787 yıllarında şimdiki Honaz ilçe merkezinin bulunduğu yerde Chonae adıyla kurulan kent nedeniyle tamamen terk edilmiştir. Chonae kentinde, St. Micheal kilisesinin bulunduğunu eski kaynaklardan öğrenmekteyiz. Osmanlı dönemine ait bir kale kalıntısı mevcuttur. Colossae antik kentinin kalıntılarına, Akropol olan, höyük tepesi ile çevresindeki arazilerde

⁵⁶¹ Denizli Turizmini Geliştirme Derneği, (2001), s.110

rastlanmaktadır. Höyüğün kuzeyindeki bölgede kayaya oyulmuş oda ve ev tipi mezarlar bulunmaktadır⁵⁶²

5.2.5. Eumenia

Antik kent, Çivril-Dinar karayolu üzerindeki Işıklı kasabasının bulunduğu alandadır. Kent Bergama Kralı 2. Eumenes adına kurulmuştur. Işıklı kasabasının güneydoğusunda bulunan su kaynağı yakınlarında antik döneme ait izler görülmektedir. Bugün “Saribaba Tepesi” olarak adlandırılan dağlık bölgenin üzerindeki düzlük, özellikle Bizans döneminde kale olarak kullanılmıştır. Bu tepenin yamaçları ise Eumenia'nın nekropolüdür⁵⁶³.

5.2.6. Herakleia Salbace

Kent Denizli ili, Tavas ilçesinin 10 km. kuzeybatısında bulunan Vakıf köyü sınırları içindedir. Yerleşim daha çok kuzeydeki sur ile çevrili bölgede yoğunluk kazanmaktadır. Herakleia Salbace, antik coğrafyada belirtilen Caria ile Firigya bölgelerini ayıran Babadağ (Salbace) sıra dağlarının güneyindeki bugünkü Tavas ovasına bakan eteklerinde yer almaktadır. Caria kenti olarak bilinir. Herakleia ile Aphrodisias'ı küçük Tmelos (Kırpınar) çayı doğal sınır olarak ayırmaktadır. Her iki kentin de Nehir Tanrısı, Tmelos'tur. Herakleia, batısında Aphrodisias, güneyinde Apollonia ve Tabae, güneydoğusunda Sebastopolis ve Kidramos ile yakın ve çağdaş kentler durumundadır. Önemli yapıları, kenti çevreleyen Roma dönemi suru ve stadyumdur. Antik kenti çevreleyen sur ile bugünkü Vakıf köyünün arasındadır. Doğu-batı yönünde olan stadyuma ait yamaçlarda bazı basamaklar görülmektedir. Batı kısmındaki basamaklar ise tamamen tahrip olmuştur⁵⁶⁴.

5.2.7. Attuda

Attuda (Hisarköy) Denizli ili, Sarayköy ilçesi sınırları içerisinde ve ilçenin yaklaşık 17 km. güneybatısında yer almaktadır. Antik dönemde, Caria ve Frigya arasında bir sınır kentidir. Çürüksu vadisinde bulunan Tripolis ve Laodikeia'yı Aphrodisias'a bağlayan en kısa yol Attuda'dan geçmektedir. Kentin ilk kuruluşu hakkında kesin bir bilgi bulunmamasına rağmen Lykos vadisinde kurulan kentlerle

⁵⁶² T.C Denizli Valiliği, (1998), s.243.

⁵⁶³ Denizli Turizmini Geliştirme Derneği, (2001), s.111.

⁵⁶⁴ T.C Denizli Valiliği, (1998), s.243.

çağdaş olduğu tahmin edilmektedir. Lykos vadisindeki kentler ile Aphrodisias arasındaki ticari, ekonomik ve sanatsal iletişimleri kurmada önemli bir rol oynamıştır. Antik kaynaklarda Attuda'dan Men kültü olduğu, bu tanrıya ait bir tapınak yapılarak tapınıldığı, tapınak içinde at üzerinde tanrı Men 'e ait heykel bulunduğu yazılmaktadır. Ayrıca, Zeus, Apollon, Dionysos ve Asklepios heykelleri ile Artemis Anaitis kültürünün de Attuda'da bulunduğunu antik kaynaklar yazar. Antik kentte imparatorluk öncesi ve sonrasında sikke basılmıştır. Günümüzde antik kentin bulunduğu alanda Hisarköy yer aldığından yüzeyde herhangi bir kalıntı görmek mümkün değildir. Roma ve Bizans dönemlerine ait bazı eserler kurulan müze deposunda teşhir edilmektedir⁵⁶⁵.

5.2.8. Apollonia Salbace (Medet Höyüğü)

Apollonia antik kenti ve Medet Höyüğü, Denizli ili, Tavas ilçesinin 7 km batısında düz bir ova üzerinde kurulan Medet köyü yerleşim alanı içinde yer almaktadır. Tavas ovasının en verimli arazileri üzerinde kurulan Apollonia, batıda Tabae yolu ile Caria bölgesine, güneyde Sebastopolis yolu ile Likya bölgesine, doğuda Tavas yolu ile Likya bölgesiyle Frigya bölgesine ulaşımı bulunan antik kentlerden birisidir. Apollonia kentinin kuruluşu ile kesin belgeler bulunamamıştır. Ancak höyük buluntuları incelendiğinde ilk yerleşimin Tunç çağlarına kadar uzandığı ve kesintisiz olarak devam ettiği görülmektedir. Kentin en görkemli dönemini, Roma çağında yaşadığı anlaşılmaktadır. Hadrianus dönemine ait Apollon tapınağının temelleri ve yazıtlar günümüze kadar ulaşmıştır. Kentin MÖ. I. yy. ve MS. I. yy.' lar arasında kendi adına sikke bastırıldığı ve sikkeler üzerinde tanrısal motiflerin olduğu görülmektedir⁵⁶⁶.

5.2.9. Dionysopolis

Denizli'nin Çal ilçesinin yaklaşık 8 km kuzeybatısında bulunan Ortaköy kasabası yakınındaki Dionysopolis kenti, Suriye Krallığı "Seleukoslar" döneminde kurulmuş olup, daha sonra Bergama Krallığı egemenliğine girmiştir⁵⁶⁷.

5.2.10. Apollon Lermonos Tapınağı

Bahadırlar köyüne 4 km uzaklıktadır. Menderes vadisine uzanan tepenin ortasında bulunan tapınak dikdörtgen planlıdır. Yapının üst bölümleri Roma dönemine

⁵⁶⁵ T.C Denizli Valiliği, (1998), s.243.

⁵⁶⁶ Denizli Turizmini Geliştirme Derneği, (2001), s.115.

⁵⁶⁷ Denizli Turizmini Geliştirme Derneği, (2001), s.115

aittir. Tapınağın güneyindeki bir sıra sütun kaidesinden peripteros(tek sıra sütunlu) planlı olduğu anlaşılmaktadır. Tapınağın batısında bulunan portikonun bir bölümü ayaktaadır. Bahadırlar Köyü Camii'nde bulunan yazıttan portikonun Domitian döneminde Apollon Lermonos Tapınağı köleleri tarafından yapıldığı ve Apollon'a ithaf edildiği anlaşılmaktadır. Hieron'da bulunan heykel kaidelerindeki yazıtlardan buranın çok önemli bir dinsel merkez olduğu anlaşılmaktadır. Bu dinsel merkezde, Apollon Lermonos “çifte balta” motifi semboldür⁵⁶⁸.

5.2.11. Sebastopolis

Sebastopolis, Denizli ili Tavas ilçesinin 19 km güneyinde bulunan Kızılca kasabasının 2 km doğusunda yer almaktadır. Antik kentin ilk kuruluşu bilinmemekle beraber, yüzeydeki kalıntılar Roma ve Bizans dönemlerine aittir. Kalıntıları; höyük tepesi, stadyum ve nekropol'dür⁵⁶⁹.

5.2.12. Trapezopolis

Denizli ili, Babadağ ilçesi, Bekirler köyü, Boludüzü mevkiinde bulunmaktadır. Antik kentin kuzeyden güneye doğru uzanan düzlük üzerine, arazinin coğrafi yapısına göre kurulduğu anlaşılmaktadır. Yüzeyde bazı yapı kalıntıları izlenebilmektedir. Yüzeydeki kalıntılar Roma ve Bizans dönemi özellikleri göstermektedir⁵⁷⁰.

5.3. İNANÇ TURİZMİ

5.3.1. Lycos (Çürüksu) Vadisi Tarihi⁵⁷¹

Eldeki arkeolojik veriler Lycos vadisinde ilk yerleşim izlerine, Kalkeolitik (Bakırçağı) çağdan (M.Ö.5500–3000) itibaren rastlanıldığını göstermektedir. Bölge coğrafyası içinde yer alan Çivril-Beycesultan höyükte, 1954–1959 yılları arasında İngiliz Arkeoloji Enstitüsü'nün yaptığı kazılarda, Batı Anadolu Kalkeolitiği için çok güzel örnekler ele geçmiş olup, bunlar Anadolu tarihi için önemli belgelerdir. Bugün Beycesultan eserleri Hierapolis Arkeoloji müzesinde sergilenmektedir. Kalkeolitik dönemi izleyen Tunç çağlarında (erken, orta, geç M.Ö.3000–1200) vadide yerleşimler

⁵⁶⁸ T.C Denizli Valiliği, (1998), s.246.

⁵⁶⁹ Denizli Turizmini Geliştirme Derneği, (2001), s.116.

⁵⁷⁰ Denizli Turizmini Geliştirme Derneği, (2001), s.116.

⁵⁷¹ Denizli Turizmini Geliştirme Derneği, (2001), s.128-129.

kesintisiz olarak devam etmiştir. M.Ö.2000-1200'de bölgede Hitit hâkimiyeti görülmektedir. Hitit İmparatorluğunun yıkılmasından sonra bölge, Frig (M.Ö.750–545) ve Lidya (M.Ö.700–545) egemenliği altındadır. M.Ö.545–333 arasında ise Pers hâkimiyeti kendini gösterir. M.Ö.333 yılında Pers kralı, İssus savaşında Büyük İskender'e yenilir. Bergama krallığının vasiyet yoluyla M.Ö.133 yılında III.Attalos tarafından Roma'ya bırakılmasıyla, Anadolu'da Roma Dönemi başlamış olup, bölge M.Ö.129 yılından itibaren Asia (Anadolu) eyaletine bağlanmış ve imparatorluğun atadığı prokonsül (Eyalet Valisi)'lerce yönetilmeye başlanmıştır. Asıl Roma imparatorluk dönemi ise Augustus (M.Ö.27-M.S.14) ile başlamış ve son imparator Theodosius'un (M.S.378–395) 395'de imparatorluğu ikiye ayırmasına kadar devam etmiştir. Bundan sonraki dönem Bölge ve Anadolu için Bizans dönemidir (M.S.395–1200). 11.yy'dan itibaren ise Anadolu'da Türk akınları başlamış 1071 Malazgirt zaferi ile kapılar Türklere açılmıştır. Selçuklu hâkimiyetini (M.S.1200–1400) takip eden Osmanlı hâkimiyeti 1299-1923'e kadar sürmüştür. Lycos vadisinde, yeni kentler kurulduğu görülmektedir. Bunlar; M.Ö.3.yy. ortalarında kurulan Laodikeia (Goncalı-Eskihisar), M.Ö.2.yy başlarında kurulan Hierapolis (Pamukkale), Menderes nehri kıyısında kuzeyde Tripolis (Yenicekent-Buldan), Babadağ'ın (Salbacos) Lycos vadisine bakan kuzey yamaçlarında, M.Ö.2.yy da Attuda (Hisarköy) ve Trapezopolis (Boludüzü-Bekirler köyü) ve yine aynı dönemlerde kurulan Hydriale (Sığma kasabası) ve Karura (Tekkeköy)'dir.

Esasen Laodikeia bölgenin merkezi durumundadır. Burası antik dönemde güneyden, kuzeyden, batıdan ve doğudan gelen yolların kesiştiği düğüm noktasıdır. Lycos vadisi kentleri Roma yönetimi merkezine uzak olmasına rağmen, önemlidirler. Çünkü doğuya doğru giden ana yol imparatorluk için büyük önem arz etmektedir. Geç dönemde Hıristiyanlığın yayılmasında da vadi yine önemli bir rol oynamıştır. Lycos vadisi bir haberleşme bağlantı merkezidir. Laodikeia, doğuya giden ana yolun dağılma noktası olan kavşakta yer almıştır.

Bizans Dönemi'nde yalnız Laodikeia değil, Hierapolis'de anakent olarak görülmektedir. Bu kentler havarilik, sosyal ve dinsel yönden çok önemlidir. Latince, imparatorluk politikası olarak resmi yazışmalarda ve imparatorluk sikkelerinde kullanılmıştır.

Roma Dönemleri'nde, bölge kentleri, ulaşımda, haberleşmede, ticaretle ve dinsel tapım yönünden çok önemli bir seviyeye ulaşmışlardır. M.S. 4.yy dan itibaren Lycos vadisi kentleri, İmparatorluğun en büyük yolları üzerinde fazlaca ün ve öneme sahip olmamıştır. Bölge kentleri, daha sonra M.S.7.yy dan itibaren çok az adı geçen ve pek önemli rolleri üstlenmeyen şehirler konumuna düşmüştür. Bu yüzyıllardan itibaren Ephesos, Smyrna (İzmir) gibi kıyı kentlerinde büyük ilerleme ve gelişmeler kaydedilirken, Frigya'nın batısında yer alan kentlerde (Lycos vadisi) daha az bir ilerleme ve gelişme olmuştur. Vadi kentleri için Klasik, ve Roma Dönemleri ele alındığında, Bizans Dönemi'nde, özellikle de 7.yy. dan sonra ekonomik, kültürel ve sosyal hayat oldukça sönük ve donuktur. M.S.5.yy. da Hierapolis anakent olmuş, Colossae-Chonae`de St. Michael kilisesi (Anadolu'da ki en büyük kilise) yapılmış, ancak bunlar bütün içinde ele alındığında, fazla önemi yoktur.

5.3.1.1. Colossae (Honaz)

Şehir, ünlü Aziz Paulus'un Colossae'li Aziz Ephapra'ya gönderdiği mektuplarında önemli bir yer tutmaktadır. Yuhanna İncilinde de yer alan Colossea'da Hıristiyanlığın ilk kilisesi bulunduğundan Hıristiyan alemi için kutsal şehir olarak kabul edilmektedir⁵⁷².

5.3.1.2. Laodikeia (Goncalı)

Denizli'nin 6 km. kuzeybatısındaki Eskihisar Köyü yakınlarındadır. Şehir Hıristiyanlığın yayılma devrinde dini merkez haline gelmiş, Anadolu da kurulan 7 Apokalips kilisesinden biri de Laodikeia'da yapılmıştır. Hıristiyanlık döneminde devrinde Frigya'nın Metropolisi olmuştur⁵⁷³.

5.3.1.3. Herakleia Salbace (Tavas)

Denizli ili, Tavas ilçesinin 10 km. kuzeybatısında bulunan Vakıf Köyü sınırları içindedir. Herakleia ile Aphrodisias'ı Küçük Tmelos'u (Kırpınar Çayı) doğal sınır olarak ayırmaktadır. Her iki kentin de tanrısı Nehir Tanrısı Tmelos'dur. Herakleia, batısında Aphrodisias, güneyinde Apollonia ve Tabea, güneydoğusunda Sebastopolis ve

⁵⁷² T.C Denizli Valiliği, (2001)s.71.

⁵⁷³ T.C Denizli Valiliği, (2001), s.27.

Kidromos ile çağdaş bir kent durumundadır. Bizans döneminde kentte kiliselerin mevcudiyeti bilinmektedir⁵⁷⁴.

5.3.1.4. Apollon Lermonos Tapınağı (Çal)

Bahadınlar Köyü'ne 4 km. uzaklıktadır. Menderes Vadisine uzanan tepenin ortasında bulunan tapınak dikdörtgen planlıdır. Yapının üst bölümleri ise Roma Dönemi'ne aittir. Hieron'da da bulunan heykel kaidelerindeki yazıtlardan buranın çok önemli bir kültür merkezi olduğu anlaşılmaktadır⁵⁷⁵.

5.3.1.5. Attuda (Hisarköy)

İlimizin Sarayköy ilçesi sınırları içerisinde, ilçenin yaklaşık 17 km. güneybatısında yer almaktadır. Antik kaynaklarda Attuda'da Men kültü olduğu, bu tanrıya ait tapınak yapılarak tapınıldığı, tapınak içinde at üzerinde Tanrı Men'e ait heykel bulunduğu yazılmaktadır. Ayrıca Zeus, Apollon, Dionysos ve Asklepios heykelleri ile Artemis Anaitis kültürünün de Attuda'da bulunduğunu antik kaynaklar yazar. Bizans Dönemi'nde de kentte bir kilisenin mevcudiyeti bilinmektedir⁵⁷⁶.

5.4. KERVANSARAYLAR

5.4.1. Akhan

Denizli'yi 7 km. uzaklıkta, Denizli-Afyon karayolu üzerindedir.1253–1254 yıllarında, inşa edilmiş olan kervansarayın 2 yazıtından birinde İzzettin Keykavus 2'nin adı ve unvanları belirtilmektedir. Akhan'ın kapalı mekânı, ortadaki daha yüksek ve geniş olmak üzere 3 sahına ayrılmıştır. Açık bölüm girişinin sağ tarafında iki katlı mekânlar, bir eyvan ve iki kapalı birim; sol tarafında ise revaklar ve kapalı mekâna bitişik köşede tonuzlu iki mekân bulunmaktadır. Hanım avlu porteli (taç kapı), geometrik ve plastik süslemeleri ile oldukça görkemlidir. Geyik, sfenks, kuş, figürleri, palmet, bitki gibi motifleri ile yoğun bir bezemeye sahiptir⁵⁷⁷.

⁵⁷⁴ T.C Denizli Valiliği, (2001), s.78

⁵⁷⁵ T.C Denizli Valiliği, (1998), s.238.

⁵⁷⁶ T.C Denizli Valiliği, (2001), s.73-74.

⁵⁷⁷ T.C Denizli Valiliği, (1998), s.247.

5.4.2. Çardakhan Kervansarayı

Çardak ilçe merkezinin hemen dışındadır. Yazıtından anlaşıldığını göre, I. Alaeddin Keykubat zamanında, 1230 yılında yaptırılmıştır. Büyükçe bir avlu ve beş sahınlı bir kapalı mekandan oluşmaktadır. Sultan hanları tipinde bir kervansaraydır. Kapalı bölümün süslemelerini orta sahindaki sütun başlıklarının üzerindeki kabartmalar meydana getirmektedir. Sütun başlıklarında kemerlerde ve taş kapıda geometrik koyun, boğa başı, çift balık ve insan başı motifleri görülmektedir. Avlu duvarlarından çok azı ayakta kalmıştır. Avluya giriş kapısının yanlarında yuvarlak kuleler bulunmaktadır⁵⁷⁸.

5.5. CAMİLER VE TÜRBELER

Servergazi Türbesi (Yeşilköy): Merkez ilçeye bağlı Yeşilköy yakınındadır. Türbenin 1210 yılında Denizli'nin fethi sırasında, Mehmet Gazi ile şehit olan Selçuklu komutanı Servergazi'ye ait olduğu bilinmektedir⁵⁷⁹.

Mehmet Gazi Türbesi (Büyük Mezarlık): 1210 yılında Denizli'nin fethi sırasında şehit olan Selçuklu Uç Beyi Mehmet Gazi'ye ait olan bu türbe, büyük mezarlıktadır⁵⁸⁰.

Fatma Hanım (Yıldız) Türbesi (B.Mezarlık): Haçlı Savaşlarında Denizli ve çevresini koruyan Yıldız Bey'in kızı, Fatma Yıldız'a aittir. Türk Jan Dark'ı diye anılan Fatma Yıldız Hanım Türbesi, büyük mezarlıktadır. Mermerden yapılmıştır⁵⁸¹.

Ahi Sinan Türbesi: Denizli'de Ahilik'in kurucusu Ahi Sinan'a aittir. Türbe, Yeni Sanayi Sitesi'nin Dere Tekke tarafına giden yol üzerindedir⁵⁸².

Mahmut Gazi Türbesi: Çal ilçesi Mahmut Gazi Köyündedir. Bizans ordularıyla yapılan savaşta şehit olan Mahmut Gazi'ye aittir⁵⁸³.

Yatağan Baba Türbesi: Acıpayam ilçesinin Yatağan kasabasındadır. Muhtemelen 14. Yüzyıl yapısıdır. Yatağan Baba adlı kumandanın mezarı bu türbededir⁵⁸⁴.

⁵⁷⁸ T.C Denizli Valiliği, (1998), s.247.

⁵⁷⁹ Denizli Turizmini Geliştirme Derneği, (2001), s.125.

⁵⁸⁰ T.C Denizli Valiliği, (2001), s. 31.

⁵⁸¹ Denizli Turizmini Geliştirme Derneği, (2001), s.125.

⁵⁸² Denizli Turizmini Geliştirme Derneği, (2001), s.125.

⁵⁸³ T.C Denizli Valiliği, (2001), s. 58-59.

⁵⁸⁴ T.C Denizli Valiliği, (2001), s. 54-55.

Hüsamettin Bey Türbesi: Baklan ilçesinin Tekke Mahallesinde bulunan türbe, Selçuklu mimarı tarzında mermer kaplamalı, duvarları kesme taştan yapılmıştır. Kubbeli üzeri kemerli, 4 pencerele sanat değeri yüksek bir türbedir. Mermer giriş kapısının üzerinde bir kitabe bulunmaktadır. Ayrıca kapı pervazlarının üzerinde de Arapça, Farsça ve Osmanlıca karışık yazılar bulunmaktadır⁵⁸⁵.

Acıpayam Yazır Cami: Cami giriş kapısı üzerinde bulunan kitabesine göre,1801 yılında yaptırılmıştır. Derinlemesine dikdörtgen planlı olan cami, altısı müstakil olmak üzere, on adet ahşap sütun ile mihrap arkasında üç sahına ayrılmıştır. Cami mimari ve süsleme özellikleri ile 12. yy. Selçuklu ağaç direkli camilerini hatırlatmaktadır. Süslemesi bakımından oldukça zengin ve değişik bir durum gösteren caminin duvarları içerisinde üç sıra panolar halinde resimlerle süslenmiştir⁵⁸⁶.

Boğaziçi Cami: Selçuklular döneminde yapılan bu cami, Baklan ilçesi Boğaziçi Kasabasıdır. Ağaç direkli camilerdendir. Süslemesi bakımından oldukça zengin ve değişik ağaç motifleri görülmektedir. Cami duvarları panolar halinde resimlerle süslenmiştir⁵⁸⁷.

Cevher Paşa Cami: Kale ilçesi eski yerleşim yerindedir. Selçuklular döneminde Cevher Paşa tarafından yaptırılmıştır. Cami içerisi ağaç işlemelerle ve değişik motiflerle süslenmiştir⁵⁸⁸.

Hırka Camii (Tavas): Beylikler dönemine ait caminin, ana mekânının üzeri sekizgen kasnaklı kubbe ile örtülmüştür. Cami girişinde revaklı son cemaat yeri bulunmaktadır. Kalın ve masif duvarlı camide, tek şerefeli minare yer alır. Beden duvarlarında ve sekizgen kasnağın her yüzünde küçük aydınlık pencereleri bulunur⁵⁸⁹.

5.6. ILICALAR VE İÇMELER

İl merkezine 18 km uzaklıkta bulunan, eski Hierapolis kentinin bulunduğu alanda yer alan ve travertenleri yaratan bu sular, bölgenin en önemli ve etkin özelliğidir. Kalp, damar sertliği, tansiyon, romatizma, deri, göz, raşitizm, felç, sinir ve damar

⁵⁸⁵ Denizli Turizmini Geliştirme Derneği, (2001), s.123.

⁵⁸⁶ T.C Denizli Valiliği, (1998), s.250.

⁵⁸⁷ T.C Denizli Valiliği, (2001), s.55.

⁵⁸⁸ T.C Denizli Valiliği, (2001), s.73.

⁵⁸⁹ T.C Denizli Valiliği, (2001), s.80-81.

hastalıkları, ılık içildiğinde spazmlı midelere iyi gelmekle beraber, çok değerli idrar söktürücü, böbrek ve kum taşlarında, idrar yolu iltihaplarında etkilidir.

Buldan Maden Suyu: Buldan'a 2 km uzaklıktaki madensuyu kaynakları, iki ayrı çeşmeden akmaktadır. Bu kaynaklar, soğuk ve sıcak su olarak dakikada 25 litre su verir. Suyun sıcaklık derecesi 190C tır. Karbondioksitle bikarbonatlı suların karışımıdır. Denizden yüksekliği 600 metre olan bu maden suyunun sindirim sistemi, karaciğer işlevleri üzerinde olumlu etkisi vardır. Sofra suyu niteliğindedir⁵⁹⁰.

Karahayıt Kaplıca ve İçmeleri: Pamukkale termal kaplıcası sisteminin bir kolu sayılan bu kaplıca, Pamukkale'nin 5 km kuzeyinde, Karahayıt kasabasında. Suyunun bileşimi, Pamukkale kaynağına benzemektedir. Ancak sıcaklığı daha fazla olup, serbest karbondioksiti daha azdır. Radyoaktivitesi yüksek olan kaplıca suları, üç kaynaktan çıkar, kaynakların sıcaklıkları 420C , 500C ve 560C dır. Kalp, damar sertliği, yüksek tansiyon, romatizma-siyatik, deri sinir, lumbago, gibi hastalıklarla uyuz, sivilce, kaşıntı gibi deri hastalıklarına iyi gelir. Bileşimindeki Maddeler: Kalsiyum bakımından zengindir (466.000). Bikarbonat 1329.569, sülfat 830.000, sodyum 114.950, demir 2.485, potasyum 32.883, magnezyum 131.344, serbest karbondioksit 730,40 mg radyoaktivite 183,14 dür⁵⁹¹.

Pamukkale Kaplıca ve İçmeleri: İl merkezine 18 km uzaklıkta bulunan eski Hierapolis kentinin bulunduğu alandır. Travertenleri yaratan karstik alanlardan çıkan sular; bünyesindeki kireç çözültisi, buharlaşma ve sudaki karbondioksitin ayrışması sonucu, çökelerek genellikle beyaz renkte ve pamuk balyalarını andıran kalker tüflerini, Pamukkale travertenlerini oluşturmaktadır. Miyokardilere ve kalp yetersizliklerine termal su tedavileri iyi gelmektedir. Pamukkale termal suyunun tedavi edici özelliği, çok eski çağlardan beri anlaşılmış, yüzyıllar sonra şifa niteliği bilimsel olarak kanıtlanmıştır. Kaynaklar etrafında dini ayinler yapılmış, şenlikler düzenlenmiş, büyük devlet adamları ve zengin kişiler antik dönemde tedavileri için Hierapolis'e gelmişlerdir. Tedavilerin din adamları ve antik hekimlerce yönetilmiş olduğu anlaşılmaktadır⁵⁹².

⁵⁹⁰ Denizli Turizmini Geliştirme Derneği, (2001), s.161.

⁵⁹¹ Denizli Turizmini Geliştirme Derneği, s.160.

⁵⁹² T.C Denizli Valiliği, (1998), s.159.

Çizmeli (Yenice) Kaplıca ve İçmeleri: Buldan ilçesine 16 km uzaklıktaki Yenicekent sınırları içindedir. Menderes kıyısında olup, Tripolis antik kenti kalıntıları arasından gidilir. Denizli merkezinden de direk gidilir. Yolu iyidir, tesis vardır. Kaynağın sıcaklığı 440C olup, hidrokarbonat, sülfat, sodyum, kalsiyum, iyonları bulunur. Radyoaktivitesi yüksektir (91 eman). Romatizma, kalp, damar sertliği, deri, basur memeleri hastalıklarının tedavisinde kullanılır. Aynı kaplıca sistemi içinde (Karşıyaka ve Kamera) ılıcaları da vardır. Ilıcaların şifa özellikleri Yenice Kaplıcası gibidir⁵⁹³.

Gölemezli Çamur Kaplıcası: Akköy ilçesine bağlı Gölemezli köyü yakınlarındadır. Dört kaynak halindedir. Kaynaklar nitelik bakımından her birinden farklıdır. Birisi çamur hamamı olarak kullanılır. Sıcaklıkları 35–500 C arasındadır. Kaynak sularının bileşiminde karbondioksit, sülfat, sodyum ve kalsiyum bulunmaktadır. Termal Pamukkale sistemine uyar. Deri hastalıklarının tedavisinde kullanılır⁵⁹⁴.

Babacık (Kabağağaç) Kaplıcası: Sarayköy ilçesi Tekke köyü ılıcasının 3 km uzaklığındaki Kaabağağaç köyündedir. Kükürtlü iki kaynaktan çıkar. Kaynakların birisi 430 C, diğeri 620 C sıcaklıktadır. Karbondioksit bakımından zengindir⁵⁹⁵.

Tekkeköy Kaplıcası: Sarayköy ilçesi Tekke köyü yakınındadır. Sarayköy'e uzaklığı 20 km olup, çeşitli yerlerden sıcak sular kaynamaktadır. Sıcaklığı 800 C' dır. Roma devrinden kalma hamamı, havuzu, soyunma yeri vardır. Kaplıca; romatizma, deri, kadın hastalıkları, idrar yolu rahatsızlıkları tedavisinde kullanılır⁵⁹⁶.

Kavakbaşı Ilıcası: Akköy'e bağlı Kavakbaşı köyündedir. Pamukkale'ye 4 km uzaklıktadır. Sıcaklığı 300 C olup, deri hastalıklarında kullanılır. Tesisi yoktur⁵⁹⁷.

Kızıldere Ilıcası: Sarayköy'e 11 km uzakta kızıl renkli kayalardan çıkar. Sular buradan kaplıcaya gelir. Suları sodyum karbonatlı ve sodyum sülfatlıdır. Çeşitli kaynaklardan çıkan suların sıcaklıkları 630 C, 650 C ve 880 C 'dir. İki kubbeli bir

⁵⁹³ Denizli Turizmini Geliştirme Derneği, (2001), s.161.

⁵⁹⁴ Denizli Turizmini Geliştirme Derneği, (2001), s.161.

⁵⁹⁵ Denizli Turizmini Geliştirme Derneği, (2001), s.161.

⁵⁹⁶ Denizli Turizmini Geliştirme Derneği, (2001), s.161.

⁵⁹⁷ Denizli Turizmini Geliştirme Derneği, (2001), s.161.

hamamı, iki banyo yeri, havuzu ve soyunma yeri vardır. Romatizma ve yorgunluğa iyi gelir⁵⁹⁸.

5.7. TURİZMİN DENİZLİ EKONOMİSİNE ETKİSİ

Denizli ili, coğrafi durumu, mutedil ve elverişli iklimi, tarihsel değer ve zenginlikleriyle bir uygarlık yatağıdır. Denizli turizmi 1960'lı yıllarda gelişme göstermeye başlamıştır. İldeki turistik tesislerin yapımı da 1960'dan sonra başlamıştır. Denizli'de özellikle Pamukkale turistlerin yoğun ilgi gösterdiği yerlerin başında gelmektedir. 1967 yılı verilerine göre Pamukkale'ye 70.000'den fazla yerli ve yabancı turist gelmiştir. Bu turistlerin yaklaşık 12.000'e yakını motellerde konaklamıştır⁵⁹⁹.

Tablo 5.1. 1968–1976 seneleri itibariyle Denizli ve Pamukkale konaklama tesislerinde geceleme yapan turist sayıları şöyledir⁶⁰⁰:

Yılı	Yerli	Yabancı	Toplam
1968	13.348	26.841	40.189
1969	27.337	25.461	52.798
1970	30.592	27.588	58.180
1971	39.523	34.656	79.179
1972	43.615	36.372	79.987
1973	42.546	37.344	79.890
1974	47.562	42.564	90.126
1975	83.650	51.355	135.005
1976	101.901	56.394	158.295

Tablo 5.1'de görüldüğü gibi yerli ve yabancı turist sayısı yıllara göre artış göstermiştir. 1973 yılı verilerine göre turistlerde ortalama konaklama süresi iki gündür. Genellikle harcama ortalaması turist başına günlük 100 TL'dir⁶⁰¹. 1973 yılı ile ilgili olarak ortalama bir hesap yapıldığında Denizli'ye gelen turistler günlük 7.989.000 TL

⁵⁹⁸ Denizli Turizmini Geliştirme Derneği, (2001), s.161.

⁵⁹⁹ T.C Denizli Valiliği, (1968), s.231.

⁶⁰⁰ Denizli Ticaret Odası, (1977), Ekonomik Yönüyle Denizli, Denizli, s. 59.

⁶⁰¹ T.C Denizli Valiliği, (1973), s.126.

harcama yapmışlardır. Denizli'yi ziyaret eden yabancı turistlerin çoğunluğunu sırasıyla Fransız, Alman, İngiliz, Amerikalı, Avusturyalı, İtalyan, Belçikalı, İsviçreli ve Hollandalı olduğu görülmektedir. 1977 yılı verilerine göre Pamukkale'deki konaklama tesislerinde uygulanmakta olan fiyatlar 50-55-60 TL civarındaydı⁶⁰². 1976 turizm sezonunda yaklaşık 7.000.000 TL turizm geliri sağlanmıştır⁶⁰³. Görüldüğü gibi yıldan yıla artış gösteren turist sayısı 1970'li yıllarda Denizli ekonomisine önemli ölçüde katkı sağlayan bir faaliyet haline gelmiştir.

Turizm ve Tanıtma Bakanlığı'nın yerli turizm şirketleri arasında 1975 yılında yaptığı bir araştırmaya göre bu şirketlerin düzenledikleri "Anadolu Turları" içinde Denizli'nin payı % 5 idi. Aynı çalışmaya göre İstanbul'un payı % 24, Aydın-Kuşadası'nın payı ise % 9'du⁶⁰⁴. Ancak doğrudan Denizli'ye gelen turistler yanında, başka turistik merkezlere giderken Pamukkale'ye uğrayan turist sayısı da az değildir. Bacasız sanayi olarak nitelendirilen turizm Denizli iline önemli gelirler sağlamaktadır.

⁶⁰² Denizli Ticaret Odası, (1977), s.41.

⁶⁰³ Toker, (1977), s.315.

⁶⁰⁴ Yurt Ansiklopedisi, (1982), Cilt III, Anadolu Yayıncılık A.Ş., İstanbul, s.2169.

SONUÇ

1980 sonrasında Gazi Antep, Kahraman Maraş, Kayseri, Çorum gibi Anadolu illeri ile birlikte Türkiye'nin parlayan yıldızı olarak anılan Denizli'ye, yıllarda artan bir ilgi söz konusudur. Bu ilginin başlıca nedenleri arasında ilin kendi imkân ve potansiyellerini kullanarak ortaya koyduğu sanayileşme hamlesi gelmektedir. Gerçekten de Denizli, Türkiye'de Osmanlı döneminden beri özlenen kalkınma, sermaye birikimi sağlama ve sanayileşmeyi Anadolu'ya yayma arzusunu yukarıda sayılan illerle beraber gerçekleştiren nadir şehirlerimizden biridir.

Son yıllarda ekonomik kalkınmışlık açısından Ege Bölgesi'nin ikinci ili konumuna yükselen Denizli'nin bu başarısının altında yatan çeşitli nedenler arasında bizce en önemlileri doğal kaynakları yanında, sahip olduğu zengin tarihi birikimidir. Bu tarihi birikim ve kaynaklar; ilin girişimci, çalışkan insanı tarafından en iyi şekilde değerlendirerek bugünkü noktaya taşınmıştır.

Antik devirlerden itibaren bölge dokumaları ile ünlü idi. Selçuklular ve Osmanlıların ilk yıllarında da bu özelliğini korumuştur. Nitekim gerek Selçuklu devri kaynaklarında, gerekse Osmanlı devri kaynaklarında Denizli'nin dokumalarının ününden ve nefasetinden bahsedilmektedir. Hatta Arap gezgin İbn-i Batuta bu dokumaları eşiz olarak vasıflandırmıştı. Yine Osmanlı sarayının ihtiyaçlarının bir kısmının Denizli'den karşılandığı anlaşılıyor.

Fakat Avrupa'da daha sonra bütün dünyayı etkisine alacak kapitalist gelişme, fabrika tipi üretime geçiş ve gelişen sanayiye Pazar aramak için girilen kıyasıya rekabet, Osmanlı Devletinin son yıllarında Denizli dokumacılığını da olumsuz etkileyecektir. Aslında Pazar rekabetinin de bir sonucu olarak nitelendirebileceğimiz, yıllarca sürecektir savaş koşulları ülkenin her yerini olduğu gibi Denizli ekonomisini de fazlasıyla sarsmıştır. Özellikle I. Dünya Savaşı ve Milli Mücadele ülkenin varını yoğunu ortaya koymak zorunda olduğu yıllardı. Erkek nüfusun savaş alanlarına çekildiği, hatta kadın nüfusun yer yer mücadeleye katıldığı bu yıllar üretim, sanayi ve ticaret durma noktasına gelmiştir.

Milli Mücadele kazanılıp, Cumhuriyet kurulduğunda ise her şeyin yeni baştan kurulması, yani Atatürk'ün ifadesiyle kılıçla verilen mücadelenin sabanla sürdürülmesi zorunluluğunun doğduğu yıllardır. Denizli'de hemen hemen her ilçede bulunan ticaret odaları bu dönemde yeniden düzenlenerek faaliyetlerine hız verilmişti. Artık Büyük Millet meclisinde mesela Denizli'li un tüccarlarının, kredi ihtiyaçları, taşımacılık ücretlerinin indirilmesi istekleri, dokumacılarının gümrük vergilerinin yükseltilmesi talepleri dile getirilmekteydi. Bu taleplerin çoğu Türkiye'nin o zamanki koşulları sebebiyle yerine getirilememişti, fakat hükümetlerin de ekonominin devasa sorunlarına çözüm bulma arayışlarına katkıda bulunmuştu. Nitekim Lozan Antlaşma hükümleri gereğince 1929'a kadar ithalat hususunda elleri bağlı olan Türkiye bu yıldan sonra gümrük vergilerini yükseltmek de dâhil, bir dizi tedbir alarak yerli üreticiyi ve ülke ekonomisini koruma yoluna gitmiştir.

Alınan tedbirler Denizli ekonomisinde de toparlanma ve canlanmaya yol açmıştı. Gerek üretimde, gerek nüfus'ta gerekse ticari işletmelerde arada yaşanan dalgalanmalara rağmen artık devamlı bir artış söz konusu idi. Burada belirtilmesi gereken bir hususta, okuma-yazma ve kentleşme açısından Denizli'nin, Türkiye'nin pek çok iline göre önde oluşudur. Aslında daha 1930'larda Denizli sanayileşme potansiyelinin çok yüksek olduğunun ipuçlarını vermektedir. Ülkenin o zamanki koşulları içinde bu potansiyel yeterince kullanılamamış, ancak ileriki yıllar için de bir zemin hazırlamıştır. 1940'lı yıllar, II. Dünya Savaşı koşulları sebebiyle genel ekonominin yeniden sarsıntı geçirdiği yıllardır. Bu yıllar özellikle dokuma sektöründe iplik kıtlığı gibi çeşitli sıkıntıları beraberinde getirmiş, imalathanelerin genişleme sürecine darbe vurmuştur. Hâlbuki imalathanelerin genişlemesinin, uzun yıllar alacak bir süreçte yeterli sermaye birikimine ve ardından fabrika tipi üretime geçişe yol açması beklenirdi. II. Dünya Savaşı koşulları bu süreci sekteye uğratmış, beklenen gelişimin daha uzun süreye yaymıştır.

Savaşın akabinde gerek dünya ve gerekse Türkiye de önemli değişiklikler olmuş, ekonomide özel sektörün güçlenmesine yönelik liberal politikalar izlenmeye başlamıştır. 1950'li yıllardan itibaren alt yapı hizmetlerinde görülen gelişme, özellikle şehre kesintisiz elektriğin verilmesi vbi gibi çalışmalar ile 1960'lı yıllardan itibaren Denizli'de sanayinin temelleri atılmaya başlanmıştır.

Denizli'nin 1973 yılında kalkınmada öncelikli iller kapsamına alınması da ilin sanayileşmesinde önemli bir etken olmuştur. 1980'ler sonrasında ise ihracata yönelik ekonomi politikalarının izlenmesi ile birlikte, şartları iyi gözlemleyip, geleceği olan yatırımlara yönelme becerisi gösteren Denizli, bütün dünya ülkelerine ihracat yapabilecek kapasiteye ulaşabilmiştir. Türkiye'nin önemli bir dokuma kenti haline gelmiştir. Nitekim şehrin ekonomisinde o zamana kadar en önemli sektörler olan tarım, tabaklık, unculuk, haddecilik gibi alanlardan elde edilen sermaye giderek tekstil sektörüne aktarılarak Denizli, Türkiye'nin önemli bir dokuma kenti haline gelmiştir. Ayrıca tekstil sektörünün yanında makine sanayi, madeni ev eşyası sanayi, elektroliz bakır sanayi, kablo üretimi, inşaat malzemeleri, mermer, çimento, hazır beton, süt ve yem sanayi, gıda sanayi, gibi diğer sanayi kollarında da önemli yere sahiptir.

Günümüzde ise bu defa tekstil sektöründe yaşanan bir takım sıkıntılar Denizli sanayisini yeni açılım ve atılımlara zorlamaktadır. Geçmişte birçok zorlukların üstesinden gelerek bugünkü konumuna ulaşan Denizli'nin, bu sıkıntıları da aşacağı ve gelişimini sürdüreceği tarihi tecrübesi ile sabittir.

KAYNAKLAR

- Akbaş, (2000), *Sosyo-Kültürel Değerlerin Sanayi Kalkınmasındaki Etkileri Açısından Babadağ Örneği*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Gebze İleri Teknoloji Enstitüsü, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gebze.
- Akça F., (1945), *Küçük Denizli Tarihi, (Yunanlılardan Osmanlılara-1434 M.832 H. Kadar)*, Denizli.
- Akgün, (2000) *Aydın ve Denizli'de Nüfus Hareketleri*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Akşid, (1937), *Cumhuriyette Köylü ve Kalkınması*, İnanç Dergisi, Mayıs, S. 3, Denizli.
- Atlı, (1943), *Denizli Vilayeti Dokumacılar Küçük Sanat Kooperatifleri ve Birlik Kooperatifi Kooperatifçilik Hareketleri*, İnanç Dergisi, Denizli.
- Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Belge No: 030. 10. 0. 0. 6. 37. 17/3
- B.C.A., 030.11.1.70.11.19; 030.11.176.9.15
- B.C.A., 030.18. 01.02.7.61.7
- B.C.A., 030.18. 01. 02. 110. 33. 17
- B.C.A., 490.01.841.121.1
- B.C.A, 490. 01/ 841. 121.1
- B.C.A., 490. 01. 841. 121. 1
- B.C.A, 030. 18. 01. 02. 25. 4.1
- B.C.A, 030. 18. 01. 02. 108. 26 17
- B.C.A, 030. 18. 01. 02. 119. 47. 1
- B.C.A, 030. 01. 02. 122. 26. 18
- B.C.A, 030. 01. 02. 125. 27. 20
- B.C.A, 030. 01. 02. 126. 45. 7
- B.C.A., 030. 18. 01. 02. 019. 37. 20
- B.C.A, 030. 18. 01. 02. 28. 77
- B.C.A, 030. 18. 01. 02. 72. 14. 16
- B.C.A, 030. 18. 01. 02. 4. 40. 4

B.C.A, 030. 18. 01. 02. 49. 73. 12
 B.C.A, 030. 18. 01. 02. 120. 56. 4
 B.C.A , 030. 18. 01. 02. 126. 63. 5
 B.C.A, 030. 10. 7. 42. 15
 B.C.A, 030. 18. 01. 02. 98. 11. 5
 B.C.A, 030. 10. 120. 852. 16
 B.C.A. , 490. 01. 841. 121. 1
 B.C.A 030. 18. 01. 02. 126. 51. 19
 B.C.A, 030. 10. 6. 35. 19
 B.C.A, 030. 10. 135. 968. 10
 B.C.A, 030. 18. 01. 019. 37. 20
 B.C.A., 030, 18, 01, 02, 34, 15, 4
 B.C.A., 030, 18, 01, 02, 49, 79, 9
 B.C.A., 030, 18, 01, 02, 70, 93, 19
 B.C.A., 030, 10, 168, 166, 13
 B.C.A., 030, 18, 01, 02, 96, 89, 6
 B.C.A., 030, 18, 01, 02, 94, 16,1
 B.C.A., 030, 18, 01, 02, 95, 45, 1
 B.C.A., 030, 18, 01, 02, 97, 115, 10
 B.C.A., 030, 18, 01, 114, 59,11
 B.C.A., 030, 18, 01, 02, 122, 26, 19
 B.C.A., 030, 18, 01, 02, 122, 26, 16
 B.C.A., 030, 18, 01, 02, 125, 15, 11
 B.C.A., 030, 18, 01, 02, 125, 25, 20
 B.C.A., 030, 18, 01, 02, 125, 26, 1.

Batmaz, (2001), *Gelişimi, Üretim yapısı ve Sorunlarıyla Denizli Ekonomisi*, İstanbul.

Baykara,(1969), *Denizli Tarihi, İkinci Kısım, 1070-1429*, İstanbul.

- Bayraktar, (1937), *Denizli’de Sanayi Vaziyet*, İnanç Dergisi, Eylül, Denizli.
- Cillov, (1949), *Denizli El Dokumacılığı Sanayi*, İstanbul.
- Darıverenli, (1941), *Tabaklarda Peştamal Kuşanma*, İnanç Dergisi, Mart, sayı:49, Denizli.
- Darıverenli, (1937), *Demircilerde Peştamal Kuşanma*, İnanç Dergisi, Denizli.
- Demir, (1999), “18. Yüzyıl Sonunda Denizli Tekstil Sanayi”, Toplumsal Tarih, Kasım.
- Demirci, (2006), *1302, 1306, 1311 Yıllarına Ait Aydın Salnamesinde Denizli* (Basılmamış Bitirme Tezi), Pamukkale Üni. Fen Edebiyat Fak. Tarih Bölümü, Denizli.
- Denizli Ticaret Odası Yayınları, (1975), *Ekonomik Yönüyle Denizli*, Denizli.
- Denizli Ticaret Odası Yayınları, (1976), *Ekonomik Yönüyle Denizli*, Denizli.
- Denizli Turizmini Geliştirme Derneği,(2001), *Denizli’de Turizm*, Denizli.
- Eroğul, (2006), *1308 Tarihli Aydın İli Salnamesinde Denizli* (Basılmamış Bitirme Tezi), Pamukkale Üni.Fen-Edebiyat Fak.Tarih Bölümü, Denizli.
- Gökçe, (2000), *XVI. Ve XVII. Yüzyıllarda Lazıkıyye (Denizli) Kazası*, Ankara.
- Haytoğlu, (2005), “*Varlık Vergisi Denizli Uygulaması*”, Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, Cilt IV, S.11, İzmir.
- Haytoğlu, (2006), *Denizli’de Tabaklık (Dünden Bugüne)*, Isparta.
- İnan, (2005), *Yerelden Ulusala Bir Bankanın Serencamı: Denizli İktisat Bankası (1927-2001)*, Toplumsal Tarih Dergisi, sayı 138, Tarih Vakfı, İstanbul.
- Kayalı, (1943) “*Denizli Vilayetinde Zirai Durum*”, İnanç Dergisi, , S. 80, Denizli.
- Kemal Şakir, (1927), *Tarihi, Coğrafi, İçtimai, Sıhhi, İktisadi nokta-i Nazardan Denizli*, Hüsn-ü Tabiat Matbaası, İstanbul.
- Kıray, (1998), *Kentleşme Yazıları*, Bağlam Yayınları, Ankara.
- Kodal, (1996), *Atatürk Dönemi Denizli*,(Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Mutluer, (1995),*Gelişimi, Yapısı ve Sorunlarıyla Denizli Sanayi*, İzmir.
- Ödel, (1999), *Denizli’de Tekstil Sanayi ve Geleneksel Tekstil Üretim Merkezleri, Buldan, Babadağ, Tavas- Kızılcabölük* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Özbek, (1991), *1301 Hicri Aydın Vilayeti Salnamesi*, (Basılmamış Mezuniyet Tezi), Ege Üniversitesi, Edebiyat Fak., Tarih Bölümü, İzmir.
- Özçelik A., (2005), “*Ahmet Hulusi Efendi’den Günümüze Denizli*”,Konferans, Denizli.

- Özçelik A., (2006), *Türk Hakimiyetindeki Denizli Tarihine Bakış: Selçuklu ve Osmanlı Döneminde Denizli*, Geçmişten Günümüze Denizli Dergisi, S. 9, Denizli.
- Özçelik S., (2005), *XIX. Yüzyıl Ortalarında Acıpayam ve Çevresi (Temettuat Defteri İncelemesi)*, Isparta.
- Özçelik S., (2005), *XIX. Yüzyılda Honaz Kazasında Sosyal ve Ekonomik Hayat (Temettuat Defterlerine Göre)*, Isparta.
- Özguşurlu, (2001), *Küresel Denizli Fabrikasının Kökenleri*, Türk Sosyal Bilimler Derneği, Küreselleşme Emek Süreçleri ve Yapısal Uyum (7. Ulusal Sosyal Bilimler Kongresi), İmge Yayıncılık, Ankara.
- Sankaya, (1963), *Denizli İli Coğrafyası, Tarihi, Şehri ve Turistik Önemi*, Denizli.
- T.C B.İ.U.M.,(1937) *Tarım İstatistikleri 1933-1935*, Ahmet İhsan Matbaası, Ankara.
- T.C Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, (1963), *1960 Yılı Genel Nüfus Sayımı*, Ankara.
- T.C Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, (1969), *1965 Genel Nüfus Sayımı*, Ankara.
- T.C Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, (1978),*1975 Yılı Genel Nüfus Sayımı*, Ankara.
- T.C Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, (1983),*1980 Yılı Genel Nüfus Sayımı*, Ankara.
- T.C Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, (1937), *1935 Yılı Genel nüfus Sayımı Denizli*, Ankara.
- T.C Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, (1947), *1945 Yılı Genel Nüfus Sayımı*, Ankara.
- T.C Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, (1961), *1955 Yılı Genel Nüfus Sayımı*, Ankara.
- T.C Başbakanlık, Devlet İstatistik Enstitüsü, (1973), *1970 Yılı Genel Nüfus Sayımı*, Ankara.
- T.C Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü,(1952), *1950 Yılı Genel Nüfus Sayımı*, Ankara.
- T.C Başvekalet Umum Müdürlüğü, (1935), *1933-1934 Maarif İstatistiği*, İstanbul.
- T.C. B.İ.U.M, (1928), *1927 Sanayi Sayımı- Zirai Neticeler*, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul.
- T.C Denizli Valiliği, (1973), *1973 Denizli İl Yıllığı*, Ankara.
- T.C. Denizli Valiliği (1968), *1967 Denizli İl Yıllığı*, Ayyıldız Matbaası, Ankara.
- T.C. Denizli Valiliği, (1938), *Cumhuriyetin 15. Yılında Denizli*, Cumhuriyet Matbaası, Denizli.
- T.C. Denizli Valiliği, (2001), *2001 Denizli İli Kültür Değerleri*, Denizli.
- T.C. Denizli Valiliği,(1998), *Türkiye'nin Parlayan Yıldızı Denizli*, İzmir.
- T.C. Devlet Yıllığı, (1930), 1929-1930, Matbuat Umum Müdürlüğü, İstanbul.
- T.C.B.İ.U.M, (1934), *Sanayi İstatistikleri (1932-1933)*, Demet matbaası, İstanbul.

- T.C.B.İ.U.M, (1936), *Sanayi İstatistikleri 1932-1934*, Köyhocası Basımevi, Ankara.
- T.C.B.İ.U.M, (1937), *Tarım İstatistikleri (1928-1936)*, Ahmet İhsan Matbaası, Ankara.
- T.C.B.İ.U.M,(1940), *Tarla Ziraatı Ürünleri İstatistiği (1937-1939)*, Recep Ulusoğlu Basımevi, Ankara.
- T.C.B.İ.U.M,(1951), *İstatistik Yıllığı*, Cilt 19, Ankara.
- T.C.B.İ.U.M. (1939),*Tarım İstatistikleri 1934-1937*, Ankara.
- Toker, (1977), *Denizli Ekonomisi*, Denizli.
- Tunç, (1937), *İpek Böcekçiliği ve Kozacılık*, İnanç Dergisi, Denizli.
- Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi, (1926), Matbaa-i Amire, İstanbul.
- Türkün Erendil, (1997), *Yerel Olmanın Anlamı: Denizli Örneği*, Adakentliyim, Yıl 3, S.9(Şubat-Mart), İstanbul.
- Yalçın, (1960), *Denizli*, Özyürek Yayınevi, İstanbul.
- Yurt ansiklopedisi, (1982), Cilt III, Anadolu Yayıncılık A.Ş., İstanbul.

ÖZGEÇMİŞ

İzmir'e bağlı Ödemiş ilçesinde 1980 yılında dünyaya gelen Nilgün TAŞKIN KARAÇAM, ilköğrenimini ve yabancı dil ağırlıklı orta öğrenimini burada tamamladı. 1998 yılında kazandığı Dokuz Eylül Üniversitesi, Buca Eğitim Fakóltesi, Sosyal Bilgiler Öęretmenlięi Bölümünden 2002 yılında mezun oldu. Aynı yıl Denizli'nin Babadağ ilçesine Sosyal Bilgiler Öęretmeni olarak atandı, halen burada görevine devam etmektedir. 2003 yılında Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim dalında yüksek lisans öğrenimine başladı.

